

1763

AZ ARAB ANTAR-REGÉNY

ÖSSZEHASZNÁLÓ
IRODALOMTÖRTÉNETI TANULMÁNY

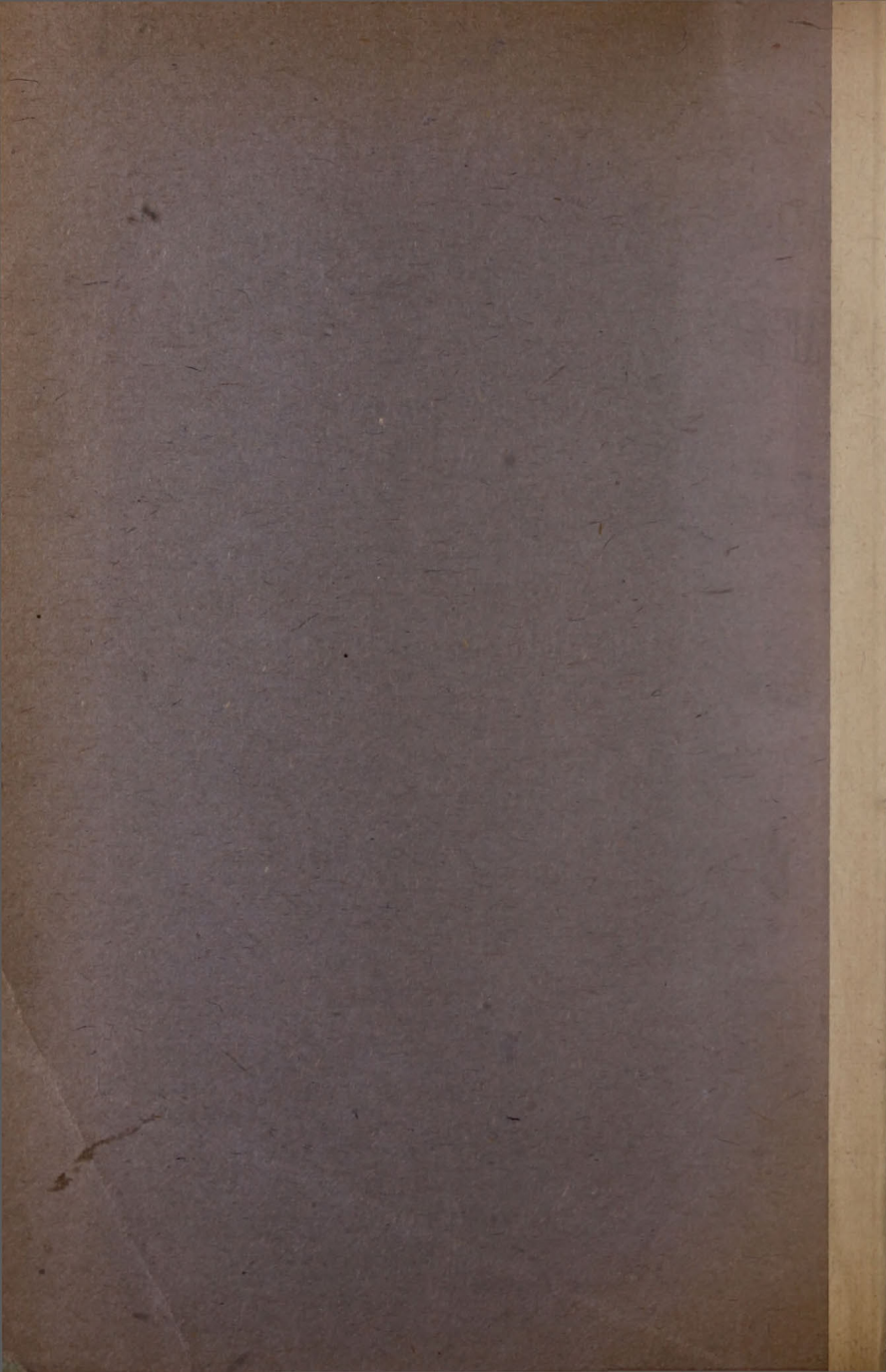
ÍRTA

DR. HELLER BERNÁT

BUDAPEST
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA
1918

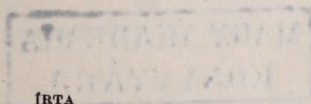
Ára 8 korona.

458

AZ ARAB ANTAR-REGÉNY

ÖSSZEHASONLÍTÓ
IRODALOMTÖRTÉNETI TANULMÁNY

ÍRTA

DR. HELLER BERNÁT

BUDAPEST
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA
1918

700949

MAGYARAKADEMIA
KÖNYVTÁRA

HORNÝÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA

GOLDZIHÉR IGNÁCZ

PROFESSOR ÚRNAK

MÉLYSÉGES HÁLÁVAL

GOVERNMENT PRINTING OFFICE

WASHINGTON, D. C.

1917

ELŐSZÓ.

Munkám az összehasonlító irodalomtörténetet szolgálja. Ennek a körébe már rég belevonták az Antar-regényt.¹ De a problémákat nem vetették föl s nem oldották meg magának az Antar-regénynek meghallgatásával. Jelen munka magának a műnek egészéből s minden részletéből igyekszik tudományos képet alkotni, meghatározza a történelmi háttérrel, vizsgálja a folkloristikus és összehasonlításra kínálkozó egyéb elemeket. Az összehasonlítás körét ugyancsak magával az Antar-regénnyel jelöltettem ki magamnak. Hisz ily történelmi regényt, a mely szinte egy egész epikai irodalom terjedelmével lép föl, elvégre is bármely nemzet elbeszélő költészetével lehetne összehasonlítani. De az összehasonlítás irányát maga az Antar-regény szabja meg: utalván a régi arab hagyomány,

¹ Liebrecht (Dunlop-Liebrecht, *Geschichte der Prosadichtungen*, Berlin 1851. Vorrede XIII—XVI.) Terriek Hamilton angol fordítása nyomán a regény hét első kötetét kivonatolta, s némikép beleillesztette a prózai elbeszélés egyetemes történetébe. Az Antar-regény bibliographiáját összeállította Victor Chauvin, *Bibliographie des ouvrages arabes ou relatifs aux Arabes*. III. (Liège-Leipzig, 1898) 113—143. A kiadások közül (u. o. 117—119) jelen munkám részére a Kairóban 1306—1311. megjelent 32 kötetet használtam; a római szám a kötetet, az arab szám a lapot jelöli.

a keresztény lovagság és a perzsa művelődés felé. Hogy alkalmom adtán a részleteknél az összehasonlítás körébe más elemeket is belevontam, nem szorol igazolásra.

Könyvem küszöbén Heinrich Gusztáv Ő Méltóságát illeti meg a hálám: ő teremtetett reá módot, hogy művemet a Magyar Tudományos Akadémia oltalma alatt közzé tehetem.

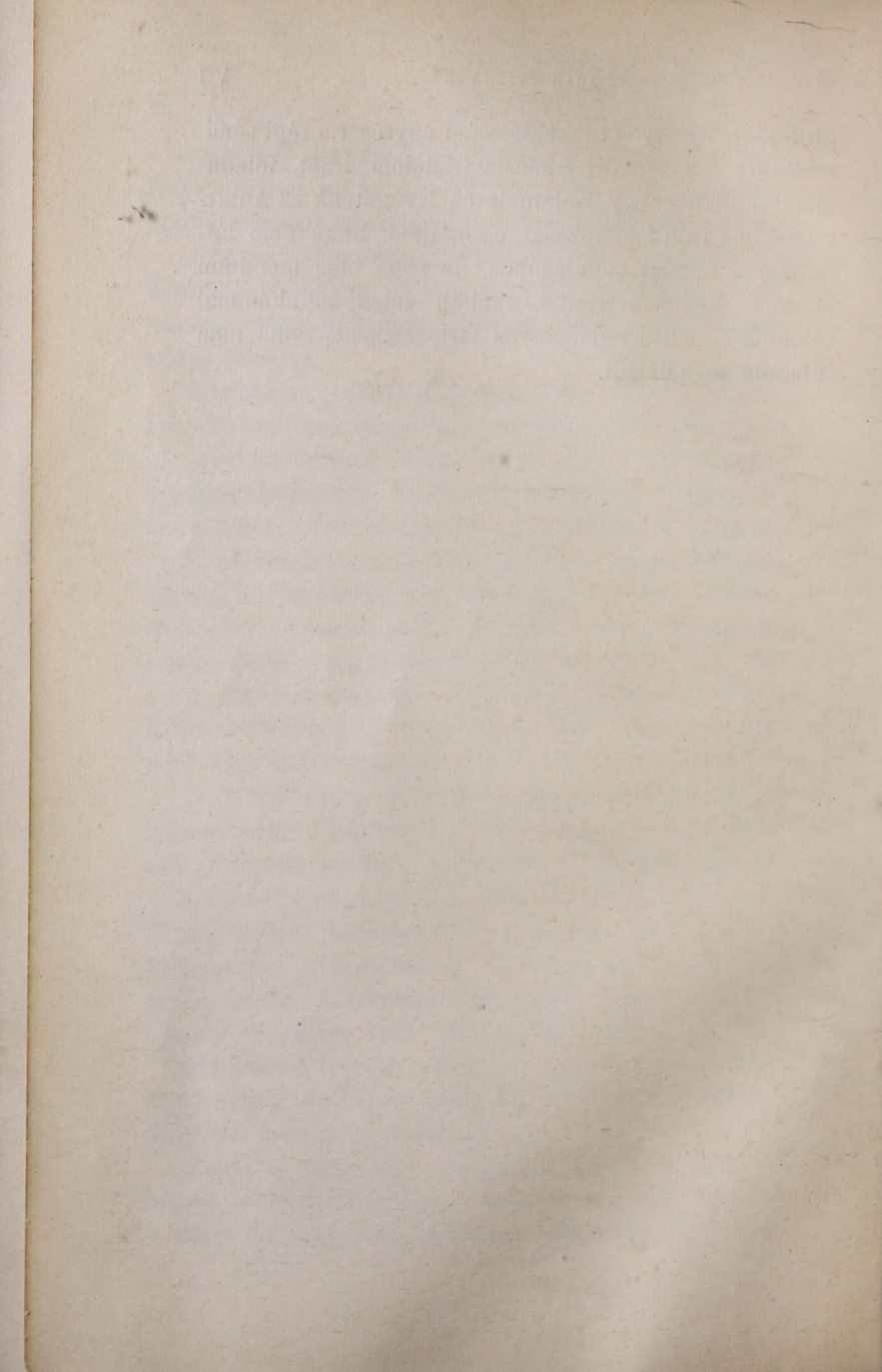
Munkámat Goldziher Ignác professornak szenteltem. Ezt teljesen tárgyilag is megokolhatom. Ő nyilván az egyetlen európai tudós, a ki az egész Antar-regényt végigtanulmányozta. Erről tesz bizonyosságot már első nagy műve: *Der Mythos bei den Hebräern*. Leipzig, 1876. Nevezetes, az Antar-regényről a legszabatosabb ítéletet, a legavatottabb fölfogást *magyarul* lehet olvasni, Goldziher professor székfoglalójában: *A pogány arabok költészetének hagyománya*. Budapest, 1893. 66—69. l., a Heinrich Gusztáv szerkesztette *Egyetemes Irodalomtörténet*-ben I. (Budapest, 1893) 232. l., valamint nagy Lexikonjainkban.

A XIX. század első három negyedében az Antar-regény szinte kizárólagos sajátja a francia tudománynak. Francia tudósok fordították, vizsgálták, Lamartine költői rajongással lelkesedett és lelkesített érte, Taine műértő becsüléssel a Chanson de Roland, a Romancero, a Sah-Nameh, az Odysseia és az Ilias mellé emelte. A francia kutatásnak hagyományait a magyar tudomány vette át s gyarapította.

Munkám folyamán sűrűn lesz kötelességem, hogy beszámoljak arról az okulásról, a melyet Goldziher professor műveinek köszönök.

Ámde ez a tartozás elenyészik ahhoz a hálához képest, a melyre személyes oktatása, vezetése kötelez. A mikor még egyetemi előadásait hallgattam, Goldziher

professor, ismervé érdeklődésemet egyrészt a régi sémi, másrészt a középkori francia irodalom iránt, föladatomul kitűzte, hogy Keletnek és Nyugatnak az Antar-regényben való találkozását vizsgáljam. Soká nem láthattam a föladat vállalásához, de soha nem mondtam le róla. Végre évtizedek múltán jelen munkámmal róhatom le ezt a tudományos tartozásomat. Soha nem róhatom le hálámat.

I. FEJEZET.

Az Antar-regény problémája.

Az elbeszélő költészet irodalmában nem közönséges hely illeti meg az Antaráról szóló regényt. 32 kötetével túltesz terjedelemben a Sah-Namehn s vetekszik az indus eposokkal. Anyagában pedig egész irodalmat pótol, egész történelmet képvisel. Pótolja a lovag-regényt megelőző epikai fejlődést, képviseli az arabság félévezredes történetét.

Egy fél évezred képzelő és alkotó ereje hozta létre az Antar-regényt. Fél évezrednél több mult el a hősnek halálától a róla szóló mondai és költői hagyományok kialakulásáig, a melyek Antarát, az egyént, az arabs nép törekvéseinek megtestesítőjévé, Antarát, a pogányt, az iszlám évszázados küzdelmeinek hősévé emelték.

Az Antar-regényben legelőbb is az arab törzseknek végnélküli tusakodása egymás ellen tükröződik; tükröződik továbbá az aethiops hatalom elleni küzdelem; tükröződik az a fönnhatóság, melyet Muhammed előtti időben Perzsia királyai Irák fölött gyakoroltak, majd az a diadal, melyet az ifjú iszlám a megingott perzsa uralmon kivív; tükröződik az a sajátságos történelmi helyzet, mely Arábia zsidóinak a VII. századig jutott, míg Muhammed őket az arabs félszigetről kipusztította.

Tükröződik benne az a siker, melyet a kereszténység az arabok körében, kivált Syriában elért. Tükröződnek benne azok a harcok, melyeket Byzáncz ellen folytatott a perzsa, majd a muszlim Kelet. Tükröződik benne az a győzelmes előnyomulás, melylyel az iszlám Európát megremegtette, részben meg is hódította. Tükröződnek benne végül a keresztény zarándoklások a Szent Földre, valamint azok a világtörténelmi küzdelmek, a melyek legtartósabban állították szembe a muszlim Keletet a keresztény Nyugattal: a keresztes-hadjáratok.

Történelmi regénynyel van dolgunk, mely inkább a történelmi viszonyokat, a nemzetek és vallások ellentéteit nagyolt körvonalakban vázolja, semmint tényleges eseményeket adna elő. A személyeket illetőleg pedig nem eleveníti föl a történelem nagy alakjait, hanem néhány erős hangzású és hatású név köré, Khoszru, Buzurdsmihr, Mundzir, Numán, Aretes, Kaisar, Heraklius, Bohemund, Geoffroy (Bouilloni Gottfried) neve köré csoportosítja képeletszerű eseményeit. Szóval a Szírat Antar (Antar-regény) alkotó elemei inkább regényszerűek, mint történelmie. A legerősebb történelmi eltolódást az okozza, hogy a regény hőse a dsáhilijjának, a Muhammed előtti szilaj kornak egyik legjellegzetesebb alakja, a regény pedig az iszlám légkörében érlelődött.

Szemügyre vesszük, mennyi iszlámot vitt bele a regény a pogány korba, de még jóval nevezetesebb, mily képet alkotott a perzsa népről, a zoroasteri hitről, a zsidóságról és Khajbár zsidóiról, a kereszténységről, a keresztény Syriáról, Byzánczról, Közép-Európáról, Spanyolországról, Rómáról, Afrikáról.

Ezekből a perzsa, zsidó, keresztény, európai vonatkozásokból, a Szírat föltüntette irodalmi, folkloristikus

behatásokból, a történelmi érintkezésekből akarunk kiindulni, hogy az Antar-regény keletkezésének korát, helyét és körülményeit földerítsük. Előbb azonban rajzoljuk néhány futólagos vonással a történelmi Antarának képét. Majd meg a regény tartalmát vázoljuk; hogy pedig eligazodjunk a 32 kötetre bonyolódó cselekvény útvesztőjében, lássuk előbb a regény irányzatát és technikáját. Ha a cselekvényt átfutottuk, ha elemeire szétbontottuk, rátérhetünk a keletkezés és szerkesztés kérdéseire. Megkíséreljük a mű költői és formai elemeinek méltatását s megvilágítjuk történelmi és irodalmi jelentőségét.

II. FEJEZET.

A történelmi Antara.¹

Összefoglaljuk itt, a mit Antaráról az életrajz írója, Thorbecke megállapított.² De még ezekhez az adatokhoz is szó fér, mert Thorbecke az Antarának tulajdonított versekre is épít, pedig Antara dívánjának kiadója és tüzetes kutatója, Ahlwardt, az egész költeménygyűjteményből tulajdonképen csak egy darabot lát kétségen fölül valódinak.³

Antara egy abessiniai rabnőnek, Zabíbanak a fia. Atyjának a regény Saddád-ot mondja, de a hagyományok még ebben sem egyeznek meg.⁴ Mint rabnőnek a fia, maga is szolgának született. De midőn Absz törzsét fenyegető veszélyben Antara fényesen tanúsította a hősiességét, atyja elismerte fiául s fölvette nemzetségébe. Ezentúl résztvesz az Absz törzs harcaiban

¹ A név teljes alakja 'Antara; regényünk a rövidebb 'Antar formát használja; a regénybeli hős nevét mi is 'Antarnak írjuk, még pedig nyomdatechnikai okból Antar-nak (spiritus asper nélkül), szintűgy 'Abla helyett is Ablát.

² Dr. Heinrich Thorbecke: *Antarah, des vorislamischen Dichters Leben*. Heidelberg, 1868.

³ W. Ahlwardt: *Bemerkungen über die Aechtheit der alten arabischen Gedichte*. Greifswald, 1862, p. 56, 57.

⁴ Thorbecke p. 17, Ahlwardt p. 50.

s dicsőségevel irigységet kelt, például Umárah ibn Zijád és Kejsz ibn Zuhejr is fölhányják neki rabnótól való származását. Az ő idejében dúlt a lóverseny-háború. Absz törzs paripája, Dáhisz, és Fazára paripája, Ghabra, futott versenyt. A banú Fazára ármánynyal meghiusították az Absz törzs győzelmét. Ezért éveken át pusztította egymást a két törzs, valamint szövetségeseik. Ezekben a harcokban kivált Antara tűnt ki, mellette Kejsz ibn Zuhejr, a törzs vezére, Rabí ibn Zijád, valamint Urva ibn Al-Vard költőnek az atyja. Haláláról több hagyomány ellentmond magának; a Szírat Antar közülök azt fogadja el, hogy a tejjita Vizr ibn Dsábir nyíllal lőtte át az öreg Antarát. Szeretettjének nevét megőrizte épp az a költemény, melyet még a szigorú bíráló is Antarának fogad el: Ablának hívják a nőt, kit Antara megénekelt s a kinek szépségével és regényes sorsával nem tud betelni a Szírat Antar.

Evvel a néhány történelmi adattal bajos volna a regény 32 kötetét táplálni. Már a régi arabs hagyomány megtoldotta, ékesítette ezt a történelmet. De evvel a Szírat Antar nem érhetette be: Antarától hely, kor és vonatkozás szerint teljesen távol fekvő eseményeket és mondákat kapcsolt önkényesen, vagy, mondjuk, költőileg, a hőséhez.¹

¹ Ez lenne a tárgya egy az Antar-regény forrásait kutató tanulmánynak.

III. FEJEZET.

Az Antar-regény irányzata.

Aut prodesse volunt aut delectare poetae. Regényünk valójában inkább gyönyörködtetni, vagy talán csak szórakoztatni kívánja olvasóit, pontosabban szólva, hallgatóit, ámbar maga elbűszkélkedik oktató czélzattal: belőle megtanulhatni, miként nevelkednek a hatalmas hősök. (Szírat XX, 22, 23.)

A regénynek tekintettel kellett lennie hallgatóinak erkölcsi fölfogására, követelményeire. Itt azután figyelemre méltó nehézségre bukkant. A regény hőse szilaj pogány, a regény közönsége jámbor muszlim. Ritka epikai műnek kell hasonló problémával megküzdenie. Achilles és Odysseus a késő görög koroknak is maradt egyik tragikus, másik szerencsekísérte eszménye, még Nagy Sándor irigységét is keltő. Vergilius a maga századában sem kívánt volna különb rómaid, mint a milyennek Aeneast festi. A franczia epikában a Nagy Károly-cyklus szerzői és hallgatói bámulattal hódoltak Nagy Károly, Roland, Olivier hősi nagyságának; a Guillaume d'Orange cyklusa az Orbieu melletti csatának vesztés hősét bukásában is tiszteletre méltóan nagynak látja; sőt még a harmadik cyklus is, mely a Nagy Károly ellen lázadókat énekli meg, Haimon fiait gáncstalan lovagoknak tünteti föl, Renaud de Montauban-t pedig Bouillon Gottfriednál is különb keresztesnek s végül

szentté is avatja. A Nibelungen-ének Siegfriedet mythoszi hősből tökéletes lovaggá finomította. S vajjon a Kudrun költője képzelte-e magasztosabbat Kudrunja hűségénél? A mi erényt és jelességet Wolfram von Eschenbach tisztelt, azt reá ruházta a gyermeteg együgyűségétől megszabadult Parcivaljára. Torquato Tasso annyira lelkesedik Jeruzsálem megszabadítói iránt, hogy maga a XVI. században is keresztes-hadjáratban vágynék részt venni. Zrínyi, a költő, hazafiúi és vallásos lelkének egész verőfényével ragyogtatja be Szigetvárnál elesett őseit. Zalán futása is „a jövő reményét a mult dicsőségébe” játszsza; Toldi a magyar nép erényeinek lesz vonzó példájává, a töredékes hagyomány erőbűvészt Arany néphőssé emelte (Kemény Zsigmond és Gyulai Pál ítélete szerint). „S vajjon Toldi, a pórsuhancz, ki lerázza a viszonyok jármát, fölfelé tör, népünk eszményi oldalait tünteti föl, nem hangzott-e össze azon kor vágyai és élményeivel, melyben az első rész megjelent?” (Gyulai Pál: *Kritikai dolgozatok*. Budapest, Akadémia 1908, p. 116.) Nem szólunk Dantéről, a ki némikép önönmagát teszi meg költeménye középpontjává, sem Klopstockról, a ki imádással fordul hőséhez. Általában, romantikus vagy humoros eposról nem szólva, az epopoea költői az erkölcsi fölfogásban azonosítják magukat hőseikkel.

Az Antar-regény szerzője vagy szerkesztője ezt nem tehette: hősének eszménye nem az övé, mert hőse korának az ideálja nem az ő közönségének ideálja.

Arany János megértéssel méltányolja azokat a nehézségeket, a melyeket a cselekvény kitalálásában oly költőnek kell leküzdenie, a ki más viszonyok közt él, mint alakjai, hőse (*Zrínyi és Tasso*). De a cselekvénybonyolításnál nehezebb az erkölcsi gondolkodás

képe, ha a költő kora elhagyta a költemény személyeinek erkölcsét.

Némileg hasonló Firdúszinak helyzete. Maga sííta muszlim volt, holott a hősök, a kiket megénekel, részben még mythikus vallást vallanak, a későbbiek a tüzet imádják, a Zend Avestát tisztelik törvényül. Firdúsz nagy történelmi eltolással segít a nehézségen. Magát a Zoroaster-vallást visszavetíti még a mythikus korba, Dsemsíd idejébe (Firdousi-Mohl IV, 289),¹ másrészt pedig inti az olvasót: „Ne hidd, hogy ők a tüzet imádták, mert a tűz ebben a templomban csak az a hely, mely felé ima közben fordul az ember“ (IV, 156), szóval a tüzet a kiblával veszi egyértelműnek. Akkor azután nyugodt lélekkel tiszteli Zerdustot (Zoroastert) igaz prophétának (V, 445), a tűz vallását pedig igaz hitnek (IV, 109; VII, 71) s teljesen azonosíthatja magát az ő vallási fölfogásukkal.

Az Antar-regény merészebb: Antart az iszlámnak Muhammed előtti harczosává avatja, végig küzdeti vele azokat a küzdelmeket, melyeket az iszlám folytat majd első századaiban. A regény evvel tulajdonképen nem saját képzelete levegőjében lóg, hanem a régebbi hagyomány talajára áll. Ez úgy tartja, hogy Muhammed, a ki idegenkedett a pogány költőktől, bámulta Antara költészetét:² „Azok közül a (régi) arabok közül, kiket nekem leírtak, csak Antarát szerettem volna látni“.³ Ezt

¹ Firdúsz-i idézeteim Mohl fordítására vonatkoznak. I—VII. Páris, 1876—1878.

² Ahlwardt: *Bemerkungen über die Aechtheit der alten arabischen Gedichte*. Greifswald, 1872, p. 52.

³ *Journal Asiatique*. 1833, (XII) p. 98 (Caussin de Perceval). A kijelentés hitelességéről: Thorbecke: *Antarah*, p. 28. — René Basset: *La Poésie arabe antéislamique*. Paris, 1880, p. 9.

a régi hagyományt az iszlám széles köreiből elhitték. Ezt a hitet vagy hiedelmet az Antar-regény pazarul értékesíti: ha Antar élne és megtérne, Muhammed megtenné őt az iszlám oszlopának (XX, 22). Az Absz törzsbeliak elmondják Antar életét Muhammednek. Ez lelkesül: Antarral ő nagy hódításokat végzett volna. Tanítsák gyermekeiket Antar tetteire, azoktól sziklánál erősebb lesz a szívük a hitetlenek elleni harcra (XXXI, 48).

De regényünk jóval tovább megy, meg is fordítja a tételt: Antar szerette volna Muhammedet megismerni, szeretett volna érte és Aliért harcolni (XXV, 47—54). Antar esdi Allahtól Muhammed eljövételét, hosszabbítsa meg az ő életét ennek a dicső prophétának küldetéséig, akkor ő Muhammed láttára leküzdi az átkos erőszakoskodókat, a kövezni való sátánokat (XXX, 14, 15). Allah őt megfenyítésül teremtette a dsáhilijának, hogy ő a teremtmények urának egyengesse az útját (XXII, 34). A dsáhilijs arabjai büszke indulatúak, magasra vágynak, Allah őket megalázta Antar segítségével, ez megtörte erőszakukat s a teremtmények urának egyengette az útját (XXII, 60, 61). Antarnak a regénybe százával szőtt versei gyakran muszlim jellegűek: én töröm meg a dsáhilijsa oroslánait (XXII, 5), engem Urám arra teremtett, hogy megtisztítsam a földet a hitetlenektől, míg majd a teremtmények legjobbika jön, Muhammed s kinyilatkoztatja az igazság vallását a belátás embereinek; ha meghosszabbítja a hatalmas Isten életem mértékét s elérem ezt a dicsőséget, akkor nyíltan vallom a szilárd vallást, elleneit metsző dárdákkal öldösöm, őt szolgálom, a míg vagyok, őt segítem, ha úgy engedi a segítőm, meghódítom részére Kelet és Nyugat tájait (XXV, 25).

Regényünk szerint ez nem is marad pusztá fogadkozásnak, kielégítetlen váagnak, mert Antar megéri Muhammed születését, melynek napján az arabok hatalmas diadalt ülnék a perzsákon Dzü-Kárnál, de ennek a diadalnak nem Antar a hőse, hanem Háni ibn Maszúd. Maga Antar ötször szólította életének nagy veszélyeiben Muhammedet, mindannyiszor győztesen állotta a vészt (XXX, 24). Regényünk koholt kútfőkre hivatkozik, legkivált Al-Aszmaíra, a IX. századi nagytekintélyű philologusra; megteszi 670 évesnek és személyes viszonyba hozza a VI. századi Antarral s kiállíttatja vele hősünk részére a megtisztelő bizonyítványt, hogy Antar bálvány előtt le nem borult, szentséget nem tört s Mekka urára esküdött (VI, 541). Antarnak nagy vallástörténeti hivatás jut: pályája a prófétaköz idejére esik, a Jézus utáni és Muhammed előtti korra, s arra volt rendelve, hogy a pogányságot, dsáhilijját, megtörje (V, 24).

Antar így tehát az iszlám előkészítője. Harczosa is. Egyre-másra diadalra viszi az arabokat Bejt al-Harám (a mekkai szentség) oltalmára Khoszru fölé. Antar itt praeformálja az iszlám hódítását Perzsiában. De evvel a Szírat nem hagyja el teljesen a történelem talaját: perzsák és arabok már Antara előtt is harczban állottak egymással és Khoszru Parvéz kudarcza Dzü-Kárnál valóban előkészíti Jezdegerd vereségét. De még figyelemreméltóbb, hogy Antar hősi pályája mikép praeformálja az iszlám győzelmét a kereszténységen Európában és Afrikában is. Itt regényünk jövőendő, részben késő századok küzdelmeit vetíti vissza Antar korába. Legelőbb Khoszru udvarán győzi le a kereszt vitézét, Badramútot, a ki párviadalával Byzánczot az adófizetéstől akarná megszabadítani. Diadalmaskodik a keresztény arabok urán, Syria királyán, Hárith Elvahhábon

(Aretas). Syriában megtöri a byzáncki uralmat is; Byzáncki császárának, Radsímnak meghívására Konstantinápolyban ünnepelteti magát. Midőn a frankok Byzáncknak hadat üzennek, Antar a frankok földjén diadalra segíti Radsím császár fiát, Herakliust. Hódolatra kényszeríti Spanyolországot és annak hűbéreseit Észak-Afrikában: Fezt, Barkát, Túniszt, Kairuvánt, Egyptomot, itt is praeformálván az iszlám hódítását, az arabság előnyomulását.

Hogy a regény pragmatismusa teljes legyen, kapcsolatba ejti Antart az első keresztes-hadjárat két kiváló hősével: Bohemunddal és Gottfrieddal. Bohemund mint frank király lép föl, a ki elesett testvéreiért bosszút akar állni Antaron, megöljükön, s Byzáncki császáráján, a kinek javára Antar hadat viselt a frankok ellen. Ezért Radsím császár egyik hűbéresét támadja meg, Róma királyát. Bohemund háromnegyed éve ostrom alatt tartja Rómát. A városban már elfogyott az eleség. Ekkor a császár kérésére ott terem Antar, levágja Bohemundot, szétveri seregét. Regényünk Bohemundot oly vasakarátú, makaesul kitartó vezérnek tünteti föl, mint a történelem. Antarhoz és Radsím császárhoz való viszonya megfelel annak, melyet a történelem közte és Alexius császár közt ismer. De Bohemundnak az iszlámon kivívott diadalába, mely őt Antiokhia királyává tette, bele nem törődhetett a muszlimoknak szánt arabs regény: Byzánckot, Rómát megremegethette Bohemund, de Antar kezétől el kell esnie.

Bouilloni Gottfriednak dicsőbb sorsot szánt a Szírat Antar: megteszi őt Antar fiának. Mikor Antar Byzánckban járt, a császár odaadta neki Mirjam (Mária) frank hercegnőt. A gyönyörű leányt, a mikor már Antartól gyermeket várt, nőül vette Kúbert (Kaubert?) frank

király. Antarnak és frank Máriának fia. Dsaufarán Dsúfarán = Geoffroy = Gottfried, magát Kúbert gyermekének hiszi. Hőssé nő fel. Meg akarja boszulni atyja testvéreinek halálát a császáron, Konstantinápolyt elpusztítani, Syriát meghódítani vágyik. Tripolisban (Syriában) köt ki, seregének egy részét Antiochia ellen küldi, maga Damaskust ostromolja. Antar ekkor már meghalt. Syria kiskorú királyának a testvére segítségért Antar posthumus leányához, Unejtarához fordul. Unejtara rajta üt arabjaival Dsúfarán—Geoffroy-n. Dsúfarán elfogja Unejtarát, el Antar egyetlen még élő fiát Ghadanfart, el az arabok főbjeit. Dsúfarán már a hóhérnak adja át foglyait, ekkor anyja, Mária, föltárja előtte születésének titkát, hogy neki Antar az atyja, Unejtara és Ghadanfar a testvérei. Dsúfarán, a ki eddig is fényesen beszélt arabsul, most Antar gyermekeivel testvéresül, velük áldoz Antar emlékének, arab hitre tér. Később honvágytól gyötörve visszatér anyjával frank földre.

Íme, mily merész alakítás: a keresztes hadak legdicőbb hővét a Szírat megteszi Antar fiának, arabnak. A mondaalkotásnak egy tipikus eljárásával van dolgunk. A perzsák Nagy Sándort, a perzsa birodalom megdöntőjét a magukénak tüntették föl: Dárius elvette maczedóniai Fülöp leányát, de ez visszatért atyjának udvarába s itt született Nagy Sándor, a perzsa király fia. Az egyiptomiak viszont, minthogy Nagy Sándor Egyiptomot is meghódította, megtették Nektanebo egyiptomi király fiának,¹ mint a hogy Kambysest is egyiptomi

¹ Erről a két példáról lásd: Nöldeke: *Das iranische National-epos*. Grundriss der iranischen Philologie. II, 146. 2. j. — Wilhelm Hertz: *Gesammelte Abhandlungen*, herausgegeben von

anyától származtatták (Herodotos III, 2). Maga az Antar-regény is, nyilván perzsa hatásra, Dárius fiának tekinti Nagy Sándort.¹ A biblia Naman syr hadvezérben ad példát rá, hogy Izrael ellensége Izrael hívévé lett (II. Kir. V). A későbbi zsidó monda pedig Nebuzaradant és Nerót zsidó hitre téríti, Sziszeratól, Hámantól és Szanheribtől pedig híres rabbikat eredeztet;² Pseudo-Kallisthenes egy zsidó interpolációja pedig Nagy Sándort

Fr. von der Leyen. Stuttgart-Berlin, 1905, p. 9, 10. — Thebaeben viszont Semeletől és Alkmenétől származtatták, tehát thebaeinek mondták Nagy Sándort: Friedrich Pfister: *Eine jüdische Gründungsgeschichte Alexandrias* (Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften). Heidelberg, 1914, p. 32. — Nagy Sándor helyét a perzsa mondában is kutatja J. Friedlaender: *Die Chadhirlegende und der Alexanderroman*. Leipzig—Berlin, 1913. A perzsa monda általában atyai részről, Dárius révén, de néhai anyai részről teszi meg Sándort perzsává (Friedlaender, p. 237, 238), sőt találkozunk perzsának oly nyilatkozatával is, hogy Sándor a perzsáké, hogy ő van ábrázolva a perzsa templomban (Friedlaender, p. 236, 5. j.).

¹ Nagy Sándor közel egy évezreddel előzte meg az iszlámot, de azért a muhammedán legenda megteszi muszlimmá. Az iszlámnak ezt (az utólagos) viszonyát Sándorhoz kutatja Friedlaendernek a megelőző jegyzetben említett jelentős munkája. Már a Kórán is jámbor hősnek tünteti föl Sándort (Friedlaender, p. 247); később tisztára muszlimnak vallják, sőt az iszlám terjesztőjének, a ki népét is megtéríti, mecsetet is épít (p. 126, 4. j.), Mekkába zarándokol, a kit Isten küldöttjének, prófétának, sőt angyalnak tisztelnek (lásd u. o. Index, p. 334). A kereszténységet is néhány századdal megelőzte Nagy Sándor, de azért utólag kereszténynek is vallották. Firdúsi is kereszténynek gondolja, nyilván mert Byzáncz császárijául képzei; a keresztény legendában Nagy Sándor egy Istent vall, majd Jézust tiszteli, illetőleg sóvárogva várja, sőt világkerülő keresztény askétává is válik (Friedlaender, p. 278, 279).

² Bacher: *Die Agada der Tannaiten*. II. (Strassburg, 1890), p. 5, 6, j. 6.

a zsidó hit vallójává és terjesztőjévé teszi.¹ A keresztény monda is hasonlóan jár el: Pilátust szentté avatja; Longinus, a ki a legendában Jézus mellét nyitotta meg lándzsájával, egyike azoknak, kikhez a francia epika keresztényei leggyakrabban fordulnak esküvés-sel, imával.² Khószrúról is azt tartja egy egyházi hagyomány, hogy halála előtt megkeresztelkedett.³ Szaladin szultánt az európai keresztény képzelet, úgy látszik, még ragyogóbb nimbussal szőtte körül, mint a keleti monda. Úgy szerették föltüntetni, hogy a keresztény hit felé hajlott, majd pedig, hogy fiát megkeresztelte, végül, hogy maga is keresztény lett.⁴ Sőt az Antar-regényéhez hasonló eljárással — anyai részről francia vérből származtatták.⁵ A legenda művének netovábbja, hogy még Muhammeddel is föl-véteti a kereszténységet.⁶

Viszont Thévenot francia utazó azt jelenti, hogy neki török remete Anatóliának Burse (Prusa, Prusias) nevű városában megmutatta Roland kardját, Rolandnak és fiának sírjait, mivel mindketten mint muszlimok haltak meg.⁷

¹ Pfister idézett munkája, p. 4, 13, 24.

² Richard Schröder: *Glaube und Aberglaube in den alt-französischen Dichtungen*. Hannover, 1886, p. 20, n. 9. — Ern. Langlois: *Table des Noms propres... dans les Chansons de Geste*. Paris, 1904, p. 402, n. 3, p. 403.

³ Th. Nöldeke: *Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sasaniden*. Aus der arabischen Chronik des Tabari. Leyden, 1879, p. 162, j.

⁴ Gaston Paris: *La Légende de Saladin*. (Extrait du Journal des Savants, Mai-Août, 1893.) Paris, 1893, p. 15.

⁵ U. o., p. 17.

⁶ Victor Chauvin: *Bibliographie des Ouvrages arabes*. Liège-Leipzig, 1909, XI, p. 214.

⁷ Léon Gautier: *Épopées françaises*. Paris, III, 1880², p. 549.

Mindezeknek a mondai alakulatoknak közös a lelki indítékuk: egyrészt a nemzet vagy a vallás beolvasztó, meggyőző, ellenségvonzó erejét tünteti föl bennük, másrészt a nemzet vagy vallás büszkesége föllázad az ellen, hogy más nemzetű, más vallású legyűrte, lealázta; merész gondolattal a győzőt, a hódítót megteszi a magáévá.

A mit a keresztény legenda megtett Szaladinnal, ime megcselekszi az Antar-regény Bouilloni Gottfriedal. Antarban ez által az iszlám teljes dicsősége nyer testet: ő dönti meg az arabs pogányságot, ő győzi le a perzsa tűzimádókat, ő hódítja meg a keresztény arabok lakta Syriát, ő diadalmaskodik Ázsiában a byzánczi, Európában a frank és spanyol uralom fölött, neki hódol Észak-Afrika, ő teríti le Bohemundot, neki a fia Bouilloni Gottfried.¹

¹ Goldziher: *Muhammedanische Studien*, I, 127, 3. j.: In viel späterer Zeit verfolgt der Antarroman die Tendenz... gegen die letzten Reste des altarabischen Vorurteils anzukämpfen; darin liegt die höhere kulturgeschichtliche Bedeutung dieses merkwürdigen Volksbuches.

IV. FEJEZET.

Az Antar-regény technikája.

Itt még nem vetjük föl a szerzőség és szerkesztés kérdéseit, mily körben, mikor és miképen keletkezett a Szírat Antar. Egyelőre csak mai végleges alakjának eljárásmódjait akarjuk föltüntetni, hogy a tartalomnak bonyodalmaiban könnyebben eligazodjunk.

Erre az eljárásra legelőbb is jellemző a keretnek szélső tágitása. Ha egészében áttekintjük a művet, megfigyelhetjük, hogy földrajzi és történelmi szemkört teljesen betöltötte Antar tetteivel: elviszi hőjét minden országba, melyről tudomása, nem egy olyanba, a melyről csak meglehetősen zavaros sejtelme van. Arábiát keresztül kasul járatja Antarral. Előbb Hedszában válik ki, már kezdettől lovagiasságával, majd a törzs védelmével megszerzi a nők tisztelő vonzalmát, a király becsülését, a rabszolgasorból az egyenrangúságba való emelkedését. Néha megelőzi az ellenség támadását, vagy portyázó hadjáratra indul. Időnként meghasonlik Abszszal s másutt telepszik meg, máskor az otthonából elköltöző, hazát kereső törzsét menti meg. Sok száz törzsszel jut szövetséges, vagy ellenséges viszonyba.

Antar, az arab hódító erő megtestesítője, nem szorítkozhatott Arábiára. A regény ügyesen ejti módját, hogy hőjét Arábián túl vigye. Nászhozományul aszáfir-

KELETI-KÖNYVTÁR

tevét kell szereznie, már pedig ilyet csak Irákban tenyésztének. Itt Mundzir király uralkodik mint Khoszu helytartója, de épp viszályban áll a perzsa királylyal. Antar megsegíti Mundzirt Khoszu ellen s így megszerzi az aszáfir-tevét. Viszont Khoszrunak épp bajvívó hősre van szüksége a kereszténység lovagja, a byzáncezi Badramút ellen. Antar ezt párviadalban megöli. Így kerül kapcsolatba nemcsak a perzsa uralommal, hanem egyúttal a byzáncezi kereszténységgel. Midőn Absz törzse harczba keveredik Irák urával, ez Antar ellen síkra szállítja a syr Nuszejrt, „Vadetetőt“. Antar legyőzi, barátjává teszi s hogy neki megszerezze menyasszonyát, a kit a syr király fia is ostromol szerelmével, hadat visel Syria ura, Hárith (Aretas) ellen. Első találkozásától kezdve Antar sűrű érintkezésben marad az iráki, a perzsa és a syr uralommal, majd mint hódító, majd mint szövetséges és szabadító, mint ostromló, vagy mint oltalmazó jelenik meg Hírában, Madáin-(Ktesiphon-)ban, Damaszcusban, sőt itt a kiskorú királynak hosszú ideig a gyámja.

Afrikába is át kellett vinni Antart. Legelőbb a Szúdánba, Abessiniába, Aethiopiába. Az araboknak Muhammed előtt valóban küzdeniök kellett az abessiniai hódítás és fönnhatóság ellen. Másrészt a regény phantastikus ötlettel hősének a Szúdánban királyi eredetet lel: Antar anyja, Zabíba a négusoknak, Habes uralkodóinak családjából származik. Észak- és Nyugat-Afrikába pedig Antar Európából ér.

Európai seregekkel, byzánceziakkal is, frankokkal is, Antarnak már Syriában és Perzsiában akad dolga. Az által, hogy Syria keresztény uralmát támogatja, egyúttal Byzáncz erejét gyarapítja. A császár meghívja. Miközben

Antar Konstantinápolyban a vendége, a byzánczi birodalom háborúba keveredik a frankokkal. A császárnak fiával, Heraklius-szal, Antar vezeti a byzánczi sereget diadalról diadalra, tengeren és frank földön, megteszi a frank királyt Byzáncz hűbéresévé. Spanyolország lázong a byzáncz-antari uralom ellen. Antar hódolatra készíti nemcsak Spanyolországot, hanem ennek észak-afrikai tartományait, Marokkótól Egyptomig, Tuniszbán, Barkában, Alexandriában, Núbiában, Afrika belsejéig.

Közvetlenül halála előtt Antarnak még egy mulasztást kell pótolnia: nem volt még Rómában. Ekkor a frank Bohemund a byzánczi uralmat Rómában támadja meg; Antar Konstantinápolyból pusztákon átvágva ott terem Róma előtt, leteríti Bohemundot, fölszabadítja Rómát. Visszatér az Euphrates mellé s meghal Vizr ibn Dsábir nyilától.

A Szírat tehát elvezette hősét minden országba, a melyről tudott. Hozzá tehetjük: elvezette olyanokba is, a melyekről nem tudott. Antar hadat visel Hind-Szind (India) ellen is, az út oda a Szúdánon és Maghreben (Észak-Afrikán) át visz. A frankok földjén Kámfor-szigetén, Kristály-várában kalandozik Antar, kemény tusát áll Váhát (az oázisok) országaért. Ugyanily bajos elhelyezni Bajdháu birodalmát, melyet Nagy Sándor alapított, melybe a Sátán völgyéből ér Antar s melyet a kereszténység leghatalmasabb ura, Lejlimán kormányoz.

A Szírat legnevezetesebb technikai eljárása tehát az, hogy Antar tetteit a legszélesebb földrajzi keretbe foglalja. Második technikai fogása, hogy bonyolultnál bonyolultabb bonyodalmakat bonyolít, akár szerelmi, akár háborús elbeszéléseiben. Antar maga tíz kötetnek minden ármányát kénytelen leküzdeni, tíz kötetnek

minden vakmerőségét kifejtteni, hogy menyasszonyát elnyerje s hűsz kötetnek minden erélyét érvényesíteni, hogy megtartsa. A regény számos más alakja részére sem valami nyugalmas teendő a megházasodás: a mikor az arát a vőlegényhez viszik, elragadja egy versenytárs, ettől nem egyszer elveszi egy hivatásos nőrabló, szegény menyasszouyt sok vihar hányja, míg a házasságnak regényünkben éppen nem szilárd révébe ér. Hasonló a bonyolítás a harcokban. Két törzs egymásra les, egymásra támad. „A sivatag tengerén“ elvétik egymást, elveszik egymás családját, jószágát. Mindegyik hadakozó félhez rendszerint más törzsek is csatlakoznak. Gyakran a tegnapi ellenségek ma mint frigytyársak küzdenek egymás oldalán. Például a Szúdánban Antar legyőz egy királyt; ennek fia esedezik Antarhoz, szerezzé meg neki a szomszéd király leányát; most az eddigi ellenséggel fordul a szeretett hercegnő atyja ellen, evvel is egyesülve egy negyedik uralkodó, majd maga a négus ellen. Egyebütt is egyik harci kalandból a másikba sodródik. Syriában győz, Konstantinápolyba hívják, ezért a frankok támadják. Mikor frankok kénytelenek hódolni, a spanyolok lázonganak. Mikor Andalúzia is alá van vetve, Észak-Afrika java ugyan megadja magát, de tekintélyes részét még meg kell hódítani.

A Szírat harmadik eljárása, hogy a történetet nemzedékeken át viszi tovább. Az abszi, az iráki, a szaszanida-dynastiák több egymásra következő uralkodójával ismerkedünk meg. A kedvelt hősöknek, például Málík ibn Zuhejr királyfinak, Vadetetőnek, Urva ibn Al-Vardnak a fia szemünk láttára nő fel hőssé. Antar több fiát maga neveli föl, halála után pedig története részben ismétlődik, részben folytatódik posthumus leányában és tőle nem is ismert két fiában.

A Szíratnak ebben a három eljárásában, a szélesbítő, bonyolító és folytatóan hosszabbító törekvésében a műnek centrifugális erőit látjuk. Evvel szemben biztosítani kellett a mű egységét, a bonyodalom áttekinthetőségét az által, hogy minden esemény, minden szereplő személy kapcsolatba jut a mű hőisével. Hedzsázból, Hírában, Madáinban, Damaskusban, Konstantinápolyban, Kristályvárban, Andalúzia klastromaiban, Fezben és Syeneben, mindenütt Antar a cselekvény középpontja. A regény terjedelmével nő Antar hatalma és nő barátainak köre. Kezdetben Antar csak anyjának és két bátyjának szeretetét bírja. Első föllépésével, nővédő lovagiasságával, a melynél kockára jut az élete, megszerzi Zuhejr királynak és Málík királyfinak barátságát, szeretettjének, Ablának vonzálmát. Lépésről lépésre küzd ki magának az elismerést, a barátokat, úgy hogy temetésén az arabok legjobbjaival együtt gyászolnak Ázsia és Európa kiküldöttjei, Khoszu fia, Mundzir ibn Numán, a syr király, Heraklius, a császár fia.

Barátait Antar nem könnyen szerzi. Ellenségeit kell megnyernie. Ilyenek bőven vannak. Atyja, Saddád is Antar életére tör, menyasszonyának atyja és bátyja ki nem fogynak az ármányból, hogy elveszítsék; Sász királyfi kegyetlenül üldözi, Urva ibn Al-Vard lesbe áll, hogy megölje. De Antar vitézsége, lovagiassága, nemeslelkűsége lefegyverzi ellenségeit s híveivé teszi. A regény Antar ellenségeinek kettő közt enged választást: vagy megbékülnek Antarral, vagy elpusztulnak. Legkiválóbb barátjait a küzdőporondon szerzi: legyőzi, elfogja, megnyeri őket, így lesz holtig híve Bisztám, Vadetető, Amir ibn at-Tufejl, Amr ibn Vudd, Durejd ibn asz-Szimma, Amr ibn Madikarib, Imrulkejsz, Dzul-Himár és Amr Dzul-Kalb. Sőt fiai is, Mejszara, Ghaszúb,

Ghadhbán is fegyveresen állnak szemben Antarral, mielőtt benne atyjukat fölismerik.

Megátalkodott ellensége három marad: az Ablába szerelmes Umára ibn Zijád, bátyjával Rabivel és Antar gyilkosa, Vizr ibn Dsábir. Rabi és Umára százszorosan köszönhetik menekülésüket, életüket Antarnak, mindvégig vesztére törnek. Antar újra és újra nagylelkű, végül közvetlenül a halála előtt levágja őket. A ki egy nappal túlélte ellenségét, az elérte vágyát. Ezt az elégtételt a Szírat megszerzi a hősének még a gyilkosa fölött is: Vizr ibn Dsábir belehal dühébe, mert azt hiszi, hogy mérgezett nyila nem találta el Antart.

Az Antar halálát követő másfél kötet, bármily korból ered is, a Szíratnak ezt az egységét nem bontja meg: Antarnak halála után született leánya Unejtara, valamint halála után feltűnt két fia, Ghadanfar (Oroszlán) és Dsúfarán (Gottfried), megboszulják és meggyászozzák atyjukat.

Így tehát az Antar-regény eseményeinek az a vágya, hogy a gázneműek módjára a legnagyobb kiterjedést elfoglalják, valamint a bonyodalom túlságai enyhülnek az által, hogy az események és bonyodalmak mind Antarhoz kapcsolódnak.

V. FEJEZET.

Az Antar-regény vázlatos tartalma.

Absz törzse, Antar születése és nevelkedése.

Az Antar-regény az arab mondai őskorból visz át fokozatosan hősének idejébe. Körének közfelfogása szerint az arabokat Ismaeltől Ábrám fiától eredezteti s ezen a czímen gazdagon kidolgozott Ábrám-legendát ad. A törzsek származásrendjében kijelöli Antar törzsének, Absznak a helyét. Ennek a törzsnek királya regényünk elején Zuhejr.¹

Zuhejr király idején egyszer Saddád tíz más abszitával a banú Kahtán földjén portyázik. Zsákmányul ejtenek ezer tevét a rabnővel és a két bojtárral együtt, a kik azokat legeltették. A rabnő Zabíba, a két bojtár pedig két fia, Sejbúb és Dsarír. Saddád, lemondva a többi zsákmányról, csak Zabibát kéri. Kettejük gyermeke Antar. Látván a fiú csodálatos fejlettségét, Saddád portyázó társai nem akarnak

¹ A regény cselekvényébe nem kapcsolódó részleteket mellőzzük, ha még oly érdekesek is, mint péld. az Ábrám-legenda több eleme; az éles elme próbái, melyeknek változatait összeállította Chauvin: *Bibliographie des Ouvrages arabes* VII, 158—163., vagy Zuhejr és Tumádir házasságának ezeregyszakaszerű bájos története.

lemondani Antarról, de a kádi öt Saddádnak ítéli oda. A gyermek bámulatosan fejlődik. Még nem négy éves s egy kutyanak, mely elkapott tőle egy darab húst, széttépi az állkapcsát. Kilencz éves korában farkast öl. Atyjának nyájait kell őriznie, de közben harczy készségre edzi magát, nyargal, fatörzseket használ dárdakul, ruhákat czéltáblául. Hatalmas ifjává nő fel.

Antar első lovagias föllépése. Oroszlánt öl. Először menti meg a törzs nőit.

Egyszer Sász királyfinak szolgálja, Dádsi, egy agg nőt nem engedett az itatóhoz, egy elszegényedett özvegy-asszonyt pedig oly durván ellökött, hogy fölfordult — a szolgálhad röhejére. Antarban fölforr a dsáhilijsa arabs büszkesége, kemény átokkal korholja Dádsit. Ez arczul üti az ifjú Antart, de Antar csapásától holtan lerogy. A szolgálhad hősiünkre támad, de ő összehajtott köpenyével úgy védekezik, akár karddal. Arra jön Zuhejr király legnemesebb fia, Málík, oltalmába fogadja a lovagias hőst, megvédi saját testvére, Sász királyfi ellen is, barátja marad Antarnak mindhalálig. Törzsszerte nők, leányok ünneplik a lovagias Antart, köztük Abla is, Saddád testvérének, Málík ibn Karádnak leánya, regényünk hősnője, a kit Antar tíz köteten át folytatott, hihetetlen küzdelmek árán vív ki majd magának. Málík ibn Zuhejr királyfi oltalmába veszi Antart akkor is, mikor Rabí ibn Zijádnak ellene vádaskodó szolgálját megöli. Ekkor kezdődik a banú Zijád olthatatlan gyűlölsége Antar iránt. Saddád, Antar atyja ekkor még fia ellenségeivel játszik össze, attól tart, hátha Antar, féktelen indulatában szabad arabot

öl s veszedelmes vérbosszút idéz föl. Ezért Saddád a testvéreivel együtt elhatározza, hogy Antart a legelőn megölik. Antar oly völgybe hajtotta a reá bízott nyáját, melyet a többi pásztor elkerül, mert oroszlán, párducz nyugtalanítja. Atyja a nagybátyjáival épp olyankor ér oda, Antart megölelnek, a mikor ez csupasz öklével csap rá egy oroszlánra s egy szakítással szájától szívéig végig tépi, húsát megsüti, megeszi s az oroszlán fejére mint vánkosra pihenni dől. Szó sem lehet többé róla, hogy Antart megöljék. Sőt, midőn Zuhejr király portyázó hadba szólítja Abszot, Saddád a nők oltalmát Antarra bizza. Saddád neje, Szumejja, a tó mellett lakomát, tánczot rendez a nőknek. Egyszerre kahtanidatörzs tör a mulatozókra, elrabolják a nőket, el Ablát is. Antar a támadók egy részét megöli, másikat megfutamítja s gazdag zsákmányt ejt. Szumejja megesketi a nőket és szolgálkat, hogy nem beszélnek el, miként jártak az ő vigyázatlansága folytán. Saddád, egy zsákmányolt fényes paripán látva Antart, azt hiszi, hogy vakmerő rablásával veszélybe dönti a törzset; üti-veri a fiát. Ez szótlannul tűri. Ekkor Szumejja önmagát vádolva megvallja, miként szerezte Antar a lovát. Saddád bámulja Antar vitézségén fölül a *muruvváját*, férfias lovagiasságát, és *adabját*, erkölcsös önmegtartóztatását, a melylyel a meg nem érdemelt fenyítést tűrte. Antar tekintélye a király, a nők, a törzs előtt nő. Ellenségei Sász királyfi, Rabi ibn Zijád és öcsese Umára fölfogadnak húsz szolgát Antar meggyilkolására. De a lesben állókra ellenség támad s épp Antar menti meg őket. Csakhamar az egész törzset is megvédi. Erre Saddádnak a testvére, a nemes Zakhma ajánlja, hogy Antart nyiltan fiául fogadja. Saddád megharagszik. Antar maga, jól tudván, hogy

mint rabszolga nem nyerheti el Ablát, kéri atyját, vegye föl őt a nemzetségébe. Saddád le akarja vágni. Neje csillapítja. Antar elhagyja a törzset.

Antar szert tesz paripára, kardra.

Hazulról elbujdosva, Antar egy portyázó abszita csapathoz csatlakozik. Rajt ütnek gazdag vidéken, nagy zsákmányt ejtenek. Az ellenfélnek egy nemes oltalmazója alatt Antar csodaszerű paripát lát. Fölajánlja érte az egész prédát.

(II. kötet.)¹ Megszerzi Abdzsart, a melyhez fogható lovasem Khoszrunak, sem Kaiszarnak, sem a banú-l-Aszfar királyainak nincs; háta vár. Antarnak segítője, halálán túl is hű hozzá. Az abszita csapat, melyhez Antar csatlakozott, útközben elrabolja a tejjita Vérivónak menyasszony-leányát. A kiszabadítására siető atyját Antar legyőzi, vőlegényével s ennek seregével kétségbeesett küzdelmet folytat. Válságos helyzetéből kiszabadítja Málík királyfi, a ki Zuhejr király megbízásából elindult, hogy Antart visszahozza a törzsbe. Itt nemsokára módja nyílik, hogy Saddádot, a ki nem akarja fiául elismerni, továbbá Ablát atyját és bátyját, a kik megtagadják tőle szeretettjét, hozzátartozóikkal együtt kiszabadítsa kahtanida fogságából. Majd Zuhejr király nevelt fiát megoltalmazza s boldog nászra egyesíti menyasszonyával. Ekkor szerzi világgraszoló kardját is: Zámít (= a Szomjazó). A sivatag fővényében bukkan a hüvelyére, kihúzza, villámot szór. Meteorból készült, ilyene nincs a Khoszruknak sem, vág

¹ A kötet vége, az ezeregy éjszaka módjára, sohasem esik össze a fejezet végével; a várakozás mindig fölesigázva marad.

szinte, mielőtt érint. Zuhejr király, a kinek fölajánlja, Antart tartja reá legméltóbbnak. Isten tüntette ki vele. Ez a kard előre hirdeti Antar növekvő dicsőségét.¹

Antar megmenti a törzset, Saddád öt fiául fogadja.

Málik királyfi Antart a legelső lovagnak ünnepli. De Antar ellenségei nem pihennek. Vetélytársa támad. Umára ibn Zijád épp Antar verseiből értesül Abla csodaszerű szépségéről. Megkéri atyjától. Ez örömmel fogadja vőtül, megszabadul, úgy hiszi, Antartól. Viszont Saddád ellenáll Málik királyfi sürgetésének, hogy Antart fiául elismerje. Antar megfogadja Saddádnak, hogy lóra nem száll, kardot nem ránt, verset nem mond, hanem őrzi a tevét. Kevéssel reá a tejjiták 8000 harcossal törnek Abszra: Zuhejr ellenük indult, de a sivatag tengerén elvétették egymást. Sejbúb tanácsára Antar hegyről szemléli a csatát. Az absziták végső veszedelembé sodródnak. Saddád és Málik, Abla atyja, kérlelik Antart, mentse meg a törzset. Szabódik, ő rabszolga, akár mostani, akár új ura részére köpül vaját, présel olajat, legeltet nyáját. Saddád megígéri, hogy fölszabadítja s fiául fogadja. Antar ellentáll. Csak a mikor Abla is veszedelembé jut s Málik neki oda igéri, akkor Abdzsarra pattan, Zámiját ragadja, Ablát kiszabadítja, a tejjiták első hősét átdöfi, seregüket szétszórja. Saddád állja is szavát: Antart fiául fogadja. De Abla atyja álnokoskodik. Umára, szolgának öltözve, kileste Abla szépségét, most annál tüzesebb hévvel kéri Máliktól.

¹ Erről a kardról l. czikkeimet: *Isten kardja*. Ethnographia, 1912 (XXIII), p. 337. — *Das Schwert Gottes*. Ungarische Rundschau, II. (1913), 580.

Elhatározzák, hogy Antart orvul teszik el láb alól. Fölbéreltik Urva ibn al-Vardot, a hős költőt, száz szégyenlegénynek vezérét. El is vállalja, ő megöli Antart, ha föld alá is búvik, ha égbe is száll. Elhagyott völgyben reá ront Antarra. Antar elfogja, megkötözi, embereit szétveri. Útközben alkalma nyílik épp ellenségeit, kik ellene Urvát fölbérelték, Sász királyfit, Málík ibn Karrádot és fiát Amrt, Rabít és Umárat fogságból kiszabadítania. Urvát Zuhejr király elé viszi. Urva védekezik, ő csak mérközni vágyott Antarral. Ablának atyja, Rabi ármányos tanácsára, most már úgy tesz, mintha Antart vőül kívánná, de oly nászajándékot szab neki, melynek megszerzésébe, úgy vélik, bele kell pusztulnia: ezer aszáfir-tevét kér, a milyent csak Híra királya, Mundzir tenyész. Antar rááll.

Antar diadalmas útja Irákba és Perzsiába.

Lemondva minden egyéb segítségről, a mely pedig fölkinálkozik neki, Antar másodmagával, Sejbúbbal vág neki a kockázatos vállalkozásnak. Sejbúb kikémleli az aszáfir-teve dolgát. Antar elhajtja a nyájakat, megöli az ellentálló szolgákat. De Mundzir király fia, Numán, seregével üzőbe veszi Antart. Ez kimerülésig harcol, míg Abdzsar már mozdulni sem bír. Antar leszáll róla. Viaskodik, míg összerogy.

Sejbúb, holtnak véelve Antart, szökik mint a párducz: üldözői elől egy pásztorhoz, a ki oltalmába veszi. Az üldözők követelik a kiadatását. A nemes pásztor kéri, engedjék őt Sejbúbbhoz, ő majd arra kéri, hogy távozzék a barlangjától 40 rőfnyire, ott már kilép az oltalmából, ott megölhetik. Beleegyeznek. Bent azonban a pásztor Sejbúbbal ruhát cserél: neki

adja tarisznyáját, botját s azt tanácsolja neki, mondja kiűnn az üldözőknek, hogy védettje nem fogadja szavát, végezzenek vele. Sejbúb így tesz s elmenekül. Az üldözők behatolnak a barlangba, ráismernek a pásztorra, a ki életét kevesebbre becsüli mint oltalomadó szavát, bámulják, nem bántják.

Közben az összeroskadt Antart elfogták. Mundzir csodálja történetét. Ekkor harczosai rohanvást jelentik, hogy oroszlán pusztít közöttük. Antar ajánlkozik, hogy megví vele; nem is engedi, hogy lábáról levegyék a bilincsét, azon meglánczolva a bikanagyságú oroszánt, melynek szája verem, foga horog, ketté hasítja.

Mundzir most Antartól segítséget remél Khoszruval szemben, a ki ellene küldte kurd vezérét, Khuszruván ibn Dsurhumot. Khoszru, a kinek Mundzir a helytartója Irákban, igazságos uralkodó s udvarán megtisztelte Mundzirt, de Khuszruvának engedve, ily tréfás próbára tette: maga elé és vezírjei elé oly datolyát tétetett, a melynek magva helyén mandula, pisztácia, cukor és más csemege volt, Mundzir elé pedig datolyát magostul. A perzsák természetesen lenyelik a datolyát töltelékes-tül. Mundzir abban a hiszemben, hogy a tűzimádóknál ezt követeli a társadalmi illem, lenyeli a magvakat s fuldoklik. Kaczagnak rajta. Hazaérve, bosszúból néhány arab törzset rábír, hogy a perzsa birodalomba rontsanak. Khoszru ráírat vezírjével, Buzurdsmihrrel, Mundzirr, hogy tartsa féken az arabokat. Mundzir arra hivatkozik, hogy az ő tekintélye csorbult, küldje neki Khoszru azokat, a kik rajta kaczagtak, hogy arczukat bélyegezze, hogy czipőjével hátukra lépjen. Khoszru erre haddal küldi Irákba kurd vezérét. Khuszruván már a fővárost, Hírást fogja ostrom alá. Ekkor Antar megígérteti magának az ezer aszáfír-tevét, visszakapja

Abdsart és Zámit, visszaveri a perzsa támadást, fölfogja Khoszruvánnak feléje vetett buzogányát s úgy oda röpíti, mint ostromgép a követ. A perzsa sereg bomlik. Numán följajánlja Antarnak az egész zsákmányt.

(III. kötet.) A mekkai vezír, Amr ibn Bukejla, kiengesztelendő Khoszrut Mundzirral, fölkeresi a Mubadánt, a khoszruai daula (uralom) kádiját, a tűzimadás tanítóját. Khoszru épp súlyos helyzetbe jutott. Mikor Byzáncz császára neki az évi adót küldte, Badramút, a kereszt és Messiás lovagja, a ki Mária-imádásra akarja téríteni a világot, fölháborodott azon, hogy a császár adót fizet nem-kereszténynek; elkísérte a küldeményt Madáinba s Khoszru engedelmével bajvívásra hívta a perzsa hősöket; ha mindannyiukat legyőzi, Byzáncz nem fizet többé adót; ha őt megölik, maradjon az eddigi viszony. Sorjában legyőzte a perzsa hősöket. Most a Fő-Móbadnak (perzsa főpap) kapóra jön az arab vezír jelentése Antarról. Madárpostával értesítik Mundzirt, küldje Khoszruhoz Antart, hogy megvív hasson Badramúttal. Mikor érkezik, a perzsa Bahrám ibn Bahramán épp eldöntetlen viadalt folytat a görög lovaggal. A keresztény szerzetesek, patriarchák, evangéliumot, zsoltárt olvasnak, tömjént eregetnek, halotti imákat mondanak. Antar elcsodálkozik a perzsa pompán. Egy csapással elbódítja Badramútot, ekkor Antart hátulról támadja a féltékeny Bahrám. A tőle vetett dárdával Antar átdöfi Bahramútot s Bahrám ellen fordul. De Khoszru meggátolja harcukat. A görög lovag kísérei közül egy sem mer Antarral sikra szállni. A kincseket, melyeket magukkal hoztak, Antar kapja. Khoszru reá adja díszköpenyét. De ő képzeletében és álmában csak Ablát és Absz sátráit látja. Khoszru kápráztató kertben és kastélyban vendégeli; aranyból.

drágaköböl készült műpáva piros kagyló csőréből szórja az aloët, pézsmát, rózsás vizet Khoszru társaságára. A sah körül elefántcsont-, ébenfa-, ezüst-, aranszékek vannak fölállítva. Khoszru egyre Antart unszolja evésre. Antar csak Ablához vágyódik. A perzsák irigykednek Antarra. Rusztemet birkozó versenyben leteríti, több alattomos támadást visszaver. Kérésére a Fő-Móbad elvezeti őt a tűzimádók templomába. De az aloë-tömjénből is Absz teveganéj-tűzének fojtogató füstjéhez kívánczik.¹ Khoszru a byzáncki adón kívül is pazar ajándékokat ad Antarnak: 100.000 aranydinárt Khoszru képével, 100.000-et a byzáncki császár képével, rabnőket, de ezek nem bírják eltántorítani Abla iránti hűségétől, Abla részére khoszru koronát, drágaköves gyaloghintót stb. Nem engedi, hogy Antar megköszönje, mert a királyi ajándékok múlóak, a versek, melyekkel ő Khoszrut dicsőítette, örökké élnek. Avval a kéréssel búcsúzik Antartól, hogy őt évente meglátogassa.

Antar hazatér, kiszabadítja Ablát.

Híraban még Mundzir király ünnepli és megajándékozta Antart. Ez az aszáfír-tevével és gazdag kincseivel haza siet. Abszban, midőn Sejbúb haza hozta Antar halálának hírért, általános volt a gyász, a fájdalom, de általános volt a fölháborodás is Abla atyja ellen, a ki fondorkodó nászajándékkérésével Antart a pusztulásba küldte. Abla atyja és bátyja jónak látják, hogy a törzset elhagyják. Útközben fogságba esnek s váltságdíjul elhosszák Ablát. Abla kétségbeesetten tiltakozik, ő csak

¹ Mint Odysseus, a ki Kalypso paradicsomában is arra sóvárog, hogy Ithaka füstjét lássa.

Antaré akar lenni. Ekkor az Ablá-vivő csapatra rá ront Tárikat az-Zamán, „Kor csapása“, buja, kegyetlen nőrabló. Az elragadott nőkkel három napra vissza szokott vonulni, azután társainak szolgáltatta ki őket s ha azok is megelégtették, akkor megsütötték, megették.

Ennek a nőrablónak a kezéből menti meg Ablát a Perzsiából haza siető Antar. Ablával együtt fogságba került az atyja, a bátyja meg Umára és Urva. Hitszegő embereit Ablá a sorsukra akarja hagyni, de Antar őket is kiszabadítja. Hazafelé tartanak. Egyszerre csak észre veszik, hogy nincs velük sem Ablá, sem Umára. A banu Zijád mindjárt Antart vádolják, hogy ő ölte meg versenytársát, Umárát. Valójában Umára, mikor Ablá egyszer leszállt a kólyáról, erővel elragadta. Ablá gyalázza: semmint övé legyen, inkább meghal. Csakhamar mindketten a tejjita Mufrids ibn Hammám fogságába esnek. Umárát megkötözi, Ablát szerelmével ostromolja. Ablá inkább kész életét eldobni. Anyja tanácsára Mufrids daróczba öltözteti Ablát, köpültet, fát hordat vele. Umáraért váltságdíjat követel, az ármánykodó banu Zijádot foglyul ejti. Már meghívja a rokon törzseket az abszíták kivégzésére. Épp akkor érkezik Antar, a ki Sejbúb kémlelése folytán pontosan értesült a történekről. Ablával együtt megint kiszabadítja saját ellenségeit is. Útközben a kivégzésre gyülekező ellenséges törzsekkel kerülnek össze. Válságos helyzetükből kisegíti őket Antar hatalma, Málik és Sász királyfiak hada.

Sász királyfi Antar barátja lesz.

Sász ibn Zuhejr mindig Antar ellenségeivel tart; korholja, hogy Ablát szülei akarátja ellenére akarja elvenni. Antar sértődötten hivatkozik arra, hogy veszély idején neki Málík följánlotta Ablát, hogy ő elhozta neki az aszáfir-tevét. Antar megválíh hűtlen törzsétől. Mekkának tartva, egy nőt három leányával kiszabadít rablójuk kezéből s oda adja nekik a zsákmányt. Evvel megmentette ellenségének, Sász királyfinak az életét. Mert Sász vadászaton épp az Antar megszabadította nők törzsének fogságába esett. Keményen bántalmazták. **(IV. kötet.)** Vérbosszúból keresztre akarják feszíteni. Az Antartól megmentett kindita nő elküldte férjét Mekkába, hogy Antart értesítse királya fiának veszedelméről, maga pedig éjjel kiszabadítja Sászt, magánál rejtegeti s midőn az egész törzset átkutatják, titkos fűvekkel feketére festi Sászt, kifüstöli az arcát, olyanra akár az ébenfa s a többi pásztorral együtt őt is küldi a nyáj után. Búcsúzáskor csak arra kéri, egyesítse Antart Ablával. Sász a szokatlan gyaloglástól elfáradva, megint keserű fogságba esik, a Mekkából jövő Antar megmenti. Hazamenet Antar még elfog egy hőst, a ki elé irigy atyafia azt a föladatot tűzte, hogy Antart megölje. A fogoly anyjának és hűgának könyörgésére Antar a legyőzöttet barátjául fogadja.

Otthon Sejbúb jelenti, hogy Sász és Antar haza térnek. Csak ekkor bocsátja szabadon Zuhejr király az álnokságáért megfenyített Umárát. Ez úgy tesz, mintha ő is ünnepelné a hazatérőket, pénzt szór föléjük, de előbb meghagyta szolgálinak, hogy ők szedjék föl, csakhogy Sejbúb mind elkapja a levegőben. Most már Málík királyfival Sász is sürgeti Antar és Ablá nászát.

Abla veszedelme, Antar küzdelmei Abláért.

De Abla atyja csak nem hagy föl a fondorkodásával. Rábí tanácsára rábírák Ablát, kérje Antartól, hogy az ő nászmenetén is a menyasszonyvivő tevének kantárát valamely híres arabs nő fogja, mert ilyet Dsejda is kért és kieszközölt Khálidtól.¹ Antar magát az amazon Dsejdat hozza foglyul. Férje, Khálid, bosszúra sietve, épp abba a völgybe ér, a hová ellenségei, Abla hozzátartozói és társaik húzódtak. Pusztítja, sebzi, elfogja a banú Zijádot. Tusában, mely elől démonok a mélységbe menekülnek, csillagok a sphaerába szöknek, elröpíti Khálid fejét sisakostul, Ablával együtt megint kiszabadítja ellenségeit.

Kúfából híre jön: Mundzir király meghalt, helyébe fia Numán lépett.

Ablát az atyja megint elragadja Antar elől, a banú Sejbánhoz. Királyuk fia, Bisztám, nőül kéri Ablát. Málík rááll, de kéri Antar fejét. Antar fegyvere kigyógyítja Bisztámot az Abláért való epedéséből, Antar elfogja, de vele is barátságra lép s vele együtt harczol az időközben újra elrabolt Abláért és a banu Sejbán nőiért. Rábí fölfogadja Ijjád ibn Násibot, hogy Antart megölje, de az látva Antar nőoltalmazó harczát, barátjává lesz. Szintügy megszerzi Antar örökre Urva barátságát, a mikor őt és húgát, Szulmát, megmenti.

Antar találkozik másával, fiatal hőssel, ez is Antar, neki is egy Saddád az atyja, egy Zabiba az anyja, Sejbúb és Dsarír a bátyjai, ez is szereti nagybátyjának, Málíknak leányát, Ablát. Antarunk ezt a második Antart megsegíti egy emberhúsevő nőrabló ellen, összeháza-

¹ Dsejda és Khálid története regény a regényben.

sítja a második Ablával s fölveteti vele az Attáf nevet, mert az Antar név mérhetetlen ellenséget szerezne neki.

Málik közben a kindita törzshöz szökik Ablával. Királyuk megkéri Ablát testvére fia, Miszhal részére. Sejbúb nőnek öltözve oda lopózik Ablához s rábeszéli, tegyen úgy, mintha ráunt volna a szószátyár Antarra s megszerette volna Miszhált. Ez a törzséhez viszi. Ekkor reá ront Antar, Miszhal ott hever, mint a hasadt kagyló. (V. kötet.) Nagybatyja 7000 harczosát küldi Antar ellen. Válságos helyzetéből Bisztám sejbanita csapatjai és a Zuhejr király fiai vezette absziták segítik ki. Saddád a sokat zaklatott Antart biztatja: sok a növény, de csak a gyümölcsfát hajigálják követ.¹

Málik királyfi, nőt oltalmazva, rabló kezére jut. Ablá újra fogságba esik. Antar kiszabadítja őket. A hazaérkezőket örömmel fogadják. Umarának megszakad irigységtől a lépe, most már beérné avval, hogy Ablá meghaljon s így Antaré sem lehessen. Testvére Rabi ebben segítségére akar lenni. Avval a koholt hírrel, hogy Antar várja, Ablát a tóhoz csalja, itt egy föl-fogadott szolgál meg akarja ölni, de Sejbúb nyila sebzi, ígérete megnyeri, Ablá újra meg van mentve.

Győzelem az iráki és a perzsa seregen.

Rabi abban a hiedelemben, hogy Ablát sikerült megöletnie, Numán királyhoz megy. Épp a „szerencsés napon“ ér oda. Numán pazarul megajándékozza s avval

¹ V. ö. Gottfried August Bürger, *Trost*:

Die schlechtesten Früchte sind es nicht,
Woran die Wespen nagen.

bizza meg, kérje meg részére Zuhejr király leányának, Mutadsarridának a kezét. Antar éjjeli támadással elveszi a hazatérő Rabí kincseit s bevádolja Zuhejrnél, hogy meg akarta öletni Ablát. Rabí, a kinek Kejsz királyfi a veje, viszont Antar ellen vádaskodik. Abszot meghasonlás fenyegeti. Zuhejr kéri Antart, hagyja el a törzset. Antar Irák felé tart. De visszafordul, mikor egy elfogott ellenfelétől megtudja, hogy húszezernyi had támadta meg Abszot. Zuhejr király ugyanis megtagadta leányának kezét Numántól. Ezért Numán testvére, Aszvad nagy haddal támadt Abszra, elfogta Zuhejr királyt, fiait, el a törzs nőit. Antar ennek a hírnek hallatára elfeledi a bántalmakat, melyeket törzsétől elszenvedett s visszafordul Absz oltalmára. A forrásoknál akarják megvárni Aszvadot, hogy elzárják előle a vizet. Sejbúb fölhasítja Aszvad seregének víztartó tömlőit, a vízhez tóduló ellenséget pedig Antar mészárolja.¹ Aszvad fogságba jut, az iráki sereg fölbomlik. Zuhejr király hálálkodik Antarnak.

Ablának megint nyoma veszett. (VI. kötet.) Atyja ugyanis Rabí ibn Zijád bujtogatására megszökött vele. De Madikarib fogságába jutnak s ezúttal is Antar szabadítja ki.

Az irákiak gyalog, ruhátlanul érkeznek vissza az abszita fogságból Numánhoz. Khoszrunak híradói voltak Numánnál. Antar ellen küldi vezérét, Vardasánt, 500 khoraszáni harczossal. Hozzájuk csatlakoznak Antar ellenségei, a banú Zijád, továbbá az Abszszal rokon, de gyűlölködő Fazára-törzs, valamint 20.000 holdimádó

¹ Nagy Károlyról is beszéli a későbbi monda, hogy elvágta a vízvezetékét, a mely Guidalet várát ellátta itallal. Gautier, *Epopées françaises*, III, 365.

jemeni arab. De Antar levágja vezérüket. Numán király, a ki amúgy is Zuhejr barátságát és leányát óhajtja, kibékül Abszszal. Zuhejr most már beleegyezik, hogy leánya Numán felesége legyen.

A „szemek“, melyeket Khoszru Hirában tartott, följelentik Numánt. Ennek testvére Aszvad is vádaskodik ellene. Erre Khoszru elküldi Khudavéndet 70.000 emberrel Absz ellen: akasztja föl fejeiket a mekkai templomban. Khudavend börtönbe veti Numánt, királyllyá az ármányos Aszvadot teszi. Absz és Antar iránti gyűlöletből Kind és Zabíd arab törzsei is segítik a perzsákat. De Antar párviadalban elfogja vezérüket, Hidsárt és Madikaribot, meggyőzi őket, hogy itt az arabság nagy ügyéről van szó, hisz a perzsák a mekkai harámot tűzimádó templommá akarják tenni. Kibékülnek. Megbocsátják egymásnak a kiontott vért. Együtt pusztítanak a perzsák hadában. A kiszabadított Numán királyhoz csak úgy özönlenek a hű arabjai, negyvenötezren állnak Absz mellé. Ekkor az álnok Rabi és a banú Fazára, a háború voltaképi szítói, meghunyászkodással hódolnak Numánnak. Ez fölajánlja a barátságát Khudavendnek. Antar inkább le szeretné vágni Khudavendet; Zuhejr szavát fogadva, eléje járul, ámde oly lélekkel, mintha hamis tanúzásra menne. Khudavend óhajtására Numán magával hozza Antart is, a ki megígéri, hogy addig nem veszi el Ablát, míg Mutadsarrida nem lesz Numáné. Az úton Antar dalában gyönyörködnek. Khoszru gazdag ajándékaival Antar haza siet Ablához. Egy éjjel, a mikor szokása ellenére nem Antar áll őrt, elkötik lovaikat. Abdsar csakhamar visszazabadul Antarhoz. Társait tévére ülteti. A lókötőket nyomozva találkoznak hús lovassal, a kiknek kezéből Antar kiszabadítja Sejbúbot.

Hárith és Lubna.

Hogy került Sejbúb fogságba? Ez Hárith és Lubna híres történetével kapcsolatos. Zuhejr király fia Hárith vadászaton gazellát üzött; a gazella a tó mentén játszadozó leányok közé menekült s Lubna ruhája szélében keres oltalmat.¹ Lubna kegyelmet kér a gazellának a vadásztól. Egymásba szeretnek, 1500 sóhajt váltanak. Hárith csak a dajkájának szól szerelméről, ennek közbenjárásával Hárith tiszta szerelemben szokott a tó partján Lubnával találkozni. Egyszer csak elmarad Lubna s nyoma vész sátrának. Hárith most szerelmes bűjában Sejbúrhoz fordul. Sejbúb sánta, vak, bÉna koldusnak képében kikÉmleli, hogy Lubna atyja neszÉt vette a szerelmeskedésnek s ezért Absz szomszÉdságából visszaköltözÉtt törzsÉhez, a banú Zahránhoz. Zahrán kirÁlya a fia Khajtaús részÉre kÉri meg Lubnát. Sejbúb mint koldus Lubna szolgÁlójának kezÉből kenyeret, szájából hirt vesz. Elszókteti Lubnát Hárithhoz. Útközben tíz rablólovag támad rájuk. Sejbúb nyílaí végeznek velük. De Hárithnak lova kidőlt, gyalog és sebesülten Khajtaús kezÉbe kerül, a ki 500 lovasával menyasszonyának és szóktetőjének nyomában volt. Hárithnak jobban fáj válása Lubnától, mint sebei és lánczai. Éjjel Sejbúb megöli Hárith őreit s kiszabadítja a királyfit. Nyílaíval védi a bejáratot a barlanghoz, melybe Lubnát s most már Hárithot is rejti. Csakhogy ellőtt nyílaíért éjjente le kell mennie; egyszer lesbe állnak ellene s elfogják. Lubna azt hiszi, el vannak veszve, fölajánlja Hárithnak,

¹ A vezető állat motivuma, nálunk kivált a csodaszarvas regéje által híres, közkeletű s regényünkben ismétlődik; az itteni helyzet rendkívül hasonlít Don Manuel és Beatrice találkozásához (Schiller, Braut von Messina I, 7).

élvezzék egyszer szerelmüket, de Hárith lovagias, ő tiltott módon nem közeledik hozzá. A támadók közül huszat megöl, azonban végre őt is, Lubnát is elfogják. Lubnát az atyja a hajánál fogva hurezolja s meg akarja ölni. Khajtaús nem engedi a menyasszonyát. Hármukat, Lubnát, Hárithot és Sejbúbot fogva viszi. Ekkor találkoznak azokkal a lókötőkkel, a kik Antarék lovait ellopták. Harcz kerekedik, Sejbúbnak sikerül megszöknie s még idején Antart elhívnia. Antar ketté hasítja Khajtaúst. Ekkor Lubnának régebbi visszatartott kérője Dsarír támad Hárithra, Lubna a testével védi szerelmesét. Dsarír lovára ragadja Lubnát. Sejbúb megöli Dsarírt, megmenti Lubnát. Antar elvezeti Lubnát a sebesült Hárithhoz, jól tudja, hogy a szerelmest meggyógyítja kedvesének lehelete. Imádkozik, egyesítse Isten őt is Ablával.¹

Uszejd és Szulma.

Antar, megnyugtató Zuhejrt fia Hárith felől, előre küldi Sejbúbot. Sejbúb visszasiet avval a hírrel, hogy közben Zuhejr király a Mekkából visszatért testvérével Uszejddel és számos hozzátartozójával fogságba került. Antar haza küldi Hárithot és Lubnát, maga a foglyok kiszabadítására indul.

(VII. kötet.) Abszban ugyanis időközben sok történt. Zuhejr leányát, Mutadsarridát elvitték nőül Numánhoz, a fazárita Hudzejfa hugát pedig Numán testvérehez, Aszvadhoz. A két arát Zuhejr fia Sász és a banú Fazára kísérik. Visszatértükkor vizsályt kezd-

¹ Hárith és Lubna nászát a VII., halálát a XXX. kötet beszéli el.

nek Sászszal, ez különválík tőlük, egy Ámir törzsbeli vadász megöli.

Zuhejr nem tud fia haláláról. Hírét veszi, hogy testvére Uszejd haza jön. Ez az Uszejd húsz éve Mekkában élt. Húsz évvel azelőtt egy üzött gazella nyomán megismerte Szulmát. Megkérte, elvette. De minthogy testvéreinek tudta nélkül vette nőül, nem merte haza hozni, hanem sűrűn látogatta Szulmát annak atyjánál. Egy karpereczet ajándékozott neki, mely két bálványképet foglalt rubintba. Egyszer hosszabb ideig elmaradt, mert atyját, Zuhejr elődjét megölték. A gyász elteltével, a vérbosszú kitöltével Uszejd sietett Szulmához, de lakása, törzse pusztán állt. Három törzs tört volt reájuk, a férfiakat tevépásztorokká tették, a nőket, gyermekeket eladták. Uszejd azóta bánatának élt Mekkában. Most álmot látott, melyet arra magyaráz, hogy megtalálja az övéit. Haza jött Zuhejrhoz, kalmárnak akart öltözni s be akarta járni Jement, hogy megkeresse Szulmát és a gyermeket, kit tőle várt. Zuhejr elkísérte. Útjukon elfogta őket ifjú hős, Názih, épp Uszejd és Szulma gyermeke, de atya és fiú nem ismerik egymást.

Szulma ugyanis Uszejd távollétében a Kejján törzsbeli Ibád birtokába jutott. Ez kitüntetőleg bánt vele. Uszejdtől fia született Szulmának: Názih. Ezt Ibád szinte jobban szereti saját gyermekénél s más kérők mellőzésével neki ajánlja föl leánya kezét. Föltételül csak azt tűzte, hogy érette vérbosszút áll Abszon. Ebben a járatban Názih, nem tudván, hogy maga is abszita, elfogta Zuhejrral együtt saját atyját. Sejbúb most Názih nyomára vezeti Antart. Uszejdben ösztönszerűleg megszólal az atyai gyöngédség, óhajtja, hogy Antar ne ölje meg Názihot. Antar kemény tusában

elfogja. Zuhejr le akarja vágatni. Sëjbúb levetkőzteti. Ekkor Názih karján Uszejd észreveszi a bálványképű karpereczet, melyet ő adott volt Szulmának. Atya és fiú egymásra ismer. Antar elkíséri Názihot. De előbb még Hárithnak nászát Lubnával ünneplik.

Zuhejr király halála.

Zuhejrnek hírül hozzák fia Sász halálát. Kejsz királyfi dajkája ravaszul kideríti Sász gyilkosát, Zuhejr bosszúhadjáratra indul a banú Ámir ellen. Követeli tőlük, vagy keltsék életre Sászt, vagy szolgáltatassák ki neki vérbosszúra a törzs nőit, gyermekeit, vagy töltsék meg az ő ruháját az ég csillagaival. Zuhejr győztesen harczol, de a beálló Radsab hónap véget vet a harcznak.¹ Zuhejr is, Khálid is, Ámir vezére, Mekkába megy. Zuhejr elbizakodik, megszállja a végzetes hybris, bosszúért imádkozik, segítségre — úgy mond — nincs szüksége. Szándékosan nem a Radsab hónapban megy át Ámir földjén, a mikor bántódása nem lehetne, hanem a treuga dei multával, még pedig világos nappal. Helyzetét kikémeleli Tumádir királyné bátyja Sarid, a ki meghasonlott sógorával, Zuhejrrrel s itt telepedett meg Ámir törzsében. Zuhejr megkötözi a kémet, de Tumádir esdésére szabadon bocsátja; Tumádir még meg is tölti tejjel Sáríd tömlőjét, de megesketi, hogy el nem árulja Zuhejr hollétét. Khálidhoz érve, Sáríd nem felel Khálid faggatására, hanem fának tartva így szól: te fa, ki nem válaszolsz, nem hallasz, hazugságot igaztól meg nem különböztetsz, íme én útravalóul tejet kaptam a banú Adnántól, következéseitől félek, ízleld

¹ A mekkai zarándoklás hónapjában a Treuga Dei kötelező.

meg, hogy biztos és eskümben igaz legyek.¹ Khálid átérti a helyzetet, megízlelteti a tejet, édes, tehát Zuhejr nem lehet még napi járásnyira. Khálid reá ront. Zuhejr röpíti a koponyákat, akár a labdát. Khálid hada nagyrészt fut. Végül Dsaudah levágja Zuhejrt. Ez haldokolva Kejszt jelöli ki utódjául és inti, hogy Antarra támaszkodják. Kívánságára ott temetik: holt-nak por a gyógyítása.

Antar mit sem sejtve sem Sász, sem Zuhejr haláláról, tovább kíséri Názihot, Uszejddel és társaival. Útközben is hős hadi tetteket végeznek. Elérnek a Kejján törzshöz: Szulma és Uszejd boldogok egymással. De Ibád országát a gonosz Niqma (= Bosszú) szorongatja. Ennek országa a Dukhán tűzhányó vidéke, egykor majd a gyeheña egyik tüze; ez a hegy ugyanis a teremteskor föllázadt Isten ellen.² Antar megöli a kemény Niqmát és trónjára üldözött nemes testvérét, Nimát emeli. Most már Názih is megtartja nászát Ibád leányával. Szulma is, Názik is Abszhoz költözik. Minden szerelmesnek teljesül a vágya, csak Antar marad Ablától elválasztva.

A mikor hazafelé tartanak, rájuk támad Khálid, a kinek emberei megölték Sászt és Zuhejrt. Antar csúfosan szétveri a hadát. Ekkor Khálid álnokul mentegődzik, ő nem ismert reájuk, különben csak nem támadta volna meg őket, a mikor az ő leányát Zuhejr megkérte Sász részére. Bizonyosságul megmutatja Zuhejrnak kardját és lovát, melyet tőle ajándékul kapott, valójában Zuhejr megölésekor elvette. Antar megszegyenülten bocsánatot kér.

¹ A kijátszott eskü motívumáról lásd alább.

² A tűzhányók mythologiai magyarázatáról lásd Max Grünbaum Z. D. M. G. XXXI (1877) 236—239. l.

Otthon gyászolják Zuhejrt. Utódja, Kejsz, feleségül Rábí ibn Zijád leányát bírja. Rábí ármánykodása azonnal megindul: a banú Ámir elleni bosszúhadjáratra nem viszik magukkal Antart. Megkeserülük. Mert a hitvány Hárith ibn Zálím, a kiben bíztak, Khálidhoz pártol s pusztít Abszban. Absz csügged. Egyszerre csak a banú Ámir soraiból kilép egy beduin, darócruhában, födetlen fővel, mezítláb, lándzsája töredezik, nyerge fadara-bokból áll, gebéje malomba való, kardja csorbult-görbült. Mégis ez a beduin hanyatt dönti a hitszegő Hárithot, majd Dsaudahot is, Zuhejr megölőjét; két más ismeretlen beduin megköttözi őket. Ez a három beduin nem más mint Antar, Sejbúb és Dsarír. Szolgáruhában a banú Ámir közé vegyültek. Zuhejr megölőjének lemetszik a fejét. Kejsz bocsánatot kér Antartól. Ámir sorait irtogatják. A zsákmányt Fazára törzsének engedik át, az ő vezérükre, Hudzejfára bízzák a foglyokat is, köztük Hárith ibn Zálímot. Ámir ellen a harc tovább folyik. Soraikból kilép a húsz éves Ámir ibn at-Tufejl, a kit anyja lóra sem engedett ülni s a ki most próbaharczában már elfogja Kejsz király testvérének a fiát. (VIII. kötet.) Antar ledönti Ámir ibn at-Tufejlt, ennek anyja könyörög érte, Antar kiváltja vele Kejsz király unokaöcscsét. A banú Ámir csak oly feltétellel bocsátják szabadon foglyaikat, hogy Absz egy évig nem indít ellenük hadat.

Rábí egyre ármánykodik Antar ellen. De veje, Kejsz király, iránt is álnok. Felölti, mintegy próbakép, a király legbecsesebb pánczéliját s nem akarja többé visszaadni. Antar zálogul elfogja Rábí öcscsét, Umárát. Rábí neki-ront Antarnak, de a rabolt nehéz pánczél lehúzza,¹

¹ Uhlandnak *Die Rache* című költeményében a rabolt pánczél a vízbe fojtja a gyilkos szolgát.

Antar dárdája nyelétől még az anyatejet is kiadja. Szolgáival orvul megkötözteti Antart. Ellenséges, khauláni csapat elől hirtelen menekülniök kell, Umára még hamar meg akarja ölni Antart, de Abdzsar elriasztja. A khaulániak foglyul viszik Antart. A törzs női közül az egyik már tapasztalta Antar nemes lovagiasságát. Egyszer pedig a vezérek távollétében ellenség tört a banú Khaulánra. A nők kiszabadítják Antart, Antar elűzi az ellenséget. Győzelem után Antar sürgeti, hogy újra megkötözzék. A nők nem teszik. Antar esküvel készíti Sejbúbot, hogy megbilincselje. Hazatérő férjeiket a nők¹ arra bírják, hogy Antart haza bocsássák. De nászát Ablával, úgy határozza meg Kejsz, csak akkor tartja, ha Zuhejr halála meg van bosszulva Khálidon. Khálid maga Numánnál keres menedéket. Itt megöli őt Hárith ibn Zálím. Zuhejr király halála meg van bosszulva, de rablólovag által orvul.

Abla atyja és bátyja megint fogságba kerültek. Megfogadják, hogy többet Antar iránt hálátlanok nem lesznek: Isten, úgy mondják, eltávolította szemükről a fátyolt.

Dáhisz és Ghabra. Lóversenyháború. Málík királyfi halála.

Ekkor tör ki a Dáhisz-Ghabra háború. Dáhisz a ménje Kejsz királynak, Ghabra a kanczája a fazárabeli Hudzejfának. Száz tevébe fogadnak, melyik gyorsabb. Negyven napi soványítás, idomítás után indítják a két lovat a versenypályán. Sejbúb fogadást ajánl, hogy ő megelőzi mind a kettőt. Hudzejfa fölbérelt egy embert,

¹ Aristophanesi fenyegetéssel.

ez a már-már győztes Dáhisznak a homlokára csap. Sejbúb észreveszi; megelőzi Ghabrát. A két törzs haragosan válik. Hudzejfa fia fenyegetőleg követeli Kejsztől a száz tevét. Kejsz áthasítja a fennhéjázó követnek a mellét. Már-már harczra kerül a sor, de a két törzs vénei békét szereznek. Kejsz megfizeti Hudzejfának a fia váltságdíját.

Absz és Fazára viszályának a nemes Málík királyfi az áldozata. Málík vadászat alkalmával egy sejkh leányát megismeri és megszereti. **(IX. kötet.)** Most már érti Antar szerelmét Ablához. Boldogan üli meg a nászát arája törzsében. Itt támad reá Hudzejfa, a kit a neje egyre tüzel, hogy fiúk halálát bosszulja meg. Málík szinte neje karjaiból rohan az egyenlőtlen harczba. Elesik Hudzejfa kezétől. A harcz a két testvértörzs közt kiújul. A banú Absz száz fazárábelit vágnak le Málík királyfi sírján. Megkísérlik a békéltetést. Egyszer megalázkodnak a banú Fazára, egyszer meg Muhammed atyja Abdallah és Ali atyja Abu Tálíb közvetítenek, de a béke mindig csak ideiglenes.

*Viszály Numánnal. Antar harcza és barátsága
Vadettővel.*

Numánnal is kiújul a viszály: csecsemő fiának, Surahbílnek gyilkosa, Hárith ibn Zálím rablólovag — egy időre — menedéket talált Absznál, mert meggyilkolta Khálidot, Zuhejr király halálának okozóját. Numán követeli a kiadatását, Absz megtagadja. Aszvad seregét Antar legyőzi. Hárith ibn Zálímot végül mégis fölakasztja Numán, arra a kapura, melyben a csecsemő Surahbíl szétzúzta.

Az Antar elleni harczra Numán egy kiválóan hős

syriai keresztényt akar fölhasználni. Neve Nuszejr, kunjaja Mukri al-Vahs, Vadállatok vendégelője, mert mint syr keresztény nem eszi a tevehúst s azért a zsákmányolt tevét a vadállatok részére szokta levágni. Otthon, Syriában, megkérte Maszika kezét. A leány atyja kitüzi a nászajándékot, többek közt 2000 aszáfírtévét. Aszáfír-tevét csak Irákban tenyésztene. Vadetető Hírában párviadalra jelentkezik: ha győz, adják meg neki az aszáfír-tevét. Sorra legyőzi a bajvivókat. Numán most őt bizza meg, hogy Abszot megbüntesse, Antart legyőzze. Vadetető tényleg dicső viadalokat ví. De Antar legyőzi és barátjául megnyeri.

Újabb vérbosszú Absz és Fazára közt.

Hudzejfa öccse Hammal elrabolja Zuhejr király özvegyét, Tumádirt s fenyegeti, hogy meggyalázza. Tumádir leveti magát a tevéről és szörnyet hal.

(X. kötet.) Az abszíták tó partján utólérik Hudzejfát. Vele van a törzs negyven előkelője. A fazáriták leszámoltak az élettél. Hudzejfa még csak fiának, a 15 éves Husznnak nyom arczára búcsúcsókot s végrendeletkép reá hagyja a kötelességet, hogy Abszot kiírta.¹ Ekkor már ott teremnek az abszíták, sorra levágják Hudzejfát és társait, de maguk siratják álnok törzsrokonaik vesztét. A gyermek Husznnak Kejsz följánlja a barátságát. Huszn színleg rááll.

¹ Emlékeztet arra az esküre, melyet Hamilkar Barkas a kilencz éves Hannibállal tétetett.

Antar násza Ablával. Vadetető násza.

Most, hogy Zuhejr is, Málík is meg van bosszulva, végre megtarthatja Antar is nászát Ablával. Kápráztató a pompa. Antar barátjai pazar ajándékokkal érkeznek. 170.000 férfiú, mindössze 250.000 ember van jelen. Antar maga 700 oroszlánt, 500 párduczot ejt erre a célra, reggelenként 1000 tevét vág le.

Lovagi torna is folyik. Nithár (pénzeső) is: Ablát tele szórják arannyal. Hétszer mutatják be Ablát, mindig fényesebb öltözetben, mindannyiszor a vendégek egy kiválója megénekli (elég indiscretióval) Abla szépségét. Még Sejbúb is költővé lesz tőle.

A féltékeny Umára ibn Zijád minden eszközhöz folyamodik, hogy Abla ne legyen Antaré. Mérget kevertet, hogy az megbénítsa Antar szerelmi vágyát; de úgy esik, hogy Umára maga hajtja föl a szerelembénítő italt. Majd abban bízik, hogy vőlegényveréskor agyonütteti Antart, hát csak betiltja Kejsz király Antar lakodalmára ezt a szokást. Végül sikerül Umáranak rávennie Szummejját, Abla anyját arra az állításra, hogy ő néha Ablával együtt Antart is szoptatta, hogy tehát ők ketten tejtestvérek.¹ Antar el van tökélve, ha ez így van, akkor Abla sem az övé, sem másé nem lesz. De önmegtartóztatása éjjelének reggelén Abla anyja megvallja, hogy Umára arany lánczczal birta őt reá erre a hazugságra. Mi sem állja többé útját Antar boldogságának.

Hasonló boldogságot akar barátjának, Vadetetőnek is szerezni. Menyasszonyát, Maszíkát közben Syria királyá-

¹ A tejtestvérek közti házasságot tiltja a kórán: IV. szúra, 27. v.

nak fia, a ghasszanida Hárith-(Aretes-)nek fia, „Kereszténység holdja“, kérte meg s ostromolja szerelmével. Antar megöli barátjának versenytársát, Maszika végre Vadetetőé.

Absz Jemenben. Ablá és a boszorkány.

Syriából hazatérve, üresen találják Absz lakóhelyét. Huszn ibn Hudzejfa ugyanis Hirába sietett s bosszút kért Numántól a banú Fazárának Absz ontotta véreért. Numán neje értesíti testvérét, Kejsz királyt a veszedelemről. Antar távollétében Kejsz egy jemeni király vendégbarátságával él. Jemenben találják őket Antar és társai. De itt majd Absznak gazdagsága, majd Ablá bódító szépsége egyre okot ad irigységre, viszályra: törzsről törzsre járnak, harcolnak. Aráir vízeinek ura Maszúd ibn Maszád tisztelettel fogadja őket s kész oltalmukra. De mihelyt egy útján meglátta Ablát — az Ablá nyújtotta vizet már úgy itta, mint az arczátlan, nem mint a szomjas — nem eszik, nem alszik többé. Barátjának felesége, Balka, Zarka leánya, félelmetes varázslónő; megígéri Maszúdnak, hogy Ablát bűvészzel megszerzi neki. Antar neszét veszi a tervnek, Urva meglesi a boszorkányt, a mint állatpatát, marhabordát dob a tűzbe s értelmetlen szavakkal forog körülötte. Valahányszor hétszer megfordult a tűz körül, ruhája ujjával Ablá sátra felé mutat. Szamánt hívja: leányok kihozója, hozd ki Ablát. A föld meghasad, Ablát tíz démon hozza, mondván neki: tüzed nőjjon, kitartásod fogyjon.

Antar a boszorkány felé vág, de karja megbénul. Vadetető kettéhasítja a boszorkányt. Az ő karján ugyanis talizmán van, melyet a syr keresztény papok

róttak reá varázslat szegésére. Abla őrvongva kiáltja: a tűz, a tűz! Vadetető reá köti Abla kezére a talizmánt; magához térve elmondja, hogy két állatfejű, kutyalábú alak elvonszolta.

Belső viszály is bántja Absz törzsét. A banú Zijád megsebesítik Kejsz testvérét, Hárithot. Antar ott terem társaival s elfogja a banú Zijádot.

Maszúd bosszút forral. (XI. kötet.) Antar halálát kívánja. Követ útján megkéri Kejsz királytól Abla kezét, nem lehet akadály, hogy neje Antarnak, hisz ez atyja akarata ellenére vette el. Antar agyoncsapja a követet, a meginduló harczban pedig leszúrja Maszúdot. De Absz ellen új és új jemeni törzsek törnek elő Maszúd megbosszulására, a jemeni tengerimádók is. Urva és Vadetető is fogságba esnek. Sejbúb csele ugyan kiszabadítja őket, de a helyzet válságos.

Három felől is érkezik segítségük. Antar lekötelezettje Nima, a füstölő hegyek királya, valamint Ibád, apósa Názih ibn Uszejdnék, ide siettek Antar veszedelmének hírére. De megjött Numán király megbízásából öcsese Amr ibn Hind is s Numán tekintélyével békét parancsol a hadakozóknak. Erre Numánt a felesége, Kejsz huga, bírta reá. Numán elrendeli, hogy Absz földjét a banú Fazára lakják, Absz pedig a banú Ámir földjén telepedjék le. Kejsz erre rááll, a banú Ámir is, mert titkon remélik, hogy Antar távollétében leigázzák Abszot.

Antar elválík Absztól, de veszedelmében megmenti.

Kejsz király szemére lobbantja Antarnak, hogy a jemeniekkel is ő veszítette össze Abszot, a törzsben is ő szítja a viszályt. Antar a maga híveivel útnak

indul. Ámir ibn at-Tufejl reá támad, de harcz közben belátja Antar felsőbbségét s kéri a barátságát. További útjában, ugyancsak harcz révén, megszerzi Amr ibn Vudd barátságát. Antar fölléptéig Amr volt a legnagyobb hős, Antar azért vált ki, mert őt Abla lelkesítette; Amr húsz évig hadakozik majd Alival, Muhammed őt az első lovasnak mondja.

Csakhamar alkalma nyílik Antarnak, hogy az Ámir ibn at-Tufejl iránti barátságát bebizonyítsa. Huteja, a kapzsisága és gyávasága által mulatságos költő, jelenti neki, hogy Ámir foglya Zejd al-khejlnek. Sejbúb fortélylallyal kiszabadítja őt fogolytársaival együtt, sőt elhajtja Zejd al-khejl híres ménesét is.

(XII. kötet.) Miközben Antar ki van így marva, Abszra támad két ellenséges törzs. Vezérük Durejd ibn asz-Szimma, „muammar“, magaskorú, ez időtájt 450 éves, alig lát, de töretlen erővel harczol. Rabí ibn Zijád csellel megejti, de az elfogott absziták váltságául szabadon bocsátják. Absz ugyan hatalmas szövetségesre is tesz szert, de mégsem bírja tovább Durejd kemény szorongatását. Kejsz ismételten küld Antarért, védje meg őket. Antar hajthatatlan. Végül az abszita nők küldöttsége kérleli, szószólójuk Kejsz leánya, Dsumána. Antar enged.¹ A dombokon már 300 bitó áll az abszita foglyok részére. Antar megmenti őket. Kemény tusa után megköttözi Durejd vejét, Dzul-Himárt is. Maga Durejd is fogságba esik. Csakhamar helyreáll a béke. Kejszhez látogatóba jön ugyanis a huga, a ki Numánnál van férjnél. Vele tart Amr ibn Bukejla vezír is s kibékíti a harczos törzseket.

Absz most vidáman él. Versenyt éneklik meg a

¹ Mint Coriolanus a római nőknek.

tavaszt. Antar örömét megzavarja, hogy ellopták a lovát. Már pedig ő Ablát jobban szereti az életénél, de Abdsart még Ablánál is jobban.¹ Sejbúb nemcsak Abdsart lopja vissza Lakít istállójából, hanem híres kanczáját is elköti. Sőt meglesik Lakít testvérének menyasszonyát is, Antaron a bosszúvágó ezúttal győz a lovagiasságán, kielégíti szerelmi vágyát Mahrijjával, kísérlőnőit pedig társainak engedi át. De midőn Mahrijja régebbi kérőjével találkoznak, a kit igazán szeret, Antar átadja neki szeretettjét, már azért is, mert Abla féltékenységtől tart.

Antar győzelme a syreken.

Absz nyugodtan él. Egyszer csak hatalmas púpú tevén megjelenik férfiú, nem szól, nem köszönt, hanem ruhaesomót dob a gyülekezetbe, azzal elvágtat. A csomóban két nyaláb van: az egyikben sárga homok, a másikban tűfejű tövis, azonfelül tíz apró kavics. Sejtik, hogy ez intés. Kejsz király megmagyarázza: a hírhozó bizonynyal megfogadta, hogy *szóval* semmit el nem árul; a homokkal azt jelzi, hogy annyi ellenség tör rájuk mint a fővény, a tövissel az éles fegyverüket; hogy a kavics sárga, *aszfar*, az a banú Aszfart jelenti, a tíz kavics pedig, hogy tíz nap múlva itt lesznek. Antar ezt a magyarázatot helyesli s avval egészíti ki, hogy a syr király közeledik, megbosszulandó fiát, kit Antar megölt. Tényleg Hárith (Aretes) király, Damaskus, Gaza, Askalon, Egyptom ura 250.000 harczossal készül Absz ellen. Velük tart Fazára törzse is. Az egyik fazáritának neje

¹ Antarnál a fokozás tehát: élet, szerelem, harci mén, — Petőfinél: élet, szerelem, szabadság.

abszita születésű s fiától üzenetet küld Absznak. De elfogják és Színán elé viszik, a ki előtt avval védekezik, hogy ő Absz táján csak elveszett lovát keresi s megesküszik, hogy ő semmit sem mond el Absznak. Ezért volt kénytelen jelképes cselekedettel inteni Absz törzsét.¹

Kejsz javaslatára egy szorosba vonulnak. Néhány nappal reá az ellenség töméntelen keresztrel, zászlóval közeledik. Szól a harang, kiáltanak a szerzetesek. Antar becsmérli a fűneműeken nevelkedett keresztényeket. Társaival együtt keményen ellentáll. Antar syr barátja, azelőtt maga is keresztény, szemökre veti, hogy keresztet, falra festett képet imádnak. A syrek őt a papok átkával fenyegetik, mert kő- és bálványimádásra tért. Sok kutya oroszlánt, sok veréb sólymot győz, azért a szoroson kívül harcolók, Antar és hívei, fogságba jutnak. Ekkor Kejsznek mentő gondolata támad. A szoros kijáratánál leselkedő ellenségre neki uszítottja a tevéket: a kít el nem taposnak, az elmenekül. Absz foglyai kiszabadulnak, ellenségeik megalázkodnak.

*Urva szerelme. Amr ibn Madikarib barátja lesz
Antarnak.*

Hazamenet Urva, a költő, vallomással és kéréssel fordul Antarhoz. Huga Szulma, a ki egy Ghatafán törzsbelineél van férjnél, évek óta unszolta volt Urvát, vegye nőül a ghatafán Lamízt. De Urva eddig többre becsülte a czimborákkal és a szegénylegényekkel folytatott szabad életet. Most, midőn a szorosban Absz

¹ A kijátszott eskü és a jelképes cselekedet motivumainak összekapcsolásáról alább.

oldalán Ghatafán is harczolt, belé szeretett Lamiszbe. Csakhogy a leányt, hogy hajadon sorban ne maradjon, közben oda ígérték Amr ibn Madikaribnak. Antar átlátja, hogy békén nem nyerheti meg Urva számára Lamísz: meg kell várniok, míg elviszik Amrhoz, akkor majd elrabolják.

Ez az Amr ibn Madikarib hatalmas termetű, nagyétű hős (XIII. kötet); naponta egy tevét kér eledelül azért, hogy törzsét, a banú Zabidot megvédi. A mikor Hadramaut királya Mekkába kardot és díszruhát küldött volt a legdicsebb hősnek, Amr nyeri el. Hadramaut királya oda adja neki a leányát is, de a törzstől törzshöz való vándorlás fáradalmaiba a fiatal nő belehal. Ekkor megkérte a Ghatafán-beli Lamísz. Antar biztatja Urvát, hogy elragadják az arát. Csakhogy aravitel idején Antar épp nem volt a törzsben. Urva a társaival reátámad a nászmenetre, de Amr elfogja. Amr nagylelkűen szabadon bocsátaná, csak azért tartja fogva, hogy okot szolgál-tasson Antarnak a harczra. Antar foglyul ejti Amrt s ki akarja végezni, hogy Urva elvehesse Lamísz. De Urva nemesebbet határoz. Látva, hogy a leány vigasztalhatatlanul csüng Amron, lemond, Amr elnyeri Lamísz, Antar pedig Amr ibn Madikarib barátságát. Útjukon a banú Kinána egy telepén találnek vendégszeretetet. Antar ezeket a Kinána-belieket letelepíti Absz szomszédságában.

Antar Durejdnél. Ghamra az amazon.

Közben Rabiék egyre áskálódnak: vádolják Antart, hogy Amr ibn Madikaribot megöli s ezzel a banú Zabidot reá szabadítja Abszra. Új vádakát is koholnak; összejátszanak a banú Fazarával. Történt ugyanis,

hogy egy fazárita elvette egy anbaritának a tevéit. A megkárosult régebben egyszer Antar egy pásztorától kölcsön kért volt egy kötelet, hogy a vödört kihúzza a kútból. Ez által Antar már kötelezve érzi magát, hogy az anbaritát a maga dsárjának, cliensének tekintse s megoltalmazza.¹ Visszaszerzi neki a tevéit a fazáritától.

Súlyosabb ok is támad a Fazárával való viszályra. Az Antartól oda telepített Kinána-törzs egy gyönyörű leányát oda ígérték egyik törzsbelijének. Az ifjú a nászajándék szerzésére hosszabb ideig távol van. Eközben Huszn ibn Hudzejfa magának ígérteti a leányt. Midőn hozzá viszik, Antar szétveri a csapatot s kiszabadítja a leányt. Maga és emberei elköltöznak Absztól, hogy törzsük ne legyen felelős tettükért.

Antar letelepszik a Dsurejs-törzs fejénél, Muavijjánál. Rabi ármánya meghasonlást idéz föl a vendég és a vendéglátó közt. Rabi megvesztegeti a Dzubján-beli híres Nabiga költőt s verset írat vele, mely Ablát házasságtörőnek festi, mintha ráúnt volna Antarra — Isten óvja az arabok fekete kutyájától — s mintha Muavijjához vágynék. Nabigának ezt a versét Rabi oda dobhatja Antar lakása közelébe; Antar elolvastatja, megöli Muavijját, pusztítja törzsét.

Odább vonulván, Antar csatázó csapatokra talál, barátját, Durejd ibn asz-Szimmát pedig szorongatott helyzetben. Volt ugyanis Durejdnek fogadott fia, Dithár ibn Rauk, daliás hős. De hogy Szám ibn Manszúr híres lovát ellopja, behajlított lábú, kifordított szemű, zilált hajú koldus képét öltötte. Szám leánya, Szuda,

¹ Erről a motívumról l. Zeitschrift für Völkerpsychologie XIII (1882), Goldziher: *Über den Ursprung einiger metaphorischer Ausdrücke der arabischen Sprache*, p. 251—258. *Das Knüpfen des Strickes.*

kenyeret visz a koldusnak, de a borzalmas alak láttára elejtette a kenyeret, sikoltozva visszafutott. Viszont Dithár szerelmes a leányba. Durejd megkérte a részére. A leány tiltakozott, hogy nem is emberhez, de ghúlhoz akarják kényszeríteni. De igazi alakjában megismerve Dithárt, boldog arája lett. Mikor most Dithár haza vitte, rájuk rontottak a banú Hárith. Antar épp idején jött, hogy Durejdot megmentse.

Durejd megesküszik, hogy Antarnak nála kell megtelepednie. Antar enged. Durejdhoz özönlének a lovagok. Lovagi torna folyik. Gyűrűbe vetnek lándzsát. Ebben a lándzsavetésben Khaffáf ibn Nudba a győztes, rabnőnek a fia mint Antar. Antar a barátságába fogadja Khaffáf. Viszont Dzul-Himár, Durejd veje, Antar iránti gyűlöletből pártját fogja Khaffáf versenytársának, Abbász ibn Mirdásznak. Mindketten ugyanazt a leányt választották. Az atya annak igéri oda a leányát, a ki verbosszúját állja Mutaandsizon. Sorshúzás szerint előbb Abbász indul Dzul-Himárral. Sejbúb ellopja lovaikat; a mint így szomjasan, fáradtan vergődnek, rajtuk üt épp Mutaandsiz és amazon testvére Ghamra s elfogják őket. Dzul-Himár széttöri bilincseit s kiszabadítja a társait, de Mutaandsiz legyőzi Abbászt, Ghamra pedig Dzul-Himárt. Ez kéri, engedjék pihenni s azután Ghamrával viadalt állni. Naphosszat viaskodva, egymásba szeretnek. Másnap harczukat félbeszakítja Ghamra atyja, a ki az imént menekült meg Antar elől. Ghamra száll szembe Antarral, a tusa hevében eltávoznak a többiektől. Ghamra pihenőt kér, megmosdik. Ekkor látja Antar, hogy ellenfele leány. Elfogja és csak szerelme árán bocsátja szabadon. Ghamra rááll. Mikor azután Antar megfürdik, Ghamra elfogatja. De Sejbútból kiszabadítva, Antar segítségé-

gére siet társainak, Vadetető elfogja Ghamrát, Antar pedig a fondorkodó Dzul-Himárt átadja Durejdnek. Szabadon bocsátják Ghamrát és a foglyokat, csak Mutaandsznak a fejét vágja le Khaffáf, hogy evvel a násza elé tűzött feltételt teljesítse.

Hírvivők jelentik, hogy Antarnak és híveinek családjaira reátörték a banú Absz és Fazára. Midőn Antar ott terem, ellenségei úgy tüntetik föl a támadást, mintha vele csak kényszeríteni akarták volna Antart, hogy hozzájuk visszatelepedjék. Tiszteletből Zuhejr emléke iránt Antar megbocsát Kejsznek. Visszaveszi a családjaikat s visszatér velük Durejdhez.

Dicső harcok a perzsák ellen, majd a syrek és frankok ellen. Antar elfoglalja Antiókhíát és Damaskust.

A hazatérő Durejd és Antar nyomában egyszerre két sereg ér, az egyik khoszruí piros, a másik numáni fekete lobogókkal, iráki jelvényekkel. (XIV. kötet.) Rabi ibn Zijád ugyanis Numánnál elrágalmazta Antart, hogy Numán helyébe Durejdet akarja Khoszru arábiai helytartójává tenni. Numán 80.000 harczost küld Antar és Durejd ellen. A támadókhoz csatlakozik Kejsz, Rabi nagy sereg élén, Fazára és Sejbán törzse. A rettenetes csatát követő reggelen Antarék azt veszik észre, hogy az ellenség eltávozott. Rémhír riasztotta el őket. Syria királya, Bókezű Hárith (Aretas) hadjáratot intézett Absz ellen, megbosszulandó fiát, Kereszténység Holdját, a kit Antar megölt. 270.000-nyi hadában részt vesznek a szigetlakók is,¹ a kik Siloeh forrásához és a szentséghez (Jeruzsálembe) zarándokoltak. Mihelyt Abszra

¹ Nyilván európaiakat jelöl.

támadnak, a Fazára-beliek azonnal cserben hagyják Kejszt, ők is kiáltják: Jézus, Mária, kereszt! Aretas már ujjong, hogy a tűzimádók templomában majd harang kong s hogy a messiási hit terjesztéseért elnyeri a császártól a „fehér kezec” és a byzanci seregek vezérletét. A császárhoz 200.000-nél több frank harczos érkezett, vezérük Khejladsán,¹ a kereszt segítője, a ki legyőzte a tenger szigeteit; ezeket is Aretashoz küldte a császár, hogy velük megtörje Numán hatalmát Kúfában. A keresztény seregnek az útját most már az átpártolt Fazára-törzs mutatja, élén Huszn és Szinán.

Kejsz király lesujtva Aretas támadásától és Fazára árulásától, megalázkodva Antar előtt, könyörög oltalmáért. Numán madár szárnyán hiába kért segítséget Khoszrutól, hozzá menekül Madainba. De ide már 400.000-nyinél nagyobb keresztény, római-frank sereg közeledik. Khejladsán, Siloeh és Jeruzsálem zarándoka, fölszólítja Khoszrut, térjen messiási hitre, rontsa le a tűz templomát s építsen kápolnát. Khejladsán elégedetlen a sikerrel, dorgálja hadait, hogy csak nyereségvágy és büntetéstől való félelem hozta őket ide. Fogadkoznak, ők meghalni jöttek, végezzék velük a halottas imákat. Aretas, miután Kúfában elfoglalta Numán trónusát, követi a római-frank sereget: Bábeltől Madáinig (Baghdadtól Ktesiphonig) ér a tábor. Khoszru a palotájába menekül.

A Numán segítségére sietők közt volt Dzul-Himár is Ghamrával. De Ghamrának meg kellett válnia seregétől: megérkezett az idő, a midőn megszülte Antartól való fiát.

¹ Néha Khalsandsán-nak nyomtatva.

Khoszru sárkánylobogó alatt harczol. Hősei közül kiválik Dzul-Himár. Már halálos csapást mér Khej-ladsán frank királyra, de ennek két testvére Kúbert és Mübert,¹ mindkettő nőgyűlölő szerzetes, lefogja Dzul-Himárt. Khoszru csügged: már hidat-révet le akar rontani, várában védekezni, a császárnak harcz-döntő párviadalt ajánlani; meztláb elmegy a tűz-templomba, a hol a Fő-Móbad két nap hosszat imádkozik. Meglepetésükre más reggel a római császár békét ajánl. Megkötik.

Ez a béke Antarnak köszönhető. Elfoglalta közben Damaskust. Hét nap alatt tett hónapnyi utat, vele Durejd és Numán két testvére, Aszvad meg Amr ibn Hind. Kiszabadítottak 18,000 foglyot, viszont ők sok keresztényt ejtettek foglyul; tornyokat romboltak, szerzeteseket pusztítottak, gyertyatartót, függönyt, keresztet zsákmányoltak, a banú Fazárát keresztre feszítették. Elfoglalták Antiókhíát is. A római frank had ellenük indul. De Antar serege úgy bánik velük. mint oroszlán a rókával. A római császár békét ajánl. Khalandsán frank király korholja, hogy nem a dsihád² hozta ide, hanem a szerzetesektől való félelem, hogy a túlvilágot feláldozza ennek az életnek. Khalandsán erre elvégzetteti seregével a halál előtti imákat, keresztet vettet. Antar megöli Khalandsánt, két testvérét pedig Durejd és Khaffáf. A római császár fölajánlja a frankoknak, hogy akár saját országába fogadja őket, akár hajókon hazájukba küldi. Békét kérnek Antartól. Antar megadja, de 5000 fejedelmi túszt követel, a kit

¹ Talán Kaubert-, Maubert-nek ejtendő?

² Dsihád, szent háború, keresztény szempontból a keresztshadjárat.

addig tart magánál, míg az összes arabs törzsekből bizonyosságot nem szerez, hogy visszakapták valamennyi foglyukat. Antarnak ez az óvatossága épp Absz és Ghatafán számos harczosát mentette meg a syr fogságtól. A rómaiak alkudoznak. Antar nem enged. Esküt kérnek. Antar megnyugtatja őket: ha kenyérüket ették, esküjüket vették.

Előbb Numán, majd Khoszru ünnepli a szabadító hősoket, köpenynyel, lóval ajándékozta meg, híres kertjében vendégeli. Antart a maga trónusa mellé trónusra ülteti. Lovagi tornát rendez. Dzul-Himár irigységből megint Antarral kíván sikra szállni, életére tör, de Antar a kardja lapjával leteríti. Khoszru rendeletére vezírjei, Buzurdsmihr és a Fő-Móbad a kincsesházból jutalmaznak minden arabot. Antart magánál tartja Khoszru, nem tud betelni vele. Énekekkel, hősök tetteiről való emlékezéssel töltik napjaikat. Numán megállapítja, hogy koruknak elseje nemessegre Abdulmutallib, Muhammed nagyatyja, az arabok bírája, vitézségre Antar, bőkezűségre Hátim Tejji.

Hátim Tejji.

Numán elmondja a tejji Hátim nevezetes történetét. Már mint gyermek oda ajándékozta mindenét a társainak, később szegények, vendégek, költők iránt pazar. Egyszer vendégeik érkeznek s nincs mivel megvendégelniök. Hátim arra kényszeríti az anyját, hogy őt magát adja el s árából lássa el a hozzájuk betérteket. Gazdája, a ki rabszolgául vásárolta, megtudván, ki a szolgálja, elbocsátja s gazdagon megajándékozta. Hátim természetesen ezeket az ajándékokat is tovább adja. Khoszru próbára teszi: azt üzeni, kereszteshad készül

ellene, segítse őt száz tevével. Hátim kérésére a törzstársai ötezer tevét adnak. Khoszru visszaküldi s meg rakja kincsekkel, ezeket Hátim csakhamar szétosztja. Nemes lelke megszerzi Hátimnak Dhukák leányának Máriának a kezét, három fukar versenytársával szemben. Hátim magánál is bőkezűbbnek vallja Attáf ibn Kábidhot, a ki neki szolgálul is ajánlkozott. Mikor Hátim a nejével, Máriával útnak indul Numánhoz, reájuk támad Ábisz, kit a három visszautasított kérő uszított reájuk. A nemes Attáf, ki épp Hátimhoz tartott, leszúrta Ábiszt, de csakhamar mindhárman esnek fogságba. Antar szabadítja ki őket s összeházasítja Hátim hugát Attáffal. Hátim sürgetésére Antar jelen marad a násznál. A tejjitáknak sok vérük van követelni való Antaron: reá támadnak. Hátim nem nyugszik, míg meg nem bűnhődnek. Antartól oly nehezen válik, mint lélek a testtől. De Antar már Ablához vágyik.

Málík királyfi utószülött fia.

Antar testvére Mázin.

Jemenben föltűnt Antar barátjának, Málík királyfinak özvegye és fia. Lakoma közben veszi Kejsz ezt a hírt, leteszi a serlegét: a többit csak akkor iszsza meg, ha kiszabadította öcscsének özvegyét és utószülött fiát.

Kémkedése közben Sejbúb egy jemeni családnak életébe nyer bepillantást (XV. kötet): ott rábukkan Saddád egy fiára, tehát Antar testvérére. A jemeni nő ugyanis mint ara a násza előtti este a tóban fürdött, Saddád arra portyázott s erőszakot tett rajta. Sejbúb a jemeni nőt és Saddádtól való fiát Mázint magával viszi Abszhoz. Erre az útra maga is lóra ül s vérteteket ölt.

Találkoznak Dzul-Himárral, a mint fogva viszi Antart és Vadetetőt. Dzul-Himár ugyanis a Khoszru tornáján vallott kudarcza után Antar ellen bosszút lihegve Mekkába zarándokolt, három napig bőjtölt, a negyedikén megjelent neki Hubal bálvány s bízatta, hogy kezébe szolgáltatja Antart, mert ez nem imád bálványt: vesse Burhút kútjába, Hadramautban. Csakhamar meglátja Abdsart, kilesi Antart és Vadetetőt, a mint fáradtan pihennek, elfogja őket. A vértetben közeledő Sejbúbra nem ismer s azért elhiszi neki azt a mesét, melyet az neki Mázin üldözőiről mond s ráveti magát ezekre az üldözőkre. Közben Sejbúb és Mázin kiszabadítják Antart és Vadetetőt. Dzul-Himár elmenekül, káromolja Hubalt.

Közben Kejsz király Jemenben harczol Málík király özvegyének és árvájának kiváltásaért. Absz vitézül áll helyt, pusztít mint a tűz, a vér ömlik, akár tömlőből. Kejsz nem királyi lobogója alatt, hanem elül kész harczolni. Csakhogy egyre új jemeni törzsek érkeznek, körülveszik Abszot mint ujjat a gyűrű. Sokan, a banú Zijád is, fogságba esnek. Végül oda ér Antar, vele Vadetető és Mázin: az abszíták fölélednek mint theriák-tól az, a kit megszúrt a skorpió. Absz teljes diadalt ér, még Rabi is öleli, csókolja, megénekli Antart.

Maga Málík királyfi özvegye már előbb megmenekült a fiával. Sejbúb a sivatagban rájuk akadt s kezét kézbe adva, összeházásította az özvegyet a nemes Badrral, a ki megmentette őket.

Otthon zenével fogadják a hazaérkezőket, illatszert szórnak rájuk. Kivált Saddád boldog fiával Mázinnal, Antar pedig Málík királyfi árvájával Madsiddel: sátrát a maga sátra mellé állítja, fiául fogadja.

Madsid ibn Málík szerelme Aszmához.

Antar fia Mejszara.

Madsid ibn Málík sokat forog nők társaságában; Antar azt vallja, hogy arabs életmód szerint az érintkezés a nőkkel szívet, lelket erősít, ékesszólást nevel. Ebben az időben Absz mellé telepedett egy sejkh, mert otthon a leányát egy ismeretlen eredetű fekete hős, Mejszara, kérte meg. Itt Absznál a leány részt vesz a tómenti vidám összejöveteleken. Madsid és Aszma egymásba szeretnek. Egyszer Aszmának leányos szeszélylyel tevépúpsütésre támad kedve. Madsid levágja Kejsz király legszebb hímtevéjét, megsüti a púpját, ő és Aszma egymás szájába dugják a falatokat. Kejsz király keményen megrójjá az ifjút, sőt Aszma atyjának föl is ajánlja Madsid véréát. A sejkh Antar miatt nem meri Madsidot megölni, de leányával együtt elköltözik.

Antar álmot lát, mely neki fiút jósol. Ez a fiú nem más, mint az a Mejszara, oroszlanölő hős, a ki elől Aszma atyja Absznál keresett menedéket. Most az onnan elköltöző sejkhot a családjával együtt elfogja. Antar, visszaszerzendő Madsidnak a menyasszonyát, Mejszara ellen indul. De a harcot szívesen átengedi Vadetetőnek, mert maga oly vonzalmat érez Mejszara iránt, mint ellenfél iránt még soha. A viadal eldöntetlen. Vadetetőnek megjelennek álmában azok az állatok, melyeket táplált, s jelentik neki, hogy most majd az ő véréát iszszák, az ő húsát eszik. Vadetető, miután feleségét és fiát Antar oltalmába ajánlotta, újra Mejszara ellen indul: halálosan megsebesül. Antar nehezen tud haldokló barátjától megválni, végre elszakítja magát tőle s keserves tusa után megkötteti Mejszarát. A súlyosan megsebesült Vadetetőt tévére rakva,

hazafelé tartanak. Numánnal találkoznak, a ki szintén látott álmot, s ezért Mekkába siet. Antar vele megy, Urvára és embereire bízva Vadjóllakatót.

Mekkában épp ítélőszékén találják Abdulmutalibot; mellette két fia, Abdallah, Muhammed atyja és Abu Tálib, Ali atyja. Elhozatja Szatih káhint. Ez a Szatih csodája Allahnak: se keze, se lába, se ere, se csontja, se szeme, se gyomra, se bele. Szövetbe göngyölítve hozzák. Megszólal. Fényes szóval hirdeti Muhammednek és Alinak eljövételét. Majd maga elmondja Númának, a mit álmódott és inti, keresse segítőül Háni ibn Maszúdot. Antar álma a holdról, mely karddá lett, azt jelenti, hogy két fiút kap, az idősebbik már foglya, a fiatalabbikat majd meg fogja ismerni.

*Muhammed születése. Az arabok győzelme a perzsákon
Dzú-Kárnál. Númán meggyilkoltatása.*

Épp ekkor halt meg Khoszru. Utódja, Khudavend, szereti az arabokat, mert anyja részéről ő is arab, s mert szavuk oly ékes. Arab nőt szeretne; mostani feleségei úgy tűnnek föl neki, mint skorpiók, mint viperák. Leginkább Mutadsarridát szeretné, Zuhejr leányát, de azt már Numán vette el. Azért Numánhoz fordul, adja neki feleségül a leányát vagy a hűgát. Numán azt válaszolja, hogy Khoszru egész királyságáért nem adja oda leányának egy hajszálát, sem hűgának egy pillantását. Khudavend esküszik, hogy keresztre feszíti Númánt s elveszi leányát, hűgát és nejét. Ellene küldi a vérengző Ajjászt tejji harczosokkal és 5000 kurd lovassal. Ajjász üzőbe veszi a menekülő Numánt. De Dzú-Kárnál ott terem Háni ibn Maszúd, a ki értesült a káhin jóslatáról. Háni előbb

a tűzimádókat, majd a nap- és holdimádókat veri széjjel. Ajjász elmenekül, Háni pedig Numánnal a banú Sejbánnál telepszik meg s követek útján fel-szólítják az arab törzseket, hogy Numánt segítsék Khudavend ellen.

Antar, fiához sietve, elmulasztotta ezt a csatát. Az úton friss sírt lát: mikor távozik tőle, elfonnyad rajta a virág, jeléül annak, hogy itt barátja, Vadetető van eltemetve. Otthon Sejbúb már avval fogadja, hogy Mejszára az ő (Antar) fia. Antarral azonban ezt a boldogságot feledteti igaz barátjának veszte **(XVI. kötet)**; az elhaltnak fiát minden vagyona részeséül fogadja.

Mejszára kiléte az anyja által tudódott ki. Értesül-vén, hogy fia Antar kezébe jutott, Mahrijja Abszhoz sietett, meggátlandó, hogy az atya megölje a fiát. Antar gondoskodik róla is és csillapítja Abla féltékenységét: arczod villám, szerelmed a hitem. Megülik Madsid ibn Málíknak nászát Aszmával.

A Háni ibn Maszúd megverte perzsa sereg Hirába, majd Ktesiphonba tért vissza. Khudavend fia Sirszán 70,000 harczossal indul az arabok ellen; mint tanácsadója, Buzurdsmihr vezér kíséri. Színleg hozzájuk csatlakozik Kejsz ibn Maszúd hatalmas törzsvezér. Csata előtt Háni ibn Maszúd határsátrat veret: a ki a mögé hátrál, meghal. Numán serege különböző zászlók alatt harczol: ott lobog az abszíták sólyomzászlaja, ott Durejd fehér zászlaja oroszlánnal, mintha Antar és Durejd is ott volnának. Perzsa hősök kiáltják: mard u mard (ember ember ellen); mikor Háni megtudja, hogy ez mit jelent, váltig ugyanazt kiáltozza. Legyőzi a buzogánnyal és a hurokkal (lasszó) harczoló ellenfelet. De hát 100,000 perzsával szemben mégis csak 8000 arab áll. A legégetőbb veszedelem-

ben Amr ibn Bukejla vezér kiadja a csatakiáltást: ja ál Muhammad, rajta Muhammed népe! Erre Kejsz ibn Maszúd átpártol Numánhoz, Háni leszúrja Khudavend fiát, Sírszánt, s ekkor ér a csatatérre Kejsz király Abszszal, Durejd és Amr ibn Madikarib a törzseikkel. A perzsa sereg veresége borzalmas.

Antar nem tartott ezúttal Abszszal. Kejsz ugyanis egy vétkes szolgát meg akart büntetni, a ki Antarnál oltalmat talált. Antar nem adta ki, megint viszály támadt, Antar újra elköltözött, Syria felé tartott az embereivel. Egy szorosnál hirtelen közápor sebzi őket. Rabi ugyanis értesítette a fazarita Színánt, hogy Antarék útban vannak Syria felé. Színán a hegyekről köveket zúdított rájuk. Antar és társai elalélnak, a „frankok”¹ megkötiözik és Aretas királyhoz viszik négyszázukat.

Buzurdsmihr vezír jelenti Khudavendnek a sereg pusztulását és Sírszán halálát. Khudavend ledobja a koronáját, gyöngydiadémáját, fölpattan trónusáról. De a tűz sejkhje Mobad ibn Haszszán megmagyarázza neki, hogy ezen a napon a perzsáknak vereséget kellett szenvedniök. Tényleg az nap született Muhammed. Khoszru fővárosát földrengés rázta meg, a tűz nagy templomáról 12 oromzat ledőlt, a tűz 7 napra elaludt. A tűz sejkhje megnyugtatta Khudavendet, hogy a Dzü-Kár-i csata napján öt bolygó került össze az égen, az okozta a perzsák vesztét, de egy hét múlva megváltozik a csillagok helyzete, s ekkor boszszút állhatnak Numánon. Erre mód is nyílik Dzul-Himár által, a ki mint régebben Antar dicsőséget, úgy most a Háni ibn Maszúdét irigyli. Rá is támad a vértezetlen Hánira, társai elfogják, ő elhozza Khuda-

¹ Itt sajátágoskép a syr keresztényeket jelenti.

vendhez. Ez barátságot színel, úgy tesz, mintha őt akarná Numán helyébe helytartójául tenni; Háni fölajánlja, hogy ő inkább kibékíti Numánt Khudavendel. Ezt várta Khudavend. Mohón rááll. Sok ajándéket küld Hánitól Numánnak, s meghívja a Tigris partján rendezendő ünnepre, abból az alkalomból, hogy fia született, a ki vele az elesett Sirszánt feledteti. Numán eljön: Khudavend az elefántjaival összetapostatja. Háni, a ki óvatosságból a városon kívül maradt, elhozza az araboknak a gyászhírt.

*Antar a syreket és frankokat diadalra segíti
a perzsák fölött.*

A perzsa királyt másunnan is veszély fenyegeti. Radsím, byzáczi császár, a ki eddig neki fizetett adót, most tőle követeli az adót is, s azt is, hogy a tűztemplom mellett messiás- és cingulusimádó egyházat építsen, zászlóira pedig Jézust és Máriát festesse, különben reá támad a hozzá szegődött csillagszámú, csupasz, bajusztalan, szakálltalan frankokkal. Radsím a Nagy Sándor Rómáját akarja helyreállítani. Aretas syr király már Iráknak tart. Khudavend a 220,000-nyi perzsa sereg vezéréül Rusztem ibn Mahdánt teszi meg.

Aretas meg akarta ölni az elfogott Antart, de Radsím császár nem engedi. Látomása volt, hogy hidsázi lovasokkal fogja a földet meghódítani. Íme Antar és társai ezek az Istentől rendelt segítők.

Számos hajón érkeznek Radsím császárhoz a keresztény lovasok; fölējök rendeli a tengerről jött¹ Szabatri királyt; a szigetek embereit at-Tálút vezeti.

¹ Azaz: európai.

A császár följánlja neki a leányát, de ő nem maradhat, ő neki a hitetlenek ellen kell harcolnia, a kereszténységet terjesztenie. A frankok Syriába érnek. Itt szeretnének lakni, itt elkerülnék a tenger veszedelmeit. A frank király Antart keresztiségre akarja téríteni, de Antar nem hagyja el arab hitét.

A frankok, rómaiak, syrek, megkeresztelt arabok 500,000 főnyi serege a hosszú hegységnél ütközik össze a perzsákkal. Rusztem seregében kiválik a hős Abú Dauh. Ez keresztény volt, Aretas syr király unokaöccse. Megszerette Aretas leányát, Halímát. De Halíma szigorúan ragaszkodik a keresztény törvényhez, ez pedig tiltja az unokatestvérek házasságát. Abú Dauh szerzetesruhát öltött, kolostorról kolostorra járt. Most Aretas iránti gyűlölségből a perzsákhoz csatlakozott. Ő ölte meg a tenger királyának fiát, a „tengeri“ Súbertet. Merész tervet eszel ki. 2000 válogatott kurd-török-perzsa harczossal elindul, hogy Damaskust csellel, erővel elfoglalja. Ekkor a syr nők könyörögnek Antarhoz, hogy mentse meg őket Abú Dauhtól. Antar a maga embereivel szétveri az ostromlókat, Abú Dauh elesik Mejszára kezétől. Antar, minden ellenzés mellett, visszatér a fogságba. A nők aranyat szórnak reá.

A frank sereg ezalatt vereséget szenvedett. Aretas, országa veszedelmének hírére, visszasietett Syriába. Rusztem megölte a frank királyt. A frankok Antiókhia felé menekülnek, a banú Fazára meg Damaskus felé, de nagy részük fogságba jut. A perzsa sereg már Damaskus ostromához lát. De Antar és társai iszonyún pusztítják, Rusztemet megöli Mejszára, Ajjászt meg Mázin, Antar testvére. A syr sereg keresztel és cingulussal behatol a tűzimádók táborába.

A kiszabadított fazariták álnokul hálálkodnak Antarnak. Antar nem tart haragot, megbocsát nekik. De ők fölfogadják Aszad lovast ezer emberével, hogy Antart ugyanabban a szorosban támadja, a hol egyszer már fogságba került. Csakhogy ezúttal Durejd megszállotta a hegyeket, egy szálíg felkonczolják Aszad embereit. A banú Fazárát pedig elfogják, mindannyiuknak levágják a fülét, szakállát, meztelenül, meztláb hajtják őket Syriából Hedszázba, hadd legeltessék Absz tevéit, hadd hordják a fáját. Antarhoz úgy özönlének az arabok, akár a mekkai kábához. Rabi közbenjár, hogy a banú Fazárát ne ölje meg (XVII. kötet); álnok kérését a nők is támogatják, Ablá is. Antar enged. Meg is ajándékozza a fazaritákat.

Bosszú Numánért. Újabb győzelem a perzsákon.

Kejsz, Durejd, Antar, Háni és többen tanakodnak, miként boszulják meg Numán halálát. Sejbúb jelenti, hogy a perzsa király épp arra készül, hogy előbb lerontsa a Harámot, azután megtörje a keresztet. Az arabok főbbjei Mekkában gyülekeznek. Hétszer körüljárják a kabát, az ítélet dombján Abdulmutallib üdvözli őket. Az összes törzsekhez írnak, fogjanak fegyvert, nehogy a Harám tűzimádó templommá legyen, nehogy feleségeik perzsa kézre kerüljenek.

A perzsa király Dejlám, Szejhún, Dsejhún tartományaiából 400,000 harczost gyűjt össze, Hírában további 100,000 csatlakozik Jemenből, Szanából, Adenből. Külön 30,000-et Dzul-Himárral Mekka ellen küld, nehogy a menekülők itt találjanak menedéket. De mikor Dzul-Himár a Harám bálványait tűztemplomba akarja vinni, Abdulmutallib összegyűjti a nőket a

gyermekkel a Harámba, tudja, hogy a csecsemők közt van Muhammed. Istenítélet zivatarban zúdul le s elpusztítja Dzul-Himár egész hadát, csak ő maga Ali kardjának marad fönntartva.

De a perzsa had egyébként sikereket ér: elfog 180 hőst, Antart is. A hősöket is, valamint a Mekka előtt elfogott nőket is a perzsa király elküldi fiához, Ardesírhez. Ez beleszeret Ablába. Dajkájától küld neki üzenetet. Abla fölháborodva ellenkezik. Másnap hozzák a fogoly férfiakat. Ardesír elefántot uszított Antarra. Antar, Muhammedet szólítva, lánczravert kezével letépi az elefánt ormányát. Ardesír erre meghagyja, feszítsék Antart keresztre. Abla kétségbeesésben azt üzeni Ardesírnak, hogy az övé lesz, ha Antarnak megkegyelmez. Ardesír boldog. Lakomát készít. De Abla evökéssel leszúrja.

Ardesírnak két testvére volt: Kobád és Anusirván. Kobád nemesen érez, hibáztatja atyjának is erőszakát, trónra vágyik, hogy igazságot tehessen. Kiszabadítja a fogoly arabokat s fölfegyverzi őket, hogy a sah ellen harcoljanak s őt uralomra segítsék. Rajt ütnek a perzsákon, széjjelverik őket, Khoszrút magát Háni teríti le.

Ekkor jelenti Sejbúb, hogy a nőket egy fekete harcos rabolta el: Ghaszúb; sorra legyőzte a kísérő hősöket. Antar utoléri, valami mondhatatlan vonzalmat érez iránta; megsebzí, Ghaszúb elmenekül.

A megvert perzsa sereg hazaérve, Anusirvánt akarja a trónra emelni s ostrom alá fogja Kobádot, a ki az arabokkal összejátszott. De az igazságos érzésű perzsák, valamint az arabok Kobádot segítik a trónra.

*Antar a mekkai Harámban tüzi ki költeményét.
Ghaszúbban a fiára ismer.*

Radsab hónapja beköszönt. Antarnak régi vágya, hogy egy költeményét a Harámban, a mekkai szent-ségben kifüggeszthesse muallakának.¹ Alkalma nyílik ennek a titkos óhajának érvényesítésére. A mikor Kejsz király egy lakomáján Urva magasztalja Antar egyik versét, Umára visszafojtott dühvel becsmérli: Antar csak akkor feledtetné szolgálai származását, ha egy kaszidáját a Harámban kifüggesztené. Most már Urva is, Abla is ösztönzi Antart. Uszejd, Kejsz nagybátyja, szintén biztatja. Ő pergamenre foglalta Antar verseit; most sorra fölolvassa és az egyiket kiszemelik. Urva egy sort ezüsttel, egyet arannyal ír le, azután selyembe kötteti. Abdulmutallib, előre látván a viszályt, tartóztatja Antart, de végül ő maga Radsab hónap multával meghívja az arabokat, hogy hallgassanak meg egy kifüggesztendő kaszidát. Antar hívei fölvonulnak, mint valami vaserdő. Ellenük sorakoznak az eddigi hat muallaka szerzői: Amr ibn Kalthúm, Zuhejr, Tarafa, Labíd ibn Rabía, Hárith Elaskári és Imrulkejsz, velük az ellenséges törzsek. Abdulmutallib a szószeréről, jámbor bevezetés után, föl akarja olvasni Antar kaszidáját. Mindenfelől a szerzőt kérdik. Antar nevének hallatára ellenfelei éktelenül átkozódnak: ha odafüggesztik Antar versét, ők szétszedik a Harámot s összezúzzák a bálványait.

¹ Muallaka, szószerint a kifüggesztett, voltaképp az ékeset, becseset jelenti; utólag az az etymologiai monda fűződött a szóhoz, hogy a legkiválóbb hét költeményt a mekkai Harámban kifüggesztették.

Antar bajt vív az ellenkezőkkel. Sorra legyőzi a szembeszállókat ő maga, nem fogadja el barátai segítségét. Ekkor egymásután felvonulnak az eddigi muallakák költői; Antar elmondhatja mindegyikükkel a maga muallakáját, méltányolja, bírálja, a költőket pedig párviadalban sorra elfogja. Módfölött bámulja Imrulkejsz költeményet, viszont Imrulkejsz elismeri, hogy ők Antar hullámának egy csöppjét, tüzenek alig egy szikráját teszik. Imrulkejsz csak színre viaskodik, Sejbúb kíméletesen megkötözi.

A bajvivók fogytán vannak. Ekkor előáll az a Ghaszúb, a kitől Antar elragadta a zsákmányt (**XVII. kötet**). Ez a Ghaszúb nem más, mint Antar fia Ghamrától. Egy völgyben szülte, olyan volt, mint egy bivalybika, haja ében, szeme vörös, szája széles. Törzsével Ghamra azt hitette el, hogy a gyermeket oroszlán szájából ragadta ki. Fölneveltette. Midőn leánykéréskor fölhányták a hős ifjúnak, hogy nem ismeri atyját-anyját, elment, hogy kardja után megéljen. Ekkor találkozott az abszíták családjaival s elrabolta. Antartól kapott sebével elmenekült, jemeniek ápolták, s most boldog, hogy jemeni jóltevői iránti háláját leróhatja Antaron való bosszújával. Antart álom inti; fiául szeretné fogadni az ifjú hőst, nem is csapja a földhöz, hanem ölébe fogja, mint atya a gyermekét. Sejbúb kíméletesen kötözi meg.

Ghamra, a kinek országát a szúdániak elpusztították, Mekkába vezeti a népét. Látván, hogy Ghaszúb az Antar fogságába esett, elárulja életének titkát törzse vénei előtt. Kiszabadítja Antarnak Ghaszútból elfogott barátjait s jelenti Antarnak, hogy Ghaszúb az ő kettejük fia. Antar öleli, csókolja Ghamrát. A muallaka kifüggesztését még csak az hátráltatja,

hogy Háni ibn Maszúd, Antar barátja, mégis szeretne vele megmérkőzni. Antar is kívánja ezt a baráti mérkőzést. Háni kimerül, Antar hónapokig bírna harcolni. Antar győz; oly előzékenyen bánik Hánival, mint férfi a nővel.

Végül még költővizsgát is kell Antarnak állania. Imrulkejsz kikérdezi a kard, dárda, vért, ló, teve, bor és kígyó jelölésére szolgáló nevekről és jelzőkről. Magasztalják Antar szótárának kimerítő gazdagságát. Imrulkejsz és az összes muallaka-költők Antart maguknál vitézségben és szóban különbnek vallják. Most már a törzsek fejei hallgatni kívánják muallakáját. Abdulmutallib fölállítja a szószéket, Urva elhozza Antar mimes¹ kaszídáját, Vájíl előadja. Kifüggesztik, minden arab mezitláb, mellel a porban, leborul előtte.

Dzul Himárt, a ki a mekkai Harám ellen indult volt, számárra ültetik, ütlegetik, ostorozzák.

Antar nőül veszi Szervát.

Ghaszúb anyja, Ghamra most Antarnál telepszik meg. Abla féltékenykedik reá is, Mahríjjára is, Mejszára anyjára. Rabi még jobban ingerli; Rabi leánya mérget készít, melyet Abla (nem tudván ugyan, hogy méreg) Antarnak nyújt, egyúttal fölszólítja, hogy a lábát csókolja. Sejbúb kidönti a poharat, kihozza Antart a szabadba. Antar elhagyja Ablát.

Útközben találkoznak kólyával. Benne egy dsinnektől megszállott leány ül: Szerva. Antar a Vadetetőtől reámaradt talizmánnal meggyógyítja a leányt.

¹ m-re végződő, rimelő.

Nőül veszi. Három napig maradnak együtt. Sejbúb meg ez alatt az idő alatt Szerva cselédjével, Szudával szerelmeskedik. Hadjáratba Antar nem akarja magával vinni fiatal feleségét, azért meghagyja Sejbúb-nak, hogy a nőt Ámir ibn at-Tufeljhoz vigye.

Antar hadjárata Khajbar zsidói ellen.

Épp abban az időben, a mikor Antar Mekkában kitűzte a muallakáját, ott járt a khajbari zsidók vezére, Dsabbár ibn Szakhr s hirdeti Hidsáz zsidóinak, hogy a Sambation folyón túl már megjelent a messiás, s hogy diadalra segíti a zsidóságot a többi vallás fölött.

Mikor Dsabbár hazatér, találkozik vele Dzul-Himár, Antar megátalkodott ellensége, a kit Antar már többször elfogott. Hitszegése miatt kimarva az arabságból, épp Syriába készül kereszténynek, hogy a byzáncki császárnak följánlja Khoszrú birodalmát. Dsabbártól és társaitól remél segítséget az Antaron való bosszújára; fölcsap zsidónak. Lesből elfogják Antarnak két fiát, Ghaszúbot és Mejszárát, valamint Vadetetőnek árváját. A foglyokat előre küldik Khajbárba. De Antar előbb ér Khajbárba, mint Dsabbár, Dzul-Himár és társaik. Egy a csatatéren maradt sebesült zsidó vezette el Antart Khajbárba. Fölszólítja a vár urát, Mejsát, adja ki a foglyokat. A zsidók árulást eszelnek ki. Szabadon engedik a foglyokat s azután lakomára hívják Antart minden emberével. Hárún, híres zsidó orvos, Indiában termő fűből altatót készít. Ezt a vendégek italába keverik. Mikor Antar és társai elbódulnak tőle, Mejsa megkötteti őket. A lakoma a vár falain kívül folyik. De Ghamra, búsulva, hogy országát a szúdániak elpusztították, kíséretével nem vett

részt a lakomán. Gyorsan lovára menti kábult fiát, Ghaszúbot, ötven emberével elfoglalja Khajbar várát s nem engedi be a künnrekedt zsidókat, sőt kirohanással pusztítanak közöttük.

Mejsa bízik, hogy ha ő Antart kiszolgáltatja a császárnak, akkor ez nem kénytelen többé adót fizetni Khoszrunak s őt (Mejsát) megteszi egy tartomány urává. Szövetkezik a keresztény arabok fejével, Dsábir ibn Aszaddal. Másnap szombat van. A zsidók nem harcolnak, de mellettük a lovuk és fegyverük. Ghamra támadását a keresztény arabok fogják föl. Egyszerre sereg közeledik. Radsim császár, Aszfar királyainak királya, küldte ide az adó beszédésére. Vezérük Mar Thoma patricius. Mejsa és társai a földet csókolják előtte. Midőn megtudja, hogy Antart elfogták, fölemeli a keresztet, imádkozik az evangéliumhoz; most, úgy reméli, a császár kitűzi a keresztet a tűzimádó templom fölé, mert Khoszrút ellene csak Antar védi. Mejsa bevezeti a görögöket földalatti úton a várba, a zsinagógába. Egyszerre rájuk tör Antar a társaival. A mikor a fogolyörző szolgák a közeledő görög sereget nézték, Ghaszúb kiszabadította Antart és embereit. Fegyver híján fátörzsekkel pusztítják a keresztényeket és zsidókat. Mar Thoma odavész. Mejsát hegyen keresztre feszítik. Antar kiviteti Khajbar városából a kincseket, a szép nőket, a többi embert otthagyja, a kapu mellett farkasokat emeltet, olajjal-kátránnyal leönteti, fölgymtatja, elhamvasztja a hitszegő várost. Ez a khajbari éjszaka emlékezetes, míg nap és hold ragyog.

Antar még megvárja Dzul-Himárnak és Dsabbár ibn Szakhrnak érkezését. Ezek közben sok abszíta foglyot ejtettek, Ablát, Kejsz királyt és öcscsét Hárith-t. Antar készen várja őket. Dzul-Himár, érezvén,

hogy Antar nagyságának valami kideríthetetlen titka van, elvágta. De sebesülten elfogják. Dsabbár átszúrja Saddádot. Antar elkábul atyja halálán, de csakhamar föleszmél s dárdája Dsabbart átszúrja.

Abla odaborul Antar lába elé s szolgálójának vallja magát. Saddádot börtakaróban hazaszállítják, Kejsz király Málík királyfi mellé temetteti, sírján 770 zsidó és keresztény foglyot vágnak le. Az egész törzs gyászol, Antar 40 napig.

Közben Antar új felesége, Szerva viszontagságos úton a törzséhez érkezett. Hét óra ő Antartól, cselédje Szuda pedig Sejbútból fiút szült. Antar fia Ghadbán ordít, mint oroszlán, Sejbúb fia Khudzrúf (= pörgettyű) ügyesség és erő összetétele.

*Antar Szúdánban és Abessiniában.
Zabíba királyi nemzetsége.*

Ghamra kéri Antart, álljanak bosszút a szudániakon, a kik az ő földjét elpusztították. Elindulnak. Sejbúb kitünően ismeri a vidéket, mert Zabíba, Dsarír és Sejbúb is a Szúdánból valók, mindhármukat elfogta családjuk ellensége, ettől elragadta őket az az arabs lovas, a kitől Saddád elvette. Lovon 20 napnyinak, tevéen 30 napnyinak becsüli az utat. Ellátják magukat étellel-itallal.

Legelőbb Szuvejd király hadát győzik le (XIX. kötet). Bámulatosnál bámulatosabb győzelmek után, melyekben Antar ötöd-, tizedmagával seregeket ver le, Ghamra visszafoglalja birodalmát. A szudániak ruhája vörös, zöld, sárga, sisakjukon róka-, egérfark lóg. Antar elfogja Sötétszín királyt is, majd szövetségesedik vele, hogy fiának megszerezze a szomszéd

Hammám király leányát, Emberekesodáját. De Emberekesodája palotájába csalja Sötétszín fiát és Antart, itt orvul rájuk törnek és bilincsekre verik őket. De Antar lazítja a békót s midőn Hammám király lejön hozzá a börtönbe, hogy, mindennapi szokása szerint, megfenyítse, Antar megkötözi s hatalmába ejti a palota kincseit. Hammám népe hűséget esküszik Antarnak. Sejbúb elmegy a nők lakosztályába Emberekesodájáért. Ennek anyja ráismer Sejbúbra, megnézi hátán az anyajegyét. Zabíba ugyanis nem más, mint Emberekesodája anyjának a testvére, Sába királyleány, a kit Sejbúbbal és Dsarírral együtt elraboltak. Hammám király is ráismer Sejbúbra. Összebarátkoznak. Hammám király odaadja a leányát Sötétszín király fiának.

Hammámhoz követ jön Dejnár urától, Damhártól, a ki a negús mellett a Szúdánnak leghatalmasabb uralkodója s a kinek Hammám csak a helytartója. A követ adót követel. Antar levágja, lovához köti s így küldi vissza. Damhár harcra kel. Antar elfogja s meghagyja Ghaszúbnek, hogy vágja le. Damhár észrevesz Ghaszúb kardövén kínai vasból való talizmánt oroszlán képével. Ghamra megmagyarázza: ezt a talizmánt ő reá az anyja hagyta, hogy annak segítségével ráismerjen a nagybátyjára. Damhár leveszi válláról a talizmán párdarabját. Kiderül, hogy Ghamra anyját is a Szudánból elrabolták, hogy Damhár királynak volt a testvére. Ghamra maga, valamint a két talizmán aaethiops fölírása igazolja Damhár előadását. Békülnek, barátkoznak, vigadnak.

Mikor Antar válni készül, Damhár megvallja neki, hogy fél Abessinia negúsától, a kinek ő adófizetője. Antar ajánlkozik a negús leverésére (XX. kötet).

A negús atyafiságban áll a többi szudáni királylyal, ő nagyatyja Zabibának. Neve Munkalá, de Habes minden uralkodója negús, mint Perzsiáé Khoszrú, mint Rómáé Caesar, mint Egyptomé Azíz, mint Jemené Tubba. A negúsnak legfőbb harczosa Abd Zandsír. Már atyja is szolgálta Munkalát, de trónusára tört s bizalmatlanságában szigeten élt, a hol tengeri állat elnyelte. Abd Zandsír elfogja Ghaszúbót és Mejszárát, czombja alá dugja őket s így harczol tovább. Antar 7 álló napig viaskodik vele, a nyolczadikon él titkos erejével; rőfnyire hátrál, ereje kétszereződik. „Muhammed népe!“ kiáltással elröpi Abd Zandsír fejét, de teste még jó ideig ott marad a lovon, míg végre lezuhan. Antar elfogja a negúst. Fölismerik a rokonságot egymással. A negúsnál is, visszamenet minden királynál is vendégelik őket. Ghamra meghal. Gyászolják.

Otthon Antart ünneplik. Elosztja a zsákmányt a nagyoknak, a szegényeknek, özvegyeknek, árváknak, még ellenségeinek is. Umára most, hogy Antar királyi eredetűnek bizonyult, a halált kívánja magának. Más törzsbeli barátjai is jönnek Antar üdvözlésére, így Amr ibn Madikarib is. Hazafelé menet Amr elrabolja Rabia ibn Mukaddam két hugát.

Rabia ibn Mukaddam és Antar.

Ennek a Rabianak nevezetes a története. Atyjának, Zejd ibn Mukaddamnak soká nem született fia. Mekkába zarándokolt, özvegyet, árvát, Zemzem lakóit táplálta. Egy szózat (hátif) jelentí neki, hogy fia születik. Csakhogy nemsokára a fiú anyjával együtt fogásba került. Már tíz éves korában agyoncsapta any-

jának bántalmazóját. Később a sors megint összehozta atyjával, a kinek halála után ő lett a törzshen utódja. Ez a Rabia fogta el Amr ibn Madikaribot. Megkegyelmez neki. Amr lesből újra Rabiára támad. Ezúttal Rabia fogva tartja.

Rabia megkéri a banú Sejbán királyának, Kejsz ibn Maszúdnak leányát, Hindet. Hind nem megy más-hoz férjhez, mint ahhoz, a ki őt bajvívásban legyőzi. Eddigi kérői vagy nem állottak reá a viadalra, vagy pedig kudarcot vallottak s levágott hajjal kénytelenek gabonát örölni. Rabia lovagi tornán könnyű szerrel legyőz több sejbánitát. Majd pedig vértetetlenül, dárdája fokával ledönti Hindet, s készteni, hogy lovát kantáránál vezesse. A banú Sejbán lobogtatják turbánjaikat. Rabia megkéri Hindet. Boldogan megülik a nászt.

A nász tizenegyedik napján Rabia elindul ajándék szerzésére. Aden táján 70 tevényi kairói, damiatti, alexandriai drágaságot zsákmányol. Gazdagon és diadalmasan tér vissza Hindhez. Elviszi törzsébe. Útközben rájuk támad a 450 éves Durejd ibn asz-Szimma, Hind egyik visszautasított kérője. Rabia elfogja, de tisztelettel hazabocsátja. Majd abszítákkal találkozik. Örül, mert atyjának egyszer Antar levágta a haját. Rabia 20 abszítát legyőz, Ghaszúbot és Mejszarát is elfogja. Dsarír elhívja Antart, ki váltott lovon siet oda. Három napig harcolnak, a legnagyobb tisztelettel telnek el egymás iránt. A harmadik napon Rabia kardja megtörik Antar pajzsán. Antar följánl neki más kardot. Rabia megcsókolja a kardot, majd Antart, átölelik egymást. Három napi örömlakomát ülnek. Rabia följánlja Antarnak a huga kezét. Durejd elismeri, hogy Antaron kívül nem látott oly nemes hőst

mint Rabiát. Hármuk törzse barátságra lép; az esetek váltságdíját Durejd vállalja. Búcsúzáskor Durejd kívánságára Antar szabadon bocsátja Dzul-Himárt, a kivel malomban öröltetett.

Egyszer Rabia meglátogatja hugát és Antart. Szép napokat élnek. Visszatértek, fél napnyira hazulról, reá tör Hindnek egy visszautasított kérője, az álnok Nabisa ibn Hubejr, 5000 harcosával. Rabia százat megöl. De midőn lováról lebukik, Nabisa kiöntja beleit. Rabia visszaigazítja s még így is kólyába ülteti a nőket s még haldokolva is védi. Visszatér az ellenséghez: lova hátán, dárdájára támaszkodva hal meg. Csak mikor lenyilazott lova leveti, látják, hogy holtában is megvédte a nőket. Törzsbeliei hazaviszik a holttestét, sirja fölé ragyogó kupolát emelnek. Hind egyre gyászdalt mond. Visszatér törzséhez, a banú Sejbánhoz, nem szól semmit, kardjával levágja sátra köteleit, majd saját haját; ekkor mondja el Rabia sorsát. Testvérével Bisztámmal elindul Rabia halálának megtorlására.

Rabia anyja, 40 napi gyász után, fiának búcsúszava szerint Antarhoz fordul. Antar a hír hallatára elájul, föl kell locsolni. Emberei ledöntik sátraikat, hét napig nem esznek, nem alszanak. Ekkor elindulnak a bosszú útjára. Pusztítják Nabisa népét. Antar estig harcol Nabiséval, ez pihenőt kér, Antar megtagadja, de midőn Rabia porára esd, Antar enged. Éjjel Nabisa elszökik. Törzstől törzshöz fut. Antar a banú Sejbánnal együtt, Hind és Bisztám nyomában vannak, öldösik népét. Végül Szajjár ibn Khálid ad neki menedéket. Rabia boszulói ott teremnek **(XXI. kötet)**. Szétverik az ellenséget. A nőket nem bántják. Antar elfogja Nabisát, 600 fogollyal együtt levágja

öt Rabia sírjánál. Ennek a sírnak fényes kupolájánál állott meg később a próféta költője is: Hasszán ibn Thábit. Rabia anyja, neje, s egyik huga még teljes hónapig gyászoltak a sírján. Mind utána haltak, csak másik huga, Antar felesége marad életben. Rabia hű szolgája, Miftáh, fájdalmában világgá bujdosott.

Antar megismeri fiát, Ghadhbánt.

Khoszru magához kéreti Antar fiát, Ghaszúbot s Ktesiphonban ünnepli. Egyszer Syriából odaérkezik a császár levele, elpanaszolja, hogy az adót, melyet Byzáncz küldött Khoszrunak, útközben arab csöcselék elfogta. Khoszru megbízza Ghaszúbot, fenyítse meg a rablót s legyen Jemenben a helytartója.

Ez a rabló nem más, mint Ghadhbán, Antar fia, kit neki álma megjósolt. 70 emberével harczol Khoszru vezére Ajjász ellen. A Ghadhbán ejtette foglyokat Khudzrúf, Sejbúb fia kötözi. Megszalasztja Ajjász seregét. Ghaszúbot is elfogja, de nagylelkűen szabadon bocsátja, lovát, fegyverzetét visszaadja.

Vadászaton egyszer Ghadhbán megpillantja a gyönyörű Dadot. De atyja Minhál megtagadja tőle a lányát, mert származása homályos. Midőn azonban Dádót elrabolják s Ghadhbán hősiezen kiszabadítja, Minhál beleegyezik a házasságba, de kiköti, hogy Ghadhbán megszerzi Dadnak rabnőül Ablát, Antar feleségét. Látván, hogy társai félnek Antartól, csak Khudzrúfot viszi magával. Absz felé tartva, Rabí ibn Zijádra akad, elfogja, de Rabí lányának könyörgésére szabadon bocsátja. Megkéri Rabí lányát, Rabí odaígéri, ha nászajándékuul Antar fejét szerzi. Ghadhbán vállalja,

hisz ezért jött.¹ Rabi és Umára lesből nézik Ghadhban harcát, a mint sorra legyőzi Urvát, Mázint, Mejszarát, Szabi al-Jement (Vadettető árváját). Ekkor Ghaszúb áll ki. Ghadhban gúnyolja, elfeledte-e már, hogy ő már egyszer szabadon bocsátotta; menjen vissza a mamájához, s örvendeztesse meg avval, hogy megmenekült. Ghaszúb visszafordul, Ghadhban végig legyőzi Antar hőseit. Ekkor Antar száll vele szembe. Három napig áll a harc. Végül birokra mennek. Antar alul kerekedik, de egyszerre fölkiált: „én vagyok Abla szeretője“, s földhöz sujtja Ghadhbant. Sejbúb megkötözi. Sajátságosképen ezen a három napon át Sejbúb is harcban állott Ghadhban kísérőjével, Khudzrúffal. Ez elszökött s otthon jelenti, hogy Ghadhban foglya lett Antarnak. Erre Szerva, Antarnak felesége Kinána törzséből, nyomban tevére ül, s Khudzrúffal elvezetteti magát Antarhoz. Antar fölismeri Ghadhbanban a fiát, Sejbúb meg Khudzrúffban. Megszerzik Ghadhbannak a szerelmesét, Dádot.

Abla féltékenykedik, hogy ez a darócruhás tevépásztor most három feleséget tart: őt, Szervát és Mahrijját, de belátja, hogy Antar nem küldheti el Mejszara és Ghadhban anyját.

Antar fiai és hívei soká portyáznak Jémenben. Dsafari király megsebzí Mejszarát, Ghaszúbot, Ghadhbant. De Antartól sujtva, Dsafari tudja, nem élhet az, kit Antar szíven talált.

¹ Sajátságos egy helyzet: Ghadhban menyasszonyának hozandó ajándékért járva, újabb menyasszonyt szerez ugyan-csak Antar fejének odáigérésével, pedig ezért a fejért már az első menyasszonyát akarja nyerni.

A banú Muzejna királya álnokul megvendégeli Antar fiait s mikor mámorukban a jobbot a baltól megkülönböztetni nem bírják, megköttözteti őket. De az álnok királynak egyik szolgája, Mutávi, összejátszik Sejbúbbal s kiszabadítják a foglyokat. Antar és fiai pusztítják a banú Muzejnát. Ghadhban megöli a király fiát, de a királyné fájdalmának láttára vele sír.¹ Kejsz királylyal az abszíták győznek, az álnok királynak leányát és kincseit szolgája, Mutávi nyeri el.

Hazamenet újabb diadalmas harczokat állnak: egy szorosban 300 abszita 22,000 ellenfelet öl; **(XXII. kötet)** a bosszúra összeözönlő törzseket leverik.

Harcz India királyával.

Nyugodtan élnek. Egy napon Antar segítségét kéri egy fahdita. Jóságát elhajtották Hind és Szind (India) királyának, Abd Hajjáfnak emberei. Már pedig a panasztevő egyszer kölcsön adta a kötelét Antar szolgáinak, hogy vödörhúzó lánczukat meghosszabbítsák, őt tehát Antarhoz kötelék fűzi. Antar elismeri őt dsárjának, oltalma alatt állónak. Hind és Szind emberei tiltakoznak, követelik, menjenek az arabok kádiájához. Antar előbb elveszi tőlük a tevét, azután elmegy velük a kádi elé. A kádi nem ismerte azt a jogszokást, hogy a kölcsönadott kötél dsár-viszonyt teremtsen. Antar kitart: ha eddig nem ez volt a jog, ezentúl az. Erre a kádi is szunnának, arabs hogymánynak fogadja el.

¹ Így sír Achilles is Priamossal, Hektor halála után, Ilias XXIV, 507—517.

Abd Hajjáf, Hind és Szind királya, vitéz és hatalmas király: legyőzi párviadalban a hősöket és levágja a hajukat; ezer ily levágott hajzatot tett már el. Szomszédját, Al-Akhdhar királyt legyőzte és barátjává tette. Most kettejük egyesült hadával fenyegeti Abszot; Antar nem fél, jöhet zöld (akdhar), vörös, sárga, kék, fekete, fehér király is. Ghadhbán a fenyegetődöz követnek levágja a fejét, Antar hozzáköti a megöltet a lovához s visszaküldi a többi követtel.

Abd Hajjáf és Al-Akhdhar készülnek, hogy Hedsázt, Arábiát, Perzsiát elfoglalják. Al-Akhdhar 270,000, Abd Hajjáf 400.000 harczossal indul; 1000 király csatlakozik hozzájuk, 40,000 a vezértük. Antar csak kardjától, lovától és az Ég Urától kér segítséget. Sejbúb és Khudzruf kikémleli az ellenséget: egy hónapnyira van, útközben 100,000 szudáni (!) csatlakozott hozzájuk. Antarnak Syria királya 4000 lovast küldött segítségül. Egy hó multával az arabok India elejére érnek. Akkor Abd Hajjáf már elfogta Dzul-Himárt és Háni ibn Maszúdot, a mint egymással viaskodtak.

Abd Hajjáf félelmetes hős. Ámir ibn at-Tufejlt kiemeli nyergéből s a czombja alá teszi. Antar mindkét kezével forgat kardot. De Abdsar kőbe botlik, Antar lebukik, ezer csapás sujt le reá, tenger vére folyik.

Gyászolják Antart. Durejdhez 100,000 arab gyűl a bosszúra, Ghadhbánhoz, a ki dúsan oszt zsákmányt, 10,000 ezer. Elkeseredetten harczolnak. Egyszerre ott terem a holtnak siratott Antar, s elfogja Al-Akhdhar királyt. Antar csodásan menekült meg: ezer sebből patakozó vérét a por állította el. Másnap már el-

vánszorgott pusztabeli sátorhoz, a hol öregasszony szívesen fogadta. Elülső sebeit a tevébélyegző sütővassal Antar maga égette ki, a hátán levőket az öregasszony. Meggyógyult és Abdsar is előkerült. Ghadhbán segítségére siet. A csatatéren halmok emelkednek az Antarra szórt pénzből.

Sejbúb és Khudzrúf kikémlelik Abd Hajjáf erejét, Sejbúb kiszabadítja Absz foglyait (XXIII. kötet). Arra a hírrre, hogy Antar él és harczol, Abd Hajjáf kettéosztja a seregét, egyik része továbbra is Khoszrut ostromolja Ktesiphonban, 200,000 harcosával pedig Abd Hajjáf az arabokat szorongatja. Ghadhbánt visszaszorítja, a fogoly barátját, Al-Akhdhart kiszabadítja, sokat öl, Durejdot is megsebzí.

Antar a vakmerő Ghadhbánt félti Abd Hajjáftól, azért 10,000 emberrel Khoszru fölmentésére küldi s vele adja Sejbúbot is. A Ktesiphont ostromló sereget egy nap alatt szétverik. Ghadhbánt, a ki pedig a római császár évi adóját elszedte volt, Khoszru haragtartás nélküli hálával fogadja. Khoszru palotájába csak fegyvertelenül lehet belépni. Ghadhbán fegyveresen jön, Khoszru mellé ül, térdére teszi a kivont kardját; Khoszru ajándékait visszautasítja, ő biztosítja oltalmáról Khoszrut. Hét tál perzsa ételt kap be; a perzsák megmossák kezüket, ő egymáshoz dörzsöli, s a körülötte levő tárgyakba törli. Mikor pedig távozik Ktesiphonból, nem kér Desztúrt, úti engedélyt. Khoszru látja, hogy Ghadhbán nem oly nevelésű, mint Antar, mégis sokra becsüli, s utána küldi dús ajándékait. Ezeket Ghadhbán, visszatérve Antarhoz, elosztja, mert a jószág elosztásra, a fukar halálra való.

Antar és Abd Hajjáf napok hosszat viaskodnak. Végül India királya kimerül, Antar barátságát kéri

és nyeri. Gazdagon megajándékozza az arab vezéreket, Dzul Himárt szabadon bocsátja, Antarnak esküvel fogadja, hogy zászlajában többé király haját nem viszi, Khoszrut nem ostromolja, A kincseket Antar elküldi Durejd után, felét tartsa meg a maga és Háni ibn Maszúd részére, felét ossza szét az arabok közt.

Khoszrú meghívja Absz törzsét. Ghadhbán lázong, hogy a hősök hódolnak Khoszrunak, holott ez maga nem hős. Antar kioktatja, hogy királylyá az Isten tesz. Postagalambok jelentik Khoszrunak a diadalmas sereg jöttét. Khoszru kitünteti a hősöket, kivált Ghadhbánt.

Hazafelé tartva, Antar betér az öreg nőhöz, a ki őt sebesültségében ápolta; dúsan megajándékozza a fiait s oltalmába fogadja. A Hind-Szind elleni hadjárat 3—4 hónapig tartott.

Aethiops háború.

A rövid nyugalmat föl váltja Jakszúm Aethiopia királyának hadjárata Absz ellen. Okot erre Absz egy portyázása adott. Umára ösztönzésére a portyázó abszíták elvették azt az adót, melyet az arabok és szudániak Jakszúm aethiops királynak küldtek. Jakszúm úzóbe vétette a rablókat, Umára maga ravaszul elmenekül, de Kejsz király testvérei és mások aethiops fogságba esnek. Jakszúm nem éri be a foglyokkal, otthonában akarja Abszot megtámadni.

Antar eleinte vonakodik az Umára szította tüzet oltani, hisz az aethiopsok neki anyai nagybátyjai. De végül enged s visszaveri az Abszra törő sereget s Kejsz királylyal Aethiopiába indul. De közben egy

második, nagyobb aethiops had szorongatja Absz otthonmaradottjait. Az aethiopsok porral telt zsákokat vetnek az absziták védőárkaiba s már-már átnyomulnak. Már veszedelembé jutnak az abszita nők. Ekkor, Sejbúb tudósítása folytán, ott terem Antar (XXIV. kötet), a ki Kejsz mellett hagyta fiait Aethiópiában, maga 500 emberével az otthoniak megmentésére sietett. Jöttén nekibátorodva, a szolgálak sátorczölőppel, a nők kövel támadnak az aethiopsokra. Ezeket nem védi sem vért, sem pánczél, csak köldökükön viselnek darab bőrt. Mind futásnak erednek.

Antar visszatér Kejszhez Aethiópiába. Fiai ott vítézkedtek. Ghadhbán elvette a fényes zászlót az ellenséges hadvezér sátráról. De egy színleg beföldelt gödörbe belebukott Ghadhbán is, Ghaszúb is. Mikor Antar odaér, két fia már fogoly. De Jakszúm szabadon bocsátja őket, hogy őt a szörnyalakú Taud Al-Atvád ellen megvédjék. Taud Al-Atvád elfogja Antar hőseit, fiait, már Antarba mártja karmait. De Antar Muhammedet szólítva, öklével agyoncsapja. Urva megszereti és elveszi Taud Al-Atvád leányát; fiatal felesége megmenti az abszitákat boszorkányanyjának varázslata ellen, melylyel követ, lángot, füstöt zúditott reájuk. Ghadhbán megöli a boszorkányt, trónjára Jakszumot ültetik. Hazatérnek.

Második muallaka-háború.

Sejbúb jelenti, hogy Antarnak muallakáját ledobták a kabáról. Erre Musztauar ibn Rabía merészkedett, várak rettegett ura. Az arab szunna szerint a mekkai zarándokok hétszer leborultak a muallakák előtt. Musztauar a bálványok előtt leborult, de nem

a muallaka előtt: szolga kaszidáját ő nem tiszteli. Abdulmutallib intése ellenére ledobatta szolgájával Antar költeményét s akkor borult le a többi muallaka előtt. Abdulmutallib értesítette Kejsz királyt. Absz Mekkába siet. Odagyűlnek Antar ellenségei is. Sorra legyőzi, öldösi őket. Mindenki már lesi Antar harcztát magával Musztauarral (XXV. kötet); másfél napi viaskodás után Antar átdöfi. Bosszúvagyó barátjaival is végez. Ekkor Antar saját fia, Ghadhbán száll szembe atyjával. Hiába kérleli Antar. Két napig harcolnak. Antar újra inti, hagyjon föl a tréfával. Ghadhbán harcztot sürget, Antar végül is tajtékozó indulattal emeli csapásra Zámi kardját; ekkor fölkiált Ghadhbán: ne tedd, atyám! A kard csak a lovat sujtja, Ghadhbán megcsókolja atyja lábát.

Antar leveri még a kahtanidák támadását. Nem éri be annyival, hogy muallakáját az első helyre tűzi, hanem el van tökélve, hogy egy másik kaszidáját is fölolvastatja a Harámban. Abdulmutallib leveleket intéz az összes arabokhoz. Százával gyülekeznek a törzsek, ki Antar kardjától való félelemből, ki szeretetből, ki zarándokló áhitattal. Nagy számban jönnek Antar barátjai is. Régebbi kaszidáját, mely az utolsó helyen volt, az első helyre teszi. Majd előveszi akikijakaszidáját; egy sora arannyal, másika ezüsttel van írva. Abdulmutallib a szószékről fölolvastatja. Ez a költemény előadja Antar történetét gyermekkorától a fölolvadás órájáig. A törzsek alázattal borulnak le Antar második muallakája előtt.

Otthon Antar a második muallaka eseményeit más sorrendbe foglalja. Majd Urvával 1500 oltalomlevelet írat a törzseknek.

*Harcz démonokkal. Lejlamán keresztény király.
Ghadhbán halála.*

Borszerző úton Antar eljut a dsinnlakta Sátán-völgybe. Csodafából hang szólal meg: nem elég emberek ellen harcolnod, dsinnekre is támadsz? E hang egy dsinné volt, melyet őskori káhin (bűvészpap) zárt ebbe a fába. Antar egy csapásra áthasítja a fát is, a dsinnt is.

Elérnek Bejdhá földjére. Az országot Nagy Sándor alapította, most Lejlamán ibn Markúm keresztény király lakja, nincs nála hatalmasabb keresztény uralkodó. Antar legyőzi, elfogja, de megkegyelmez neki, mert Vadetetőnek atyafia. Eléjük jön Mejszirún király, vele szerzetesek, diakonusok, patriciusok, meghívja Antart a Nagy Sándor építette Kristályvárba.

Ghadhbán tizedmagával portyázásra indul Jemenbe. Eljutnak 20.000 óriás uralkodójához, kinek vára 350 rőf magas. Salamon és Nagy Sándor itt oly lényeket találtak, melyeknek éjjel kutyafejük, nappal emberfejük van. Ghúlok, dsinnek, iblíszek földjén áthatva, Ghadhbún leüti az ország királyának fejét.

Három évig nyugodtan élnek. Jóságuk fogytával portyázó útvonal elviszi megint ghúlok, dsinnek, sátánok hazájába. Hirtelen feltűnik pálmamagasságú öt lovas, kezük mint a vasvilla. Egyikük dárdájával átszúrja Ghadhbánt. Antar 80 emberéből csak Urva, Mejszara, Ghaszúb, Mázin, Sejbúb és Khudzrúf marad életben. Antar maga elájul fájdalmában, nehezen ocsúdik föl.

Antar szenvedélyesen gyászolja a fiát. Barátai sorra jönnek, de 91 napig nem bírják kihozni a gyászházból. Mivel nem tudja, mely törzsből való Ghadhbán megéjtője, sorra harcot akar indítani minden törzs ellen.

Durejd látja, hogy Antar nincs eszén. Kejsz tanácsára minden törzset előre értesítenek Antar közeledtéről: a törzs férfiai fekete ruhában, mezitláb járulnak Antar elé, nyakukhoz kötött karddal. Így megy Antar törzstől törzshöz. Midőn a banú Kindhez ér, Imrulkejsz elvezeti bírneves káhinhoz; ez megmagyarázza Antarnak, hogy Ghadhbánt a dsinnekk ölték meg, mert ő megölte Taud Al-Atvád dsinnfajbeli nejét, s mert Antar a verseiben is a dsinnekk ellen fordult. Bosszuló hadjáratnak nincsen helye. A káhin egyúttal Muhammed és Ali tiszteletére tanítja Antart, érettségük akarna küzdeni, halni. Lecsillapodva haza tér.

Vizr ibn Dsábir, Antar engesztelhetetlen ellensége.

A bánú Nabhán hőse, Vizr ibn Dsábir, melléknevéen Al-Aszad ar-Rahisz, a sebzett oroszlán, volt gyászbaborítandó Absz törzsét Antar meggyilkolásával. megszerette Kabsát. A leány ugyan Mubádir szereti, de atyja ettől megtagadja, mert harcz idején a nők közszaladt volt. Kabsa csak kényszerűségből megy nőül Vizrhoz s mint felesége is idegenkedett tőle, mert csunya. A gyáva Mubádir szerette s ennek tanácsára azt kérte Vizrtől, hozzon neki előkelő rabnőt, pl. Amr ibn Madikarib, vagy a sejbáni Bisztám hugát, vagy legalább Antar Abláját. Ámbár Vizr a törzsben Kabsa szeme láttára ragyogó bizonytságot tesz hős voltáról, felesége mégis ragaszkodik veszedelmes kívánságához. Vizr valóban elragadja Amr ibn Madikarib hugát, Rejhánát s elhozza nejének. Kabsa úgy tesz, mintha csalódott volna, neki ily zsenge leány nem kell, inkább Ámir ibn at-Tufejl anyját szeretné. Vizr eltaszítja nejét s nagy tiszteletben tartja Rejhánát.

Egy nap egy véres ruhájú arab odaköti ruhája szélét Vízr sátrának köteléhez: oltalmát kéri arája rablója ellen. Vízr kiszabadítja a menyasszonyt (**XXVI. kötet**), megöli elrablóját s összeházasítja a boldog szerelmeiket.

Amr ibn Mádikarib, kiszabadítandó a hugát, megtámadja Vizrt. Ez legyőzi, följajánlja a barátságát s nőül veszi Rejhánát. Egyik portyázásán gyönyörű kost zsákmányol: szarvát aranynyal bevonatja, gyönggyel, drágakővel kirakatja, jáczinttal, korállal, smaragddal földiszíti. Hideg tevetejjtel táplálja a kost, száz szolgát rendel melléje, ezek körülviszik az arab törzsekben s szedik tőlük az adót. Vízr hűtlenségen éri Kabsát, szeretőjével együtt fölkonczolja, a kost Rejhánának ajándékozza, vele az arabok minden sarczát.

Antar iránti irígy gyűlötségében Rabi fölbíztatta a leányát, beszéljen erről a kosról Ablának. Czelt ér. Abla a földre üti fejét, korholja Antart, miként engedheti, hogy egy kos így megalázza az arabokat. Antar magával viszi Ablát, elfogja a kost, díszet Abdsarra akasztja, húsát Rejhánával elkészítteti, Rejhána vizet önt Abla kezére, de mint barátja hugát Antar megkíméli, megajándékozza. Vízr bosszút akar állni Antaron; magával viszi Rejhánát. Antar elfogja Vizrt s napsütötte börtönben fenyítteti.

Antar bemutatja a kost; Umára gúnyolódik, illet akárhonnan szedhetett Antar. Antar előhossa a kos drágaságait, Umára megfenyegeti Vízr bosszújával. Antar rárivall: Vízr itt van mint fogoly.

Amr ibn Madikarib Antarhoz készül, hogy sógorát szabadon bocsáttassa. Már útközben találkozik Vizrrel, mert Abla kérésére Antar elbocsátotta, sőt meg is ajándékozta.

Vizrben forr a bosszúvágó. Minhál, a Vájil-törzs királya, kinek követelni való vére van Antaron, 5000 emberrel segíti. Abszra törnek. Antar épp Jemenben hadakozik. A fazáriták és Rabi ibn Zijád segítik a támadókat, de pórul járnak, mert az ő családjukat is elfogják, sőt, csellel, őket magukat is. Minhál szerelemre lobban Abla iránt. Abla úgy tesz, mintha szívesen fogadná, ám ravaszul kiköti, hogy Minhál előbb ölje meg a rab Antart.

Antar a himjariták „Tubba“-ján diadalmaskodott, gazdag zsákmánnyal és váltságdíjjal haza tér. Látja Absz veszedelmét, Vizrt elfogja Antar, Minhált legyőzi Ghaszúb. Mivel Minhál anyja kitüntette Ablát a fogásban, Antar visszaadja Minhálnak és egész törzsének a jószágát. Vizrt ki akarja végezni, de Amr ibn Madikarib kedvéért szabadon engedi s még meg is ajándékozza.

A hálátlan Vizr megint csak gyilkos bosszúra gondol. Elfog egy Antartól fölnevelt ifjú hőst, sőt Sejbúbot is már föl akarja akasztani, de Zejd al-Khejl kiszabadítja, Vizrt pedig felszólítja, hagyja el a törzsüket.

Vizr most a tejjitákhoz fordul, VÉRIVÓ Jazidhoz. Velük támad Abszra. Heves tusa után az absziták győznek, kiszabadítják az Antartól fölnevelt ifjú harczost, elfogják Vizrt. Amr ibn Madikarib eljön, de nem kegyelmet kérendő sógoráért, hanem hogy tanuja legyen a bűnhődésének, a melyre rászolgált. Amr iránti barátságból Antar nem öli meg, hanem megvakítja: Sejbúb szikrázó dárdával kisüti a szemét; más hagyomány szerint kámforral töltötték meg a szemét, éjen át bekötve tartották, reggelre olyan volt, mint a zsír. Vizr a halált kéri, nem akar koldulni, Antar megszánja s kiszab neki egy-egy évre 200 tevét, 500 apró marhát. Vizr messze a törzsétől száll meg.

*Ghaszúb meggyilkoltatása. Háború Hírával
és Perzsiában.*

A fazarita Huszn ibn Hudzejfa elvett egy Antarnak szánt híres kanczát. Antar oda küldi fiát, Ghaszúbot, kérje vissza a lovat. Huszn épp lakománál ül, mámoros; arról folyik a szó, mint mészárolták le az abszíták Hudzejfát és híveit. A rabnő megtört hangon énekli el az abszíták diadalmi dalát. A fazaríták sírnak. Éjjélkor Huszn fölemelteti a sátrat Ghaszúb mögött s hátulról átdöfi. Színán sürgetésére a fazaríták nyakrafőre menekülnek. Sejbúb szakadó szívvel hozza Antarnak a hírt, hogy Ghaszúbot vérében találta. Antar megesküszik, addig nem temeti el a fiát, míg a banú Fazára tengernyi vérét nem ontotta. Utóléri a törzstől törzshöz szökő, menedékre nem lelő fazarítákat, kevesen menekülnek, sokan pusztulnak, 1600-at elfog Antar, ezret ő vág le Ghaszúb sírján, 300-at Mejszara. De a többi 300-on megesis Kejsz szíve, szabadon bocsátja. Ezek Huszn nyomában Hírába menekülnek Aszvadhoz s panaszkodnak, mily halotti áldozatot vágott Antar. Aszvad király erre levélben fölszólítja Kejsz királyt, hozza el neki Antart és Mejszarát, különben ő bűnhődik értük. Kejsz tanakodik testvéreivel, javasolja, fogják el Antart a bor mámorában s szolgáltassák ki Aszvadnak; ez majd egy évig fogva tartja, akkorára majd enged a dsáhilijjából, a féktelenségéből. (XXVII. kötet.) Kejsz egyik testvére Varaka értesíti Antart az ellene szót tervről. Antar és hívei, mikor Kejsz őket lakomára hívja, ruhájuk alatt vértezettal jönnek, Antar maga pedig térdén tartja a kardját. Kejsz adott jelére húsz fegyveres szolgál ront rájuk. Antar és övéi levág-

ják őket. Kejsznek szemére lobbantja az álnokságát. Elhagyják a törzset.

Antar a barátjánál, Ámir ibn at-Tufejlnál talál szerető fogadtatást. Kejsz elmegy Aszvad meghívására Hirába, megbékül Husznnal és Szinánnal. Aszvad megkéri tőle hugát Mutadsarridát, Numán özvegyét. Elveszi. Midőn Kejsz Antart békíti, Rabi bevádolja a sógoránál. Aszvad bosszúból a feleségét, Kejsz hugát párnájába fojtatja s mosdatlanul elföldelteti.

Megindul a háború Aszvad ellen. Absz szerencséjére maga Aszvad főtanácsadója, Amr ibn Bukejla vezír, Antarhoz szít s titkon minden tervről, minden fordulatról értesíti. Ő akadályozza meg, hogy Aszvad egész hadával egyszerre támadjon; az egyes seregeket sorra megsemmisíti Antar, elfogja vezéreiket, súlyos váltságdíjat követel értük s elfogja másodszor is. Aszvad rémhirt rémhírré kap, hogy ezt a pusztítást Antar csak seregének töredékével végzi, az egészet Aszvad ellen tartogatja. Egy csapat váratlanul Absz nőit és gyermekeit rabolja el. Erre Dzul-Himár is fölajánlja barátságát Antarnak, együtt úzóbe veszik a rablókat, kiszabadítják családjaikat.

Aszvad nem mer Khoszruhoz fordulni, hanem segítségül hívja Háman ibn Alkamát, a kinek Antar megölte testvérét és atyafiát. Huszn bízik, hogy evvel a sereggel a világ végfalát is elfoglalják. Háman kiveti Dzul-Himárt a nyergéből. (XXVIII. kötet.) Antar alatt viaskodás közben leszakad a kengyel, lebukik lováról. Háman elfogja s csakhamar más hősokeket is hozzá kötöztet. Amr ibn Bukejla vezír, megmentendő Antart, azt tanácsolja Hámannak, küldje a foglyokat éjjel Aszvadhoz, egyúttal pedig maga Amr ibn Bukejla értesíti Kejszt arról, mikor és merre viszik. Mejszara

és Amr ibn at-Tufejl titkon ezer emberrel indul a foglyok kiszabadítására. Mikor Háman bízik, hogy már végez Abszszal, ott terem Antar a hősei élén, átszúrja Hámant, pusztítja seregét.

Most már Khoszru Anusirvánhoz siet Aszvad. Khoszru vele adja marzubánját Sahrabán ibn Mihránt és 40.000 emberét; összesen 170.000-en indulnak Absz és szövetségesei ellen. A követet, a ki megadásra szólítja föl, Antar símára nyíratja, orrát, fülét levágja s nyakára kötteti, így küldi vissza. A marzubánt átszúrja, Aszvadot fenyegeti, hogy bőréből teveitató vödröt készít. A sereg együttes támadását, a melyről Amr ibn Bukejla előre értesítette Antart, visszaverik, Hírárt elfoglalják.

Khoszru birodalmát egyéb baj is bántja. Két tartomány van koczán, Khovarezm és Iszpahan. Khovarezm helytartója Sirvín ibn Dsirvín törbe csalta Iszpahan helytartóját, Iszfendiárt és megölte; Iszpahant elfoglalta, Khoszrutól az adót megtagadta, a négy sereget, melyet a vezír és a fő-móbed, a tűz főpapja, ellene küldött, szétverte.

A fő-móbed most merész tanácscsal áll elő: békítse ki Khoszru Antart s törje meg vele Sirvín lázadását. Khoszru eleinte zavart elméjűnek hiszi a fő-móbedet, de csakhamar megfogadja a tanácsot. A Móbed és Pehleván vezér gazdag ajándékokkal keresik föl Antart, megengesztelik. Bevonul Ktesiphonba, dirhem-dinár-esővel fogadják. Meseszerű palotába viszik. Khoszru hibáztatja Aszvadot, ha Antar kívánja, kiszolgáltatja neki Husznt, de méltóbb hozzá, ha megbocsát. Mind kibékíti őket. Rabí és Umára majd megszakad az irigységtől.

Sirvínnek voltak Khoszru udvarán kémei. Mikor arról értesül, hogy Antar vonul ellene, megrémül.

Ármánynyal él. Eléje küldi marzubanját, ez „diadalmas Khoszru“ kiáltással hódol, Antar lábát csókolja és — csalfán — kárhoztatja urát, a ki Khoszru khántól elpártolt. Mikor pedig Antar az úttól fáradtan sátrában aludt, megkötözteti. Sirvín becsmérli a fogoly Antart, a fekete ganéjszedőt, tevéfejőt; Khoszru vezírjét pedig fenyegeti, hogy majd lenyúzza s bőrét szalmával tömi ki. Absz és Ámir hősei derekasan harcolnak, soraik mégis bomlani készülnek, mikor egyszerre fölhangzik Antarnak, Mejszarának és a többi kiszabadított fogolynak csatakiáltása: diadalmas Khoszru. Ugyanis Sirvín vezíre, Szivár ibn Kulbahár, a kire ura a foglyokat bízta, látja Antar fájdalmát a fölött, hogy Khoszrunak adott szavát nem állhatja. Szivár amúgy is helyteleníti urának lázadását Khoszru ellen. Kiszabadítja Antart és 1500 harcosát, maga is velük indul Sirvín ellen. Antar elfogja Sirvint. Ez könyörög Antarhoz, fogadja dsárjának, oltalmába. Visszakapja a khovarezmi helytartóságát, de mellette marad főfelügyelőnek a Khoszru-tisztelő Szivár. Khoszru ünnepli Antart, neki ajándékozza Irák azon évi adóját. Hírárt visszaadják Aszvadnak, Absz a maga földjén él.

Bisztám, Urva és Mázin halála.

Gyász hír éri Antart. Kejsz ibn Maszúd, a sejbaniták királya, jelenti neki, hogy a midőn fia Bisztám, Antar barátja, nászát ünnepelte, Hejhlakán király elrabolta aráját, jószágát s a mámoros Bisztámot lándzsával átszúrta. Antar 400 lovassal szétveri Hejhlakán 10.000 harcosát, neki levágja fejét. Gyászolja Bisztámot, sírján 300 tevét vág le.

Urváékhoz öröm köszönt be: fiúk születik, Zejd ibn

Urva. Antar gazdagon megajándékozza. Zejd felnő, legjobban a harczot szereti, de atyja megtanítja az írás elolvasására és a vésővel való írásra is. Fölserdül. Megszereti az almaarczú, bananetermetű Rabábát. Egy versenytársa elrabolja. Antar levágja az arablónak a fejét. Vig lakodalmat ülnek.

Egy napon Aszad al-Rahisz (Vizr ibn Dsábír) eljön a 100 teve, 300 apró marha, 10 paripányi évi díjáért. Panaszkodik, hogy nem látja az éj sötétjét, a nap világát. Antar megszánja. 1000 tevét, 2000 apró marhát, 100 lovat ad neki, 20 szolgát küld vele s maga is elkíséri. Aszad al-Rahisz közben megtanult madarat, nyulat, gazellát nyilazni.

Újabb gyász zúdul Antarra: elveszti Urvát. Vébosszú áldozata lesz. Haszszán ibn Thábit megkért egy törzsbeli, dhubjáni leányt. A leány atyja megtagadja tőle, mert Haszszán nem torolta meg bátyja halálát Urván. Haszszán vadászaton 500-ad magával leselkedik Urvára s megöli. Antar gyászol, tevét vág özvegyek, árvák részére. Szétveri Dhubjánt, valahányszor egyet öl, fölkiált: bosszú Urváért. Maga a gyilkos Haszszán ibn Thábit törzstől törzshöz bujdosik, nem talál menedéket. Végül Dafána ibn Húd veszi oltalmába. Antar ellene indul. Dafána leszúrja Mázint. Antar a halált kívánja fájdalmában: öreg korában naponta csapás sújtja. Megöli Dafánát, majd meg Urva gyilkosát. A banú Dhubján és segítő törzseik szétszóródnak. Antar fölkeresi Mázin pata-taposta testét, otthon eltemeti, sírján levágja a foglyokat. Egy évig gyászolja Mázint, Urvát, Ghaszúbot és Ghadbánt. Rábí kívánja, hogy a hátramaradtak kövessék az elköltözötteket.

Sokan a törzsben elszegényednek. Mejszara, Antar fia, elviszi őket portyázásra. Egy elrabolt menyasszony

miatt Kind és Tejj törzsei törnek Abszra. Kejsz visszaadná a zsákmányt, de Antar teveszört se enged. Durejd és Ámir ibn at-Tufejl segítségével (XXIX. kötet) szét-szórja a támadókat.

Antar Syriában.

Kejsz és a banú Zijád gáncsa elől Antar Syriába költözik. Jóságát Abl családja hagyja, szolgálát föl-szabadítja. Kevesedmagával ér Damaskusba. A várost gyászban találja, még a piacok is zárva vannak. Megölték Aretas királyt. Úgy történt, hogy Aretas adószedő-jét agyonütötték a Tanúkh törzsbeliek. Aretasnál volt két testvér túsul a banú Tanukhért; elhivatja, döntsék el, melyiküket ölje meg. A két testvér versenyt akart halni.¹ Sorsvetés Samált szánta a halálnak. Testvére Málík szövetkezett Aretas egy másik haragosával, Lubejddel. Karácsonykor Hárith (Aretas), hogy Jézushoz közeledjék, meghallgatja mindenki panaszát. Lubejd jelentkezett, addig Málík hátulról leszúrta Aretast.

Antart hódolattal fogadják. Aretas leánya Halíma kéri az oltalmát kilenczéves öccse Amr részére. Antar megfogadja, hogy megvédi őket perzsa, török, kurd, római, frank ellen. Múlnak az évek. Halíma meghívja Ablát, Zabibát, Maszikát (Vadetető özvegyét). Antar kapja Aretas ruházatát és fegyverzetét. Naponta dívánt tart Aretas trónusán, hogy a népet megtartsa hűségben Amr iránt. Khószru 400.000 harczossal készül a gazdátlanoknak vélt Damaskus elfoglalására, de lemond szándékáról, mihelyt megtudja, hogy ott Antar uralkodik. A császár is kész elismerni Amrt.

¹ Mint Pókainé két fia.

A Bagdad tartománybeli Karkiszijja város királya, Hábíl, a császár trónusára és életére tört. A császár az Euphrates-menti Zarbíba várába záratta, de czinkostársai segítségével kiszabadult s legyőzte Antiókhia, majd Haleb (Aleppo) urát. El akarja foglalni Damaskust, Antiókhia, végül Rómát. Karkiszijja várát a császár hada hiába ostromolta. Most Antar indul ellene. Abdsar hátán akar átnyargalni az Euphratesen, de óvják ettől; tutajokon 10.000 embert átszállít, létrákon ostromoltatja a várat, elfoglalja, a keleti torony ellentáll, az is megadja magát.

A császár küldöttje fölszólítja Amrt, hogy Hábílt megfenyítse. Amr átadja neki Hábílnak s 70 vezérének a fejét. A császár emberei Antiókhiaiból hajón mennek Konstantinápolyba.

Antar Konstantinápolyban.

Radsím császár meghívja Amrt és Antart. Elfogadják. Sejbúb és Khudzrúf elkísérik. 1000 tevét, 400 arab lovat, 4000 lovast visznek magukkal. Konstantinápolyban Sejbúb elámul, egy év telnék bele, míg itt eligazodnék. Csodálják a katonák és az apródok pompáját. A konstantinápolyiak viszont bámulják Antart, beduin illedelmét, Abdsart. Antar hét annyit eszik mint a többiek, mégsem lakik jól. A császár tolmács nélkül arabul beszél vele. Sejbúb és Khudzrúf föltűnik ügyességével. Lovagi tornán Antar győz: 470-szer találja dárdájával a gyűrűt, birkózásnál földhöz vág egy óriást, a ki úgy jött neki, mint a faltörő kos.

A császár Antarnak egy frank leányt ad, hogy a hőstől gyermeke legyen. Antar gyönyörködik benne, de bántja, hogy keresztény földön tőle gyermek maradjon, azért Sejbúbot és Khudzrúfot megbízza, hogy

a leányt megöljék. Leskelődnek reá. De Kúbert megszöktette. Ez a Kúbert az öcscse Khalandsán (Khej-ladsán) frank királynak, a ki Ámirijja földjén elesett Antar seregétől, vele testvérei Szúbert és Núbert. Legfiatalabbjuk Kúbert,¹ ezt a császár magával vitte. Kiváló ifjú, szép mint Abla, hős mint Antar. Ő és az a leány, a kit a császár Antarnak adott, szeretik egymást. Kúbert kéri a császárt, engedje őt a „szigetre“, nem akar együtt maradni Antarral, a ki az ő bátyáinak vesztét okozta. A császár átengedi neki a hajóját, Kúbert magával viszi szeretőjét, Mirjámot.

Egyszer Konstantinápoly partján hajó köt ki. Kiszáll belőle száz szerzetes mitrával, papi inggel, gallérral, színes csuklyával, mögöttük hatalmas barát szürke szamáron, feje fölött gyöngyös arany kereszt, körülötte papok evangéliumot olvasnak, csöngetnek. Ezek Lejlamán ibn Marájir frank király követjei; szóval is, selyembe zárt aranypecsétű levéllel is átadják királyuknak üzenetét: a császár küldje neki Antart vasra verve, ha valami ürügyön megtagadja, oly haddal ront neki, melynek eleje Konstantinápolyban, vége Lejlamán országában lesz. Az üzenetet görögül adják elő, arabul megismétlik, a görög az arabhoz képest dadogás.

A császár elfogadja a harczot. Lejlamán birodalma szárazföldön négy hónapnyira van, hajón 40 nap alatt érhető el. Szultáni ostromgépekkel indulnak. Sejbúb 20.000 harczost válogat ki, ifjak mellőzésével érett férfiakat, a kik nőt, gyermeket hagynak itthon, haza vágnak, tehát nem játszanak össze Antar ellen a frankokkal. A császár a legidősebb fiát, Herakliust küldi Antarral, száz hajóteledelszállításra, százat a lovaknak.

¹ Talán Szaubert, Naubert, Kaubert olvasandó.

*Antar frank földön, Spanyolországban
és Észak-Afrikában.*

A császárnak visszautasító válaszára Lejlamán 600.000 lovassal hajóra száll, 15 napig vitorlázik, köd félbeszakítja útjukat. A két hajóhad összeütközik. Antar vitézsége folytán a bizáncziak győznek. Egy frank patricius hurkot vet Antar nyakába, de Antar a hurokvetőt magához rántja s megkötözteti. Sejbúb és Khudzrúf hajón úgy érzik magukat, mintha malomként forognának, inkább a pusztában szeretnének széllel versenyt futni. Antar a viharban is kitart, 60 hajója pusztul, de ember és ló megmenekül.

A hajók védelmére csapatokat hagyva, Heraklius javaslatára szárazföldön üldözik Lejlamánt, a ki Kámfor-szigetére, Kristályvárba vonult. Itt egyetlen fia, Szerdsaván, szereli föl a sereget. Antar előbb Lejlamánt, majd Szerdsavánt viadalban megöli; az ifjú Kúbertet, mert szépsége Ablára emlékezteti, megkíméli, elfogja.

Antar tábort üt a vár körül. Egyszer este varázslat idején Sejbúbbal és Khudzrúffal erdő sűrűjében várhoz érnek. Arab szót hallanak, két nő Kúbertről beszél. Az egyik az a Mirjam, a kit Konstantinápolyban a császár Antarnak adott, a másik a barátnője, Mirjamán. Lejlamán frank király leánya. Örömmel, tisztelettel fogadják és vendégelik Antart a két testvérével. A vár csodáit is mutatják. Legközelebb Antar elhozza Herakliust is. Ez beleszeret Mirjamánba. A nők kérésére szabadon bocsátják Kúbertet, de előbb le kell tennie azt a hűbéres esküt, melyet Sejbúb vele elmond: hűséget és adót fogad a császárnak. Heraklius és Mirjamán vallásuk szerint házasságot kötnek. Boldogok.

Kúbert tüzetesebben mutatja neki a palotája csodáit,

majd egy eget megközelítő várat, Száfát király várát. Ez a Száfát az ura Váhát szigeteinek, melyekhez csak Andalusia királya férhet, a kinek Száfát is adófizetője. Száfátnak négy tartománya van: Kristályvára, Nagy Róma, Bálványvár és Kejrúna. Mikor Száfát királya Antar és Heraklius diadalairól meg Kúberttel való szövetségükről értesül, országát Mihályra bízza, maga 50.000 lovassal indul Kámforszigete ellen. Ász völgyében ütköznek össze. Antar a byzáneciakat diadalra segíti. Száfát király segítségül hívja „Angyal és Klastrom Fiát“, a ki tulajdonkép apáczának és szerzetesnek a gyermeke, de a kit angyali származásának tisztelnek. Antar ketté hasítja. Száfátnak átszúrja a szívét. Herakliusszal együtt üldözi a frankokat. Egyszerre útiakat állja egy folyó, a mely eddig nem folyt arra. Sejbúb és Khudrúf kikutatják az eredetét. Előhívják Bálványkolostor szerzetesét. (XXX. kötet.) A szerzetes, hivatkozva az evangéliumnak és a tórának Váhátról szóló kinyilatkoztatására, hiábavalónak mondja a kísérletet Váhát elfoglalására. De midőn megtudja, hogy Antar áll előtte, hogy Dzú-Kár napján legyőzték a perzsákat, hogy Khoszru palotája megrendült, hogy Antar megölte Száfátot, akkor hirdeti, hogy Antar meghódítja Váhátot. Evvel a szerzetes a kibla felé fordul s meghal. Halála előtt azt tanácsolta volt, hogy Zászlósvár márványoszlopának bálványát döntsék le. Sejbúb ledönti. A folyó eltűnik. Ezt a vízvarázslatot Mihály ibn Számát, melléknevén Krisztus számara, művelte, a kire Száfát király távozásakor az országot bízta volt. Varázslata meg van törve, ő maga elesik Antar kezétől, vára megadja magát. Heraklius elfoglalja Száfát király trónusát. Antar itt paripára akad, mely tulajdonképen dsinnkirály s melyet Khidhr adott

át Nagy Sándornak, hogy Antar kiszabadítsa. Különböző dsinneket látnak, azokat is, melyek Ghadhbánt megölték. Antar fölkonczolja őket.

Santiago (Dsantijail) Andalúzia királya, kinek hatalma Feztől Palaestináig terjed, fiát Anánt küldi Antar ellen. Seregének pusztulása után maga Santiago indul ellene, híres elefántján Sirvánon, spanyolul kiált, frankul káromkodik. Az elefánttól Antar lova megijed, viszont Antar a riadó hangjával meghökkenti az elefántot, kardjával ketté hasítja Santiagót. Ennek fia Abdulmaszszih (Krisztus szolgája) hódolni kénytelen. Andalúziával együtt a hűbéresei is hódolnak: Barka ura Mihály, Tunisz ura Matrúsz, Kairuván ura Kardúsz, Alexandriának és Egyptomnak ura Hermes ibn Urnusz s fia Mukaukisz. Ezekbe az országokba meghívják. Hermes magánál szeretné tartani tengerre, szigetekre néző várában. De Antar nem bír falak közt élni.

Ámde Andalúziának egyik-másik hűbérese fölhaborodott Abdulmaszszih megalázkodásán. A lázadózók élére áll Bahnaszá ura, Kandarjusz ibn Kermász, vele Ahnasz királya Szindárisz. Fogadkozik, hogy ő megöli Antart, Herakliust, Kúbertet. Asszuánban hozzá csatlakozik a pusztá királya, Dahsúr ura Theodoros, al-Asmúnejn ura Szúmkhál, Karákis, Akhmím, Asszuán, Badsát, Aflak és Núbia királya, Fakritus patricius. Az elefánthad csüggeszti Antar seregét. Sejbúb a vezérellefántnak átlövi a szemét, az állat hátrál, magával ragadja a többi. Antar pusztítja a sereget. A lázongók meghódolnak. Kandarjusz is adót fizet.

Antar és Heraklius visszakísérik Kúbert királyt Váhátba, Kámforszigetere, Kristályvárba. Antar tovább

kiséri Herakliust és nejét Mirjamánt Konstantinápolyba, a mely az ő tiszteletére díszet öltött. A császár elkészítteti Antarnak, Sejbúznak és Khudzrúfnak a képmását, Antart lóháton ábrázolja, keze kardjának markolatján pihen, lándzsája a vállán nyugszik. Antar bámul. Meg akarja ölni a művészt, a ki az igazhitűek képtilalma ellenére embert alakított. A császár csillapítja, hogy keresztényeknek szabad képet készíteniök s épp azokról készíttetnek, a kiket szeretnek.

Aretas fiát Amrt a császár megerősíti Syria helytartójának. Antar elkiséri Damaskusba.

Háarith és Lubna halála.

Kejsz király elküldi öcscsét, Varakát, Antarért. Hazaérve Abszot gyászbán találja: Háarith királyfit és nejét Lubnát siratják. Lubnát elfogta volt a honvág. Háarith elkísérte őt atyjához. Visszatértükkor rájuk tört Ajkafúr ibn Arar, hogy megbosszulja testvérét, a ki Lubnát annyira szerette s a kit, miatta, Antar megölt. Háarith elesett Ajkafúr lándzsájától, Lubna ráborult megölt férjére, elátkozta gyilkosát s handsárral megölte önmagát.

Antar bosszújától tartva, Ajkafúr megszerezte a hatalmas Muhalhnak segítségét. Antar rájuk támad. Mejszára, Antarnak egyetlen megmaradt fia, megöli Ajkafúrt, de elesik Muhalhal fegyverétől. Antar elájul fájdalomában. Muhalhal megöli még Antar unokaöcscsét, Hattált. Antar felocsudik, kettévágja Muhalhalt s összetapostatja lovával. Törzsükből nem hagy látót-hallót.

Kutyatisztelő Amr és húga, az amazón Hejfa.

Csapattal találkoznak, melynek élén Amr ibn Dsalhama vágat. Ez félelmetes hős. Mikor testvérét egy oroszlán széttépte, sírján száz oroszánt vágott le. Azután egy vadászkutyát gazdagon feldíszített s körülvitte Syria, Hidsáz, Jemen, Irák törzseinél, hogy hódoljanak és adót fizessenek neki. Ezért Amr Dzul-Kalbnak, a Kutya gazdájának hívták. Huga Hejfa pedig harcziass nő, a ki egyik kérését agyonzúzta, s harcban, portyázáson kíséri bátyját; azért neve: Kannászat ar-Ridsál, Férfivadászó.

Antar feddi Amrt, hogy kutyának hódoltat, úgy jár majd a kutyájával, mint Vizr ibn Dsábir a kosával. Három napig viaskodnak. A negyediken Amr Dzul-Kalb elveti a fegyverét s kéri Antar barátságát. Ő is, huga is belépnek Absz törzsébe. Antar eltemeti Mejszárát és Hattált, sírjukon száz tevét vág le a szégyenek részére.

Sejbúb meggyilkoltatik. Antar megöli Rabít és Umárát. Elköltözik.

Újabb gyász. Sejbúbot meggyilkolva találják sátorában. Meggyilkolta pedig Szárih. Mikor Szárih megkért volt egy leányt, megtagadták tőle, mert nem bosszúlta meg bátyja halálát Sejbúbbon. Szárih erre a saját övét odaerősítette Sejbúb sátorkötéléhez s kéri oltalmát. Sejbúb magához fogadja, vendégeli. Harmadik éjjel Szárih ledöfte lándsájával, s magával vitte két fülét. Antar pusztítja Szárih oltalmazóit.

Otthon Rabi és Umára csak tovább ármánykodnak, bízva, hogy Antar közel halálával a banú Karrád

(Antar családja) kutyaszámba megy, Abla rabnősorba jut. Amr Dzul-Kalb háborog, ő épp kipróbálta Antar nevének varázsát: előle elmenekült a banú Fahd egy csapatja, mihelyt Antar atyafiának vallotta magát. Abla megfogadja, hogy addig szerelmét megvonja Antartól, míg a banú Zijád meg nem lakolnak. Kejsz király, álomtól aggasztva, egyetértést szeretne törzsében. Lakomáján Rabi és Umára becsmérlik Antart. Rabi odasűg Umarának, hogy Antar részeg, végezhetnek vele. Antar kettéhasítja Rabit, majd Umárát. Kejsz király álma valóra vált. (XXXI. kötet.) Kejsz most Antarra bízta, kettejük közül ki költözzék el. Antar a híveivel az Euphrates mentén Ánat tartománnyal szemben telepszik meg. De azért, midőn a b. Kusejr támadása folytán Abla is veszedelembbe jut, Antar annyiadszor megmenti Absz törzsét.

Antarban oly szerelem ébred Hejfa, Amr Dzul-Kalb huga iránt, mint egykor Abla iránt. Titokban megtartják a nászt.

Az Euphratesnél fölkeresi Aszad ar-Rahís; a mióta Antar megvakította, úgy megtanulta a nyilazást, hogy a madarat hangja után a fa tetején eltalálta.

Antar fölszabadítja Rómát, megöli Bohemundot.

A császár vezírje arra a hírre, hogy Antar nyugodtan éli világát, leteszi Amrt, Aretas fiát a syr helytartóságról s egy hitvány római királyt, Dhajfúr ibn Kámot teszi Syria urává. Antar megöli Dhajfúrt s visszahelyezi Amrt a trónjára. A császár enged, sőt vezírjétől gazdag ajándékot küld Antarnak. Konstantinápolyban a vezír leírja Antarnak hatalmát. A császár csakhamar él vele Bohemund ellen.

Bohemund ibn Núrán¹ testvére az Antartól megölt Khejladsánnak, valamint Szübert, Núbert, Kúbertnek. Kemény akaratú, fiatal harczos, bosszút akar állani Antaron és szövetségesén, Radsím császáron. Ezért 1800 hajójával felszedi a horgonyt s Róma városát fogja ostrom alá. Rómának királya Belkám ibn Markasz 45 napig állja az ostromot, ekkor a császárhoz fordul, a császár meg Antarhoz.

Antar Konstantinápolyból 50,000-nyi haddal pusztákon át Rómába ér, a mely akkor már kilencz havi ostromot szenvedett. Belkám királyban csak huga, Nár al-Maszszih (Messiásfény) tartotta a lelket. Antar előtt megnyílnak Róma kapui. De ő addig be nem vonul, míg künn nem végez az ostromló frankokkal. Bohemund dárdát vet Antarnak, abban a hiedelemben, hogy a beduin nem ismeri ezt a fegyvert. De Antar az egyiket pajzsával fogja föl, a másikat a levegőben kapja el s átszúrja vele Bohemundot. Most diadalmasan bevonul Rómába. A király huga, Krisztusfény Mária illatszerrel szórja meg. Ez a Mária, a ki pedig a byzánczi császár testvérének a lánya, belé-szeretett Antarba vitézségeért. Antar szerényen szabódik, hisz rómaiak, perzsák, arabok mindegyike a maga fajtájával házasodik. De Mária csüng Antaron, boldog nászt ülnek. Feleségével együtt a császárhoz megy Konstantinápolyba. A császár, Mária nagybátyja, magánál tartja Antar fiatal nejét, hogy férje minél gyakrabban ellátogasson hozzájuk. Antar szívesen hagyja ott, mert fél Abla és Hejfa féltékenységétől.

¹ Maga az írás ingadozik Núrán, Bavarán és egyéb lehetőségek közt.

Antar halála.

31 nap múlva Antar visszaérkezik az Euphrates mellé. Még 7 évig él nyugalomban, tiszteletben. Boldogsága és dicsősége miatt Aszad ar-Rahísz (Vizr ibn Dsábirt) fojtja a düh. Már 22 $\frac{1}{2}$ éve, hogy Antar megvakította. Most mérges nyilakat visz magával s hűséges szolgájától, Nadsmtól elvezetteti magát egy szakadékhoz az Euphrates partján, hol a sűrűbe rejtőzik. Áthallatszik hozzá az ének, zene, pohárcsengés. Antart erős kutyaugatás veri föl Abla mellől. Dsarírral kimegy. Vizr ibn Dsábir a nesz irányába veti mérgezett nyilát, ez áthatol Antaron. Dsarír nem is sejti, mi történt. Antar dühös verset mond: eltaláltad tömlönket; ha tudnám, nyíl, ki vetett téged ide, vadnak dobnám eledelül. Aszad ar-Rahisz úgy érti, hogy nyila csakugyan víztartó tömlőt talált el, szörnyet hal. Antar a kardjára támaszkodva eljut haza. Hívei búsulnak. Dsarírt a gyilkos kiderítésére küldi. Elhozza Aszad ar-Rahisz holttestét. Antar meg van elégedve: a ki egy nappal túlélte ellenségét, az elérte vágyát. Dsarírral elhamvasztatja a holttestet, hamuját a folyóba szórátja.

Antar megnyugszik Allah végzésében. Ablának tanácsolja, keressen menedéket Zejd al-Khejl vagy Amir ibn at-Tufejlnél. Amr Dzul-Kalbot kéri, vegye oltalmába Urva fiát, Zejdet, s álljon bosszút Aszad ar-Rahisz törzsén, a banú Nabhánon. Dsarír és Khudzrúf elviszik Abszhoz a gyász hírét.

Antar halálos vívódása közepette sem marad tétlen: Ablára adja fegyverzetét, fölülteti Abdsarra, maga meg abba a kólyába ül, melyben Abla szokott utazni. Éneken visszatekint életének tetteire. Egy ellenséges

törzs sejkhje fölismeri, hogy Antar lován nő ül, el akarja fogni; Antar félretolja a kólya függönyét, úgy rárivall a támadókra, hogy azok rémülten menekülnek.

Antar sürgeti övéit, hagyják el. Ő maga Abdsaron ülve, messziről Ablát nézve, lándzsájára támaszkodva, kileheli lelkét. Abdsar nem mozdul; megszokta, hogy gazdája a hátán nem egyszer aludt. Az ellenség sejkhje csellel (kanczával) ugrásra bírja Abdsart. Antar lehanyatlik a lováról. Az ellenség hódol a nemes hősnek, a ki életében-holtában megvédte a nőket, családját. Eltemetik. (Megsebesülésétől haláláig 5 év, 5 hó telt el.)

Abdsart lehetetlen elfogni; a pusztába száguld, vadon, szabadon.

Abla és kísérei Abszhoz érnek. Kejsz király majd belehal fájdalmába. Antart kiássák s eltemetik atyja Saddád és barátja Málík ibn Zuhejr mellé. A költők és a szegénylegények megéneklék.

Ámir ibn at-Tufejl értesülvén Antar rendelkezéséről, hogy Ablát az ő oltalmába ajánlotta, hazaviszi Ablát s megtartja vele nászát. Ámir boldog, mint paradicsomban, de Ablának nincs szép szava hozzá, gúnyjával gyilkosan sebzi. Ámir megfojtatja; hogy pedig szégyene ne terjedjen, megöli Abla szüleit és bátyját Amrt is.

Absz veszedelme.

Antar halálával a fazariták vezérei Huszn és Színán ibn Abú Háritha érkezettnek látják a bosszú idejét. Absz ellen hadra szólítják a törzseket, 133,000 lovast gyűjtenek össze. Kejsz tanácsára Absz elégeti

minden jószágát, butorát, drágaságát; az öreg tevéket megbénítják, a fiatalokat az ellenségnek uszítják. Zsákmányt az ellenség nem ejthet. Absz hősei egyenest Huszn és Szinánnak rontanak. Kejsz átdöfi Husznt, Uszejd meg Szinánt és Málík ibn Badrt. De Absz a 300 törzs ellen olyan, mint fehér folt fekete bikán, ez a pusztulás csatája. Kejsz elmenekül a leányával, napokon-éjeken át nyargalva az Euphrateshez ér, átúszik rajta, de lánya a folyóba fül,¹ maga tovább vágdat, remetelakhoz ér, megöli remetét, maga remetésedik ott. A kik Abszból megmenekültek, Mekkának, a hegyeknek, vagy Jemennek tartottak.

Unejtara, Antar utószülött leánya.

Amr Dzul-Kalb és huga Hejfa, Antar özvegye, visszatérnek törzsükhöz, Kudhaához. Ott Hejfa megszüli Antárnak gyermekét, leányt, kit atyjáról Unejtaranak (Antarka) nevez. Unejtara magát Amr Dzul-Kalb leányának hiszi, de egészen az igazi atyjára üt: ötéves korában farkasokkal viaskodik, tíz évvel vadászatra megy, 15 éves korában oroszánt öl. Jemenben portyáznak, megverik a himjarita sereget, Unejtara elfogja a himjariták harczos királynőjét, Zarkát, Dzul Himár nagynénjét.

Absznak egyharmada elpusztult, egyharmada fogságba került, egyharmada megmenekült. De belepusztult Fazára is. Zuhejr ibn Kejsz Hírába ment, onnan Mekkába, mert Muhammed föllépett. Muhammed kiűnteti az abszitákat, magasztalja Antart, tetteire tanítani kell a gyermekeket. Odaérkezik Huszn fia, a

¹ Mint Phrixus mögött Helle.

fazarita is, Utejba. De a törzs feletti uralmat Muham-med mégis Zuhejr ibn Kejsznek adja, a zászlóval, melynek fölírása: La Ilah, nincs Isten, csak Allah. Kibékíti Zuhejrt és Husznt; rájuk vonatkozik a kórán tanítása ellenségek megbéküléséről. Együtt mennek Hírába. Aszvad meghalt, utódja Mundzir ibn Numán, Kejsz király megölt hugának, Mutadsarridának a fia, a kit Khoszu is elismert helytartójának.

Közben Dzul Himár összegyűjtötte harczosait Unejtara ellen. Amr Dzul Kalbbal a párviadal eldöntetlen marad. Unejtara csapásai elől Dzul-Himár többször menekülni próbál, de Unejtara leveti s odakötözi nagynénje mellé.

A menekülő himjariták Mundzirhoz folyamodnak. Ez levélben békére szólítja föl a banú Kudháát. Unejtara széttepi a levelet. Mundzir a hadával érkezik. Unejtara egyenesen Mundzirnak megy, fegyverzetestül karjára emeli, mint kis gyermeket. Mundzir seregéből sokan elesnek, sokan fogságra jutnak. Zuhejr ibn Kejsz békét közvetít. Amr Dzul-Kalb és Hejfa hódol Zuhejrnek. Unejtara lázong. De megtudván, hogy ő Antar leánya, s így abszita, szabadon bocsátja Mundzirt, az abszita Zuhejr király unokáját és Dzul Himárt is.

Unejtara bosszúhadjáratot szervez Ámir ibn at-Tufejl ellen, a miért Ablát és családját meggyilkolta. Antar sok barátja gyűl össze, Durejd is. Absz régebbi lakóföldjén gyászolnak. A banú Ámir földje felé tartva, egyszer csak Dsarírral és Khudzrúffal találkoznak. Ők ugyanis Antar egy barátjánál telepedtek meg, Khudzrúf egy király leányát zsákmányolta s vette el. De most a leány atyja rajtuk ütött, előle menekülve ismerkednek meg Antar leányával. Khudz-

rúf mindjárt ki is kémleli a banú Ámirt. (XXXII. kötet.) Közülök Muláib al-Aszinna (Lándsávaljátszó) vitézül küzd, Unejtara leszúrja, Ámir ibn at-Tufejlt pedig megkötözi. Elveszi tőle Antar lovait (Abdsar a pusztában van) és fegyvereit, melyeket Abla hozott. Megtelepszének Absz régi helyén: Unejtara ott üti föl sátrát, a hol Antaré állott. Az arab törzsfők kérésére szabadon bocsátja Ámir ibn at-Tufejlt. Ámir később összeesküdött Muhammed élete ellen, nyakán daganat támadt, akár tevén, belepusztult.

Ghadhanfar, Antar fia Rómából.

Mundzir ibn Numan megküldte évi adóját Khosrunak. Barkaídban római és arab keresztények Ghadhanfar vezetése alatt Mundzir csapatjától elragadták az adót, a kincseket. Mundzir vezírje átlátja, hogy Ghadhanfarral más nem bírhat, mint Unejtara. Ez ezer válogatott harczossal elindul Barkaídba. Ghadhanfar kiáll, mellén keresztrel, mely ország adójával fölér, Elfog több hőst. Unejtara keményen viaskodik vele, szíve nem engedi, hogy lesujtsa. Elfogja. Erre Ghadhanfur anyja, Mirjam, levélben fegyverszünetet és találkozót kér Unejtarától. Fölfedezi előtte, hogy őt, Mirjamot, Antar a Bohemund elleni hadjáratán Rómában nőül vette, hogy Ghadhanfar Antarnak a fia, tehát Unejtara testvére, Unejtara ezt saját testvéri ösztönével igazolja. Ghadhanfar büszke Antarra. Unejtarával tart, hogy atyjuk halálát megbosszulják. Mirjam velük marad.

Útközben Mázinnak, Antar testvérének és Mejszárának, Antar fiának syriai nőktől származó arabs keresztyén fia is csatlakozik hozzájuk. Absz hatalma-

sabb, mint valaha. Antar két fiának, Ghaszúbna és Ghadhbánnak a fia is náluk telepszik meg. A törzs föllendülésének a híre eljut Kejsz király remeteczel-lájáig és testvéreihez. Csodálatos módon ugyanis Varaka, Naufal és Kuthajjir odavetődtek, a hol Kejsz remetéskedett. Együtt maradtak. Most részt akarnak Absz újjáteremtésében. De a banú Nabhán, Antar gyilkosának törzse, százával nekik esnek. Kejsz a lovával az Euphratesbe fúl, csak Varaka menekül a fölviruló Abszhoz.

Dsúfarán, Antar fia Frankföldről.

Mikor Absz már bosszúhadjáratra készül, eljön Halíma, Aretas leánya, segítséget kérni. Damaskust frank sereg ostromolja Dsúfarán frank hős vezetése alatt. Ghadhanfar és Unejtara hadaikkal Damaskus fölmentésére sietnek; a város körül irtják a harczgátló fákat. Dsúfarán ketté osztotta seregét, 30.000 harczosát Antiókhia elfoglalására küldte, maga 30.000-rel Damaskust ostromolja. Mindkét félről sok vitézi tett esik. Dsúfarán előkelő arabs nyelven viadalra keres ellenfelet. Sorra elfogja az arab hősöket, Durejdot, Unejtarát, Ghadhanfart. Khudzrúf csellel akarja kiszabadítani a foglyokat. Öreg diakonusnak öltözik s bemutatkozik mint a konstantinápolyi keresztény egyház egykori sekrestyése. Csakhogy Dsúfarán udvarának egy hercegnője ráismer Khudzrúfra. Dsúfarán Ghadhanfart kérdi, lovagi szavára, meg kell vallania, hogy ez Khudzrúf. Hozzákötözik a többiekhez.

Dsúfarán anyja, Mirjam, szokása szerint meglátogatja a foglyokat, ráismer Khudzrúfra. Mert az a Mirjam nem más, mint az a frank nő, kit a császár

Konstantinápolyban Antarnak adott, a kivel Kúbert megszökött s kivel Antar Kristályvárában megint találkozott. Ez a Dsúfarán pedig Antar fia. De ő magát Kúbert fiának hiszi s épp azért jött ide, hogy atyjának bátyjáiért, Khejladsánért, Szübertért és Nübertért bosszút álljon Antaron és szövetségesein. Tripolisba jött hajón, onnan Damaskus ellen indult. Minthogy most Dsúfarán ki akarja végezni a foglyokat s közöttük két testvérét is, Unejtarát és Ghadhanfart, Mirjam kénytelen neki születése titkát föltárni. Dsúfarán megerősített anyja elbeszélését Khudzrúffal, továbbá a méregtől óvó két talizmángyönggyel, melyek egyike Unejtara nyakán, másika Dsúfarán nyakán van. Damaskus fölszabadul.

Ghadhanfar megmutatja Dsúfaránnak azt a ruhát, melyen Antar vére van s melyet mindig magukkal visznek. Dsúfarán megesküszik Mekkára, a Kabára, addig nem veti le a gyászt, míg atyját meg nem bosszulta. Amr, Aretas fia, Damaskus királya madárszárnnyon értesíti a császárt a Dsúfaránnal való kibékülésről. Heraklius üdvözlésükre siet s magával viszi őket Konstantinápolyba. A lakosság kivonul eléjük, de ők maguk nem mennek be a városba, mert megfogadták, hogy a míg Antart meg nem bosszúlták, addig falak közt nem hálnak, bort nem isznak.¹

¹ Emlékeztet arra a fogadalomra, melyet a Rekhabiták tettek atyjuknak, hogy sátrakban lagnak s bort nem isznak. (Jeremiás XXXV. f.) Az Antar-regény gyászszertartásáról l. Goldziher: *Muhammedanische Studien*. I, 243—246. A bosszú előtti önmegtartóztató fogadalomról l. u. o. 23. l. Goldziher professor figyelmeztet még Shakespeare-re:

És e lehelni szűnt fenség fölött
Szent fogadás tömjénét lehelem:

Bosszú és gyász Antarért.

Visszatérnek Damaskusba, onnan Dsúfarán és Ghadhanfar anyjával is Absznak tartanak. Találkoznak szúdáni, abessiniai, aethiops sereggel, vezére Szifván király, Zabíba bátyja, Abszszal együtt akarják Antar halálát megbosszulni. Absz most hatalmasabb, mint valaha: serege 16.000 harczosra rúg. Dsúfarán kiássa Antar csontjait, hogy azok tanui legyenek a bosszúnak. Rátörnek a Nabhán törzsre, a melyből Aszad al-Rahisz, Antar gyilkosa, származott. A gyilkosnak fiát Unejtara vágja le. A banú Nabhán után számos más ellenséges törzsnek ejtik sorját. Dsarír és Khudzrúf ott állnak a teve mellett, a mely Antar csontjait viszi s kérdezgetik: elég-e a bosszú. 170 törzset büntetnek meg.

Ekkor meghívják barátjaikat a gyászünnepekre. Húsz napig özönlének az arab törzsek. Eltemetik Antart. Az egyes törzsfők százával vágják le sírján a tevét, összetörik íjjaikat, kardjaikat, megtépik ruhájukat, s gyászdalt mondanak. Váratlanul jön a császár fia, Heraklius s ezer tevét vág le Antar sírján, eljön Mundzir ibn Numán is. Khoszru pedig elküldte fiát Dsardbardot, ezer aszáfír-tevét vágat le s pazar ajándékokat oszt. A gyász leteltével levetik a gyászu ruhát.

Dsúfaránt és anyját, valamint Ghadhanfart és anyját elfogja a honvágy. Hazájukba térnek. Egész Absz három napnyira elkíséri őket.

Hogy földi kéjet meg nem ízelek,
Gyönyör ragálya nem kap el soha,
Se' kényelem-vágy, tétlen lustaság,
Mig e kezet dicsővé nem teszem
A bosszúállás tisztessége által.

(*János király* IV, 3. Arany J. fordítása.)

Khudzrúf, a midőn Zuhejr ibn Kejsz ellopott lovát nyomozza, a tolvajban saját fiára, Amrra ismer, rá-talál feleségére is. Amr elkíséri az öregedő Dsarírt Mekkába. Ott Muhammed csodákat végez: egy láb-kéz nélküli, süket leányt kigyógyít; a teli holdon tűnyilásnyit tép, a teli hold elsötétül s ékes arab nyelven hirdeti Muhammed küldetését.¹ Dsarírt, Amrt, Khudzrúfot fölveszi Muhammed az iszlám hírvivői (szuát) közé. Unejtara is Muhammed segítői közé áll. Nem akar férjhez menni, de Muhammed inti, hogy az iszlám nem engedi a szerzetes-apácza fogadalmat. Nőül megy Khudzrúfhoz, az iszlám szunnája szerint. Dsarír és Unejtara vallásháborúban hal meg, szintűgy Zuhejr ibn Kejsz, Absz feje és Amr Dzul-Kalb. Absz teljesen megtért, nem ittak bort, de nemzedékre nemzedék itta a halál serlegét.

¹ Erről a csodáról l. Victor Chauvin: *Bibliographie des ouvrages arabes* X, p. 34.

VI. FEJEZET.

Az Antar-regény muhammedán jellege.¹

A történelmi Antara a pogány arab kornak, a dsáhilijjának a hőse, egy nemzedékkel megelőzte Muhammedet. De regényünk az iszlámban keletkezett, muhammedánul gondolkodik és alakjait is, kivált a hősét az iszlám légkörébe vonja.

Szemmel láthatólag gyönyörködik a pogánykor szilaj harciasságában, a vad beduin őserőben. Az olvasó, illetőleg hallgató közönsége is a féktelen csatázás, viaskodás eleven, izgató jeleneteit kívánja. De azért, mintegy lelkének salválására, mentetetődzik, hogy ezek az emberek, az események a pogány, barbár koréi. Ilyenkor jámborul fölkiált: Óvjon az Isten az arab dsáhilijjától. Harczosairól azt halljuk, hogy elfogja őket a dsáhilijsa indulata, még Dsúfarán, Bouilloni Gottfried is a dsáhilijsa vadságával harczol. De tegyük hozzá, magát ezt a fordulatot „a dsáhilijsa indulatá”-ról a kóránból vette regényünk (48. szúra 26. v.).

A személyek pogánysága leginkább az esküvéseikben nyilatkozik meg, hogy ilyenkor a bálványokat szólítják, Látot, Uzzát. De ezeket is a kóránból ismerhette (53. szúra 19, 20). Szándékosság lehet abban, hogy Antar legkonokabb ellensége, Umára, nemcsak Lát- és Uzzára esküszik, hanem Hubalra is. Antarnak egy másik meg-

¹ L. erről Goldziher: *Muhammedanische Studien* I, 246, 3. j.

átalkodott ellensége, Dzul-Himár látomást nyer, melyben Hubal ígéri neki, hogy kiszolgáltatja neki Antart; mikor Dzul-Himár kudarcot vall, káromolja Hubalt.

A Sabaeismusról is leírt a Szíratnak némi tudomása: a jemeniek a holdat, a csillagokat, nevezetesen a Siriust imádják (pl. Szírat XXVI, 29). Egyébként már a kóránban is Sába királynője és népe a napot imádja (27. szúra 24).

Legenda. Kórán. Hadíth.

Az emberiségnek és a vallásoknak őstörténetét a Szírat Antar természetesen a kórán és a muhammedán legenda szemével látja.

Ádámnál a muhammedán képzeletet különösen az kapta meg, hogy Isten őt a nevekre tanította s ez által felsőbbiségre juttatta az angyalokkal szemben (2. szúra 29—31). Azért regényünkben is gyakran esküsznek Allahra, a ki Ádámot a nevekre tanította.

Kájint (Kábil) a Szírat az óriások ősenek tekinti. Óriásnak szerepel Óg is (Szírat XI, 28), Antar olyan-
nak is tűnik föl, mint Ádbeli óriás (XXVII, 49). Ádot a kórán is félelmetes termetűnek ismeri (7. szúra 67). De rendesen Ád és Thamúd a kóránban közhelyszerű példája a megbűnhődő istentelenségnek. A mi regényünkben inkább a nagy, veszedelmes népet jelöli. Thamúd megtérítésére Szálih próféta volt rendelve a kóránban egyre fölhajtott tevéjével. Regényünk is utal rá: minden prófétának meg volt a maga csodajele: Noénak a bárkája, Szálihnak Thamúd ellen a teve, Ábráhámnak Nimród ellen a tűz, Mózesnek Pharaó előtt a botja, Jézus pedig kórt gyógyított, holtakat életre támasztott (XXXII, 82).

Valamennyi bibliai személy közül a kórán és a muszlim legenda leginkább Ábráhámot ruhazza föl új kitüntető vonásokkal. Hisz Muhammed Medinában a maga hivatását úgy tüntette föl, hogy ő csak helyre állítja Ábrahám vallását.¹ A Szírat Antar számot vet Ábrahám jelentőségével. Úgy a mint nem tud méltóbb befejezést a maga számára Muhammed legendájánál, úgy nem tud méltóbb bevezetést egy Ábráhám-legendánál. Ez a bő bevezetés bemutatja egyrészt Ábráhám diadalmas küzdelmét Nimród ibn Kanaán ellen, másrészt Ismael megtelepedését Mekkában és Ábráhám ottani látogatását. Maga ez az Ábráhám-midrás jóval későbbi Muhammednél, de hozzákapcsolódik a kóránhoz, különösen ehhez a verséhez: Isten meghagyta a tűznek, melybe Nimród belevetette Ábráhámot: légy hűvös és üdvhözó (21. szúra 69. v.).

Ábráhám mellett Dávidot és kivált Salamont tünteti ki a muhammedán legenda. A kóránban Isten Dávidot avval a képességgel ihleti, hogy pánczélokot készít (21. sz. 80; 34. sz. 10). A mi regényünkben a harczos tökéletes felszereléséhez az arab ló, az ind kard és az ádi sisak mellett hozzátartozik a dávidi vértezet, ritkábban a salamoni vért (p. XI, 48). Salamon még sokkal nevezetesebb hatalmat is gyakorol: őt szolgálják a démonok, a dsinne (p. 21. sz. 82; 34. sz. 12; 38. sz. 39). Ezt az uralmát az Antar-regényben is gyakorolja: itt Salamon dsinnjei vagy ifritjei a gyorsaságnak, a rémesnek képei. Antar lova Abdsar gyorsabb Salamon dsinnjeinél, Sejbúb és Khudzrúf vetekszenek velük. Ezeknek a szellemeknek egy része hű maradt Salamon-

¹ L. erről Goldziher: *Előadások az iszlámról*. Budapest, 1912. p. 10, 11.

hoz, másika föllázadt: Antart egy hűséges dsinn jó tanácsa segíti egy lázadó dsinn elleni harczában (XXV, 25).

Ezrának jelentőségét a zsidóságra a muhammedán legenda meseszerűen nagyítja. Ez a túlzás Muhammed-nél kezdődik: a zsidók Ezrát mint Isten fiát imádják (9. sz. 30). A mi regényünkben is a khajbári zsidók imádják Ezrát (XVIII, 68). Különös tiszteletben áll Ezra számara is, mert reá vonatkoztatják a kórán egy homályos helyét (2. sz. 261).¹ Antarral szemben azonban még Ezra szamarán is tehetetlenek volnának Khajbár zsidói (XVIII, 46).

Az Ezékiel könyvében említett Góg-Magóg erősen foglalkoztatta a középkori képzeletet, úgy az egyházi, mint a muhammedán legendát. A Szírat Antar heves tusát Góg-Magóg napjának, a törzsek sürgését-forgását Góg-Magóg mozgalmának tünteti föl. Már a kórán is Góg-Magógot hozzá kapcsolta Nagy Sándor mondájához: Góg-Magóg betörései ellen a szomszéd népeket vasfállal védte meg (18. sz. 93). Az Antar-regény, a mely a Nagy Sándor-mondát egészen önkényesen használja, azt a falat mint valami megközelíthetetlen emlegeti. Antar fogadkozik, hogy elfogott fiát még Nagy Sándor fala mögül is kiszabadítja; Ghaszúb megnyugtatja Khoszrut, hogy visszaszerzi neki a byzáncki adót még Nagy Sándor fala mögül is.

Az Ábrám- és Salamon-legendánál az Antar-regény egyenest a kóránra hivatkozik. Szó szerint idézi Muhammed hirdetését, hogy ne tekintsék azokat, kik Isten útján harczolva elestek, holtaknak, élnek ők Uruknál, a ki

¹ Ezra szamaráról *Revue des Études Juives*, XLIX (1904), 207 kk.

gondjukat viseli (3. sz. 163; Szírat XV, 7). A kóránnak intelmét, hogy az ellenségek béküljenek ki (p. 42. sz. 35, 38; 49. sz. 9, 10; 60. sz. 7), regényünk arra az alkalomra vezeti vissza, hogy Muhammed megengesztelte Abszot Fazarával. Egyes szók magyarázatára is a kórán nyelvhasználatát hozza föl.

Az iszlám vallásos gondolkodásának a kórán mellett legjelentősebb kútfeje a hadíth, a Muhammedre visszavezetett szóbeli hagyomány.¹ Goldziher professor megvilágította, mily serényen gyártották az ily hadíth-t a különféle irányzatok szolgálatára. A mi regényünk is fényes példát ad az ily hadíthkoholásra. Egyenest a hadíth legnagyobb tekintélyéhez, al-Bukhárihoz fűzi és a hagyományozóknak Bukhárítól Muhammedig vivő lánczolatával erősíti a prófétának kijelentését, melylyel Antar tetteit az iszlám számára példaadókul magasztalja; a muszlim gyermekeknek Antar pályájából kell szilárdságot megtanulniok a hitetlenek ellenében (Szírat XXXI, 48).

Az iszlám egyik tiszteletre kiválóan méltó hadíthát a regény épp Antarral ejti kapcsolatba. Beszéli, hogy Antar húsz évi európai kaland és hadjárat után visszaérve az Euphrates mellé, híret vette, hogy Muhammed föllépett. Legott eltökélte, hogy Mekkába megy hódolatra. Ekkor érte Aszad ar-Rahisz gyilkos nyila. Muhammed értesülvén Antar szándékáról és sorsáról, hirdeti: minden cselekedet a vezérlő szándék szerint ítérendő meg s minden embernek az jut, a mi szándéka szerint megilleti (Szírat VI, 54).²

¹ A hadíthról I. Goldziher: *Előadások az iszlámról*. Budapest, 1912, a második előadást.

² Erről a hadíthról I. Goldziher: *Előadások az iszlámról*. Budapest, 1912. 46. l.

Az Antar-regény türelmes vallásossága.

Magáról Antarról már kiemeltük, hogy őt a regény az iszlám előharczosává avatja. Az Antarra következő nemzedéket egyenest Muhammed szolgálatába szegődteti: Antar leánya, Unejtara, valamint hívei az iszlámot terjesztik s érette hálnak. De már a megelőző nemzedék is sejtelmes tisztelettel van az iszlám iránt. Sejbüb megálmodja Muhammedet s szeretné szolgálni. Háni ibn Maszúd, a ki Dzü-Kár mellett leverte a perzsákat, úgy mint Antar hivatva van, hogy Muhammed útját egyengesse (XXV, 11). Abessinia negúsa is hisz a prófétában (XX, 2), Nagy Sándor pedig nemcsak vallja az igaz hitet, hanem terjeszti, a merre jár, megtérésre szólítja föl a népeket, a hitetleneket fegyverrel irtja (XXV, 30).

Amolyan ünnepi prófétavárás lebeg a Szírat csatáinak vérpárája fölött. A mekkai Harámban az arabok bölcsei megvitatják, hogy beteg a világ: ez keresztet csókol és cingulust ölt, amaz a tűz hatalmát tiszteli; van, ki a sphaerák forgása előtt borul le, más meg bálvány, kő előtt hajlong; akad, ki Mózeszt tiszteli, szombaton munkát nem végez, a tórára és a zsoltárra esküszik. Ez a beteg világ várja az orvosát (Szírat XVI, 8).

Antar kora és története úgy tűnik föl, mint átmenet a dsáhilijjáról az iszlámra. A kettő közti szakadékot a regény mindkét felől áthidalja. Egyrészt Muhammed-várással enyhíti a pogányságot, másrészt enyhíti az iszlám ítéletét erről a pogányságról.

Elismerésre méltó türelmességet tanusít a regény következő elmélete: Ádám óta az emberek ítélő, hatalmas, teremtő Istent vallottak, csak imádásának útján

a tévedés sötétjében botorkáltak, míg Muhammed nem mutatta meg az igaz utat (XI, 26). Még avval is, hogy Mekkában a kitüntetett költeményekben gyönyörködtek, a világ Urának tetszését keresték (XVIII, 28). A mikor körüljárták a kabát s föltakarták fejüket a bálványok előtt, evvel is Istenhez kívántak közeledni; azt hirdeti Allah is magasztos könyvében, hogy a bálványokat imádva Isten közelségét áhítják; ezért nevezték ezt a kort a tudatlanság korának, mert a belátásnak volt híjával (XVII, 9).

Az Antar-regény süita árnyalatai.

Az iszlám előtti, tehát iszlámon kívüli törekvéseket elnéző méltányossággal ítéli meg az Antar-regény. Nevezetesebb kérdés, mily állást foglal el az iszlámon belül meglevő kettészakadás dolgában, vajjon a szunna vagy a sía mellé áll, elismeri-e a történeti khalifátust, vagy csak az Ali családjabeli imámokat tiszteli-e.¹

Mint szórakoztató mű az Antar-regény elkerülhetné és szívesen el is kerüli a theologia küzdelmes kérdéseit. Mégis némi süita-hajlandóságot lehet benne észlelni.

Mint Muhammed, úgy Ali is a regénynek még cselekvényébe is belebonyolodik, mint „afraszu“, kiváló lovag. Antar legyőzi a hősöket, a kikkel szembe kerül. De nem mindnyáját. Egyeseket a javából a regény fönntart Ali kardjának, a Dzul-Fikárnak. Midőn Dzul-Himár Mekkára támad, egész hadát égi tűz elpusztítja, ő maga megmarad Imám Ali áldozatjának (XVII, 27 és többször). Dzul-Himárt legyőzte Amr ibn Vudd, ez később húsz évig viaskodik Alival, míg az Imám

¹ Szunnáról és síáról l. Goldziher: *Előadások az iszlám-ról*. 205 kk.

leteríti (XI, 71, 72). Antar kiirtja Khajbár zsidóit, de leghatalmasabb hősük, Marhab, nem Antarnak, hanem Alinak kezétől esik el (XVIII, 34). Az aethiops Zandsírt Antar öli meg, fiát Szejjárt a hívők emirje Ali (XX, 4) szintúgy, mint az aethiops Hubárt (XX, 14). Jellemző ezekben a példákban, hogy Ali későbbi ellenségei előbb mind Antar ellenségei voltak: így kapcsolja össze a regény Ali iránti tiszteletét Antar iránti szeretetével. Ugyanezt látjuk Antar legkonokabb ellenségein, a banú Zijádon. Családjuk elpusztult, csak egy tagja maradt életben, Samir ibn Zijád, ez a kerbelai csatában megölte Ali fiát, „urunkat“ Huszejnt (XXXII, 22, 59), tehát Antar ellenségeinek utódja Ali utódjainak ellensége.¹

A Szírat Antarnak van néhány jellegzetesen muhammedán részlete. Ezekben Muhammed mellett Ali rendszerint csak Ali szerepel (VI, 54; XV, 68; XVI, 40; XXV, 50) Abdulmuttalibnak rendkívüli látomásában megjelenik egyik fia Abdallah, Muhammed atyja mint égig ható, földet betöltő fényárnak kiinduló pontja, másik fia, Abú Tálib, Ali atyja pedig tüzlövelő karddal, mely a nemzeteket hódítja (XV, 68). Az álomfejtő káhin hirdeti neki Muhammed el nem apadó dicsőségét, majd Alinak, a vezírnek, az emírnek Khoszru-, Kaiszar-, Aszfar-döntő hatalmát; neve a tórában Iljá, az evangéliumban Barjá, a kóránban ‘Aljá, ő itatja a híveket

¹ Hasonlóan Abla gyilkosa, Ámir ibn at-Tufejl, viszont Muhammed ellenségének van föltüntetve (XXXII, 6); ezt az ellenségeskedést a regény már a régi hagyományban találta. Tabari: *Annales* ed. De Goeje I, 1441.

Huszejn gyilkosának mutatja be Zijádot a Szajjid Battálról szóló török regény is, l. Ethé: *Die Fahrten des Sajjid Batthál*. Leipzig, 1871. I. k. 194. l.

a paradicsomi Kauthar folyóból¹ (XV, 67, 68). Ali atyját a regény jobban tünteti ki mint Muhammed atyját, felruházza Ádám ingével, Sámuel turbánjával, Ábrám köpenyével, Salamon czipőjével; mikor családjával, Alival is, megjelenik a gyülekezetben, az isteni dicsőség, szakína² környékezi őket (XXXII, 80).

Alinak tórai, evangéliumi, kóráni elnevezése, úgy látszik, síita eredetű.³ Ugyancsak sajátosan síita az a traducionista fölfogás, mely szerint „Ádám teremtése óta isteni fénysubstantia száll Ádám egyik kiválasztott utódjáról a másikra; így jutott el az isteni fény Muhammed és Áli közös nagyatyjának ágyékába”.⁴ A mi regényünk igen részletesen ismeri ennek útját. Allah ezt a fényt ezer évig a trónja mellett ragyogtatta; ekkor Ádámba szállt; Ádámtól az Antar-regény a bibliai nemzedékeken át Ismaelig, majd Kédartól az arab törzsek ősein át Abdallahig, Muhammed atyjáig viszi. Muhammed dicsőítésére itt is Ali magasztalása következik, tórai, evangéliumi és kóráni elnevezéssel (XXXII, 48–50).

¹ A paradicsomnak erről a folyójáról van elnevezve a 108. szúra.

² A szakina fogalmáról l. Goldziher: *Abhandlungen zur arabischen Philologie*. I. (Leiden, 1896.) 177.

³ A tórabeli Alja, Ilja talán Illésre céloz, ámbár ennek neve a kóránban Iljász (37. sz. 123). Az evangéliumi Barja nem világos. Ezek a nevek síita hagyományból erednek, benne vannak, a mint Goldziher professortól tudom, a síita *Haját al-Kuhúb*-ban. Friedlaender: *Die Chadhirlegende und der Alexanderroman*. Leipzig—Berlin, 1913, p. 183, 4. j., p. 261, 262, 267, 6. j. kimutatja Illés próféta muhammedán nevéről Iljász mellett Iljá-t, sőt (p. 256) Bilját is, a mi közelebb állna Barjá-hoz. Nöldeke (ibidem p. 325) arra utal, hogy Illés neve a Pesittó-ban is, a régi syr bibliafordításban: Elja.

⁴ Goldziher: *Előadások az iszlámról*, p. 215.

Csak a regény végén kerül Ali mellé Abú Bekr mint Muhammed legrégebb híve (XXXII, 77, 81) és csak a bevezetés emlékezik meg kegyelettel mind a khalifákról, kik Alít, a hívek emírjét megelőzték (I, 1). Ez a két tény nem igen ingatná meg a regény síita hajlandóságáról való fölfogásunkat, mert úgy a bevezető Ábrám-midrás, mint a befejező Muhammed-legenda az elég jámbor regénynek kenetes kezdeteül és végeül később járulhatott hozzá. Vegyünk azonban figyelembe még egy-két jelenséget, mely Muhammédet és Alít egymáshoz viszonyítva értékeli: A próféta félelmetesebb a népének, mint Haszan és Huszejn atyja (XV, 68), Alinak a rendkívüli tisztelet és tekin-tély Muhammedért jár (XXV, 50). Ez utóbbi értékelés szinte békítésnek, egyeztetésnek látszik. Föltűnően kétkulacsos még regényünk ily részlete: a Khoszruk utolsója volt Bardín ibn Sahrijál, ezt a boldog emlékü Omár imám megölte, leányát elfogta s nőül adta Ali imám fiához Huszeinhez, tőle származnak a nemes imámok (VI, 67). Itt az Ali családja iránti hódolat megfér az Omár iránti tisztelettel.

Mindezen egymást részben kiegészítő és megvilágító, részben gyöngítő és elhomályosító jelenség figyelembe vételével bizonyos, hogy az Antar-regény sajátosan síita forrásokból is táplálkozott, valószínű, hogy a sía felé hajlik. Természetesen nem követhette a síita túlzókat, a ghulátot. Tekintettel volt országoknak és szektáknak határait meghaladó olvasó körére, hadd gyönyörködjék Hedszáztól Indiáig, Perzsiától Marokkóig minden muszlim Antar vitézi tetteiben, a ki Muhammedért is, Aliért is szeretett volna élni és halni.

VII. FEJEZET.

Perzsia és a perzsák az Antar-regényben.

Hogy muhammedán szerző Antarról is az iszlám nyelvén és fogalmaival beszél, nem tűnhetik föl, hisz ez az ő nyelve, ezek az ő fogalmai. Inkább meg-
lephet, mily sokszoros kapcsolatba jut Antar Perzsiá-
val. Ámde itt is Antar az arabságot és az iszlámot
testesíti meg avval a többszázados, eleinte függő,
majd felsőbbbé, néha baráti, gyakrabban ellensé-
ges viszonyban, a mely Arábiát Perzsiához fűzte.

Irák.

Iráknak, az arab-perzsa határtartománynak, jut
itt az összekapcsolás föladata.¹ Antar is Irák közve-
títésével lép Perzsiával érintkezésbe. A perzsa uralom
Irákba helytartókat rendel; elve az, hogy a perzsa
lázadókat arabokkal, az arab lázadókat perzsa har-
czosokkal vereti le (Szírat, XXXII. 69). Ezek a hely-
tartók itthon királysámba mennek, Hirában, néha

¹ Ezt a történelmi viszonyt tárgyalja Th. Nöldeke műve: *Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sasaniden*. Aus der arabischen Chronik des Tabari übersetzt und mit ausführlichen Erläuterungen und Ergänzungen versehen. Leyden, 1879. Ennek a műnek az itteni fejezet sokat köszön.

Kúfában trónolnak. Az Antar-regényben Irákot a következő helytartók kormányozzák: Mundzir, Numán (ennek testvére Amr ibn Hind), Aszvad, Mundzir ibn Numán, Ijász ibn Kabisa. A Numán neve a legnépszerűbb, több hírai király viselte, leghíresebbjükkel együtt nevelkedett a perzsák mesekedvelte királya, Bahram Gúr, de ezt a vonást az Antar-regény sajátosságosképpen nem emeli ki. Viszont annak nyomát, hogy a perzsa uralom Jement is igyekezett a körébe vonni, megtalálhatjuk Khoszru ajánlatában, hogy Antar fiát, Ghaszúbot Jemen helytartójává teszi.

Mundzir viszonyát a perzsa királyhoz regényünk a datolya-próbával magyarázza. Ezt az adomát Tabari nem Mundzirhoz, hanem a kindita Hárith ibn Amrhoz fűzi. Kavádh sah maga elé oly tál datolyát tétet, melynek magva ki volt szedve, Hárith elé datolyát magvával. Midőn ez evés közben eldobálja a magvakat, a király kérdi, miért nem eszik ő is mindent, mint a sah. Hárith visszavág: magvat nálunk csak teve és juh eszik. Hárith ibn Amr meggyőződik útján Kavádh gyöngeségéről, megtámadtatja, majd maga is hadat indít ellene.¹ Mennyivel kerekebb, művészebb az Antar-regény elbeszélése: Khoszru (a tipikus név Kavádh helyett) csak udvari emberei unszolására tréfálja meg Mundzirt (a kevésbé ismert Hárith, Numán megölője, helyett). Mundzir illemtudásból nyel-desi a magokat, fuldoklásán kaczag az udvar; a megsértett vendég elfojtja a haragját, de hazaérve boszút áll, hangoztatván, ő nem büntetheti meg a perzsa birodalomba betörő arabokat, mert Khoszru lerontotta neki a tekintélyét.

¹ Tabari: *Annales* ed. De Goeje. I. 888, 889. *Nöldeke-Tabari* p. 149, 150.

Ugyancsak hagyományon alapszik az Antar-regény elbeszélése Numán király elfogatásáról és haláláról. Tabarínál Numán a börtönben hal meg,¹ de több hagyomány úgy szól, hogy Khoszru az elefántjaival eltapostatta.² Numán szomorú végének előzményeit pedig így adja elő Tabarí: Khoszru feleséget keres, sajátságos, írásbelileg megszabott eszményt. Zejd ibn Adí, a kinek atyját Numán kivégeztette, bosszúból ösztönzi Khoszrut, hogy Numán családjabeli nőt kérjen meg. Maga Zejd ibn Adí megy leánykérőbe. Numán sértő választ ad. Khoszru magához idézi. Numán elmegy, de előbb családját rábízza a banú Sejbánra. Legfőbbjük, Kejsz ibn Maszúd, nem vállalhatja, mert maga lekötöleztette Khoszrunak, de Háni ibn Maszúd kész Numánt védeni, mint saját életét. Khoszru lánczra-
vereti Numánt és tömlöczben sorvasztja. Nemsokára prófétáját támasztotta Allah, a Dzú-Kári csata pedig Numán halálának volt következése.

Az Antar-regény (XV., XVI.) nagyjában megtartja a szereplő személyeket jellemükkel. Khoszru helyébe Khudavend lép, nyilván mert Khoszrut igazságos fejedelemnek tünteti föl az Antar-regény. Zejd ibn Adí ingerli az érzéki Khudavendet, vegye el Numántól a feleségét, a mágusoknál a király elveheti bármely vezírének a nejét. Ijász ibn Kubejdha azt ajánlja, kérje Numán hugát vagy leányát. Numán oda nem adja Khoszru egész királyságáért hugának egy hajszálat, lányának egy szempillantását. Elkeseredett háború indul meg. Numán, követve álmát, Háni ibn Maszúd

¹ Tabarí: *Annales*, ed. De Goeje. I, 1028. *Nöldeke-Tabarí*, p. 331.

² *Ibid.* p. 331, 4. j.

segítségét kéri. Khudavend az arabok ellen fiát, Sír-szánt küldi, s vele adja vezírjét, Buzurdsmihr-t. Dzú-Kárnál folyik a borzalmas csata. A perzsák rettentő többségben vannak. De az arabok Iá ál Muhammed! csatakiáltással győznek. A sah fia elesik Háni kezétől. Az álnok Khudavend úgy tesz, mintha Numán barátságát keresné, meghívja, törbe csalja, elefántjával eltapostatja.

Numánt az álma utasította Háni ibn Maszúdhoz. Álmát Szatih káhin fejtette meg. Ez a Szatih kész csodája Allahnak: se keze, se lába, se ere, se csontja, se szeme, se gyomra, se bele; szövetbe göngyölítik, úgy viszik (Szírat, XV. 67). Ez a Szatih maga mondja meg, mit álmodott Numán s hozzáteszi a megfejtését.

Tabarínál maga Khoszu fordul ehhez a Szatihhoz, valóban nem csekély okból. Azon éjjel, melyben Allah küldöttje született, megrendült Khoszu palotája, 14 orom lezuhant róla, a perzsák szent tüze elaludt, a Száva-tó kiszáradt. Ugyanakkor a főmóbed (tűz papja) álmában tevéket látott, melyek arab paripák elől a Tigrisen visszaszaladtak. Khoszu elküldi Abdalmaszihot Szatihhoz. Szatih épp haldoklik. Maga mondja el a rendkívüli eseményeket, látomásokat, megfejti azokat s meghal.¹ Firduszínál maga Khoszu Anosarván látja álmában a csodás eseményeket: 100,000 arab mint fékevesztett teve rohan át a Tigrisen, . . . a tűz elalszik, . . . a nagy király palotájának ormai összeomlanak (*Firdousi-Mohl* VII, 374).

Az Antar-regény Muhammed születése napjára teszi a Dzú-Kár melletti csatát. Ugyanaz nap Ktesi-

¹ *Tabarí* I, 981—984, *Nöldeke-Tabarí* 253—256.

phonban megremeg a föld, a királyi palota megrendül, 12 orom lezuhan róla, a szent tűzhelyek elalszanak, hamujok fölszáll, a főtemplom összeomlik, a tűz 7 nap, 7 éjjel nem ég (Szírat XVI, 38).

Ezek az előjelek összeesnek Irák győzelmével Perzsia fölött, s jelzik az iszlám hódítását Perzsiában.

Perzsia történelme az Antar-regényben.

Mint az Irákkal és Arábiával való kapcsolat, úgy a Byzánczczal való is, ha nem is történelmi eseményeket, de történelmi viszonyokat tükröztet. Perzsia harcban áll Byzánczczal. Byzáncz adót fizet a sahnak. Regényünk meseszerűen azt beszéli, hogy Badramút görög patricius párviadallal akarja hazáját a sarez alól fölszabadítani. Ez épp oly meseszerű, mint Firduszi előadása, hogy az éleselméjűség, rejtvényoldó ügyesség dönti el, vajjon India Perzsiának, vagy Perzsia Indiának fizessen adót (*Firdousi-Mohl* VI, 306—319, 366—378). A harc megindul, a mikor a byzánczi császár, a ki Khosrunak adófizetője volt, Khudavendttől adót követel (XVI, 51). Tabarí beszéli, hogy Mauritius byzánczi császár, a mikor a lázadó Bahrám Csúbín ellen megvédi Khoszru Parvéz perzsa királyt, kiköti, hogy a görögök többé a perzsáknak adót nem fizetnek.¹

Ugyancsak a történelemnek felel meg, hogy regényünk a görög-perzsa harcok színterévé Syriát teszi, Antiochiát (XVI, 61), de kivált Damaskust (XVI, 59, 60), a császárt egyenest Antiochia urának mondja

¹ Tabarí: *Annales* I, 999; *Nöldeke-Tabarí* 284, 3. j.

(III. 3) s hogy ezekben a küzdelmekben a ghaszsza-nida Arethas is Byzánczot támogatta.¹

Az Antar-regény úgy véli, hogy minden perzsa királynak neve Khoszru. Ez a hiedelem általánosan el volt terjedve.² Firdúsi is például Bahram Gúrt nevezi Khoszrunak (*Firdousi-Mohl* V, 503), beszél Khoszrukról, Khoszruk fiáról, Khoszruk koronájáról és trónjáról (p. VI, 263). Az Antar-regény még a sah fiát Sírszánt is Khoszrunak mondja (XVI, 5, 6). De azért megkülönbözteti, némileg egyéníti is az egyes „Khoszrukat“.

Legkedvezőbben Khoszru Anosarvánról szól. A byzáncki írók álnoknak, kegyetlennek rajzolják, a keletiek magasztalják, szerintük már Muhammed is az igazságosnak dicsérte.³ Így nevezi a mi regényünk is (p. III. 5, 10), sőt csinos mesét is tud erről a híres igazságról, olyant, a minőt más uralkodókról is beszélnek, hogy aranycsengőt készíttetett s a ki igazságot akart, annak csak ezt a csengőt kellett meghúznia (II, 71).

Khoszru fiát regényünk Khudavendnek mondja. Ily nevet a szaszanida uralkodók táblázata föl nem tüntet, ilyenről Firdúsi sem tud s, úgy látszik, a perzsa-arabs monda sem. A szó urat, uralkodót jelent. Khudavendet a regény álnoknak tünteti föl, lehet, hogy a történelmi nevek közül egyet sem akart megbélyegezni. Khudavend fiául Ardasírt, Kavádzot és Anosarvánt szerepelteti. Kavádzot atyjának és testvéreinek holttestén át juttatja a trónra, ezt II. Kavádz, Kavádz Séroé története igazolja.

¹ Geiger-Kuhn : *Grundriss der iranischen Philologie* II, 534.

² *Nöldeke-Tabarí* 151, 1. j.

³ Justi: *Geschichte des alten Persiens*. Berlin, 1879 (Oncken), p. 210, 211. *Nöldeke-Tabarí* 160—162.

Khoszru, Khudavend, Kavádz az Antar-regény cselekvő királyai. Mint az őskor dicső sahja emlegetetik Sápúr: az ő porára esküsznek (VI, 29. XVII, 29. XXVIII, 12); Khudavend fogadkozik, hogy úgy bánik el az arabokkal, mint őse Sápúr. A sápurí pánczél (XX, 59), úgy látszik, régi, értékes vérteteszettel jelöl, akár a dávidi vagy salamoni. Az Antar-regény elismerve az egész Khoszru-dynastia, azaz a Szaszanidák előkelőségét, nemes természetét, megemlékezik legutolsójukról is, a kit, úgymond, Omár Imám megölt. Az utolsó szaszanida uralkodó Jezdegerd volt, de regényünk Bardín ibn Sahrijárnak nevezi (VI, 67). Sahrijár valóban atyja volt Jezdegerdnek, a Bardín szó pedig perzsául szennyet jelent. A szerencsétlen királynak emlékét, származását a néphagyomány amúgy is gyalázta, érvágó leány fiának mondta¹ még a nevét sem hagyta bántatlanul.

Nemcsak a történelmi, hanem a mondai hagyománynak főbb alakjait is ismeri az Antar-regény. A leghíresebb vezír, a kiról a Sah-Nameh szól, Khoszru Anosarván bölcse tanácsadója Buzurdsmihr,² az indiai sakkjáték titkának kiderítője, a nardjáték föltalálója, a görög császár föladata rejtvények megoldója, államkormányzati elvek szerzője. (*Firdousi-Mohl* VI, 190—202, 291—378.) Az Antar-regényben is Buzurdsmihr látja el a vezír tisztjét, ő írja meg a sah leveleit (II, 73), ő olvassa föl a hozzá

¹ *Nöldeke-Tabarí* 359, 3. j. E könyv szedése közben Nöldeke levélbelileg azt az észlelményű fölfogását volt szíves velem közölni, hogy Bardín a diakritikus pontok eltolásával Jazdínak olvasandó; ebben a régi perzsa névben az Antar-regény a Jezdegerd név egy változatát láthatta.

² *Nöldeke-Tabarí* 251, 1. j.

érkezetteket (XIV, 44), ő és a főmóbed nyitják ki a kincstár kapuit az arabok jutalmazására (XIV, 46). Az Antar-regényben természetesen Buzurdsmihr bölcsesége nem érvényesülhet fölsőbbsséggel, hisz' Antarnak diadalmaskodnia kell fölötte. Ha Buzurdsmihr is tanácsolja a kaba elleni támadást, ennek a támadásnak csúf kudarczot kell vallania. Hiába küldi Khudavend a fiával Sírszánnal a bölcs Buzurdsmihrt, serege pusztul, Sírszán odavész s a sah már keresztre akarja feszíteni a vezírt (XVI). Később épp Buzurdsmihr inti királyát okos mérsékletre az arabok iránt (XVII, 18).

A perzsa hősmondának leghíresebb alakja Rusztem. Az arabok legyőzött ellenfeleinek regényünk szereti ezt a nevet adni. Antar Ktesiphonban kivívott első dicsőségével fölébreszti Rusztem féltékenységét s kénytelen Rusztemet megölni (III, 23). Rusztemnek hívják azt a hős perzsa hadvezért is, a ki a frank királyt megölte s a ki végül Antar fiának, Mejszarárnak kezétől esik el (XVI, 53, 68—71).

Rusztemnél szinte dicsőbb a Sah-Namehben az ifjú, szerencsétlen Iszfendiár, a ki voltaképpen legyőzi Rusztemet s csak csel folytán vész el, melyet griffmadár ajánlott Rusztemnek (*Firdousi-Mohl* IV, 451—564). Az Antar-regénynek is van Iszfendiárja, Ispahan helytartója, a kit egy másik helytartónak, Sirvínnek ármánya megejt (XXVIII, 22, 25).

A perzsák külső megjelenése.

Az Antar-regényben az arabok az erőt, a perzsák a pompát képviselik. A perzsa harczosoknál is szembeötlik a pazar dísz. Antar elkáprázik, midőn egy csapat selyemruhában, gyöngyfüzéresen, az íjászok

drágakőborította tegzekkel, a testőrök meg éppenséggel koronával a fejükön vonulnak föl (Szíráth III, 10). Durejd ibn asz-Szimma versben gúnyolja a perzsákat, hogy selyemruháikban úgy lépdelnek, mint a lányok (XVII, 11). A perzsáknak oly ékes, becses az övük, hogy még a gyávát is kincslesővé teszi (VI, 50). Dús szakállúaknak, tépett bajuszúaknak rajzolja őket a regényünk (VI, 57). Egyik vezérükről megtudjuk, hogy bajuszát a füle mögé kötö (VI, 15). Pompájukkal nyilván büszkélkedtek is, a dicső Rabía ibn Mukaddam oly büszkének van föltüntetve, mint egy perzsa hős (XX, 31).

A perzsa sereg fegyverzete is elüt az arabétól. Gyakrabban használják a nyilat; Antar pajzsa a sok perzsa nyíltól olyan, mint a sündisznó (VI, 15). Firdúsiból azt a benyomást nyerjük, hogy a perzsáknak mintegy nemzeti fegyverük a buzogány,¹ első hőseik leginkább bikafejű buzogányt forgatnak. A perzsa királyi ereklék közé a trónus mellett a bikafejű buzogány tartozott, „a mely híres maradt a világon“. (*Firdousi-Mohl* VII, 250.) Az Antar-regényben is buzogánynyal harcolnak a perzsák (II, 77, 79. VI, 14. XVI, 8, 14. XVII, 17. XXVIII, 28). Antar és Ghadh-bán kezében is látunk buzogányt, de egy henye töltelekkötetben (XXII, 30, 54).

Khoszru Anosarvánt teljes fegyverzetében következőkép mutatja be Firdúszi (VII, 136), fején ércsisak, a sisakhoz erősítve a vért, bikafejű buzogány a kezében, 4 nyíl az övben, íjja a karján, nyergéhez erősítve a vetőhurok, a lasszó. Az ily vetőhurokkal Firdúszi hősei szinte állandóan élnek.² Az Antar-

¹ A buzogányról l. *Nöldeke-Tabari* 96, 4. j.

² A perzsa hősmonda fegyvereiről és különösen a vető-

regényben arabok sohasem használják. Viszont a perzsa Dsavámard, a tűz lovagja, épp az által válik ki, hogy byzáncziak módjára hurkot vet (XVI, 15). Tehát perzsa lovas használja, de az Antar-regény byzánczi eredetűnek nézi. Antar nyakába egy frank patricius veti a hurkot, de Antar mozdulatlan, mint az oszlop, a huroknál fogva ő vonszolja a frankot s megkötötteti (XXIX, 27). A perzsa hadviselésről való arab képhez hozzátartozik az elefánt is; a képnek az a vonása is a történelmi valóságot tükrözteti.

Az arab-perzsa ellentétet hatásosan élezi ki az az üzenet, melyet Szad ibn Abu Nakkász, Omar khalifa hadvezére, Rusztemhez, Jezdegerd fővezéréhez intéz: „Mi a dárda és a kard emberei vagyunk; rettenthetetlen harczosok közt soha sincs szó brokátról, aranyról, ezüstről.“ (*Firdousi-Mohl* VII, 360.)

Az Antar-regényben Ghadhbán, Antar fia, szemlélteti a pusztá arabjainak lázadozását a perzsa udvari megkötöttség, szertatástisztelet ellen. Ghadhbán hivatalos Khoszruhoz. Egyszerre a palotában szokatlan kiáltozás hallatszik. A palota bejáratánál, mint mindenkit, Ghadhbánt is felszólítják, tegye le a fegyverét. Ghadhbán megfenyegeti a palotásokat, hogy hamarabb a lábukhoz rakja a fejüket. Khoszru megengedi, hogy fegyveresen jöjjön be. Belép, üdvözlét, szó nélkül Khoszru mellé ül. A palotások felháborodnak,

hurokról I. Nöldeke: *Das iranische Nationalepos, Grundriss der iranischen Philologie*, II, 172, továbbá Nöldeke-Tabari 248, 2. j. A Szajjid Batthálról szóló török regényben a vető hurok a byzáncziak kedvelt fegyvere; Ethé: *Die Fahrten des Sajjid Batthál*. Leipzig, 1871. I. 129., 145., 158., 192., II. 283., egyszerre 200 vagy 400 harczos is lép föl lasszóval; Szajjid is használja (II. 220).

Khoszru csillapítja őket, hisz' ez a csatatér jegyese, a halál angyala. Ghadhbán a félig kivont kardot a térdére teszi. A Khoszru felajánlotta kincset, országot, rangot visszautasítja, hisz' ezt megszerezheti neki a fegyvere. Ő biztosítja Khoszrut, hogy megoltalmazza. Evésnél 7 tál perzsa ételt nyel le. Étkezés után a perzsák megmossák a kezüket, Ghadhbán egymáshoz dörzsöli s a körülötte levő tárgyakba törli. Mikor pedig elhagyja Ktesiphont, nem is kér dasztúrt, engedelmet a távozásra (XXIII, 20—22).

Ghadhbánnak ezt a képét az Antar-regény talán történelmi mintára rajzolta. Tabarínál olvassuk, hogy a Kadesia melletti csata előtt — a mely megnyitotta Iránt az araboknak — az Omar küldötte Mughíra ibn Suba, Rusztemmel tárgyalandó, egyenesen a trónusra ült a fővezér mellé; mikor pedig a perzsák ezt hibáztató zúgással fogadták, feléjük fordult: ez nem emeli az én rangomat s nem csökkenti Rusztemét.¹ Ez a jelenet erősen foglalkoztathatta a két ellenséges nép hagyományát, mert a perzsa hősmonda másként, ellentétesen őrizte emlékét. Rusztemhez jön Suba, törődött arab aggastyán, szakadozott ruhában. Rusztem arany trónusra ül, körülötte perzsái díszben; Suba nem mer a szőnyegre lépni, mint botra, úgy támaszkodik kardjára; a földre ül s föl sem nézve adja át az üzenetet: felszólítja Rusztemet, hogy iszlámra térjen. Rusztem visszautasító válaszára Suba elsiet, mintha a széllel akarna versenyezni (*Firdousi-Mohl* VII, 361—363). Firdúsi tehát a perzsa fényt állítja szembe az arab szegénységgel, viszont az arab hagyomány,

¹ Tabari: *Annales* ed. De Goeje I, 2236. Aug. Müller: *Der Islam* (Oncken) I, 239.

vele az Antar-regény, bemutatja a beduin függetlenség diadalát a perzsa szertartásszerű formákon.

A perzsa királyi udvar.

Ha már a perzsa csapatok és vezérek dísze, fénye elkápráztatta az arabokat, a ktesiphoni királyi palota egyenest csodavilágnak tűnt föl. Az Antar-regény ugyan az egyes arab törzseknek fejeit is királyoknak mondja, de érezteti, hogy az igazi király az Ktesiphonban trónol. Muhammed nagyatyjával, Abdulmuttalibbal hirdeteti az Isten kegyelméből való királyság elvét, a mely Abszot engedelmességre kötelezi a perzsa király helytartója iránt (IX, 45.). Antar fia, Ghadhbán lázong Khoszru uralma ellen, biztatja Antart, öljék meg Khoszrut s uralkodjanak helyette. Antar kioktatja fiát, hogy a királyságot Isten adja s ezt atyjától örökbe fogadja a fia (XXIII, 44, 45).¹

Ez az isteni királyság sugárzik ki Ktesiphonból. Antar bámulja. Többször fordul meg ott, sajátosságkép utolsó ktesiphoni látogatásának alkalmából kapjuk a palotának leírását: 7 terem következik egymásra: arany-, csoda-, bársony-, smaragd-, jáczint-, gyöngy-, fűszerterem. Khoszru feje felett korona van, megerősítve száz rőfnyi aranylánczon (Szírat XXVIII, 24). Ez csak részben mese. Valójában „a tróncsarnok boltozatába ércgyűrű volt erősítve, a melyről gyöngös-drágaköves korona aranylánczon lelógott, úgy hogy a király feje felett lebegett”.²

¹ Az isteni királyságról l. *Nöldeke-Tabarí*, 452, 453.

² Geiger-Kuhn: *Grundriss der iranischen Philologie*. Strassburg, 1896—1904, II, 539, 2. j.

A méltóságnak jelképe a korona. Khudávend még a csatában is fején hordja a koronát (Szírat VI, 56); a király czíme: a korona és a palota ura (VI, 48). Antarnak szemébe szökik, hogy a perzsa testőrök koronát viselnek (III, 10). Abla részére is khoszru-i koronát kap (III, 20, 21).

Perzsia a korona és a koronák országa. A perzsa udvar legfőbb katonai tisztjét a „koronázó“ viselte.¹ Az arabok is a koronát az uralom perzsa jelképének tekintették.² Alig szól még egy nép hősmondája annyit koronákról, mint a Sah-Nameh. Nemcsak a királyok királya hord koronát, hanem a pehlevánok is (*Firdousi-Mohl* II, 535); sőt Bahram Gúr idején az adószedőknek is koronával a fejükön kellett hivatalukat ellátniok (VI, 57). Ruztem magát koronák osztogatójának mondja (VI, 159); felszólítja seregét, hogy Isten előtt megjelenendők vegyék fel a koronájukat (III, 162).

A khoszru-i aivánnak, palotának a korona mellett legfőbb nevezetessége a trónusa. Khoszru Parvéz trónusával, a Tak-disz-szal (*Firdousi-Mohl* VII, 249—255) még csak a Salamon-legenda trónusa versenyezhet. Andalusiában is csodás trónust képzel, körülötte száz más trónussal (*Firdousi-Mohl* V, 137—150). Ruztem a nagyokat a trónusok és elefántok urainak nevezi; a világ tele van kincscsel, koronákkal, trónusokkal, mindez annak jut, kire a szerencse mosolyog (III, 136). Gang-Diz lakóit Kej Khoszru karpereczekkel, trónusokkal, diadémákkal ajándékozza meg (IV, 144). Harczosai-

¹ Justi: *Geschichte des alten Persiens*. Berlin, 1879 (Oncken), 43.

² Goldziher: *Islamisme et Parsisme*. Actes du premier Congrès international d'Histoire des Religions, I (1901), 124 (k. l. 6. l.), 3. j.

nak is mindenféle trónust oszt (IV, 74). A trónusok közt nyilván van rangbeli különbség. A királyokat Firdúsi, úgy látszik, leginkább elefántcsont-trónuson képzei. A követet arany trónussal is kitüntették (IV, 81). A hadvezért ezüst illethette, ilyen jut Bahram Csúbín-nak (VII, 25).

Antar is Khoszru körül elefántcsont-, ébenfa-, arany-, ezüstből készült trónusokat lát (Szírat III, 16, 19). Mundzirt, mint az arabok királyát, Khoszru ezüst trónusra ülteti maga mellé (II, 71), Aszvadot arany trónusra (XXVIII, 12). Talán perzsa vonatkozású leírások vitték az Antar-regényt arra, hogy Konstantinápolyban is arany-, ezüst-, ébenfa- és elefántcsont-trónusokat lát (XXIX, 14, XXXI, 19). A perzsa király indulata is az ő méltóságához mérten tör ki: mikor Buzurds-mihr neki fia halálát jelenti, felpattan trónusáról, ledobja koronáját, gyöngydiadémáját (XVI, 18).¹

A khoszru palotának további nevezetessége az ünnepi terem birodalmi szőnyege: 70 rőf hosszú, 60 rőf széles, arany mezőben ezüst utakkal, smaragd rétekekkel, gyöngypatakokkal, különböző drágakőből készült virággal, gyümölcsessel. Omar khalifát zavarba ejtette ez a zsákmány: Medinában nem volt terem, a melyben ezt a szőnyeget ki lehetett volna teríteni. Részekre vagdaltatta.² Az Antar-regény a khoszru szőnyeget a khoszru kertekkel kapcsolja össze. A csodakertben smaragddal kirakott márványvár emelkedik, hossza 90, szélessége 70 rőf; 14 kapuja sárgarézből,

¹ A Szajjid Batthálról szóló regényben a byzánzi császár örömeiben a levegőbe dobja a koronát (I, 146, 159. II, 81), haragjában a földre veti (I, 45, 153, 187) s nem ül trónusára (I, 99).

² August Müller: *Der Islam* (Oncken), I, 241, 242. Geiger-Kuhn: *Grundriss der iranischen Philologie*, II, 538, 6. j.

tetőzete aranyból, ezüstből való, oda teríti Khoszru a szőnyeget s állítgatja a trónusokat. A kert taván műpáva úszik, feje smaragd, szeme jácint; piros kagylócsőréből Khoszrura és társaságára fűszert, rózsavizet szór (III, 15, 19). A birodalmi szőnyeg tekintélyére vall az a kép is, hogy ezen a szőnyegen békülnek ki az uralom ellenfelei (XXVIII, 31).

A perzsa királyi udvartartáshoz hatalmas vadászterület is tartozott. Az udvari főméltóságok egyike, a fősolymász, helyesebben a fővadászmester, mert nem a sólyom volt az egyedüli vadászállat. Bahram Gúrról beszéli Firdúsz, hogy gepardokkal, sólymokkal, kerecseny sólymokkal vadászott (V, 487), egyszerre 160 sólyommal, 200 kerecsenynyel, 120 geparddal (V, 495, 496). Még gazdagabb Khoszru Parvéz felszerelése: 700 solymász a madarával, 300 gepárdvezető lovas, vadászatra kapatott 70 lánczos oroszlán és leopárd (VII, 241). Az Antar-regény is tud a perzsa király nagy vadászati felkészültségéről: párduczairól, sólymairól, agáiról (III, 17)

Bizonyos szertartásos ünnepiesség jellemezte a perzsa udvart. Már a méd Kyaxares rendelte el, hogy engedélye nélkül senki a színe elé ne kerüljön.¹ Evvel járt a testőrség intézménye. Az Antar-regény is körülvéteti marzpanjaival, palotásaival, „szlávjaival“ (III, 5); Aszvad király bebocsáttatást kér; Khoszru engedelmeivel belép, ott látja nagyjai, palotásai körében (XVII, 28), megcsókolja előtte a föld porát (XXVIII, 12). Midőn Khoszru a római császár követjét várja, ezüst trónusra ül, a koronát fejére teszi, a diadémát

¹ Justi: *Geschichte des alten Persiens*. Berlin, 1879 (Oncken) 5.

homlokára erősíti, körülötte palotásai, marzpánjai selyemben (XIV, 24). A királyi székhely elhagyására külön engedély, dasztúr kellett (XXIII, 22).

A perzsa udvari és állami tisztségekről is tud az Antar-regény. A vezír¹ hivatását, a szót magyarázva, abban látja, hogy az uralkodó terheiben osztozzék (XXVIII, 26). A vezír mellett gyakori a főpap, regényünk állandóan múbidzán-nak mondja, tulajdonképen móbedhan móbedh.² A marzpán, helytartó hadvezér, voltakép nem udvari méltóság, de arab írók többször annak veszik,³ s így nem tűnhetik fel, hogy az Antar-regényben is a marzpánok a király környezetét, szinte testőrségét teszik. Firdúsznál a hadvezér czíme leggyakrabban pehleván; az Antar-regényben ez a méltóság tulajdonnévvé sűrűsödött, Pehlevén vezír tárgyal Antarral (XXVII, 22, 27). Kambyses, Xerxes és Darius udvarát Aristoteles a felség és fény netovábbjának tekinti; méltóságai közt felemlíti a király „szemeit és füleit“, ezeknek feladata. hogy az uralkodót mindenről értesítsék.⁴ Az Antar-regény is ismeri ezt az intézményt; midőn a Khoszru ellen lázadó Sirvin helytartót Antar legyőzi, meghagyja méltóságában, de melléje rendeli a megbízható Szivárt (XXVIII, 34). Még az intézmény nevével is találkozunk: Khoszru király „szemeket“ rendelt Hírában Numán fölé, hogy mindenről értesítsék. Munkában is látjuk a „király szemeit“, besúgják Khoszrunak, hogy Numán nem harczolt a perzsákat támadó arabok ellen (VI, 14, 29). Még figyelemreméltóbb, hogy az Antar-

¹ A szóról l. *Nöldeke-Tubari*, 53, 1. j.

² U. o. 9, 3. j., 450—451.

³ U. o. 253, 6. j.

⁴ Justi: *Geschichte des alten Persiens* (Oncken), 44.

regény még a nemes osztályból származó apródokat is belevonja a ktesiphoni udvar szolgálatába. Mikor Ghoszúb, majd pedig Antar Khoszru asztalának vendégei, a felszolgálást a „szaharidsa“ fiai, a nemes apródok végzik (XXI, 9. XXVIII, 25).

Még egy perzsa udvari tisztról kell megemlékeznünk, az íródiákról.¹ Ennek méltóságát azon mérhetjük, hogy egy vargának fia még 400,000 dirhem árán, melyet a megszorult Khoszrunak felajánlott, sem bírta elérni (*Firdousi Mohl* VI, 415—417). Az íródiák trónuson ül (IV, 443). Főteendője, hogy a király leveleit megírja. Ilyenkor eléje tesznek összetört pézsmából készült téntát, római nádat, ambrát; kínai selyemre ír. Mikor a levél a levegőn megszárad az íródiák összehajtja és megcímezi; ha a cím is megszárad, a gyűrű pecsétjét nyomják reá, összehajtják, fonalakkal átkötik.² A levél átvétele is ünnepiesen történik, pl. Guderz, mikor Khoszrutól levelet kap, letöri pecsétjét, titkárával felolvastatja nagyjai előtt (*Firdousi-Mohl* III, 401, 419). A felolvastatás ünnepiesen, néha az összegyűlt nép előtt történik (IV, 303, 304).³

Látjuk tehát, hogy a perzsáknál már jókor fejlődött a levelezés technikája, míg a franczia leveleket, úgy látszik, csak a keresztes hadjáratokról kezdték írni.⁴ Az Antar-regény is perzsa formaszerűséggel

¹ *Nöldeke-Tabari*, 445, 1. j.

² A középkori levélírás részleteit Ibsen is adja a Trónkövetelőben (I, 2): toll, viasz, selyem, pergamen, kötőfonál, pecsét.

³ A fölolvastatással találkozunk azoknál a leveleknél is, a melyeket Ezra könyve (IV, 18, 23) intéztet a perzsa királyhoz vagy vele küldet el.

⁴ Gaston Paris: *La littérature française au moyen âge*. Páris, 1905, 134.

végezteti a levelezést. Perzsia vagy Irák királya rendszerint a vezírével iratja leveleit (különösen sokat a XXVII. és XXVIII. kötetben). Khudávend a levél vivőjét még arabs tolmácscsal is kísérteti (VI, 48). A levél felolvasása a regényben is ünnepiesen történik, pl. Numán az összegyűlt főbbjei előtt olvastatja fel. Khoszru a főmóbedh-del (XXI, 17), Aszvad, Irák királya, a vezírével; a levelet összehajtják (XXVII, 59), átveszik (59), felbontják (39). Ezeket a formákat nemcsak Hirában és Ktesiphonban tartják be, hanem Absz beduinjai is. Zuhejr a trónján olvastatja a levelet (VI, 12). Antar a leveleit Urvával iratja, a hozzá érkezőket vele olvastatja (XXVII, 7, 24, 33, 43, 62), néha a nagyok jelenlétében. Antar leánya, Unejtira viszont Urva fiával iratja és olvastatja leveleit.

Perzsa intézmények.

A levelezést is perzsa formák szerint végezteti az Antar-regény. A madárpostát is, úgy látszik, perzsa intézménynek nézi. A főmóbed madárpostán sürgeti, hogy Mundzir neki Badramút ellen küldje Antart (III, 8). Khoszru madárszárnyán értesíti Numánt, hogy segítségére nem mehet, forduljon az arabokhoz (XIV, 13). Khoszrut postagalambok útján értesítik Antar jöveteléről (XXIII, 45). Csak az utolsó kötetben látjuk a madárpostát nem perzsáknál: Damaskus királya Amr ily módon jelenti a byzánczi császárnak, hogy Dsúfarán és Ghadhanfar kibékült (XXXII, 54). A középkori franczia epika a madárpostát oly költeményekben alkalmazza, a melyeknek a hősei keleten járnak.¹

¹ Groeber: *Grundriss der romanischen Philologie*, II, 1 p. 575, 813. Dreesbach: *Der Orient in der französischen Kreuzzugslitteratur*. (Inaugural-Dissertation.) Breslau, 1901, p. 58.

Az Antar-regény kedveli az ünneplésnek azt a módját, melynek neve nithár: az ünnepeltet teleszórják pénzzel vagy illatszerrel. Mikor Antar a megmen-tett Sászt hozza, Zuhejr aranyesővel fogadtatja (IV, 19). Ablát mint menyasszonyt teleszórják arannyal (X, 22). A vőlegény is szór aranyat-ezüstöt (XIII, 54). Néha illatszert szórnak: Antar is a nászán (X, 19). Mikor Málík királyfi árva fia visszakerül Abszba, a törzs női zenével és illatszerrel fogadják (XV, 31). A hálás banú Kinánat nemcsak Antart, hanem lovát is sáfránnal hintik-kenik (XXI, 6).

Firdúsi olvasása azt a benyomást kelti, hogy a nithár is Perzsiában fejlődött művészetté. A koronázást állandóan kíséri az a szertartás, hogy a királyt vagy a koronáját drágaságokkal meghintik. Mint lakodalmi szokás is dívik: Iszkender annyi aranyat hint arájára, hogy alig marad szabad útja (V, 105). Vallásos szertartássá is alakult. Khoszru aranyat-ezüstöt szór a móbedekre s drágaköveket dob a szent tűzbe (IV, 151). Kej Kávusz és Khoszru drágakövet dob a papokra, a Zend-Avestát arannyal borítja (IV, 155, 156). Khoszru Parvéz megfogadja, hogy, ha győz, a tűztemplom¹ kupolájára három láda aranydínárt szór (VII, 19). A szegények közé is egész kincseket szór-nak¹ (V, 32). Leveleket, a melyeknek küldőjét szer-tették vagy becsülték, telehintették drágakövel (II, 422, VII, 212). Az illatszerszórás is általános, szórják még a holt Rusztemre is (IV, 582). A mit Antar Abdsar-jánál láttunk, abban perzsa lovaknak gyakran van részük: sörényük átázik a pénzsmától, bortól; lábuk

¹ Zrinyinél a pénzosztogatás Allah megnyerésére irányuló jótékony-ság. (Szigeti veszedelem, II, 43. XI, 52.)

elé czukrot, ezüstdarabokat vetnek (II, 425), az elefántokat is elárasztják illatszerrel (III, 211).

Az Antar-regény is Irákhhoz fűzi ezt a szokást: Numán király az év egy napját szerencsés napnak állapította meg: a kivel ilyenkor találkozott, azt megajándékozta ruhával, megszóratta dínárral (VI, 38).

Részben a perzsa sereg, részben a kereszteshadak zászlóinak hatása alatt szólhat regényünk oly szívesen a hadi lobogókról. Firdúsi a csapatszemlét (enumeratiót) rendesen zászlóleírások kapcsán végzi. Khoszru fölött az Antar-regény is sárkányképű zászlót lenget, a nap ellen pedig virággal védeti (XIV, 22). Firdúszinál az ily napellenző egyike a megkülönböztető attributumoknak (IV, 147; VI, 307, 314; VII, 379).

A perzsák vallása.

A perzsák vallásáról sem oly bő, sem oly pontos benyomásokat nem őrzött meg az Antar-regény, mint politikai viszonyaikról. Százszor, száz változatban halljuk, hogy a perzsák tűzimádók. Sokat esküdöznek tűzre-lángra, sőt a holdra is (XVI, 70), meg a forgó sphaerára (II, 73, 74), oly kitétel, melyet Firdúszinál lépten-nyomon találunk. Tűzimádó templomuk ellentétbe helyezkedik egyrészt a mekkai kabával, másrészt a keresztrel. Mikor Antar a perzsa hadat pusztítja, Khoszru eltökéli, hogy lerontja a mekkai templomot s szétzúzza a kabát (VI, 14). Az arabokat ellenállásra egyesíti az az aggodalom, hogy a perzsák a mekkai harámot tűzimádó templommá teszik (VI, 43). Később Khoszru törekvése messzibbre hat: ha majd lerontotta a harámot, letöri a kereszt hatalmát, hogy csak tűzimádó maradjon a földön (XVII, 4).

Dzul-Himár, az áruló arab, meg is támadja Mekktát, hogy a harám bálványát a tűz templomába vigye. De Istenítélet, megrendülő föld, égből lecsapó láng elpusztítja a seregét. Viszont az arabok feje, Abdulmuttalib, Muhammed nagyatyja, megfogadja, hogy eloltja a perzsák tüzét (XVII, 8). A római császár pedig arra törekszik, hogy feltűzze a keresztet a tűzimádók templomára (XVIII, 51). A syr hadvezér harangot szeretne kongatni a perzsák templomában (XIV, 7). Jellemző, hogy Khoszu hadvezérének, Rusztemnek sisakján a tűzimádó szentély képe van rajzolva (XVI, 70).

Napfölkeltkor a perzsa hadsereg leborul a nap előtt (XVI, 12). Vereség után a perzsák átkozzák istenségüket, a napot (VI, 46). Így káromolja ugyan-csak az Antar-regényben Dzul-Himár is bálványát, Hubalt, mert megcsalatkozott benne (XV, 12). A középkori keresztény felfogás szerint pedig a legyőzött szaraczenok átkozzák Muhammedet. Még nehezebb komolyan vennünk azt a jó kívánságot, melylyel Khoszu marzpanja Antarhoz intézett levelét zárja: a tűz békéje veled, lángja égesse arczodat, füstje szemedbe, szikrája feléd szálljon (XXVIII, 16).

A Zoroastrismus szertartásaiba nem nagyon mer az Antar-regény bocsátkozni. Egyszer rajzolja részletebben a tűzimádást. Antar kéri a főmóbedet, vezesse be őt a tűzimádó templomba. A tűz főpapja attól tart, hogy Antar gúnyolódni akar. De Antar komoly lélekkel szemléli ebben is az Örökkévaló nagy csodáját. A szentélyben meztelen férfiak kampós ércbotokkal szítják a tüzet, mágus módra zsidóul zümögnek, bódító hanglejtéssel recitatiót végeznek. A közepén a tűz szolgája, hatalmas ember, bőrtaka-

rón ülve mormolja: banúd, banúd, kabúd, kabúd. A főmóbed, belépve, fogadja és viszonzozza üdvözlését, betakarja a fejét, leborul a tűz előtt s hétszer körüljárja. Antar is megteszi, a mit tőle lát, de megjegyzi, hogy az arabok ezt a szertartást nem utánozhatnak: itt a tüzet aloéval élesztik, a melynek illatja szívet gyógyít, az arabok teveganéjjal készítenek tüzet, a mely az agyat kábítja, a szemet vakítja (III. 24, 25). Egyszer az Antar-regény Khoszrut is elkíséri a tűz templomába: a sah mezitláb megy be, leborul a tűz előtt, mellette a főmóbed mágusi szókat recitál, a tűz sejkhei pedig aloét égetnek, két napig tart az ima (XIV, 24). Ezek a leírások részben való adatokon nyugszanak. Illatos fával szították a szent tüzet. A tűz előtt imákat énekeltek, recitáltak.¹ A betakart arcz is tényleges részlet: a tűz jelenlétében fátyollal takarták be szájukat a papok. Az Antar-regény érczrúdjai pedig nyilván a barszom-botoknak felelnek meg.²

Ugyancsak megfelel a történelmi valóságnak, hogy a regény a perzsákkal szerencsés és szerencsétlen napokat különböztet meg. A dzú-kári vereség után Khoszru meg akarja ölni Buzurdsmihr vezírt, de a főmóbed menti: balvégzetű napon történt a csata, a mikor az öt együvé kerülő planéta Muhammed születését jelezte; egy hét múlva a bolygók szétválnak s megszűnik baljósló erejük (XVI, 38, 39). A Mekka elleni támadás kudarcát is avval magyarázza a vezír, hogy kedvezőtlen időben történt (XVII, 44). Ily nap-

¹Goldziher: *Islamisme et Parsisme* (Actes du premier Congrès international d'Histoire des Religions. Paris, 1901, p. 128—129 k. l. 10, 11) a muhammedán recitációban is parszi befolyást lát

² Ezekről a részletekről l. Geiger-Kuhn: *Grundriss der iranischen Philologie*. Strassburg, 1896—1904, p. 701, 702.

válogató babona (dies fasti et nefasti) általános, de az Antar-regény épp a perzsákról tételezi fel. Természetesen náluk is élt. Firdúsznál egy csillagjós azt a tanácsot adja Bahram Csúbinnak, hogy szerdán ne kezdjen semmibe; Bahram szerencsés napon indul el seregével (*Firdousi-Mohl* VI, 509, 554).

Perzsa nevek és perzsa szók.

Az Antar-regény némi perzsa nyelvismeretet is elárul. Felötlik már a számos perzsa név is, melylyel találkozunk: Khoszru, Anúsarván, Khudávend, Kavádz, Sápur perzsa királyok; Bardín ibn Sahrijár, mint III. Jezdegerd csúfneve¹; Ardasír és Sírszán királyi hercegek; Buzurdsmihr vezír, Rusztem hadvezér, Iszfendiár helytartó. Khuszraván, Khoszru vezére (II, 73—79). Bahrám ibn Bahramán, Badramúdnak, majd Antarnak ellenfele (III, 8—18). Mihraván, testvére Khuszravánnak (III, 27—29). Vardsán, Khudávend vezére (VI, 14. kk.) és testvére Zurdkhál (VI, 29); Sah-mard, perzsa vezér (VI, 45), Surahbíl, Numán fia (VIII, 35. kk.). Dsavámard, a tűz lovagja, hurokvető hős (XVI, 15). Szerdsaván, perzsa harcos, megsebesíti Antart (XVII, 31). Szindbázeh, perzsa hős (XVI, 49). Sarvín ibn Dservín, Khoszru helytartója Khovarezmben, a ki mellé Szevár ibn Kalbhár van rendelve (XXVIII, 22. kk.); Sírín (Sírín) mint női név is előfordul, Sahrmán lányának neve (XXVIII, 25); Bórdík ibn Mardsán fellázad Khoszru ellen (XXXII, 69). Dsardbard, Khoszrunak a fia és Antar sirjánál képviselője (XXXII, 69).

¹ De I. fönn 131. l. 1. j.

A híres Mihrán-család is¹, szerepel az Antar-regényben: Sahrbán ibn Mihrán annak a marzpánnak a neve, a kit Aszvad mellé ad Khoszru (XXVIII, 12).

Földrajzi nevek: Rai, Iszpahán, Kumm, Kásán, Kards (Karkh?, Karkha?, talán Kercs), Kuschan (II, 4), Khoraszán, Dsaihún, Szejkhún (Szejkhán), Dejlám (XVII, 9, utóbbi három XVII, 17 is).

Perzsa szók jelölik a perzsa méltóságokat is: vezír, múbidzán (móbedán), marzpán (arabosított többesszámmal maráziba), pehleván. Különösen figyelemre méltó a szaháridsa ritka műszó a nemes apródokról, melyet regényünk helyén alkalmaz² (XXI, 9, XXVIII, 25).

Az Antar-regény a perzsa nyelvet „barbara“-nak, mormogásnak mondja (XXVIII, 16), de azért szavai-
val szeret élni, ékeskedni. A ktesiphoni palotát, és leginkább azt, ajván-nak nevezi; perzsa vidékről használja a ruszták szót. Mundzírnak, Irák királyának a czíme Sáh Táziján, arabok királya (II, 71, III, 10, 13, 28). A mikor Antar lánczravert kézzel kitépi az ellene uszított elefánt ormányát, a perzsák elnevezik Sírszánnak, oroszlánnak (XVII, 38). Dzü-Kár csatájában egy kurd harcos azt kiáltja az arabok felé: mard u mard, ember ember ellen; Háni ibn Maszúd, megtudván az értelmét, egyre kiáltozza mard u mard (XVI, 14). Ezt a hagyományt, nem ugyan Háni ibn Maszúdhhoz fűzve, Tabari³ is feljegyezte a dzü-kári

¹ Erről a családról August Müller: *Der Islam* (Oncken). Berlin, 1885, I, 234; *Nöldeke-Tabari*, 439.

² Erről *Nöldeke-Tabari*, 446—447.

³ Tabari: *Annales* ed. De Goeje I, 1034. *Nöldeke-Tabari*, 340, 4. j.

csatáról. Egy egész perzsa mondatot is ad az Antar-regény: Ardasír királyfi perzsa nyelvű bókkal köszönti az érkező Ablát (XVII, 40).

* * *

Látnivaló, az Antar-regény nem tájékozatlan Perzsia politikai, történelmi, földrajzi, társadalmi viszonyai dolgában s tud egyet-mást a perzsa nyelvről is. Szemkörenek tágulását is részben a perzsa hatásnak köszönheti; turáni, szláv, ind népekről feltehetőleg a perzsák révén értesült. A kháni és szultáni méltóságról is így tudhatott: Khoszrut elnevezi khánnak is (XXVII, 16, XXVIII, 29, 31), kardját szultáni kardnak (XXVIII, 19). Ha Khoszru seregében összegyűl 100,000 barbár nyelvű, kisszemű, ritkaszakállú harczos (XVII, 5), akkor is turániakra, Firdúsi Haitaljaira gondolhatunk. Perzsa hagyományokkal kelhetett versenyre az Antar-regény, a mikor Antart is harczba keveri Hind-Szinddel (XXI). A perzsa hatás itt abban is nyilvánul, hogy a hind-szind vezérek neveit perzsásan alakítja: Szindbán, Sintbán, Zahrdán (XXI, 15).

Jellemző adat még, hogy Hátim Tejj feleségének műveltségét részletezván, az Antar-regény azt is dicséri, hogy az arabs és perzsa történelemben jár-tas (XIV, 59). Művelődési eszménye tehát az arabs-perzsa műveltség.

Értesültségének forrására és eszményeinek irányára figyelemmel kell lennünk, ha majd az Antar-regény keletkezésének helyét igyekezzünk megállapítani.

VIII. FEJEZET.

A zsidóság az Antar-regényben.

Feltűnően egyenlőtlen az, mit az Antar-regény a zsidóságról tud. 31 kötetje erősen érezteti, hogy zsidót nem ismert. Viszont egy kötet, a XVIII., meglepően részletes, még pedig bizalmat keltő adatokat tartalmaz Khajbár város zsidóságáról.

A zsidó legenda alakjait a kóránból és a köztudatba hatolt muhammedán hagyományból ismeri. Kivételt tesz a regény elejéhez bevezetésül toldott nagy Ábrahám-midrás. Ennek számos a zsidó eleme.

Az Antar-korabeli zsidókról csak egy lényeges megjegyzést találunk: a Muhammed előtti beteg világ egyik kóros jelenségeként megállapítja, hogy némelyek Mózes tekintélyét tisztelik, szombaton munkát nem végeznek, a tórára és a zsoltárookra esküsznek (XVI, 8).

Evvel szemben a XVIII. kötet zsidó világba vet bennünket, egy annak rendje és módja szerinti zsidó-arab messianikus mozgalomba. Ugyanakkor, a mikor Antar a mekkai kabában kitűzi a muallakáját, ugyanekkor — beszél regényünk — a khajbári zsidók küldöttje, Dsabbár ibn Szakhr, hirdeti Hedsász zsidóinak, hogy megjelent a messiás. A Szombatjon folyón túl tűnt fel, fehér számaron vonul, diadalra

segíti a zsidóságot. A messiáshirdető egyúttal életrendbeli utasításokat is ad a zsidóknak: egyik pászkájukat zsír nélkül, tiszteljék a nagy böjtöt s a fogadalmak ünnepét.

Majd Khajbárba, Arábia híres zsidóvárosába visz el a regény. Bemutatja a khajbári zsidóság vezetőjét, Mejsát és legfőbb méltóságait, valamint Áront, a gyógyítófüvekben jártas zsidó orvost. Földalatti úton elvisz a zsinagógába is. Különösen pontosan mutatja be a szombatra vonatkozó tilalmakat: Khajbár zsidói szombaton nem harcolnak s megszabott távolságon túl nem mennek.

Regényünkben Khajbárnak harczra szervezett zsidó közösségét Antar irtja ki. „Mint sok egyéb az Antar-regényben — így ítél Goldziher professor¹ —, úgy Antarnak küzdelme Khajbar zsidói ellen nem egyéb, mint az iszlám első korabeli eseményeinek visszavetítése az iszlám előtti időbe, mint a hogy Antar maga Muhammed előkészítőjének tűnik fel.“ Az Antar-regény Khajbar epizódjának szerzője nyilván egy a Muhammed korabeli Khajbarról szóló tüzetes, gazdag tudósítást használt. Ez a tudósítás írásba volt foglalva. Innen merítette regényünk néhány oly műszavát, a melyet már maga sem értett vagy helytelenül fogott fel. A történelmi háttere, a messianikus mozgalom, Khajbar rajza, történelmileg megbízhatónak látszik. Viszont az Antar-regény szerkesztésére vonatkozólag bizonyos ebből az az eredmény, hogy írott kútfőket használt fel.

¹ *Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums*, XXXIX (1880), 360, egy dolgozatban, mely az Antar-regény Khajbar-fejezetének van szentelve.

IX. FEJEZET.

A kereszténység az Antar-regényben.

Arábiában már nem laktak zsidók, Iránban már nem imádtak tüzet, a mikor az Antar-regény keletkezett. Antar küzdelme Khajbarban, harcrai a tűzimádók ellen és a tűzimádókért a multból vannak rekonstruálva. Tűzimádót, arabiai zsidót a Szírat szerzői alig láttak, de keresztényt sokat figyelhettek meg. Antarnak változatos viszonya a kereszténységhez javarészt a Szírat keletkezésének korából van merítve.

Javarészt, de nem kizárólag. Regényünk ugyanis a kereszténységet számos vonatkozásában mutatja be: Arábia keresztényeit, Syria keresztény arabjait, Byzán-czot, a frank birodalmat, a keresztény Spanyolországot, a keresztény Észak-Afrikát, Rómát. Az Antar-regény keletkezésekor Syria, Spanyolország, Észak-Afrika már rég az iszlám területéhez tartozott. De a regény úgy tesz, mintha erről mit sem tudna. A történelmi Antara korában ezek az országok keresztények voltak, a Szírat is ilyenekül tünteti fel.

Az őskereszténységet természetesen egészen a kórán világában látja. Jézusról a kórán azt tartja, hogy agyagból madárformákat készített s életet lehelt beléjük (3. sz. 43; 5. sz. 110). Regényünk szintén tulajdonítja neki ezt a csodát (III, 4, IX, 82), de legfőbb

csodatételét mégis abban látja, hogy betegeket gyógyított, holtakat életre támasztott (IX, 82, XXXII, 82).

A kóránból és későbbi irodalomból merített, valamint a közvetlen megfigyelésből nyert részletekhez azonban hozzájárulnak mások, oly keresztény országokról és viszonyokról, a melyek semmilyen tájra, semmilyen időbe bele nem illeszthetők. Ezeket vad, önkényes képzelet alkotta.

Az arab keresztények.

A Muhammed előtti korban Arábiát számos keresztény hitű arab lakta. Ezekről az Antar-regény is tud. Azt beszéli, hogy Khajbar városában sok evangélium-imádó lakik, ezek a zsidóknak szövetségesei Antar ellen, de Antar a zsidókkal együtt őket is kiirtja.

A történelemben is, a regényben is nagyobb jelentőség jut annak a keresztény arab államnak, melyet Syriában szerveztek a Ghaszanidák. Syria oly átmenetet alkot Arábiából Byzáncz és a Nyugat felé, mint Perzsia és a Kelet felé Irák.

Khoszru és Kaiszar, a perzsa Kelet és a keresztény Nyugat küzdenek Damaskusért, Antiokhiáért (XIV, 8. kk.), Aleppoért és Circesiumért (XXIX). A birodalom ura Hárith, a történelmi Arethas, regényünk szerint Damaskus, Ghaza, Askalon és Egyptom ura (II, 67). Antar mint hódító, majd ármány folytán mint fogoly kerül Syriába; regényünk szokott fordulattal barátságra váltja a harcot: a mikor Damaskus veszedelemben forog, Arethas lánya Halíma a börtönükben levő Antar segítségével menti meg az országot. Azóta Antar lesz a ghaszsanida uralom legfőbb támasza. Arethas halála után Halíma kérésére

Antar oltalmába veszi Arethasnak 9 éves fiát, Amrt. Éveken át gyámja marad a kiskorú királynak. Antar miatt Khoszru nem támad Syriára. Antar magával viszi Amrt is Konstantinápolyba. Mikor pedig a császár vezírje meg akarja fosztani Amrt a syriai helytartóságtól s egy hitvány római királyt, Dhajfúr ibn Kámot teszi Syria urává, Antar megöli a bitorlót s visszahelyezi Amrt a trónjára.¹

Antar halála után a frank Dsúfarán, Bouilloni Gottfried, Antar fia, támad Syriára. Seregének egy részét Antiokhia ellen indítja, maga Damaskust óstromolja. Halíma most Antar lányához, Unejtirához fordul segítségért. Dsúfarán megismeri Antar gyermekeiben a maga testvéreit, Syria meg van mentve.

Halíma, Arethas syr király leánya, történeti személy, az egyik diadal, a melyre ő lelkesítette atyja harczosait Mundzír ellen, róla Halíma napjának van elnevezve.²

Ha Antar és Unejtira itteni szerepe részére történelmi példát keresnénk, megtalálhatnók a kindita Hárith ibn Amrben, a ki előbb támadta Syriát és Byzánczot, majd megvédte a perzsák ellen.³ De ily mintára a mi regényünknek aligha volt szüksége.

¹ Vajjon ebben a Dhajfúrban láthatjuk-e a keresztes hadak mondájának és epikájának Tafur királyát, Amiens-i Péter hadának mondaszerű koldusfejedelmét? Erről a Tafurról eleven képet ad Bernh. Kugler: *Geschichte der Kreuzzüge* (Oncken). 2. kiadás, 54, 55. L. még Groeber: *Grundriss der romanischen Philologie*, II, 1, p. 575, 576. — Nyrop-Gorra: *Storia dell' Epopea francese*. Torino, 1888, p. 217, j. — Ernest Langlois: *Table des noms propres*. Paris, 1904, p. 629.

² August Müller: *Der Islam im Morgen- und Abendland*. (Oncken). Berlin, 1885, I, p. 16.

³ U. o. p. 18, 19.

Perzsiának és Byzáncznak Syriáért folyt harczait, valamint Syriának a keresztes hadak idején nyert jelentőségét tükrözteti Antar regényes pályájában.

Ázsiában még egy keresztény országot ismer regényünk: Bejdháu földjén. Királya Lejlamán ibn Markúm, nála nincs hatalmasabb a kereszténységben. Mejszirún királylyal is találkozunk Bejdháu földjén, — birodalmát N. Sándor alapította, Antar a dsinneek hazájából ér oda, — nyilván Mesevilágban kell Bejdháu országát keresnünk.

Byzáncz.

Perzsia és Byzáncz az Antar-regényben a legnagyobb hatalmat képviselik, egymásnak legfőbb ellenségét. A szinte szakadatlan küzdelem egyaránt folyik erkölcsi és világi javakért. Khoszru a tűzimádásra akarja a római birodalmat téríteni, a császár viszont követeli, hogy Khoszru a tűzimádó szentség mellett messiás- és cingulusimádó egyházat építsen, zászlaira Jézust, Máriát fesse (XVI, 53), a tűzimádók templomában harangot akar kongatni (XIV, 7), sőt Khoszru rontsa le a tűz templomát s építsen egyházat (XIV, 15). Mar Thoma, a császár vezére, a keresztet akarja a tűz templomaira kitűzni (XVIII, 51). Regényünk itt, talán a nélkül, hogy tudná, a történelem talaján áll. Csakugyan, Herakliusnak sürgető békejavaslataira Khoszru így válaszol: addig nem kímélhetünk titeket, míg meg nem tagadjátok a keresztrefeszítettet, a kit ti Istennek mondtok, s míg le nem borultok a nap előtt.¹

¹ Idézi Massmann: *Erachius*-kiadásában Quedlinburg-Leipzig, 1842, p. 481, 7. j.; p. 479.

De földiekért is folyik a harc. A császár évi adót fizet Khosrunak, majd pedig követel tőle adót. Regényünk a döntést Antar kezébe teszi. Hősi pályájának elején Badramüt byzánczi lovagot, a ki páros viadallal akarja hazáját, vallását megvédeni az adófizetés szégyenétől, Antar megöli s így Byzáncz továbbra is fizeti az adót. Mar Thoma, byzánczi hadvezér azért akarja Antart a hatalmába ejteni, hogy ezáltal Byzánczot felszabadítsa Perzsiától. Pórus jár. De mikor Antar megszilárdítja a ghaszsanida trónt, a császár őt barátjául meghívja Konstantinápolyba.

Konstantinápolyban még a fürge elméjű Sejbúb is elbódul; egy évre volna szüksége, hogy itt eligazodjék. Antar és kísérete hét kapun át jutnak a várba, a mely atlasz, arany, jácint, drágakő fényével kápráztat. Római szőnyegek jarnak. Kis palota áll a nagy palotával szemben. A császár arany-, ezüst-, ébenfa-, elefántsonttrónusokat állíttat. A palota aranyból való, rajta Jézus Messiás, Boldogasszony Mária, az apostolok és követők képei. Antar arany széken ül, arany edényből eszik. Lovagi tornán gyűrűbe dobna lándsával; Antar mind a 470 gyűrűt eltalálja.

Ne csodálkozzunk, hogy abszita beduinjainkat ennyire elbódítja Byzáncz fénye. A frankok szintűgy elkápráztak tőle, a mint ezt a Nagy Károly szentföldi útjáról szóló hősköltemény üde humorral megénekelte.¹ A bizánczi chrysotriclinium főcsodáját, az éneklő mesterséges madarakat az Antar-regény frank földre teszi át.

¹ Konstantinápoly csodáiról I. Gaston Paris: *La Chanson du Pèlerinage de Charlemagne*. Romania, IX (1880), 10—12. *Les Merveilles de Constantinople*.

Antar nem maradhat soká Byzánczban. A frank király követeli a császártól, szolgálta ki neki Antart. A császár kénytelen a frankok ellen hadat indítani, vezére Antar, vele van Heraklius. a császár fia. Antar a byzáncki hadak élén diadalmaskodik a frankokon, Andalúzián, Észak-Afrikán s dicsőségesen tér vissza Konstantinápolyba. Itt a császár elkészítteti Antar lovas ércszobrát. A művészek ólmot, ónt, vasat, rezet, ezüstöt, aranyat hozatnak, bekenik az érczet, ragyog mint a tükör, ráspolylyal simítják ujjait, körmeit, karjait, könyökét, csuklóját lábát; Antar lovon ül, keze kardjának markolatján, lándsája a vállán. A szobrot két mellékalakja egészíti ki: Sejbúb és Khudzrúf; szemük jáczintból, ajkuk korálból, foguk gyöngyből. Másodszor is megkenik a szobrot, barnára festik. A császár összehívja az államtanácsot (dívánt), bámulják a remekművet, a művészek díszruhát és ezer dinárt kapnak. Antar is bámul, de felháborodik, hogy megszegették a képtilalmat, meg akarja ölni a művészt. A császár csillapítja: keresztényeknek szabad képet készíteniök s épp azokról készíttetnek, a kiket szeretnek; ő Antart távollétében is maga előtt akarja látni.

Antar később is elkerül még Konstantinápolyba. Innen indul Róma felszabadítására s miután Boheimundot legyőzte, megint visszatér ide. Rómában elvette a császár unokahugát, a császár magánál tartja Antar fiatal feleségét, hogy férje gyakrabban látogasson el Konstantinápolyba.

Byzánck császáraját regényünk rendszerint csak Kaiszarnak mondja, meg is okolja, hogy ez minden byzáncki uralkodónak a czíme (XX, 2). De elég gyakran megnevezi: Radsím-nak (p. XIV, 9, XVI, 54,

XVIII, 48, 50, 51, XIX, 23). Radsím a megkövezendőt, az átkozottat, rendesen a sátánt jelöli. Vajjon itt Byzáncz czászárljának gúnyneve? Vagy valamely európai név rejlik Radsim mögött? Roger? Romanus Diogenes?

Viszont könnyű ráismernünk a császárnak Antar oldalán harczoló fiára, Herakliusra. Ezt Nyugat és Kelet legjobban ismerte. A XII. században francia és német epos dicsőíti.¹ Az arabs hagyomány Muhammedet is érintkezésbe hozza Herakliussal.² Szajjid Battál Ghází, a török epos hőse, ugyancsak Heraklius császárt győzi le és öli meg.

Vajjon Arethas syr királynak tényleges útja Konstantinápolyba, vajjon Imrulkejsz konstantinápolyi kalandja a byzáncki hercegnővel ihlették-e az Antar-regény költőjét, hogy Antart Amr syr királylyal Konstantinápolyba hozza és hogy Antarral elviteti a császár unokahugát? Erre a feltevésre nincs szükség, mert regényünk elviszi hőjét minden más országba is, a melyről tud.

A frankok.

Regényünk a népies nyelvhasználat szerint a frankok neve alá foglalja az európai keresztényeket; megkülönbözteti a frankoktól az arab keresztényeket és a byzánckiakat. De azért tudja az Antar-regény, hogy azok, kiket ő frankoknak nevez, különböző nyelveken beszélnek (XXIX, 56). Mindezek a nyelvek

¹ Gautier d'Arras *Eraclius*-ának első kiadása a francia epost és egyúttal német átdolgozását tette közzé, kiadta Massmann, Quedlinburg-Leipzig, 1842.

² Tabari: *Annales*, I, 1561.

regényünk részére „tabarbara“, morgás, akár a frank Kúbert beszédje (XXIX, 21), akár az andalúziak szava (XXX, 25); a görög nyelv is az arabhoz mérten dadogás, orron át való beszéd (XXIX, 24).

A frankokat az Antar-regény bemutatja keleti hadjárataikon s bemutatja saját hazájukban. Ismeri, eléggé jól ismeri a frankokat, de sejtelve sincsen európai hazájukról. A felől sem hagy kétségben a regény, honnan ismeri a frankokat. A keresztes hadjáratokból. A keresztes hadak jellegzetes vonásait viseli magán az a hadjárat, a melyet a XIV. kötet elbeszél. A Khoszru ellen küzdő császárt a frank király, Khajladsán vagy Khalandán segíti: sok szigetet meghódított, sokat evangéliumtiszteletre, cingulusövezésre térített, most Jeruzsálembe és Siloeh forrásához igyekeznek tűz- és bálványimádók ellen. Íme a „szent ház és Siloe“ a frankok célja. Felszólítja Khoszrut, térjen messiás-hitre, rontsa le a tűz templomát, építsen egyházat, kápolnát. A harczban lankadó hadait korholja: őket csak az indította hadjáratra, hogy zsákmányt ejtsenek s hogy a büntetéstől meneküljenek. Íme azoknak az okoknak bírálata, a melyek a tömegeket a keresztes hadjáratra bírták. De az uralkodók sem kerülnek el ezt a szigorú ítéletet. Mikor a byzánczi császár már békét akar kötni, szemére lobbantja neki a frank király, hogy őt (a császárt) nem lelkesíti a dsihád,¹ a szent háború, csak azért vállalta, mert félt papjaitól, szerzeteseitől; majd ő (a frank király) külön harczol, hadd tudja meg Jézus népe, ki küzd

¹ Dsihád, ez a szó, a melyet az 1915., 1916. és 1917. év oly ismertté és jelentőssé tett, eredetileg és általában az iszlámért viselt háborút jelöli; regényünk így nevezi a keresztes hadjáratot (XIV, 27, 134; XVI, 54).

az atyáért és fiúért. Ime az eszményi keresztes vitéz. Ez az eszmény testet ölt Szabatri frank király első hőseiben, At-Tálútban; At-Tálútot nem csábítja a császár leányának felajánlott keze, ő neki harcolnia kell, a keresztény hitet terjesztenie (XXI, 54). Ez az At-Tálút az Antar segítségével győz a perzsákon. Khajladsán frank király Antar kezétől esik el, miután Antar már Damaskust és Antiókiát elfoglalta. Színterében és jellegében tehát valóságos keresztes hadjáratról van dolgunk, a melyben a muszlimok helyét perzsák és, mondjuk, Szaladin helyét (Szaladint regényünk nem ismeri) Antar foglalja el.

De meginog alattunk a földrajzi és történelmi talaj, mihelyt Antart a Byzánczon kívüli Európába kísérik. Még valamelyest követni bírjuk életének utolsó európai vállalkozását: Róma megoltalmazására. Khajladsán, Kúbert, Núbert, Szúbert frank királyoknak, illetőleg királyfiaknak öcsce Bohemund bosszút akar állani az Antarral szövethető császáron. Azért megtámadja a császár testvérének fiát, Róma királyát, Balkám ibn Markaszt. 1800 hajóval ér Róma alá. Mikor a hajóhad Róma közelébe ér, Balkám király elzáratja a kapukat. Róma hatalmas város, hossza 5 mértföld, szélessége 2 mértföld, falai márványból valók 24 vártornya van. Az ostromolt Róma a császárhoz, a császár Antarhoz fordul segítségért. Hősünk 50,000 byzánccal Konstantinápolyból 40 napig utazik sivatagokon át Rómába, megöli Bohemundot, felmenti a kilencz hónapja ostromolt Rómát.

Már ez az út Byzánzból Rómába is eléggé képeletszerű, de még jóval mesészerűbb Antar útja Byzánzból a többi Európába. Európa jelölésére regényünk nem ismer szót. A frankok a tenger lovagjai

(XIV, 35), tengermellékiek (XIV, 25, 27), a frank király a tenger ura (XIV, 38, 43), a szigetek lakóit az eszményi keresztes hős At-Tálút, a szigetek lovagja, vezeti (XVI, 54), a frankok a szigetek mélyéről valók (XXIX, 28); a frank keresztesek Syriában szeretnének megtelepedni, hogy elkerüljék a tenger veszedelmeit (XVI, 54). Kelet és Nyugat az Antar-regénynek nyilván úgy tűnik fel, mint szárazföld és tengervidék.

Megközelítőleg talán a banú Aszfar jelöli az európaiakat (XXVI, 30, XXXI, 35, XXXII, 32). Khoszru és Kaisar mellett a hatalom példája: a banú Aszfar királya (XI, 18). A császár Aszfar királyainak királya (XVIII, 51).

Byzánctól négy havi szárazföldi, vagy 40 napnyi tengeri út visz Lejlamán frank birodalmáig. Lejlamán Kámforszigetének,¹ Kristályvárának ura. Lejlamán versenytársa Száfát frank király, al-Váhát szigeteinek fejedelme, a ki Andalúzia határától, Al-Khálitját szigeteitől egész az atlanti óceánig uralkodik (XXIX, 40). Némi erőlködéssel ezek közt a határok közt Franciaországot kereshetnők, de ezek a határok csakhamar a képzelet ködébe vesznek, midőn azt halljuk, hogy Száfát király várát 4 sziget veszi körül, hogy négy birodalma van: 1. Kristály vára, 2. Nagy Róma, 3. Bálvány vára, 4. Kejrúna.

Száfát király birodalmából Antar és Heraklius Andalúzba, Spanyolországba vonulnak. Spanyolország királyának uralma alá tartoznak „az arab vidékek és

¹ Kámforszigete nyilván a meséből való, V. Chauvin: *Bibliographie des ouvrages arabes*, V, 30, 127, 214; VI, 109; VII, 11 (2. j.), 19, 32, 36, 175; szintúgy Beryllvár vagy Kristályvár, ibid. VI, 33, 182.

a tengeri klimák": Barka, Kairuvan, Alexandria. Egyptom hódol Antar előtt, míg Bahnasza, Ahnász, Akhnúm, Syene, Nubia, Bádsát, Dahsúr, Al-Asmúnejn eleinte lázad, de csakhamar szintén aláveti magát Byzáncznak (XXX, 33). Figyeljük meg itt az Antar-regény történelmi érzékét: szerkesztése idején Spanyolország és Észak-Afrika rég arab uralom alatt állottak, de csak egész kivételesen árulja el, hogy ezek „arab vidékek”, különben mindig kereszténynek tünteti fel a Földközi-tenger egész mellékét.

A regény épp azt beszéli, hogy Észak-Afrika byzáncki fennhatóság alá kerül. Érdekes, mily görögös-latinos színt ad az itteni uralkodók nevének: Tunisz ura Martos, Kairuván ura Kardúsz, Egyptom ura Hermes ibn Al-Urnúsz (fia Mukaukis ismert történelmi nevet visel); a lázadók: Kindarjús ibn Kirmász, Szindárisz, Theodorus és Szúmkhál, tehát utóbbi kivételével minden név s-re végződik, a görög-latin gyakori végződést követve.¹

Andalúzia ura Dsantijájl, annyi mint Santiago. Unokaöcscse, a spanyol szerzetes János, Máté fia, melléknevén Sasaná.

A frank nevek javarészt rejtvények. A képzelet-szerű Bajdháúország királya Lejlamán ibn Markúm és Mejszirún. Európai frank király Lejlamán ibn Marájir (XXIX, 22), fia Szerdsaván.² Hasonló végződésű a Khajladsán, Khalandsán név (XXIV, 8, XXIX, 20) és Sahrimán³ (XXIX, 39). Szerepel még Szabatri

¹ Erről az átírásról I. J. Friedlaender: *Die Chadhirlegende und der Alexanderroman*, p. 294, 3. j. N. Sándor genealogiája részben a miénkhez hasonló neveket is tartalmaz.

² Perzsa név is (XVII, 31).

³ Perzsa név is (XXVIII, 25).

király is At-Tálút¹ lovaggal (XVI, 54), Kábúsz vezér (XXIX, 10) és Samrút ibn Dámát frank király (XXXII, 51).

Érdekes, hogy női nevet csak egyet tud: a Mirjám, Mária nevét, a melyet a korából ismer. A frank hercegnő, kit a császár Antarnak ad, Mirjam; a római király huga, a kit Antar nőül vesz: Mirjam. A frank hercegnő, a ki Herakliusnak lesz felesége: Mirjamán.

Legnevezetesebb a nevek közt a Sahrimán király csoportja. Sahrimánnak öt fia lép fel regényünkben: Khajladsán vagy Khalandsán, Múbert (vagy Núbert, egyszer XXIX, 39 Joubertnek nyomtatva), Szúbert, Kúbert, végül Bohemund. Ezek közül Bohemund neve biztos. Sahrimán-ban, ily előkelő dynastia fejében merjük-e Charlemagne-t, Nagy Károlyt látni? Kétséges. Figyelemreméltó a 3 testvérnév: Múbert, Szúbert, Kúbert, hozzáveendő még a tenger királyának atyafia, a „tengeri“ Súbért. Kern a Joubert nevet találja regényünkben.² De itt nem csak egy névvel, hanem névcsoporttal van dolgunk, a mely egészében bert-re végződik. Ilyen végződésű név az ó-franciában számos akad, a Chansons de Geste-ből Langlois³ nyomán a következők jegyezhetők ki: Dagobert, Englebert (Englbert), Foubert, Gerbert, Gibert, Gilebert, (Gislebert, Gillibert, Gillebert), Girbert, Gobert, Gombert, Guibert, Guilebert, Gilebert, Gybiers, Herbert (Erbert,

¹ Rendesen a bibliai Saul király neve.

² Fr. Kern cikke: *Mitra*, Monatsschrift für vergleichende Mythenforschung. Wien-Leipzig, 1914, p. 89.

³ Ernest Langlois: *Table des noms propres de toute nature compris dans les Chansons de Geste*. Paris, 1904.

Arbert), Ymbert, Ybert, Isambart (Ysembart), Isambert, Jobert, (Joibert), Lambert, Obert (Aubert), Robert, Tiibert (Tybert), Tuibert. — Bohemund atyja is Guiscard Róbert. A -bert tipikusan frank végződés. A mellett mint névkezdő szótag gyakori a ber-; pl. Berart, Bernart, Beraut, Berenger. Ezek közül Bertrand és Bernard már a hágai töredékben olvashatók, a melyben Gaston Paris felismerte a franczia epika legrégibb törmelékeit.¹ Ezeket a régi frank hősnévelemeket visszhangoztatja regényünkben Szübert, Kúbert, Múbert és Súbert neve.

Kúbert fiának tekintí magát, valójában pedig Antarnak gyermeke Dsúfarán. E mögött Bouilloni Gottfried középkori franczia neve rejlik: Jofroi, Jefroi, Geffroi.²

Még egy keresztes vitézt mutat be regényünk Antar fiának: Ghadhanfar. A név oroszánt jelent. Vajjon melyik keresztes rejlik e név mögött? Balduin? Raimund? Tankred? Menjünk-e az „oroszlán“ jelző miatt Oroszlán Henrik herczegig (1172), vagy egészen a harmadik keresztes hadjáratig, Oroszlánszívű Rikhard kedvéért? Balduinra azért gondolhatnánk, mert testvére és fegyvertársa Gottfriednek, miként a regényben Ghadhanfar is Dsúfaránnak.

¹ Gaston Paris: *Histoire poétique de Charlemagne*. Paris, 1905², p. 50, 465. A Bertrand-Bernard névről Léon Gautier: *Épopées françaises*, IV, 1882², p. 12, 90, 153, 381.

² Langlois: *Table des noms propres*, p. 272, 289, 290, 368, 377—380.

Európai viszonyok.

Az Antar-regény nem ismeri Európát s így azokat az eltéréseket sem, melyek valóban megkülönböztetik a Kelettől. Másrészt a csodák otthonának nézi Európát.

A császár arabul beszél (XXIX, 16), a frank leányok tanulnak, tudnak arabul (XXIX, 48), Szerdsaván művelt arab nyelven mutatkozik be a harcz előtt (XXIX, 38). Dsúfarán még frank földön jobban szereti az arab nyelvet, mint a frankot. A spanyol vezér elefánt hátáról harczol (XXX, 15). Dsúfarán Európában teveosztással nyeri meg a frankjait (XXXII, 52).

A frankoknál nem illetlenség, hogy a nők a férfiak mellett ülnek (XXXII, 49); ezt a regény helyesen tudja, de az európai lányoknak, herczegnőknek a valónál nagyobb szabadságot enged (XXIX, 48).

A mit a frank férfiokról tud, azt természetesen Ázsiában is megfigyelhette. Csupaszképűek, bajusz- és szakálltalanok (XVI, 53). Szeretik a páros viadalt (XIV, 21). Vetődárdával harcolnak; Bohemund azt hiszi, hogy ilyet a beduin Antar nem ismer (XXXI, 16).

Az európai művészet bámulatba ejti. A byzánczi császár sátrát madár-, állatképek és más ábrák díszítik (XXIX, 23), palotáját pedig Jézus, Mária, az apostolok és a szentek képei, szobrai. Byzánczi művészet alkotta meg Antarnak lovasszobrát érczből, Sejbúbbal és Khudzrúffal, mint mellékalakokkal. (XXX, 45). A byzánczi iparművészet alkotásai is nevezeteseek. Antar római díszruhát ad Urvának (XXVIII, 42). Még a Szúdánban is római művű szőnyeggel találkozunk (XXIV, 36). Papok, szerzetesek

művészi serlegeket készítenek (XXIX, 47). Úgy látszik, a művészetet is javarészt az egyháznak tulajdonítja. Még a frank vár alatt a sziklába is régi görög papok vájták az utat (XXIX, 47).

A keresztény művészet valóságos csodákat alkot. A képzelet országában épült Bejdháu fellegvára egy darab átlátszó beryllusból készült (XXV, 29). Száfát országában egy görögművű varázsszobor indít meg és állít meg egy folyót (XXX, 4). Kúbert a saját várának csodáit mutatván be Antarnak, sziklába vájt lépcsőhöz vezeti, itt hatalmas lovas a lován forog, s kardjával elállja az utat. Antar zavarba jön, hogyan mennek innen tovább. Kúbert megmagyarázza neki, hogy ez a lovas ércből való, görög művészek alkotása; Kúbert meghúz egy gyűrűt: láncz, márványlap segítségével a gépezet megáll. Más hasonló szerkezetet is bemutat Antarnak, majd újra forgásnak indítja a lovas. Figyelemreméltó, hogy a Sah-Namehban a byzáncziak hasonló próbára teszik az irániakat: megmutatnak egy női szobrot, a mely egyre sir, időnkint felemeli kezét s letörli könnyeit; majd egy lovas, a ki mágnes folytán a levegőben lóg (*Firdousi-Mohl* VII, 99—103).

Kúbert palotájának egyéb művei is bámulatba ejtik Antart: szobrai, képei, madarai nyilván mesterséges madarak, a melyek arabul és nem arabul énekelnek (XXIX, 43).

A keresztény vallás az Antar-regényben.

Az európai viszonyokat regényünk egészen meszeszerűen képzei. Ellenben a keresztény vallást megfigyelésből ismeri, már a hogy az arab köznép ismerte

a keresztések vallását: nem az egyház irodalmából és történelméből, hanem a kereszténység szembeszökő megnyilatkozásaiból.

A felöltő tévedés nem sok. Meglepő az a hiedelem, hogy a keresztényeknek nem szabad állathúst enniök. A syr keresztény Nuszejrt bemutatja mint Vadetetőt, mert a zsákmányolt tevét maga nem ette, hanem az állatoknak csapott belőle lakomát (IX, 64, 65, X, 59, 67). Gondolhatnánk itt valami helyi vagy vidéki tilalomra, de regényünk általában is a keresztény harcosokat azért mondja kisebb értékűeknek, mert fűneműeken nevelkednek (XII, 71). A tévedés talán úgy keletkezett, hogy a keresztések nehezen fanyalodhattak a szokatlan tevehúsról s így azt a hiedelmet kelthették, hogy vallásuk tiltja a húseledelt. Másrészt azonban az Antar-regény tudja, hogy a keresztények nemcsak borral, de szalonnával, zsírral is élnek (XVI, 54).

Egy másik tévedése vagy téves túlzása regényünknek, hogy a cingulust (zunnár) szinte akkora tisztelettel öveztetik, mint a keresztet. A mikor a világ beteg voltát a vallások viszályával magyarázza, a kereszténységet így jellemzi: van, ki keresztet csókol és cingulussal övezkedik (XVI, 8). Bejdháu népe cingulust ölt, keresztet imád (XXV, 26). Dsúfaránról azt kérde Ghadhanfar: hát nem imád keresztet, nem ölt cingulust, szóval nem keresztény-e? (XXXII, 26). A császár felszólítja Khoszrut, építsen messiás- és cingulusimádó templomot (XVI, 53). Khoszru viszont fogadkozik, ő nem engedi, hogy valaki a föld színén cingulussal övezkedjék (XIV, 15). A syr sereg keresztel, cingulussal hatol be a tűz templomába (XVI, 72). Aszvadot elfogják „a cingulus” emberei (XIV, 20). Cin-

gulusra esküszik a syr Arethas király (XVII, 6), Santiago spanyol király (XXX, 12), Dsúfarán (XXXII, 31).

Hogyan tehetett az öv szert ily módfeletti jelentőségre? Nyilván könnyebb megismerni a szerzetesek öltözetét, mint a keresztény lélek hitét. De miért épp az a ruhadarab tűnt fel oly fontosnak? Két magyarázat ajánlkozik.

Legelőbb hozzá kell tennünk, hogy a Sah-Nameh is hasonló jelentőséggel tünteti ki a cingulust. Mikor Sápúr király pusztítja a byzánczi birodalmat, a görög sereg zúgolódik: nem marad többé kereszt, sem stóla, a püspök öve odaégett, a metropoliták keresztje elhamvadt (*Firdousi-Mohl* V, 372). Nagy Sándor, a kit a Sah-Nameh mint byzánczi uralkodót kereszténynek tüntet fel, a papok övére és a Szent Lélekre esküdözik (V, 147). Egy keresztény leány ily esküt tesz: Istenre, a papok 72-szer csavart övére, Krisztus lelkére és a keresztért való gyászra (V, 354). Világos, itt a keresztény cingulus felvette a zoroastrismus kostijának tekintélyét. A *kosti* (öv) felöltésével a hívő belépett a parszi közösségbe.¹ A Sah-Namehban az öv a tűz vallásának legfőbb jelképe. Mikor Szeisztán tartománya Zoroaster hitére tér, megtanulják a Zend-Avestát, felöltik a kostit s meggyújtják a szent tüzet (IV, 354). Az Iszfendiárnak hódoló népek jelentik: felövezkedtünk a kostival, küldd el nekünk a Zend-Avestát és Zerdust (Zoroastert) (IV, 344). Lohrasp, lemondva a trónról, visszavonul a tűz templomába s felövezi a kostit (IV, 288). Zoroaster felléptére a nép

¹ Geiger-Kuhn: *Grundriss der iranischen Philologie*. Strassburg, 1896—1904. II, 703. L. még Goldziher: *Islamisme et Parsisme*, Actes du premier Congrès international d'Histoire des Religions. Paris, 1901. K. I. 13. l. 5. j.

főbbjei kostit öltenek s vallják az új hitet (IV, 291); ez a hit tiltja, hogy bálványt imádjának és parancsolja, hogy kostival övezkedjenek (IV, 292). Maga a sah, Gustaszp is felveszi a kostit (IV, 295), hiába akarják eltántorítani: oldd le a kostit (IV, 298). Ha az Antar-regény oly földön keletkezett, a melyen a perzsa emlékek éltek, akkor a kosti jelentőségét átvihette a cingulusra.

Egy másik magyarázat még egyszerűbb. Nemcsak a szerzetesek viseltek övet. Az iszlám országaiban a nem muhammedán lakosságot néha kötelezték, hogy ruházatával különböztesse meg magát a muszlimoktól. A szigorú hanbalita iskola azt követeli, hogy minden keresztény övet öltönn.¹ A kényszerövet idővel vallási jelképnek nézhették.

A cingulusnál is nagyobb természetesen a kereszt szerepe az Antar-regényben. Közeledő keresztény seregénél legelőbb is kereszt, aranykereszt tűnik fel (XII, 72, XVIII, 50, 51), lobogók mellett és lobogók-nál is inkább a kereszték jelzik a keresztény sereg útját. Harczban felemelik a keresztet (p. XXIX, 29). Khoszrutól is azt követelik, hogy ne lobogtasson más zászlót, mint a melyen Mária fia, Jézus neve és a dicső kereszt áll (XVI, 53). A frank király küldöttje és a görög császár felett gyöngyös arany kereszt látható (XXIX, 22). Az egyik vezér nyakában arany kereszt csüng (XXX, 36). A keresztet a mellén levő

¹ Goldziher: *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums*. XXXIX (1880), 307. A Szajjid-regény az övet a keresztény ember ismertetőjelének veszi. Ethé: *Die Fahrten des Sajjid Batthal*. II, 125, 144, 249 (102. j.), kivált 242, 11. j. Szajjid a cselből felöltött keresztény öv alatt még muszlim övet is visel. II, 65.

kereszt jellemzi. Ilyet is találunk regényünkben. Ghadhanfar, Antarnak keresztény fia, jáczinttal, gyönggyel kirakott arany keresztet visel a mellén (XXXII, 14). Sejbúb fia Khudzrúf, keresztény papnak öltözve, kagylóból rak a mellére keresztet (XXXII, 38). A keresztvesztész netovábbja a frank király, a ki minden oldalán aranykeresztet hord (XVI, 67).

A zászlókon Mária képét is látni (XXX, 19), mint ahogy a byzánczi császári palota is ékeskedik vele.

A kereszt mellett a papi és szerzetesi ruha szökött szembe. Byzánczban száz frank szerzetes köti ki, papi süveggel, papi inggel, színes csuklyával, papi gallérral, evangéliumot olvasnak, csengővel csengtetnek (XXIX, 22), Ébenfa pásztorbotot fognak kezükben Bajdháu papjai s arany-ezüst tömjéntartót lengtetnek (XXV, 29). Khudzrúf diakonusnak öltözik, ruházatának részletei aligha felelnek meg a kanonikus szabályoknak (XXXII, 39).

A tömjén és a csengő már átvisz a szertartásokhoz. Regényünkben sokszor csendül meg a harangszó (p. XII, 71, XXIX, 36, 37). Ismeri a keresztvetést is (p. XXIX, 13), a mely néha a haragnak (XXIX, 34), vagy az ijedtségnek is (XXIX, 37, 62) a mozdulata. A keresztvíz is szolgál a kereszténység jelképéül, pl. a császár a keresztvíz embere (XXIX, 13), vagy a keresztvíz embereinek ura (XXIX, 23, XXXII, 44). Rusztem, Khoszru vezére, fogadkozik, ő nem engedi, hogy Syriában valaki keresztvízbe szálljon (XVI, 53).

Regényünk, úgy látszik, tud a gyónásról, a halotti szentségek felvételéről, az utolsó kenetről. Harcz előtt a keresztény csapatok a halotti imát végzik (p. XIV, 17, 35, XXXII, 38). Részleteket is kapunk: Harcz közben Szerdsaván körül papok, szerzetesek, diako-

nusok, metropoliták tömjéneznak, evangeliumot, tórát olvasnak, a főpap az úrvacsorát mutatja be, leszáll Szerdsavánhoz, megkeni a fejét, háromszor megfüstöli, elvégzik a halottas imát. A frankok úrvacsorát vesznek, gyónnak. Keresztet vetnek. Szerdsavánra ráolvasás közben három keresztet tesznek, egyet aranyból, egyet elefántcsontból, egyet drágakőből (XXIX, 37, 38).

Az evangeliumot az Antar-regény igen sűrűn olvasatja fel. Csatában papok kiáltoznak, evangeliumot olvasnak, keresztet emelnek. A frank király küldte szerzetes körül a papok az evangelium parancsáttilalmát olvassák (XXIX, 29). Dsúfarán fölé az evangeliumot emelik (XXXII, 31). Az ilyen részletekhez a megfigyelésnek vajmi kevés köze van. A kórán alapján a keresztényeket regényünk elsősorban evangeliumolvasóknak képzei. Antar is eltökéli egyszer, hogy nem hagy tórimádót, sem evangeliumolvasót (XVIII, 37).

Az egyházi ünnepek közül regényünk említi a karácsonyt. Ezen a napon Arethas syr király, hogy Jézushoz közeledjék, meghallgatta minden alattvalójának panaszát (XXIX, 6). Virágvasárnapra is történik utalás abban az esküben, melylyel Sejbúb a császárnak hűbéresévé teszi Kúbertet (XXIX, 50).

Az Antar-regény sejti a papságnak jelentőségét az egyházban. Kiemeli, hogy a frankoknál elsők a papok (XXX, 27). Az élet minden vonatkozásában érvényesülnek. Vadjóllakatót syr keresztény papok varázsszegő talizmánnal látták el (X, 84). Bejdháu országában Antar elé jönnek papok, szerzetesek, káhinok, patriarchák, metropoliták, pásztorbottal, arany-ezüst tömjéntartóval, fűszerrel (XXV, 29). Konstanti-

nápolyban a császárt palotásai, vezérei, papjai, diakonusai, szerzetesei veszik körül (XXIX, 22). Damaszkusban papok, szerzetesek, a patriarcha, a metropolita üdvözli, vendégeli Antart (XXIX, 7). A frank király körül a csatában is papok sűrögnek-forognak (XXIX, 37). Andalúziában Santiago uralkodót papok, patriciusok, főszerzetes, metropolita környezik (XXX, 19); az uralmat papok, szerzetesek gyakorolják, még a politikai levelezést is ők végzik (XXX, 27).

A keresztény művészet, a melyről szó volt, szintén papok érdeme; ők készítik a remek serlegeket; a vár alatt elvivő út görög papok műve; szintúgy a mesterségesen forgatható érczlő.

A keresztény papnak regényünk — s itt régebbi arab irodalmi emlékeket újít fel¹ — szépen csengő szót tulajdonít: a rigó oly szépen szól, mint a keresztény szerzetes (V, 40), de már a párhuzamos vers a rigó szavát a minbarról elhangzó hirdetéssel hasonlítja össze (V, 41). Hasonló muszlim helyreigazítással még egyszer találkozunk: Ámir ibn at-Tufejl a mada-rakat keresztény szerzetes ékes szavához hasonlítja (XII, 43), Vadjóllakató a fülemilét muezzinneknak hallja (XII, 45).

Nem világos előttem az Antar-regény minden keresztény papi méltósága, különösen rejtvénytyszerű egy főpapi tiszt: Cáfír, Cáfúr, Cúnáfír (XXX, 11, 27).

Talán még az egyházi átokról is volt az Antar-regénynek sejtelme. Vadjóllakatót, a ki syr kereszt-

¹ A keresztény szerzetes a régi arab irodalomban I. P. L. Cheikho: *Les Récits bibliques et les allusions chrétiennes dans la poésie préislamique*. Beyrout, 1904, 36—38 Goldziher: *Der Diwan des Garwal b. Aus al-Huteja'a*. Leipzig, 1893. 44. l. 1. j.; 218—220.

tényből beduin lett, megfenyegetik honfitársai, hogy elérí őt a papok átka, mert messiásimádásról kő- és bálványtiszteletre tért át (XII, 77). Egy másik eset még nevezetesebb. Arethas damaskusi királynak unoka-öccse Abul Dúh beleszeret unokahugába, Arethas lányába, Halímába. De Halima ragaszkodik a keresztény törvényhez, ez pedig — bámuljuk regényünk tájékozottságát — megtiltja a házasságot unokatestvérek közt. Visszautasítja unokabátyját. Abul-Dúh bosszúból átpártol a perzsákhoz, „ezért a papok ki akartákátkozni s a keresztény közösségből kizárni“ (XXIX. 58), íme az excommunicatio.

A keresztény cultus helyeiről, szentélyeiről is tud az Antar-regény. Klastromokról, a melyeknek aján-déket küldenek. Szíriában a Nadsrán kolostor szerzete-seinek az imája foganatos (XIV, 6). A császár is eskü-szik Nadsrán szerzetesére (XVIII, 47). Antar Damas-kusban tornyot, egyházat, klastromot, papot, szerze-test pusztít, gyertyatartót, függönyt, keresztet zsák-mányol (XIV, 29).

Szentképről is tud az Antar-regény, a melyhez zarándokolnak. Erről a búcsúhelyről tüzetes leírást kapunk. Neve Bálványkolostor. Heraklius elcsodálko-zik ezen a néven, hisz' a keresztények, úgy mondja, csak Jézust és Máriát imádják. Szerzetesek megma-gyarázzák: ez a kolostor egész éven át zárva van; csak egyszer évente nyitja ki a szerzetese: búcsújáró ünnepén. Ilyenkor mindenfelől, templomból, klastromból odazarándokolnak, a szerzetes kinyitja az ajtót, a Bál-vány előtt inti őket Jézus, Mária, a 12 apostol tisz-teletére s felolvas nekik az evangéliumból. A Bálvány-hoz való búcsújárás napjainak elmúltával az egy évre ellátott szerzetes bezárja a kaput (XXIX, 63).

A legfőbb tisztelet az Antar-regény keresztényei részéről természetesen Jézus és Mária iránt nyilatkozik meg. Jézus-Máriára esküsznek, Jézus-Mária csatakiáltással rohannak harczba (XVI, 31). Konstantinápolyba a messiásnak és a tiszta Máriának segítségével érnek (XXX, 44). Esküsznek Boldogasszonyra és a messiásra, a ki férfi nélkül született (XXIX, 43). Mária a szűz (XXIX, 15), a tiszta szűz (XXIX, 63), Úrnőnk a fény anyja (XXIX, 23, 24, 43, 48), szépséges arcú Úrnőnk (XXIX, 40).

Jézus és Mária mellett leginkább Keresztelő Szent Jánost tisztelik, neve rendszeren Mári Khanna Al-Mamadán, Keresztelő János Urunk (XII, 77, XXX, 1, XXXI, 18, XXXII, 8, 39, 53; csak Khanna XXX. 42; Jukhna XXIX, 36).

Az apostolok egyetemleg tárgyai a tiszteletnek. Heraklius a messiásra és a 12 apostolra esküszik (XXX, 6), Dsúfarán a szép apostolokra (XXXII, 37). A byzáncki császári palotában Jézus, Mária, az apostolok és követői vannak ábrázolva (XXIX, 15).

Bohemund Szent Lukácsra esküszik (XXXI, 10), Szerdsaván frank király pedig következőkép: a keresztre, Nadsrán klastromára, Simon szerzetesre, a Szentek imáira, az áldozat (kurbán) áldására és bizonyítékára (XXIX, 36). Bajos volna bármely egyház naptárában a következő eskübe foglalt szentre rátalálni: „A messiásra, a 7 igére, Száháf szerzetes porára, a ki 40 évig időzött Zarzúr kolostorában s nem mosta arcát mással, mint keresztelő vízzel“ (XXXII, 44). Milyen 7 igére¹ esküsznek? Száhát szerzetes a Kelet és Egyptom nagy askéta reme-

¹ A 10 igére regényünkben a zsidók esküsznek (XVIII, 56).

téire emlékeztet. Egy ily remetének czellája szerepet visz regényünkben: Kejsz, Absz királya, törzsének összeomlásakor az Euphrates mellé menekül, ott egy remetét megöl, czelláját elfoglalja, a környékbeliek hozzázarándokolnak ajándékaikkal (XXXI, 38). Mint az igénél a 7, úgy a következő esküben a 70 tűnik fel: a messiásra, a Boldogasszonyra, a 70 zsoltárra (XXIX, 23). Dsúfarán esküszik Dávid zsoltáira (XXXII, 41), a tórára, az evangeliumra, a keresztre feszítettre és a cingulusra (XXXII, 31). Khudzrúf diakonusnak öltözve, a messiásra, a nagy egyházra, az áldozatoltárra esküszik (XXXII, 40). Az a hűbéres eskü, a melylyel Sejbúb a byzanci császár iránti hűségre kötelezi Kúbert frank királyt, feltűnik durva gúnyjával (XXIX, 50).

Aránylag elég ritka a kereszténység iránti polemia. Vajjon lélektani finomságot találjunk-e abban, hogy épp az egyháznak apostatája, a syr keresztényből beduinná lett Vadetető heveskedik saját régebbi hite ellen? Korholja egykori hitsorsosait, hogy keresztet, falra festett képet imádnak s mikor őt, a hitehagyottat, a papok átkával fenyegetik, mert messiásimádásról kő- és bálványimádásra tért, Vadetető hazugoknak szidja őket: az arabok nem imádják a bálványt úgy, mint a keresztények Jézust, Máriát, Keresztelő Jánost, hanem mint közvetítőt a teremtőhöz (XII, 77, 78).

Antar maga jóval tapintatosabb. A mikor Arethas keresztény hitre akarja téríteni, kíméletesen elhárítja: ő nem vall olyan hitet, a melynek külső és belső mivoltát nem ismeri (XVI, 55, 56). Antar a Circesium-belieket királyuk iránti hűségre intve, hozzáteszi, ne vétsenek Mária fia, Jézus ellen (XXIX, 11).

A polemia körülbelül a kórán csapásán halad,

vezérlő motivuma: Isten nem született s nem szült (10. szúra 69; 18. sz. 3). Csak egy elbeszélés az Antar-regényben bántóbb célzatú. Antar egyik ellenfele Ibn ad-Dajr vas-Sáhid, a klastrom és az angyal fia. Ennek rendkívüli a története. Egy frank királyi párnak nem volt gyermeke. A királyné ellátta a templomokat oltárruhával, megajándékozta a fogadalmi kápolnákat, a papokat, a szerzeteseket. Végül leánya született. A kis gyermekkel felkeresik a szent helyeket. Felnő, maga is elzarándokol sok felé. Beleszeret Simon szerzetesbe. Az ő kedvéért a királyleány is belép a szerzetbe. Simon szerzetes nemsokára meghal, de a királyleányt teherben hagyja. A leány azt beszéli szüleinek, hogy álmában angyal jelent meg neki, tűzoszloppal megütötte, ettől esett teherbe. A király és a királyné nagyon büszkék, hogy leányuk ekkép a frank nők fölé emelkedett, unokájukat elnevezik az angyal és klastrom fiának. Antar megöli (XXIX, 57). Ez nyilván az apácza- és szerzetesélet boccacció-ízű megcsúfolása. De regényünkben nincs mása. Illetlen gúny csak itt-ott szólal meg, a tömjénezésről, a kenetről (XXIX. 23, 25, 50; XXXII, 31).

* * *

Mindent összefoglalva, mondhatjuk, az Antar-regény ismeri a korabeli keresztényeket, a mint azok a közvetlen szemlélőnek mutatkoztak. Ismeri egy kissé a kereszténységet is. A byzánczi egyház kereszténységét így jellemzi: a császár követi a keresztény hitet, leborul a kereszt előtt, imádja a képeket, tiszteli a szentélyt, a monostorokat, a főpapot (XXIX, 27). Meglep az a pontos adat, hogy az egyház tiltja az unokatestvérek házasságát. Egyes elnevezések, mint

Mári hanna Al-Mamadán, Júkhna, Mar Thoma, Lúka arra engednek következtetni, hogy egyházi fogalmait részben syr forrásból merítette.

Rosszindulat sem vezérelte az Antar-regényt a kereszténységgel szemben. Hőse gyakran szövetkezik a keresztényekkel s oltalmazza a kereszténységet. Antar fellépte mintegy megvalósítja a görög császár álmát, hogy közel van Jézus paruziája (nuzúl) (XVI, 54).

Úgy tájékozottság, mint méltányosság dolgában az Antar-regény jóval fölötte áll a Chansons de Geste szerzői fölött, általában az európai középkornak az iszlámról alkotott ítélete fölött. A franczia epika a muhammedán ellenfelekről alig, vallásukról sehogy sem tudott képet szerezni. A Chanson de Roland pl. azt hiszi, hogy a szaraczenok úgy vannak szervezve, mint a francziák: 12 palatinussal, bárókkal. Az iszlámról általában borzalmas fogalmat alkottak maguknak.¹ A részeg Muhammedet megették a disznók, azért nem szabad a muszlimoknak sem bort inniök, sem disznóhúst enniök. Az iszlám a legtarkább bálványimádásnak, Jupiter, Apollo, Cahu, Margot, Malquedant, Tervagant cultusa. Beuve de Hamtone eposában olvasuk, hogy a sátán Muhammed szobrából mint vörös kutya rohant ki. Egy franczia középkori regény elvisz egy terembe, a melyben Apollo, Tervagant, Jupiter, Mahomet szobrai megfenyegetik a lábuk előtt keresztre feszített Krisztust.² Pedig a Chansons de

¹ L. az irodalmat erről a fölötte érdekes problémáról, V. Chauvin: *Bibliographie des ouvrages arabes*. XI. Liège-Leipzig, 1909. *Légende occidentale de Mahomet*, p. 212—234.

² *Les Narbonnais*... Kiadta Hermann Suchier (Société des Anciens Textes français). Paris, 1898, II, p. XXVII.

Geste jórészt már történelmi higgadtsággal tekinthet-
tek vissza a tőlük dicsőített küzdelmekre. Az Antar-
regény ellenben — minden arra vall — a keresztény-
ség és az iszlám harcainak századaiban alakult ki,
mégis oly bámulattal viseltetik a keresztény ellenfél
iránt, hogy legkiválóbb hőset, Gottfriedot, arabba,
Antar fiává teszi.

X. FEJEZET.

Irodalmi és folk-lore-i párhuzamok az Antar-regényhez.¹

Ismételten vitatták azt a kérdést, vajjon az Antar-regény hatott-e a középkori európai epikára, vagy pedig ennek a hatása alatt áll-e. Ebben a fejezetben ezt a főkérdést még nem oldjuk meg, csak érleljük a megoldását, azoknak az egyes elemeknek vizsgálataival, a melyek az összehasonlításra kiváltképp rászólgálnak.

Tényleges irodalmi kölcsönhatásra kevés részlet vall. Több már az általános folk-lore-ba vágó szokás, néphit, babona, a mely az Antar-regénybe is behatolt. Legtöbb pedig az a motívum, a mely minden elbeszélő-költészetnek közkeletű tartozéka, közhelye. Végül pedig akadnak meglepő egyezések is, a melyek a viszonyoknak és a gondolkodásnak hasonlóságából magyarázandók.

¹ Ez a fejezet még korántsem oldja meg az Antar-regény forrásainak problémáját.

Átvételek.

Regényünk néhány eleme, mindössze nem sok, külső körre utal, még pedig perzsa forrásra, egy Afrikáról szóló útleírásra és Európával való érintkezésre.

Perzsa elemek.

Boldog és boldogtalan nap. Átmenetül Perzsiához itt is Irák szolgál. Legalább is Irák uralkodójához, Numánhoz fűződik a szomorú és boldog napról szóló mesehagyomány. Évente egy napon Numán sötét ruhát öltve, kopasztott farkú lóra ült, körülötte ezer fegyveres szolga; a kívül ezen a napon találkoztak, azt megölték; este véresen jöttek haza. A boldog napon viszont pej lovon, zöld ruhában, gyöngyös koronával, ezer ifjúval nyargalt ki, magukkal byzanci ruhát, ezüst tálakon khoszrui denárokat vittek; a kívül találkoztak, ellenséggel-jóbaráttal, megajándékozták ruhával, teleszórták dínárral, este pedig borlakomához ültek.

Regényünk itt megszólaltatja a tőle koholt hagyományozók legtekintélyesebbjét, Aszmaít. Ez következő okát adja a nevezetes két napnak. Egyszer Numán együtt mulatott szeretett énekesnőjével és két kedves barátjával. Borámította szemmel úgy látja, hogy két barátja szeretkezik énekesnőjével, kardjával levágja mindhármukat. Tettére eszmélve, fájdalmában kitűzte tiszteletükre a boldogtalan napot. A boldog napot viszont annak emlékére ünnepli, hogy vadászon elszakadva a kíséretétől, egy beduinnál talált vendéglátó menedéket s szerencsésen visszatérhetett (V, 38, 39).

Regényünk ezt a mesehagyományt a cselekvény javára fordítja s alakjait a boldog napon érkezteti Numánhoz (V, 38, 39, VIII, 43). Egy-két vonással bővül még a boldogtalan nap képe: ez a vérontásnak, a gazdagok zaklatásának, a gyönyörök kerülésének, a piaczkok elzárásának napja (XI, 39).

Hogy miként szűnt meg a fekete napnak intézménye, azt egy 1001 éjszakai változat adja elő. Egy halálra ítélt tejjitaért, a ki halála előtt még gyermekeiről akar gondoskodni, kezességet vállal a barátja; a tejjita idején visszajön. Numán eltörli a kegyetlen törvényt.¹ Maszúdi egész eltérően beszéli el az intézményt. Numán meggondolatlanul megölt két barátjának emlékművet szentel, a ki az előtt le nem borul, kivégzendő.²

Khoszru igazságszolgáltató csengője. Az igazságos királyról szóló egyik mesehagyományt, minthogy Khoszruhoz fűzve tudja, regényünk bizonynyal perzsa forrásból ismeri. Khoszrut a keleti hagyomány általában eszményileg igazságos királynak tiszteli.³ A monda megfelel arra is, miként lett igazságossá. Nagyon szerette a vadászatot, a vadászmadarakat, a sólyomféléket. Feltűnt neki, hogy ezek a vadászmadarak oly rövid ideig élnek; megtudta, hogy a ragadozók-

¹ Chauvin: *Bibliographie des Ouvrages arabes*, V, 215. Ez a Bürgschaft-motivum. Numán napjairól szóló irodalmat, l. Chauvin II, 193; III, 124; V, 215, 296.

² René Basset: *Revue des Traditions populaires*, XII (1897), 633.

³ P. Firdousi-Mohl, VI, 290, 557. Nöldeke kifejti, mily ellentétesen ítéli meg a keleti és a nyugati történetírás Khoszrut; nem találja megokolatlannak, hogy a Kelet benne az igazság mintáját látta. (*Nöldeke-Tabarí*. Leyden, 1879, 160, 161. lap jegyzete.)

nak kurta az életük. Ezóta tartózkodott az erőszaktól s igazságossá lett.¹ Regényünk is „az igazságos királynak” nevezi Khoszrut (II, 71, III, 10). Azt beszéli, hogy feje fölé arany-harangot készíttetett, a haranghoz ezüst láncz volt erősítve, ezt a lánczot a palotán kívül meg lehetett húzni; ha az igazát kereső meghúzta, a harang megszólalt, a palotások bebocsátották a panaszoszt Khoszu elé (Szírat II. 71).²

Az a gyűjtemény, a mely Khoszuinak erőszaktól való elfordulását a ragadozók rövid életével okolta meg, szól erről a harangról is. De olvashatjuk benne ennek a harang hasznának nevezetes példáját is. Egyszer erősen megszólal a harang (itt selyemzsinórral húzzák meg), kifutnak: ott áll egy elcsigázott, kiéhezett számár; gazdája kiméletlenül, mértéktelenül dolgoztatja, terheli s a mellett koplaltatja. Khoszu utána jár a sérelemnek, elhivatja a számár gazdáját, korholja, elvereti, írásba foglalja ítéletét a számárról s a piaczkon hirdeti: mindenkinek kötelessége, hogy kivénült munkás állatjáról gondoskodjék.³

Khoszuénál csodaszerűbb az a harang, a melyet a muhammedán legenda Gábor angyallal Dávid király számára lehozat az égből; az ítélőteremben volt felállítva, két oldalt a két pörösködőt helyezték el: a kinek igaza volt, annak érintésére a harang megszólalt.⁴

¹ *Fākihat al-khulafāu vamufākahat az-zurafāu. Fructus imperatorum et jociatio ingeniosorum*, ed. G. S. Freytag, Bonn, 1852, p. 220, 221.

² U. o. 221.

³ U. o. 121, 122.

⁴ L. erről a tárgyról: Gaster: *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums*, XXIX (1880), 316—322. Érdekes változatra figyelmeztet Goldziher professor Damirínál, s. v. Khirnik.

De a Khoszru igazságharangjához sokkal közelebb áll egy leginkább N. Károlyhoz fűződő monda, mely Grimm *Deutsche Sagen* gyűjteménye révén ismeretes. N. Károly Zürichben oszlopot állíttat, fenn haranggal és kötéllel, hogy mindenki meghúzhassa, a ki igazát keresi. Egyszer egy kígyó húzza meg a harangot. N. Károly kész az állatnak igazságot szolgáltatni. A kígyó elvezeti a királyt fészkéhez, a melyet egy varangy foglalt el tőle. N. Károly megöleti a varangyot s visszatelepíti a kígyót. A kígyó halála tovább fejté a mesét.¹

Legközelebb áll az ítélethez, a melylyel Khoszru a számárnak tett igazságot, a *Novellino*² következő anekdotája. Giovanni di Acri király harangot állított fel, hogy mindenki meghúzza, a kin sérelem esett. Midőn a harang kötele az eső folytán rövidebb lett, vadszölővel megtoldották. Arra vetődik egy nemes, de kivénült paripa, a melyet öreg korában a gazdája nem akart táplálni, útnak eresztette. A ló éhesen a vadszölő után kap s ezzel meghúzza a harangot. A bírák kijönnek s úgy látják, mintha a ló igazát keresné. Kimondják, hogy a lovag, a kit a ló fiatal korában szolgált, ellássa az állatját vénségében.³

¹ *Deutsche Sagen*. Herausgegeben von den Brüdern Grimm. Vierte Auflage, besorgt von Reinhold Steig. Berlin, é. n. p. 332 és p. 517. Gaston Paris: *Histoire poétique de Charlemagne*. Paris, 1905², 354. A monda gazdag irodalmát adja Chauvin: *Bibliographie des ouvrages arabes*, II, 201, 202. Kiegészítendő: G. Paris: *Journal des Savants*, 1896, p. 637—643, 718—730.

² *Le Cento Novelle antiche*. — *Il Novellino*. LII. sz. Ennek forrásáról l. Alessandro d'Ancona: *Romania*, III (1874), 611, s külön *Studj di Critica et Storia letteraria*. Bologna, 1912². Utóbbihoz nem fértem hozzá.

³ Ezt a mondát N. Károlyra vonatkoztatja Simrock költeménye: *Das Pferd als Kläger*.

Repülés az égbe sasok vitte szekrényben. Ebben a kapcsolatban tárgyalunk egy mondát, a melynek megfelelőjét a perzsa irodalomban is találjuk, de a melynek eredete korántsem bizonyos. Nimród elhatározza, hogy az égben támadja meg Istent. Szekrényt készítet, egyik ajtaja ég felé, másika a föld felé nyílik. A szekrény négy sarkába egy-egy lándzsát szúr, minden lándzsához egy-egy sast köt, a melyet három nap óta böjtöltetett. A lándzsák hegyére húsdarabokat szegez. A ládába Nimród ül bele a vezírjével, vele van tegze tele nyíllal. A sasok a hús felé repülnek, a hús természetesen velük repül felfelé s így folyvást magasabbra viszik a ládát. Végül a föld már csak ködfelhőnek tetszik. Nimród már hallja az angyalok énekét. A harag egy angyala feddi: merre tart, hisz az első éig az út 500 év, a 7 ég mindegyike 500 év és a köz az egyik égtől a legközelebbiig szintén 500 év.¹ Nimród vezírje szörnyet hal. Nimród megátalkodik: nyilat lő az ég felé; Isten véresen visszaküldi. A büntetés angyala egyet legyint szárnyával s Nimród a repülő gépével lebukik a tengerbe; a hullámok kivetik a partra, alattvalói eleinte nem ismernek uralkodójukra (Szírat I, 32, 33).

Ez a legenda az arab irodalomban népszerű.² Tabarí³ több változatát közli. De másrészt a Sah-Nameh is beszél hasonló mondát. Egy gonosz dív (démon) fiatal ember alakját öltve (Nimródot Iblisz tántorítja meg), csábítja Kej Kávusz királyt: hatal-

¹ Ez a legendai képzet ismétlődik az Antar-regényben; úgy látszik, aggadikus eredetű, Talmud Bab. *Khagiga* 13^a.

² V. ö. M. Grünbaum: *Neue Beiträge zur semitischen Sagenkunde*. Leiden, 1893, p. 97.

³ *Annales*, ed. De Goeje, I, 321—324.

madba ejtette a földet, de az ég is hadd engedelmeskedjék neked. Kej Kávusz az astrologusoktól tudakolja, mily messzire van a föld a holdnak egétől. Éjnek idején sasfészeket fosztogat, fiókjaikat éveken át sült húson, bárányhúson neveli.¹ Mikor a sasfókok erősek, mint az oroszánok, Kej Kávusz indiai aloëfából trónust készített, oldalt lándzsákat, a lándzsákra pedig egy-egy negyed bárányt erősít, a trónushoz négy erős sast kötöz. Éhségtől hajtva a sasok a hús felé törnek s röptükben viszik Kej Kávusz trónusát. „Hallottam — mondja Firdúsi —, hogy Kávusz az égboltozat fölé szállt, s abban a reményben folytatta útját, hogy az angyalok fölé emelkedik; más azt véli, hogy azért repült az ég fölé, mert ostromolni akarta íjával és nyilaival. Van erről mindenféle hagyomány, de az igazságot csak az Isten, a teremő tudja.“ A sasok elfáradtak, visszaszállnak a földre (*Firdousi-Mohl* II, 31—34).

Firdúsi többször utal, művének további folyamán is, Kej Kávusz égberepülésére (IV, 193, 460, VI, 548). De különösen megfigyelni való, hogy erről a mondáról számos eltérő változatot ismer. Feltehető tehát, hogy ez a gazdag perzsa hagyomány hosszabb időn át fejlődött s talán megelőzte a muhammedán legendát.²

¹ Tabarínál (I, 321) Nimród húson és boron neveli föl a sasfókokat.

² Nimród a perzsa hősmondának nemcsak Kej Kávuszához hasonlít, hanem Dhahhákhhoz is. Erre Mohl figyelmeztet (*Firdousi-Mohl*, I, 43). Nevezetes, hogy már Tabarí fölhozza azok véleményét, a kik Nimródot, úgy látszik, azonosították Dhahhákkal. Tabarí ezt az azonosítást czáfolja (*Annales*, ed. Leyden, I, 323, 324).

Ha fel is tesszük, hogy az arab legenda a fiatalabbik, még korántsem döntöttük el az ily repülés motívumának eredetére vonatkozó kérdést. Előfordul az a perzsa hősmondánál korábbi elbeszélésekben is, a régi babyloni hagyományban s kivált gyakran a Nagy Sándorról szóló mondákban. Már a jeruzsálemi talmudban beszéli R. Jóna, hogy Nagy Sándort kezében gömbbel ábrázolják, mert felfelé szállt, szállt, szállt, míg a világot gömbnek, a tengert tálnak nem látta.¹ Pseudo-Kallisthenes egyik változatában két csodálatos madár viszi szárnyán Sándort, míg a föld és a tenger olybá tűnik fel előtte, mint szérű, a mely köré kígyó csavarodik.² Különösen gazdagon színezi ezt az égberepülést a francia Sándor-regény.³ Nagy Sándor Babylonba ér, a borzalmas griffmadarak földjére, hét-nyolcz ily rengeteg madarat egy fából és bőrből készült láda elé fog, maga a ládába ül, kezében lándzsán húst tart a láda fölé, a griffmadarak a húsnak tartanak, magasra szállnak, míg a nap nem perzseli el tollazatukat. Ekkor Sándor gyors mozdulattal lefelé tartja a lándzsát s így a föld felé irányítja a madarak röptét.

A madár segítségével való repülést már a babyloni Etana-legenda is felhasználja. A Sándor-mondának erről az eleméről elfogadható Lidzbarski feltevése, hogy az babyloni eredetű.⁴

¹ Jer. Talmud : *Aboda Zara* 42°, hasonlóan *Numeri Rabba* XIII, 14.

² L. a változatokról J. Friedlaender : *Die Chadhirlegende und der Alexanderroman*. Leipzig, Berlin, 1913, p. 16, 23.

³ L. Paul Meyer : *Alexandre le Grand dans la littérature française du moyen âge*, II, 189 ; változata I, 130—134.

⁴ Lidzbarski : *Zu den arabischen Alexandergeschichten*. Zeit-

Afrikai hagyományok.

Antar anyja Zabíba szerecsen rabnő. Regényünk a XIX. kötetben megteszi szudáni királyleánynya. Antar egy afrikai hadjáraton tudja meg anyjának királyi származását. Erre a hadjáratra az Antar-regénynek alig volt valamelyes epikai hitelű hagyománya; az egész bonyolítás kényszeredetten van ki-eszelve. Az elbeszélés elevenítésére szokatlanul sok csodaszerűt elegyít bele, pl. zsiráf hátáról harczoló afrikait, érczkarmú embert, harczos boszorkányt. A mellett felhasznál néprajzi adatokat, nyilván valamely Afrikáról szóló földrajzi műből.

Antar Afrikában egy fához ér, a melynek különös a rendeltetése. A kalmárok, a kik erre járnak, a fa alá teszik áruikat külön-külön; másnap pedig minden

schrift für Assyriologie, VIII, 266, 267. Röheim Géza dr. arra hívja föl figyelmemet, hogy Ed. Stucken: *Astralmythen*, Leipzig, 1907 műve küszöbén ezt az égberöplést az Etana-legenda Dugul-ibri motivumaként mutatja be. A tárgy bibliographiájáról l. Chauvin: *Bibliographie des Ouvrages arabes*, V, 230, Oiseau dressé à emporter un char (az Antar-regényre is utal) VII, 84 (Sándor-monda). Chauvin nem hozza föl a Kej Kávusz röplését a Sah-Namehből. Hozzáveendő még Lidzbarski czikke, Paul Meyer könyvének idézett helyei, továbbá Wilhelm Hertz: *Gesammelte Abhandlungen*. Stuttgart-Berlin, 1905, p. 31, 32, 90, 104, 119, 2. j., valamint J. Friedlaender: *Die Chadhirlegende und der Alexanderroman*. Leipzig-Berlin, 1913, p. 16, 23, 136, 148, 150, 158, 174, 228 és 327 (utóbbi helyen arról, hogy az élet forrása adja a röplésre való erőt). — A legendát földolgozta Victor Hugo is (*La Fin de Satan. Nemrod*). Nimród a Noeh bárkájának roncsaiból készíttette a röplő szekrényt, kígyóbőrrel boríttatja, lándzsájára oroszlánhúst tűz, négy sassal viteti magát az Ég ellen.

nyaláb mellett egy cserenyalábot találnak, éghajlatuknak, népüknek megfelelőt; a kinek tetszik a csere-nyaláb, elviszi, a kinek nem, az elviszi a magáét. Antar és kísérete is megteszik a próbát. Letesznek nyalábokat, elnyargalnak, visszajövet minden csomag mellett cserecsomagot találnak; elviszik (XIX, 31).

Ez a néma kereskedelem az emberiség fejlődésének egy fokához fűződik. Az ily néma kereskedelem rendszerint a határon, idegenek közt fejlődik ki. Grierson arra magyarázza, hogy a kereskedő idegenek ekkép kerestek biztosítékot az ellenségeskedés ellen. Émile Durkheim ezt a szórtlan üzletkötést valóságos eredetre vezeti vissza. Két egyén, a ki egymással nem beszélhet, egymást nem láthatja, nyilvánvalóan *tabu* egymásra. Ők is, a közvetítő hely is az istenség oltalma alatt állanak. Somló Ceylon szigetén, a veddáknál keresi ennek az intézménynek kiindulóját. De a „néma kereskedelem“ igen széles körben terjedt el, Amerikában is, kivált pedig Afrikában. A legrégibb nyoma Herodotosnál (IV, 196) ugyancsak Afrikába visz: Herakles oszlopain túl, Lybia partjain a karchidonok kirakják áruikat, majd hajóikról füsttel figyelmeztetik a lybiaiakat s ezek az áruért aranyat hagynak; személyes érintkezés nélkül cserélnek, alkudoznak, megegyeznek. Ha valahol, leginkább Afrikában kereshetnők ennek a kezdetleges üzleti cserének az eredetét. Ide helyezi az Antaregény is.¹

¹ A mit erről az ethnologiai kérdésről megtudtam, azt dr. Róheim Gézának köszönöm. Gazdag idevágó irodalmat állított össze részemre. Grierson (Hamilton P. J.) a kérdésnek egész művet szentelt: *The silent trade*. Edimbourg, 1903. Ehhez nem férhettem. Ismertette Émile Durkheim: *L'Année*

Meseszerűbb Afrikának egy másik fája. Ennek tevét áldoznak, mellette márványmedenczébe emírek, vezírek, szultánok 3 napig illatszert, rózsavizet visznek. Ha ellenség közeledik, áldozatot mutatnak be a fának; erre eső, villám zúdul az ellenségre, úgy hogy odaég, csak a csontja marad. Az ország ura leborul a fa előtt, a fa dörgést hallat s felhőig érő tűz-oszlopot ereszt. Ez a jele, hogy áldozatukat jóindulattal fogadta. Az idegen kereskedők, mielőtt bejutnak, kék ruhát öltenek, bal szemüket kendőzik, 3 napig böjtölnek a fánál, azután eladják az országban a portékájukat; visszamenet megint 3 napig böjtölnek, csak azután vethetik le a kék ruhát s térhetnek haza (XIX, 43, 44).

Íme sajátos egy helyi hagyomány, néprajz és mese keveréke. A meseszerű fa, ellenség közeledtére dörgő és villámló, emlékeztet a breton Artus-mondának Brocelinande forrására, a mely forrás háborog, felkavarodik hivatlannak közeledtére.¹

Ennek a sajátos afrikai hagyománynak elemeit dr. Róheim Géza adataival és nézeteivel világíthatom meg. A vihart gyakran a fa démonjai okozzák.² Afrikában a Wakambák kecskét ölnek és pálmabort áldoznak a baobab-fának, ha esőt akarnak.³ Ennek a baobab-fának az Ewhek egész cultust szentel-

Sociologique, VIII. Paris, 1905, p. 483—486. — Grierson fölhatalmazzák F. Somló: *Der Güterverkehr in der Urgesellschaft*, 1909, 132—134, 159—163.

¹ Villámot szóró forrás már Pseudo-Kallisthenesnél, Chauvin: *Bibliographie etc.*, VII, 84.

² Róheim: *Drachen und Drachenkämpfer*. Berlin, 1912, p. 31, 32.

³ Declé: *Three Years in savage Africa*. 1898, p. 489.

nek; legfontosabb feladata a baobabnak, hogy esőt adjon.¹

A kék szín cultusszerű jelentőségére is talált Róheim felvilágosító párhuzamokat. Gbaku fadémon papjai Arilóban kékbe öltöznek.² Mawu Le égi isten áldozati tárgyai közé tartozik egy csomó fehér és egy csomó kék ruha.³

Kék ruhát öltve — így véli Róheim —, a fényes égboltozatot utánozzák s így közeledve az égisten fájához, vihart támasztanak.

Hasonló csoda bámulható Hammám szudáni király városa mellett. Ritka fákkal beültetett, pyramisszerű domb közepén kard áll. Előtte madár el nem repülhet. A kard mellett nem mehet el más, mint kinek ruhája fehér. Ha színes ruhában jár arra valaki, zivatar, vihar majd leveri a körülötte levő városokat (Szírat XIX, 59).

Ez az elbeszélés a kardcultust tükrözteti, melyet már Herodotos (IV, 62) leírt s melynek az iszlám területén felismerhető nyomait De Goeje derítette fel.⁴ A kardcultus eredeti helye a domb. Abu Hamid XII. századi író is szól kardról, a mely mellett csak

¹ Spiet: *Religion der Ewheer in Süd-Togo*. 1911, p. 106. A kikuyuknál Ngai viharistennek szent fája egy ficus-faj. Viharadó fáról szól Frazer is: *Golden Bough. Magic Art.*, II, 1911, p. 46.

² Spiet: *Religion der Ewheer in Süd-Togo*. 1911, p. 106

³ U. o. p. 33.

⁴ M. I. de Goeje: *Mededeeling betreffende den Zwaardcultus*. Verslagen en Mededeelingen der Koninglijke Akademie van Wetenschappen. Letterkund. II, 5. Amsterdam, 1876, p. 105—107. — A kardkultuszról l. ezikkeimet: *Isten kardja*, *Ethnographia*, XXIII (1912), 338, *Das Schwert Gottes*, *Ungarische Rundschau*, II (1913), 583.

tiszta ruhában lehet elmenni. Az Antar-regény valószínűleg Abu Hamídnál régebbi kútfőt használt erre a célra.

Európai érintkezések.

Csodajelek a hős születésénél. Muhammed születésekor megremeg a föld a perzsa főváros alatt, megrendül Khoszru palotája, ledőlnek ormai, a templom tüze elalszik (XVI, 38).

N. Károly születéséhez hasonló monda kapcsolódik. Cadixban van Muhammednek egy bálványképe, melyet Islamnak neveztek, a mi arabul Istent jelent. A tenger partján régi kő emelkedik a levegőbe, oly magasra, mint a mennyire holló repül, ezen a kövön nyugszik egy ember szobra, a ki jobbában botot tart. Ennek a botnak le kell zúdulnia azon a napon, a melyen majd megszületik az a francia király, a ki hivatva van Spanyolországot meghódítani. Le is zúdul ez a bot Nagy Károly születésekor; a megremült pogányok szétszaladtak. — — — Ugyanegy napon született N. Károly, Doon de Mayence és Garin; az nap Spanyolországban száznál több kastély omlott le.¹

Valószínű, hogy a Muhammedán-legenda régibb a Pseudo-Turpin eme kitalálásánál. A keresztény monda épp a Muhammed-dicsőítő legendát fordította az iszlám ellen. Természetesen Pseudo-Turpin nem

¹ Léon Gautier: *Épopées françaises*, III (1880²), 419; IV (1882²), 105. Nagy Sandor születését is a természet rázkódásai kísérik: a föld megremeg, nap és hold elsötétül, vihar dühöng. L. Paul Meyer: *Alexandre le Grand dans la Littérature française du moyen âge*. Paris, 1886, II, 116, 139.

az Antar-regényből vette át ezt a motívumot, hanem a muszlim legenda régebbi változatainak egyikéből.

Mesterséges éneklő madarak. Az Antar-regénynek egyik ismétlődő részlete a Nyugatra utal s a nyugati irodalmakból magyarázható. A frankok földjén, Kúbert király várában Antar oly csodákat bámul, a milyeneket még Khoszu és Kaiszar udvarán sem láthatott: oszlopokon madarak állanak s különböző nyelveken szólnak: arabul és nem arabul (XIX, 43). Eleve valószínűnek látszik, hogy itt mesterséges madarakat gépszerkezet, rugó szólaltat meg. Világosabb ez az alexandriai vár leírásánál. Itt Antart minden drágakőnél inkább bámulatba ejti a tó mellett megszólaló tízféle madárhang, a mely fenszóval egymásnak felelget, mintegy karban (XXX, 32). Egész kétségtelen a madarak mesterséges volta az Antar-regény bevezető legendájában: Ábrahámnak atyja Nimród részére remek palotát készít, benne aranyból, ezüsből, ércből különféle fákat, rajtuk belül kivájt madarakat s ezeknek üregében csengőket helyezett el; ha beléjük fúj a szél, úgy látszott, mintha különböző nyelveken szólaltak volna meg a madarak (Szírat I, 8).

Ezek a mesterséges madarak a középkori európai irodalomban is többször megszólalnak. N. Károly a Szentföldre zarándokolva, Konstantinápolyban megállapodik s úgy elbámul Hugó császár palotáján, mint Antar a Kúbertén. Márványból száz galamb állt ott, szájában mindegyik elefántcsontból való kürtöt tart; ha a tenger felől, általában nyugatról szél jön, a galambok forognak és kürtölnek.¹

¹ *Karls des Grossen Reise nach Jerusalem und Konstantinopel*, herausgegeben von Dr. Eduard Koschwitz. Leipzig, 1900⁴ (Altfranzösische Bibliothek), 21. l., 350—358. l.

Gaston Paris kifejtette, hogy a N. Károly zarándok-útjáról szóló költemény elmaradt a konstantinápolyi chrysotriclinium valóságos pompája mögött. „Ez a chrysotriclinium nagy nyolczszögű terem, melyben mindenfelől arany folydogált . . . Közepén drágakővel díszített nagy kereszt emelkedett, körülötte aranyfák, szállást adva zománczozott és drágakővel ékes számos madárnak, a melyek leleményes gépezettől hajtva, ágról ágra szökdeltek s úgy énekeltek, mint természetes madarak.“ (Ezt Gaston Paris idézi F. de Lasteyrie nyomán: *Histoire de l'orfèvrerie*, Paris. p. 59—60, s majd így folytatja: „Nem szólva a híres aranyoroszlánokról, a melyek ordítva állottak talpra; vajjon ezek a madarak, a melyek aranyfákon énekelnek . . . nem szolgáltak-e láthatóan mintául a mi költeményünk leírásának? Ezeket a csodaműveket a IX. században alkották; Liudprand, a ki a X. században látta, beszéli, hogy az aranyfák csak aranyozott fából voltak, de ez mit sem változtatott a benyomáson, a mely ugyanolyan maradhatott mindaddig, míg a frankok el nem foglalták Konstantinápolyt.¹

Egy másik Chanson de Geste, *Aymeri de Narbonne* Perzsiába helyezi át ezt a csodát. Desramé és Beau-fumé szaraczenok segítségért jönnek Perzsia „amirant“-jához; az amirant fát mutat nekik, a mely egyúttal hangszer: a fa érczből való, rajta a madarak is érczből; belső orgonaszerkezetét meg lehet indítani, ilyenkor a madár megszólal.²

¹ Gaston Paris: *La Chanson du Pélerinage de Charlemagne*. Romania, IX (1880), 11, 12.

² *Aymeri de Narbonne*, Chanson de Geste publiée . . . par Louis Demaison. (S. A. T. F.) Paris, 1887, 3507—3528. vs. Demaison bevezetése CXLIX—CLIV.

Ez a műalkotás talán az egyházi legenda előtt is ismeretes, mert annak tréfás, gúnyos kiszínezésébe vitte bele Anatole France: „a legcsodálatosabb . . . egy galagonyabokor volt, teljesen ellepve madaraktól, a melyek leleményes gépezetre járva énekeltek, miközben szárnyukkal csapdostak, mintha élnének“, „volt kivált egy bokor énekesmadár, csodálatos művészzel“ (*Étui de nâcre*, p. 75, 79).

A középkori német irodalomból érdekes példákat állított össze Massmann.¹ Lamprecht az Alexander-jében aranyzarvast ír le, a melynek minden agancs-csúcsán madár áll, a szarvason férfiú ül, két kutyát vezet, szájában kürtöt tart; mikor megindul a fujtató, a madarak énekelnek, a vadász kürtől, az ebek csaholnak. Wolfdietrich-ben arany hársfán ülnek madarak, ezüstcsöveken át rezdülő levegő a madarakat megszólaltatja. A Rosengarten-ben ugyancsak hársfán ezer mesterséges madár szól. Tristanban vörös aranyból való fa tele van madárral, a fujtató mindegyiküket a maga dallamára énekelteni. Laurinban sisakon látunk koronát, a koronán fülemilét, pacsirtát, csízt; úgy van kigondolva és bűvészzel végrehajtva, mintha erdőben élve lebegnének. Orendelben is fülemile, csíz énekel, de felettük sólyom lebeg. Salomon und Morolf-ban aranygyűrűn ül fülemile, ha megnyomják a gyűrűt, a fülemile csattog.

De Massmann még egy párhuzamot hoz, a mely az Antar-regény szempontjából a legnevezetesebb:

¹ *Eraclius* . . . herausgegeben von H. F. Massmann. Quedlinburg-Leipzig, 1842, p. 217—219, 499, 526. A szélhajtotta gépezetekre, mesterséges madarakra vonatkozó irodalomról I. Chauvin: *Bibliographie des ouvrages arabes*, VI, 53, 64; VII. 41.

Rubruquisnak a tatár khán palotájáról szóló leírásából. Ezt a csodát a párisi Vilmos mester alkotta. Nem látszott szépnek, hogy a khán palotájába tömlőben vigyék a tejet. Vilmos mester nagy ezüst fát készített, lábához négy ezüst oroszlánt, a mely kanczatejet bocsátott ki a száján. A fába négy csatorna vezetett: az egyik bort, a másik kanczatejet, a harmadik mézes italt, a negyedik rizses italt öntött, mihelyt egy érczangyal megfujta a harsonát.

Már most az Antar-regény bevezetésében közvetlenül a mesterséges énekes madarak mellett Abraham atyja Nimród várában fákat ültet, a várba pedig négy folyót vezet: az egyikben víz, a másikban tej, a harmadikban méz, a negyedikben bor csörgedezik. Ha tehát ez a motívum a csodaszerű gépezetekről két történelmi adaton alapul: egyrészt a konstantinápolyi tricliniumon, másrészt a tatár khán italcsurgató csatornáin, az Antar-regény, és csak ez, összekapcsolta mind a két adatot, az európai és az ázsiai.¹

¹ Az Antar-regényben víz-, tej-, méz-, bor-folyó szomszédságában szólnak a mesterséges énekes madarak. A byzánczi császári palotában arany folydogál a gépmozgatta énekesek körül. Nevezetes, a Kalevala is összekapcsolja a folydogáló arany motívumát a mesterséges énekesekével:

Tölgyfának telepe ága,
Minden ágon almácskája,
Almáján arany karika,
Karikán arany kakukja.

Kezd kiáltani kakukja,
Öt-hatféle nyelven fújja,
Szájából arany özönlik,
Ezüstnek folyója ömlik
Aranyos halom hegyibe,
Ezüst dombnak tetejibe;

Ott a hárfa húrfogói,
Fodorhabnak fordítói.

Hárfájának húrfogóira Väjnamöjnen egy leány hajából
hét szálat szerez húrnak:

Ott az öreg Väjnamöjnen
A hogy húzza hegedőjét
Könnyed kézzel, vékony ujjal,
Kifelé hajolt hüvelykkel,
Hát beszél bizony a zöldfa,
Búg bizony a lombeveles,
Kajdászik aranykakukja,
Fütyörész a lányka fürtje.¹

Vajjon itt is a történelmi példára, a byzáncezi chrysotri-
kliniumra gondolhatunk? Aligha, inkább a meseszövő képzelet
szabad leleményére.

Viszont Arany kétségtelenül a történelmi adat nyomán
helyezte át Byzáncz csodaművét Etele udvarára.

Mindez csuda művel remeken alkotva,
Vésű hegye által virágzik a holt fa,
Hajt levelet, lombot, de nem úgy mint hajdan,
Idegen sok színre van festve olajban.

Vérpiros a zöldje, arany a virága,
Sziszegő sárkánynya fonódik az ága,
Zöld madarak közte hallgatva megülnek,
Madárszavú csengők a helyett csendülnek.

(Buda halála X.)

¹ *Kalevala*. Fordította Vikár Béla. Budapest, 1909 (XLI. ének), p. 306, 307.

Folk-lore az Antar-regényben.

Az Antar-regény, ha nem is a népben, de a nép részére készült, népkönyvnek. Számít a nép képzeletével, hiszékenységével, de mindenesetre a nép ízlésével. Annál figyelemreméltóbb, mily kevés teret enged népies babonának, babonás szokásoknak és hiedelmeknek. Még nevezetesebb, mily mértéket tart a csodásban, a természetfölöttiben. Antar ugyan napokig, egy hétig is tud harcolni, százak, ezrek, myriádok ellen. Ereje bámulatos, szokatlan, módfeletti, páratlan, de nem csodaszerű, nem természetfeletti. A regény java-résztől csak a bevezető Ábrahám-midrás, a befejező Muhammed-legenda és a XV. meg XXV. kötetbe szőtt Muhammed Ali-részletek, valamint a XIX—XXV-ig terjedő kötetek térnek el. Általában mértéktartása megkülönbözteti az Antar-regényt a keleti költészet merészebb alkotásaitól, az 1001 éjszaka bűvöléseitől.

Népies szokások és hiedelmek.

*Kenyér és só.*¹ A dsár-viszonynak a kölcsönös ortalomra való kötelezésének regényünk kedvelte jelképe a kötélösszekapcsolás. Egy szegény anbarita

¹ Itteni adatainkhoz l. a párhuzamokat és a magyarázatot Binder Jenő tanulmányában: *A kenyér és a só, mint varázsszerek.* (K. l. a brassói m. kir. áll. főreáliskola 1900—1901. értesítőjéből, p. 13—15.)

egyszer Antar pásztorától kötelet kért kölcsön, hogy vödrét a kútból kihúzhassa. Antar ez által már az anbaritának megoltalmazására vallja magát kötelesnek. Sőt más esetben hasonló okból India királyának százezrei ellen hadakozik.¹

A bajtársi viszonyt az is megteremtheti, hogy ketten egymással kenyeret és sót esznek, a mint a nemes Amr felajánlja az álnok Hárith ibn Zálimnak (IX, 56).

Erre a motivumra talán már a biblia is ad példát: a jeruzsálemi templomépítők bevádolói a perzsa királyhoz való hűségüket avval okolják meg, hogy ők a perzsa király sójával sóznak (Ezra IV, 14).

Egy-két példa a Sah-Namehből. A turáni Pirán felajánlja az iráni Bahramnak: együnk együtt sót és kenyeret s kössünk barátságot (*Firdousi-Mohl* II, 552). Iszfendiar nem fogadja el Rusztem meghívását, mert harcolni akar ellene s így meg kellene feledkeznie a kenyér és só jogairól (IV, 486). Bahram Csúbín csupa 40 éves emberből állítja össze a seregét, az ilyenek megemlékeznek a kenyérről és a sóról, a melylyel királyuknak tartoznak (VI, 469).

Ha bal felől károg a holló, az bajt jelent. Szulma csak álmában hallotta ezt a vészes károgást, mégis évekre volt elválasztva a férjétől, Uszejdtől (VII, 9). A válasz hollója üldözi Antart (V, 15). Málík királyfit gyászoló énekében is Antar a válasz hollóihoz fordul (IX, 5). Csatában a halál madarai és a hollók szólnak (XXVI, 41).

¹ Erről a motivumról l. Goldziher: *Über den Ursprung einiger metaphorischer Ausdrücke der arabischen Sprache. Zeitschrift für Völkerpsychologie*, 1882 (XIII), 251—258. *Das Knüpfen des Strickes*.

A Sah-Namehben Thúsz kérdi: vajjon egy török nőnek a fia (Firud) útját állja-e csapatjaimnak, akár egy baljóslatú holló? (*Firdousi-Mohl* II, 489.)

Hét hónapra született gyermek. Antar legvadabb fiának, Ghadhbánnak, valamint Sejbúb fiának, a „pörgettyű” Khudzrúfnak rendkívül erejét az Antar-regény sajátságosan okolja meg: ha teherben levő nő különváltan él férfitól s 7 hónapra szüli meg gyermekét, akkor ez a szokottnál jóval fejlettebb és erősebb (XVIII, 73).

Fehér szülőknek fekete gyermeke. Az összehasonlító irodalom szempontjából érdekesebb az a kérdés, vajjon fehér szülőknek lehet-e fekete gyermekük? Regényünk kétszer foglalkozik vele. Dsúfarán, tulajdonképpen Antar fia a frank királynétól, magát Kúbert frank király fiának hiszi s arab-barna bőrszínét úgy magyarázza, hogy Isten bír feketétől fehéret, fehértől feketét származtatni (XXXII, 32). Minthogy Dsúfarán voltaképp Antarnak a fia, arcza színét atyjától kapta. De az ind Talaa királynőnek, a ki piros, mint a hold és Abd Hubal ind királynak a fia Hajjáf fekete színű; azért, mert a gyermek az anya havi tisztulása idején fogant (XXII, 17).

Az agada (*Genesis Rabba* 73 f, *Tanhuma* ed. Buber 16^b) és Heliodorus *Aethiopica*-ja a problémának más fordulatot ad: ha a fekete nő fogadás közben fehér képre néz, gyermeke fehér, hasonlóan, mint a hogy a bibliai Jákób a Lában nyája bárányainak színét irányította (*Genesis* XXX, 37 kk.).¹

¹ Joseph Perles: *Zur rabbinischen Sprach- und Sagenkunde*. Breslau, 1873, 45, 46. (Graetz: *Monatsschrift für die Geschichte und Wissenschaft des Judentums*. 1873, 15.) – Max

Fonnyadó virág halált jelez. Antar társival a pusztában nyargalva, friss sírt lát meg. Könnyekre fakad, sejtelve azt súgja, hogy itt az ő barátja, Vadjóllakató van eltemetve. Kísérői kétkednek ebben. Antar próbát ajánl. A síron fű zöldül, mikor Antar eltávozik, a fű elhervad.¹

Jelképes beszéd. Kijátszott eskü.

A jelképes beszéd folkloristikus elemét regényünk a kijátszott esküvel kapcsolja össze. A kijátszott esküt külön is felhasználja.

Zuhejr király az ily eskükijátszásnak az áldozata. Elbizakodottan vonul át ellenségeinek, a banú Ámirnak földjén. Ezeknek vezére, Khálid, kikémlelteti Zuhejr hollétét. Kémül ajánlkozik Zuhejr tulajdon sógora, de régi haragosa, feleségének, Tumádhírnak bátyja, Amr ibn Saríd. Zuhejr fia Kejsz elfogja a kémeket, Tumádhir könyörgésére szabadon bocsátja, de esküt tétet vele, hogy el nem árulja őket. Tumádhir útravalóul tejet ad bátyjának. Amr ibn Saríd visszatér a banú Ámirhoz. Khálid faggatja. Amr nem válaszol

Grünbaum: *Jüdisch-deutsche Chrestomatie*. Leipzig, 1882, p. 451, 452.

¹ Virág fonnyadása jelezheti a távol feleség hűtlenségét is. Reinhold Köhler: *Kleinere Schriften*, kiadja Joh. Bolte, II, 445, 447, 448. A fonnyadó növény és halálhirdető más jeleknek párhuzamait összeállítja Chauvin: *Bibliographie*, V, 87, n. 1; VII, 98, n. 1. A zsidó legendában Jób szenvedéseiről azáltal értesülnek barátjai, hogy a Jóbót jelző fa elfonnyadt, vagy hogy a Jóbót ábrázoló kép halványult. (Talmud *Baba Bathra* 16^b). Az élet jeleinek van szentelve Edwin Sidney Hartlandnak *The Legend of Perseus* cz. nagy művének II. kötete (London, 1895). *The Life-token*.

neki, hanem egy fának tartva így szól: te fa, ki nem válaszolsz, nem hallasz, nem különböztetsz meg hazug hírt igaztól, én útravalóul kaptam ezt a tejet a banú Adnántól, félek a következéseitől; kívánom, ízleld meg, hogy ivása felől biztos s eskümben igaz szavú legyek. Khálid átérti a czélzatot. Megízlelteti a tejet: ha édes, Zuhejr közel van, ha savanyú, Amr már távolról jött. Édes, Zuhejr legfeljebb napi járásnyira lehet. Reátámadnak, megejtik (Szírat VII, 40).

A kijátszott esküt a jelképes beszéddel a következő kapcsolatban látjuk. Absz törzsének gyülekezetében egyszerre megjelenik magas tevén hatalmas termetű lovag, lebocsátott fátyollal, szó nélkül, üdvözlét nélkül leszáll a tevéjéről, az absziták közé dob darócruhát, a mely bekötözött ujjal két csomót alkotott. Majd újra tevéjére pattan és elvágtat a pusztába. Az absziták felszedik a ruhát: az egyik csomóban találnak sárga homokot, a másokban tűfejalakú tövist, a ruhában pedig tíz kavicsot, ugyancsak sárgát. Valamennyien úgy fogják fel, mint figyelmeztetést fenyegető veszedelemre. Utána akarnak vágtatni a lovasnak, magyarázza meg az intő jeleket. De Kejsz király átlátja a helyzetet. Tudja, hogy a lovast eskü vagy fogadalom köti: nyelvvél, beszéddel mit sem szabad elárulnia, még lándzsával sem lehetne belőle szót kiragadni. Kejsz a jelképes csomók értelmét is megadja: a homok jelzi az ellenség számát, a tövis az erőt, a homok színe sárga (*aszfar*), tehát a banú Aszfar a támadó, a tíz kavics jelenti, hogy tíz nap múlva itt lesznek.

Kejsz helyesen látott. A banú Fazára törzsfeje Szinán elzárt minden utat Absz felé, hogy a készülő támadásról ne értesülhessenek. Egy fazaritanak fele-

sége, születése szerint abszita leány, fiát küldte Abszhoz intő üzenettel. Az ifjút elfogták s Szinán elé vitték. Meg kellett esküdnie, hogy abszitával nem beszél (XII, 66, 68).

Regényünknek ezt az elbeszélését tág háttérrel tárgyalja Goldziher professor.¹ Ezen a réven belekerült a Szírat ezen részlete ennek a meseelemnek abba a gazdag összeállításába, a melyet róla Reinhold Köhler ad.² Kézi példányának széljegyzetében Goldziher professor utal ennek a Szírat-részletnek archetypusára, a mely a Kitáb al-Aghániban (X, 37, 38) található.

Itt titokban 30,000-nyi ellenséges had közeledik a banú Ámirhoz. Útközben a sereg találkozik a banú Ámir egy barátjával Karib ibn Szafavánnal s kérdőre vonják, vajjon értesíteni akarja-e a banú Ámirt az ő közeledtükről. Tagadja. Esküt tételnek vele s nem állják többé az útját. Elvágat a banú Ámirhoz, fa alatt száll meg. Hívják, nem megy, de azt üzeni, hogy távozása után nézzék meg azt a helyet, a hol megszállt. Megnézik: csomóban fővényt találnak, letört fejű tövist; ott fekszik egy colloquinta (*hanzala*) s hozzáerősítve tömlő tejjel. Al-Ahvasz megérti: ez a férfiú esküt tett, hogy nem beszél; ily módon adja tudtunkra, hogy ellenség vonul ellenünk, számos mint a fővényyszem, ereje (*sauka* tövist is, erőt is jelent) fogyatékos, a sereg a Hanzala (*hanzala* = colloquinta) törzséből való; a tej pedig összefutott, megsavanyo-

¹ Zeitschrift für Völkerpsychologie, XVI. *Über Geberden- und Zeichensprache bei den Arabern.* 371, 372.

² *Kleinere Schriften*, ed. Bolte, II, 492, 493. Hozzájárul Chauvin: *Bibliographie des ouvrages arabes*, VIII, 125, 126.

dott: a had annyi időre van tőlünk, mint a mennyivel ezelőtt fejték ezt a tejet (*Agháni* X, 37, 38).

Ebben a mi elbeszélésünknek nem csak típusát, hanem egyenesen forrását kell látnunk. A megsavanyodott tej motivuma viszont a Zuhejr haláláról szóló részletünkre emlékeztet. De az Antar-regény Zuhejr haláláról szóló egész fejezetének ugyancsak az Agháni-ban őrzött hagyomány a forrása (*Agháni* X, 12—17). A kijátszott eskü motivuma ott hasonlóan alakul, mint regényünkben. Zuhejr király gyűlölködő sógora visszatér a banú Ámirhoz; „nem változott meg a tejnek az íze, a melyet útra kapott Harith ibn Amr, míg a banú Ámirhoz ért s őket értesítette“. Oda dobja a tömlőt a fa alá s mondja a fának: ígyál ebből a tejből s nézd, mi az íze. Megértik, hogy eskü tiltja őt a beszéd-től, megízlelik a tejet, édes, nem futott össze, tudják, hogy közel van, a mit keresnek.¹

Tekintsük a szóban levő két motívumot, a jelképes beszédet és a kijátszott esküt külön-külön. A jelképes beszédre való hajlandóságot Köhler leginkább a keletnek tulajdonítja (*Kleinere Schriften* II, 489, 492). Példáit ki akarjuk itt egészíteni egy-kettővel. Az egyikre már Köhler-Bolte céloz. A római császár előtt a zsidóság vádlója mozdulattal jelzi, hogy Isten elfordult Izraeltől, Rabbi Jósua ben Khananja ugyan-csak mozdulattal felel: Isten keze oltalmazza a népét. A rabbi érti ellenfelének a gestusát is, a vádló nem érti Josua ben Khananjáét s halállal lakol (Bab. Tal-

¹ Egy látszólagos népies hiedelem is leli magyarázatát az *Agháni*-ból. Az Antar-regényben Dsandah arról tudja meg, hogy tényleg megölte Zuhejrt, mert kardján a zsiradék keserű; az Agháni-ban a megokolás egyszerű: a kardon a zsiradék édes, agy ízű, tehát a csapás az agyat sujtotta (*Agháni*, X, 14).

mud *Khagíga* 5^b). Antoninus követet küld Rabbihoz tanácsért, mikép töltse meg üres kincstárait. Rabbi a követet elviszi egy kertbe, ott kiszakítja a nagy retkeket s helyükbe kicsinyeket plántál. Írást nem küld, de Antoninus elérti a jelképes cselekedet czélzatát: leteszi a nagy tisztviselőket s helyükbe újakat rendel (amazok jószágait lefoglalja, ezekkel megfizetteti tisztségüket).¹ Antoninus kettőt szeretett volna elérni: azt, hogy fia Severus utána uralkodjék és azt, hogy Tiberias kolóniává legyen, de attól tart, hogy Róma csak egy kívánságát teljesíti. Rabbi egy férfiút egy másik férfiúnak a vállára ültetett, a felül levőnek a kezébe galambot adott, az alul levőnek mondta: szólj a felülsőnek, engedje el ezt a galambot. Antoninus elértette: Rabbi azt tanácsolja neki, tétesse meg Severust utódjának s hagyja meg Severusnak, hogy ő ruházza fel Tiberiást a kolónia kiváltságaival.² Más alkalommal Antoninus arról panaszkodott, hogy Rómának nagyjai sok keserűséget szereznek neki. Rabbi elvitte a kertbe s naponta egy-egy retket szakított ki szeme láttára. Antoninus ebből látta, hogy konok nagyjait egyenkint kell kirtania.³ Rendkívül hasonlít ez a példálódzás ahhoz a tanácshoz, melyet Aristoteles jelez N. Sándornak. N. Sándor követet küldött tanítójához, hogy a babyloni nagyok ellene összeesküdtek. Aristoteles nem szól semmit, hanem több napon át a követet elviszi a kertjébe; itt kitépdesi a nagy fákat s lassanként

¹ *Genesis Rabba*, 67, 6, 1. Krauss: *Antoninus und Rabbi*. Wien, 1910, p. 45.

² Bab. Talmud *Abóda zára* 10^{ab}, Krauss, 53.

³ B. T. *Abóda zára* 10^{ab}, Krauss, 46; v. ö. még Krauss, 58. l., 25. sz.

kisebbséket plántál helyükbe. N. Sándor elérte: leteszi a babylonifővezérekets helyüket más harczosokkal tölti be.¹

A Sah Nameh is több példát mutat a jelképes cselekedetre. A legjellemzőbbet, Nagy Sándornak üzenetváltását az ind philosophussal, felhossa már Reinhold Köhler (*Kleinere Schriften* II, 490). Symbolikus az a sértő ajándék is, a melyet Hormuzd sah küld diadalmas vezérének, Bahram Csübinnek: orsót, gyapjút, női ruhát és fejkötőt (*Firdousi-Mohl* VI, 531, 532, 551, 555). Bahram Csübin viszont küld Hormuzd királynak kosarat, tele oly kardokkal, a melyeknek éle hátrahajlott, jelezve, hogy ezek a fegyverek harczban csorbultak; Hormuzd letöreti a kardok élet, s úgy küldi vissza, jelezve, hogy Bahram fegyvere éltelen, serege tehetetlen (VI, 540, 541). Ez emlékeztet arra a szekrényre, a melyet Aristoteles adott N. Sándornak. Benne ellenségeinek képmásai voltak: hátrahajlott pengéjű ólomkardokkal, megfordított dárdákkal, elmetszett húrú íjakkal.²

A Nagy Sándor-monda számos változatában Dárius sértő czélzatú ajándékot küld Nagy Sándornak: kötőféket a fékezésére, labdát, mert gyermek, vesszőt a megfenyítésére. Nagy Sándor a labdát a világhatalom jelképeül fogadja (Paul Meyer, *Alexandre le Grand dans la Littérature française* . . . II, 149). Hasonlóan Shakespearenél a francia Dauphin, megsértendő a fiatal és játékra hajló V. Henrik angol királyt, tennislabdát küld neki. V. Henrik fenyegetőleg válaszol:

¹ Wilh. Hertz: *Gesammelte Abhandlungen*. 1905, p. 37 bő párhuzamokkal.

² Wilh. Hertz: *Gesammelte Abhandlungen*, p. 35. Primitív népeknél való jelképes üzenetváltásra érdekes példát ad Frobenius: *Kulturtypen aus dem Westsudan*. Gotha, 1910, 24—26.

meg akarja szerezni hozzá a racket-eket, az ütőket. (*King Henry the Fifth* I. felvonás végén.)

A kijátszott eskü, csak úgy, mint a jelképes cselekedet, a folklóre köztulajdona. Irodalmilag leghíresebb a Tristan és Isolde példája. Isoldenak istenítéletet kell állania, vajjon meg nem szegte a hitvesi hűséget. Valóban megszegte Tristannal. Azért mikor eskütételre készül, a szerzetesnek öltözött Tristannal viteti magát; Tristan szándékosan megbotlik, Isolde átkarolja s azután megesküszik, hogy ő csak férjét s ezt a szerzetest (valójában Tristant) ölelte; így megállja az ordaliát. A motivumhoz némi irodalmat összeállított Reinhold Köhler (*Kleinere Schriften* I, 513). Kiegészítjük egy-két példával a perzsa monda köréből. Giv perzsa hadvezér megesküdött, hogy ha a turáni Piran a kezébe kerül, vérével pirosra festi a földet. Piran fogságba jut, de Kei Kávusz sah, a ki neki köszöni életét, megmenti, Givvel formálisan teljesíteti az esküt: törrel átszúrja Piran fülét, hogy vére a földet fesse (*Firdousi-Mohl* II, 411). Péróz sah a hejtalita Akhsunvár királynak írásbeli kötéssel megfogadja, hogy nem lépi át két országuk határkövét. Hitszegőn hadba indul, de a határkövet székezen mindig maga előtt viteti.¹ Ennek az elbeszélésnek más változata még meseszerűbb. Péróz és Akhsunvár országai közt torony jelezte a határt. Megfogadták, hogy a torony jelezte határt át nem lépik. Péróz mégis a Hajtalok földjére támad, de a határtornyot 50 elefánttal és 300 emberrel mindig maga előtt viteti.²

¹ Nöldeke-Tabari: *Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sasaniden*. Leyden, 1879, p. 125, n. 3. — L. ehhez Victor Chauvin: *Bibliographie des ouvrages arabes*, II, 179.

² Tabari, I, 878. — Nöldeke-Tabari, 129.

Az Antar-regényben az esküdöző olykép játszsza ki esküjét, hogy áruló szavát nem emberhez, hanem fához intézi. A muhammedán jogi kasuistika is módot keresett meggondolatlan vagy kényelmetlen fogadalmak enyhítésére. Muhammednek egyik özvegye megesküdött, hogy a próféta egy másik özvegyével nem beszél. Megengedték nekik, hogy az egymásnak elmondadót a falhoz intézzék.¹

Meglepő mását az Antar-regény és az Agháni eskükijátszásának egy svájci mondában találjuk. Luzernben az osztrák érzésűek éjnek idején titkon gyülekeztek s elhatározták, hogy még az éjjel megrohanják a svájci szövetség híveit. Isten intézése folytán egy fiatal gyerek odavetődött az összeesküvők közé. Megfogták s megeskették, hogy ember fiának nem szól a tervükről. A fiú még világosságot látott egy helyütt, a hol luzerniek iddögáltak. Oda megy s egyre a kályhát szólítgatja: oh kályha, kályha, neked panaszolom, embernek megmondanom nem szabad, a boltozat alatt emberek állanak s nagy gyilkolásra készülnek. Az ottlevők felriasztották s megmentették a várost.² A testvérmese (Grimm K. H. M. 60.) egyik változatában a királyleány, a ki megesküdt a csalfa lovagnak, hogy senki élőnek el nem árulja, ki ölte meg a sárkányt, ugyancsak a *kályhának* mondja el a sárkányviadal igazi lefolyását.³

¹ Az eskünek ilyen kánonjogi kijátszásáról l. Goldziher: *A propos de l'artifice dans le serment*. Revue des Études juives XLIX (1904), 219.

² Brüder Grimm: *Deutsche Sagen*, 513. sz., *Der Knabe erzähls dem Ofen*.

³ Bolte Polivka: *Anmerkungen zu den KHM*. I, 536. Goethe Itáliában arval a hiedelemmel találkozott, hogy a protestánsok, mivel papnak nem szabad, fának gyónnak meg. (*Italienische Reise* 1786 X/25.)

*Csodalények. Szörnyek. Sárkányok.*¹

Már a régebbi arab hagyomány nyomán szól az Antar-regény (XV, 67) Szatih Káhinról, az Allah csodájáról: se keze, se lába, se ere, se csontja, se szeme, se gyomra, se bele, de szem nélkül is élesen lát bele a jövőbe.²

Hasonlóan rendellenes szervezetű Szandíd, Antarnak a második muallaka-háborúban az ellenfele: csontjai kemények, nincs bennük velő, bordái egy sort alkotnak (XXV, 5).

Csodák otthona a Taliszmánvár. 350 rőf magasságú márványtornyáról ezüst lánczon arany tábla lóg, rajta ily írás: alkotta Hadhád ibn Balghám, a pyramisok építője, a ki 1000 évet élt, 1000 nőt vett el, 1000 fiút nemzett. Ezt a várat közel a halálához építette, népének meghagyta, hogy holttestét trónjára ültessék s áldozzanak neki szolgát, oroszlánt. Csak Salamon és Nagy Sándor bírt behatolni a Taliszmánvárba. Ott oly embereket találtak, a kiket Allah két fejjel teremtett: éjjel kutyafejűek, nappal emberfejűek. Éjjel húsburnusz fedí emberarcukat, világosságnál ez a burnusz fordul s betakarja kutyaarcukat; emberarcukkal beszélnek, kutyaarcukkal ugatnak; nejeik szépek, a fiúk az atyákra, a leányok az anyákra ütnek (XXV, 35).

Taliszmánvár Képzeletországában emelkedik. A valóságos földrajzi területek közül regényünkben a

¹ Csodalényekről Victor Chauvin: *Bibliographie des ouvrages arabes*, VII, 77. *Cynocéphales, Acéphales, Hommes à tête d'oiseau*. L. még Ethé: *Die Fahrten des Sajjid Batthál*. II, 295. 295.

² Nöldeke-Tabari: *Geschichte der Perser und Araber*. Leyden, 1879, p. 254, 3. j.

különösségeknek és csodáknak hazája a Szudán. Egyik uralkodója Taud al-Atvád, Szahm an-Nazál boszorkánynak a fia, toronymagasságú, ujjá arasznyi vastag, körme élesebb a sorsnál, erős mint a sas (XXIV, 18, 30). Egy másik szudáni király, Khátif ibn Khátifa giraffe hátáról harczol; ennek a giraffenak szarva van, mint gazellának, farka mint a tevéé, háta mint a lóé (XIX, 54).

A csodaállatok legnépszerűbbje, a sárkány, sem hiányzik az Antar-regényben. Antar mint sárkányölő hős is beválik: a megölt „féreg”-nek csak a farka 20 rőf, keze van, lába nincs, szeme üszök, foga fénylik, szájából láng csap ki (XXIII, 35—37).

A csodalények sorába itt nem vesszük fel a dsinnekét és ghúlokat. Ezek az arab képzeletnek, szinte az arab nyelvnek állandó tartozékai. De meg kell emlékeznünk a démonölés egy szigorú törvényéről, a melyet a meseirodalom szélteben hirdet s melyet a mi regényünk is érvényesít: a démont egy csapásra kell megölni. Abd Hajjáf, India hős királya, levág egy ghúlt, ez kéri, vágjon még egyet, Abd Hajjáf nem teszi s énekben is hangoztatja a démonölésnek ezt az elvét (XXII, 29). Antar is alkalmazkodik ehhez a törvényhez. Egy őskori káhin fába zárt egy dsinnt; Antar egy csapással kettéhasítja a dsinnt és a fát. A dsinn kiáltja, hogy Antar másodszor is csapjon feléje, de egy közeli dsinn, a ki hű maradt Salamon királyhoz, inti hősünket, ne csapjon másodszor, mert különben feltámadna a lázadó dsinn.¹

¹ Erről a motívumról l. Reinhold Köhler: *Kleinere Schriften*, herausg. von Johannes Bolte, Weimar, 1898, I. 46—472. *Ne frapper qu'une seule fois.* — Chauvin: *Bibliographie des ouvrages arabes*, VI, 2; VII, 69. *Ne frapper qu'un seul coup.* — Ezt a

Varázslat.

A szudáni csodalények közé tartozik Szahm an-nazál boszorkánykirályné is: bűvös felhőt varázsol elő, ebből Antar seregére kövek, lángok zúdulnak. Csakhogy a boszorkánynak a leánya már Urvának a felesége s megtöri anyjának a varázslatát (XXIV. 51—54).

Regényünk egy a bűvészet minden törvénye szerint felszerelt boszorkánykonyhába is elvisz bennünket (X, 81—85). A boszorkány Balká bint Zarká varázslattal akarja Antar Abláját megejteni Maszúd jemeni király részére. Mikor az Ikercsillagzat kél, ott forog a boszorkányüst körül, beledob állatpatát, apró marhabordát,¹ körülötte réztáblák, ólomalakok állnak, ezeket forgatja. Varázsigéket mormol. Valahányszor hétszer megfordul a tűz körül, ujjával Abla sátra felé mutat, szólva: óh Szamán, megeskutlek emberdsinn teremtmőjére, forgasd hozzám a dsinneket, szűzek kihozója, hozd ki Ablát, gyorsabban a villámnál, a láthatatlan hangnál. A lángba beledobja Abla haját. A föld meghasad, tíz ifrít hozza a tépett ruhájú Ablát, mondván hozzá: tüzed nőjön, kitartásod fogyjon, lángolj Maszudért, legyen a négy szellemnek feletted hatalma: Hilál² ibn Bilálnak, Hejjázinak, Zaáziunak,

törvényt követi Szajjid Battál is a Dev (démon) elleni harcában. Dr. Hermann Ethé: *Die Fahrten des Szajjid Battál*. Leipzig, 1871, II, 52.

¹ Az állattestrészek a boszorkányüstben erősen emlékeztetnek a rémesen furcsa részletekre Shakespeare Macbethjében (a IV. felvonás elején).

² Hilál varázsló veszélyezteteti Szajjid Batthált is. Ethé: *Die Fahrten des Szajjid Batthál*. II. 137—143, 167—170. Varázs-

Mutata ad-dsabalnak. Antar le akar sujtani a boszorkányra, de karja megbénul. Azonban Vadetetőnek a keresztény papok a karjára írást róttak, mely a varázslatot szegi: ő levágja a varázslónőt. Sejbúb jelenti, hogy Abla őrjöngve kiáltotta: a tűz, a tűz. Kezére kötik Vadetető talizmánját, meggyógyul. Felocsudva elbeszéli, hogy két alak jött be hozzá, állatfejjel, kutyalábbal, villogó karddal; elvonszoltak. A többiről már nem tudott.

Vadetető talizmánja másszor is bebizonyítja varázsszegő erejét. A pusztában Antar egy a gyaloghintójában aléltan elterülő leánynyal találkozik; szegényt megütötte az emberek szeme, dsinn szállta meg. Családja Mekkába tart vele, hogy körüljárják a bálványokat az ő egészségeért. Antar Vadetető talizmánjával meggyógyítja s nőül is veszi (XXVIII, 31, 32).

Ugyancsak a jemeni boszorkánykonyhára gondol Antar akkor, a mikor „varázslat idején“ erdei kastélyhoz ér (XXIX, 40). Ezúttal alaptalan az aggodalma: Mirjam frank hercegnő kastélya ez. Mirjam három varázsgyöngyöt vesz elő, a melynek méregjelző ereje van: ha ételben méreg van, a gyöngy csöpög (XXIX, 44). A regény nem ad ennek a hatásnak kipróbálására módot. A gyöngyök csak az anagnorisis eszközeül szolgálnak, hogy Antar gyermekei, Unejtira és Ghadhanfar felismerjék Dsúfaránban testvérüket, Antar fiát (XXXII, 47, 48). Ez a gyöngy voltaképp nem egyéb talizmánnál, keresztény eredetű, mint Vadetetőnek is varázsszegő szere. Itt is ismétlődik az a gyakori jelenség, hogy az egyik nép

a másikat, az idegent tartja varázslónak¹: regényünkben az arabok a szudániakat és a keresztényeket.

Epikai közhelyek.

Kimutatható átvételek és nyilvánvaló folkloristikus érintkezések mellett még jóval bővebben akadnak oly lelemények, a melyekkel az elbeszélő költészet világszerte él: hősök és hőstettek erős színezése, regényes helyzetek.

A hős termete, ereje.

Mi sem természetesebb annál, hogy akár a monda, akár a népies elbeszélés a maga hősét a megszokott méreteken túl szereti nagynak, erősnek feltüntetni.

Antar már mint csecsemő kiválik testével, erejével: elefánthoz hasonlít, szája széles, szeme szikrázik, képe ránczos; széttépi a legerősebb pólyát; két éves korában a sátrak szögeit kihúzza; a kutyaakat farkuknál fogva vonszolja, a nagyobb gyermekeket is elveri (I, 53, 54). A férfiú Antar méreteit regényünk egyenest Aszmaira hivatkozva állapítja meg: hossza 7 hásimi rőf, szélessége 3 rőf, bajusza fél rőf, arcza kétharmad rőf, szája negyed rőf, egy-egy szeme araszyi (XXIX, 14).

Ez a lelemény oly könnyen kínálkozik, hogy regényünk bőven él vele más alakjainak bemutatásánál is. A csecsemő Antarhoz hasonlít fia, Ghadhban (XXIII, 21) és leánya Unejtira (XXXI, 39). Miszhal akkora, hogy lovon ülve lábával a földet súrolja; bikát dönt a tenyerével, czombjával lecsap lovat (IV, 99, 101); ülve akkora, mint más állva (IV, 26). Viszont

¹ Hubert és Mauss : *Année sociologique*, VII (1904), p. 26, 27.

a fia Amr gyalog akkora, mint Madikarib lóháton; egyszerre megeszik egy tevét s megiszik tele tömlővel bort (XII, 87, 88). Maszúd jemeni király 3 rőfnyi magasságú (X, 75). A sejbáni Khidás ibn Aláka 7 lábnyi, felpattan a száguldó lóra (XXVII, 31, 32). Al-Aszma és Abú Ubejda egyesült tekintélyével bizonygatja regényünk, hogy az arab pogánykornak leg-hatalmasabb termetű hőse Musztauir volt, a ki Antarnak a Muallakáját letépte a mekkai Harámban (XXIV, 57). Nem arab harcosok is kiválnak termetükkkel: Antar egy 7 rőfnyi és egy 9 rőfnyi perzsát győz le (XXVIII, 29, 34). Az egyik szudáni király nyargalvást súrolja a földet; tevét, melynek púpjára ő ráteszi a kezét, még lándzsával sem lehet elindítani; teve farkát egy húzással kirántja a gerinczéből (XIX, 2). Egy szudáni hős 7 rőfnyi; oroszlánt, elefántot öldös; lónak jártában kiszakítja a lábát, lábánál fogva megállít tevét, lándzsát kezével zúz (XIX, 38). Abd Hajjáf ind király 270 mná súlyú aranybuzogányt, ugyanily súlyú ércpajzsot feldob, megfog; lándzsája hegyével felemel zsákot, áztatott homokkal telít; megkötözött tevét háromszor körülforogat (XXIII, 32). Santiago spanyol király magassága 12 rőf, öve 3 rőf, ujjja 2 arasz (XXX, 12). Zandsir habesi harcos két akkora mint Antar, fia pedig még kétszer nagyobb Zandsirnál; ketté tépi a tevét, kiszakítja nyakát s vele két embert öl (XX, 3, 4, 7). A szudáni Taud-al-Atvád csodalény, magas, mint a torony, az oroszlánt a kezével fogja, vaskarmával öli (XXIV, 18).

Ily jellemzések természetesen egyéb irodalmakból is sok párhuzammal világíthatók meg.¹ A biblia Saul

¹ Arany János abban a rajzban, a melyet Anonymus őrzött

királyról beszéli, hogy vállától magasabb volt az egész népnél (I, Sam. X, 23); hasonlót mond nemzeti hagyományunk Szent Lászlóról, a Sah-Nameh meg Túsizról (*Firdousi-Mohl* II, 456). Rusztem ülve is fejtől magasabb a többieknekél (*Firdousi-Mohl* II, 106), holtteste két ágy hosszát meghaladja (IV, 580). Ha kőre állott, két lába behatolt a kőbe; mivel ez az ereje megakadályozta a járásban, imájára Isten csökkentette s csak veszélyben állította megint vissza (II, 131). Nagyétű: tíz dajka szoptatta, gyermekkorában annyit eszik, mint 10 felnőtt; mint férfiú egyszerre egész vadszamarat költ el (IV, 475, 504).¹ Khoszru és N. Sándor is magas termetű (IV, 142, V, 44, 54). Sajátságos mérése a hosszúságnak, hogy Iszfendiár fia Ardasír állva, ujjainak végével a térde alá nyúlik (IV, 563).²

Rusztem a nagy erőt nagy étvágygyal párosítja. Antar is sokat eszik: 10 tál ételt; egy eledelből neki 7 annyi adnak, mint a többieknek s ő csak szégyenkezésből nem eszik tovább (XXIX, 16). Legjobban Khoszru, Heraklius és Kúbert udvarán étkezik (XXX, 32). Antar fia Ghadhbán 7 tál ételt kap be (XXIII, 21).

Nagyon emlékeztet regényünknek és a perzsa hősmondának felfogására Pseudo-Turpinnek következő

meg Álmosról, ugyancsak az ily költői *ethopoea*-ra ismert (Arany: *Naiv eposzunk*). Zrinyinél:

Így dönt Demirhám
Tölgyet, elefántot.

(*Szigeti veszedelem*, I, 83.)

¹ Nöldeke: *Das iranische Nationalepos*. — Geiger-Kuhn: *Grundriss der iranischen Philologie*. Strassburg, 1896—1904, II. 174.

² A Szajjid-regényben a varázslók 40 rőfnyi hosszúságot érnek. Ethé: *Die Fahrten des Sajjid Batthál*. II, 218, 296 (221. j.).

leírása Nagy Károlyról. Termete 8 láb, az ő hatalmas lába szerint; arcza $1\frac{1}{2}$ arasz hosszú, szakálla 1 arasz, orra $\frac{1}{2}$ arasz, homloka 1 láb; oroszlánszeme tüzes, mint a parázs, a kire haragosan fordítja, megrémül; 8 arasznyi övvel övezkedett. Kevés kenyeret evett, de $\frac{1}{4}$ juhot, vagy 2 csirkét, 1 libát, disznóvállat, 1 pávát, 1 darút, 1 egész nyulat; kevés bort ivott, ezt is vízzel keverte. Testének ereje azon mérhető, hogy egy csapásra kettéhasított vértezett fegyverest a lovával együtt; könnyű szerrel kiegyenesített 4 lópatkót egyszerre; egészen felfegyverezett lovat a földről a fejéig bírt felemelni.¹ A Nagy Károly jeruzsálemi zarándoklásáról szóló tréfás hősköltemény Konstantinápoly királyához, Hugóhoz, méri Nagy Károlyt; Károly 1 lábbal és 4 hüvelylyel magasabb Hugónál.² Már a Chanson de Roland is erős színekkel festi a testi erőt: a szaraczén Chernuble de Val-Noir mulatságul nagyobb terhet hord, mint 4 megakott öszvér (975 v. kk.). A Bâtard de Sebourg, egy későbbi lovagregény hőse, 10 láb magas, két karjával rengeteg paripát emel fel.³ A fries Pinax 15 lábnyi.⁴ A pólyaszakító gyermek-Antarra emlékeztet Róland, a kit 4 dajka szoptat (Rusztemet, igaz, 10 dajka szoptatja), születésekor nagyobb, mint más gyermek 2 éves korában; nem engedi magát bepólyázni.⁵ A Kalevalában is Kullervo már három napos korában

¹ Léon Gautier : *Les Épopées françaises*, III (1880²), 118, 120.

² *Karls des Grossen Reise nach Jerusalem und Constantinopel*, ed. Koschwitz. Leipzig, 1900⁴, p. 46, 47, v. 810, 811.

³ L. Gautier : *Épopées françaises*, II, 1892³, p. 528.

⁴ *Renaus de Montauban*, ed. Michelant (Bibliothek des Literarischen Vereins in Stuttgart, LXVII), 1862, p. 220, v. 35.

⁵ L. Gautier, *Épopées françaises*, III, 1880², p. 68.

Ficzkándozik, nyújtózkodik,
 Pólyaövéét összetépve,
 Jut takarója fölébe,
 Eltöri a hársfa-pólyát,
 Szétszaggatja ringyét-rongyát.

(Vikár, *Kalevala*, Budapest, 1909, p. 229, XXXI. ének.)
 Nagy Sándor nem engedi magát szoptatni (Paul Meyer,
Alexandre le Grand II, 141).

Antar leveti a bilincseit (XIX, 76). Dzul Himár
 is széttöri (XIII, 65). Hasonlóan Ogier egy mozdulat-
 tal széttöri a békóit.¹

Antar erejének van egy csodaszerű titka: ha ki-
 merült a harcban, elég rőfnyire, akár csak arasznnyira
 meghátrálnia s ereje visszatér, sőt megtöbbszörösödik
 (Szírat X, 20, XX, 11, XXIV, 42). Escanornak, az
 Artus-epika egy vitézének ereje a nap bizonyos
 óráiban nő.²

Csodás hőstettek.

A hős méreteit és étlapját tetszés szerint nagyíthatja
 a képzelet. Ugyanez a mennyiségileg fokozó, túlzó
 eljárás tetszés szerint növelheti az ellenségek számát,
 a kiken a hős diadalmaskodik. Regényünk Antar
 korának sajátosságául tünteti fel, hogy egy-egy hős
 néha 1000—2000 harczossal küzdött meg; de vala-
 mennyiüket felülhaladta Antar, a kinek születésekor
 a csillagok állása kedvezett (V, 24), egy sorban 1200

¹ U. o. p. 400, 401.

² Gröber: *Grundriss der romanischen Philologie*, II, 1,
 p. 786.

ellenfelet terít le (XXVII, 55); mindegy neki, 1 lovas, 1000 vagy 10,000 ellen harczol-e (VI, 43).

Antar ellenfelei közül Dzul Himár 7000 harczossal is mérkőzik (XI, 47, XIV, 21); más helyütt regényünk mértéktartóbb: Dzul Himár egy maga 1000 harczossal száll szembe; ha oldalán 1000 híve küzd, 7000-et is legyőz (XII, 36). Legpazarabb regényünk a (földrajzilag el nem helyezhető) Lejlamán ibn Markúm rajzában: 10 lovasával Irákban portyázva, rájuk támad Numán 40,000-nyi hada; Lejlamán megparancsolja övéinek, hagyják magára, egymaga szétveri a rengeteg hadat (XXV, 26).

A spanyolországi háborúból az arab történeti hagyomány oly harczokról szól, a melyekben 500 muhamedán lovas 10,000 foglyot ejt, 6000 meg 100,000-et, Tárik 1700 harczosával 90,000-nyi sereget pusztít el.¹

Oroszlánölés. Regényünk hősei nem csak töméntelen harczossal küzdenek meg, hanem gyakran veszedelmes vadállatokkal, kivált oroszlánokkal. Antar már kis gyermek korában megbirkózik kutyával (I, 54). Pásztorkodva épp a fenevadak völgyébe hajtja a jószágot; vadállatot szimatolva a nyáj elszéled; Antar eléje megy az oroszlánnak, megfenyegeti az oroszlánkölykök atyját, a sivatag kutyáját, a vértömlőt, hogy ő majd árvákká teszi a kölykeket; eldobja kezéből a kardját, öklével csap le az állatra, szájától [szívéig szakítja, rajta marad, míg párája elszáll; megsüti, megeszi, fején mint párnán megpihen (I, 67. 68). Mundzir királynak fogságából Antar avval az érdemé-

¹ R. Dozy: *Recherches sur l'histoire et la littérature de l'Espagne pendant le moyen âge.* Leyden, 1860^a, I, 26, 27, 41.

vel szabadul ki, hogy, miközben lába bilincsben marad, kardjának egy csapásával homlokától köldökéig hasítja azt az oroszlánt, a mely Mundzir emberei között pusztított (II, 69, 70). Hasonló csapással Khoszru udvarán is Mihraván elefántnyi oroszlánját szemétől czombjáig kettéhasítja (III, 28). Abla irigykedik Dsejdára, mert ennek nászlakomájára a férje 20 oroszlánt ejtett (IV, 23, 34); Antar maga 700 oroszlánt ejt, 500 párduczot (X, 7, 8). Látnivaló, az oroszlánhús hozzá tartozik a nagy lakomák ételrendjéhez; Numán lakodalmán 100 hím és 100 nőstény oroszlánt vágnak le (Szírat VII, 4).

Antar gyermekei is kiválnak az oroszlánölésben. Mejszara oroszlánt, párduczot úgy ejt, mint más a gazellát, elfogja, hazahozza s avval lakoztatja társait (XV, 52). Ghadhbán mint gyermek tevével birkózott (XXI, 35), mint ifjú kettéhasítja az oroszlánt (XXI, 27), sőt pusztá kezével is leteríti (XXI, 17); dárdája egy az oroszlánnál is rettenetesebb farkassal végez (XXI, 49). Unejtira, Antar leánya, 15 éves korában Antar kardjával bikanagyságú oroszlánt vág le (XXXI, 39, 40). Antarnak európai fia Ghadhanfar (a név maga is oroszlánt jelent) oroszlánt öl, a melynek szeme mély, mint kút, melynek foga horog (XXXII, 10).

Mint Antar, úgy több más hős is, p. Dsaráh ibn Szájlil (IX, 20), Amr ibn Madikarib (XIII, 11), Dithár ibn Rauk (XIII, 51) és Mázin, Antar testvére (XV, 4), egy csapásra kettéhasítják az oroszlánt.

Jakzán ibn Dsajjás egyenest az oroszlánkölykök atyja nevéen ismeretes az arabok előtt, sorra ejti az oroszlánokat, a nagyokat megeszi, a kisebbek közül tízet felnevel, kezéből esznek, álma felett virrasztanak (IV, 93). Zásdaira ibn Dhamra oroszlánok húsával,

vérével táplálkozik (XI, 57). Háni ibn Maszúd struczok csoportjából egyet ejtett s míg a többit hajtja, egy oroszlán felszedi a heverő struczot s barlangjába viszi. Háni leveti fegyverét, bemegy a barlangba, nyakánál vonszolja az oroszlánt, mint a hogy hős szokta a gyávát; jobbjával a sörényét, baljával a struczot fogja, sziklához csapja az oroszlánt, agyon-sujtja (XV, 74, 75). A dicső Rabía atyjának a neve Mukaddam, a megharapott, mert midőn szokása szerint egyszer az oroszlánokat hajtotta, az egyik a czombjából darab húst harapott (XX, 27). Nevezetes Amr Dzul Kalbnak, Antar sógorának esete. Testvére Anán barlangról barlangra járt, kezével megfojtotta az oroszlánokat s megitta a vérüket. Halálát is így lelte: egy oroszlán széttépte. Testvére Amr kettéhasította az oroszlánt, Anán maradványait eltemette és sírján 100 oroszlánt vágott le (XXXII, 53, 54).

Keleti párhuzamokat szaporítani oroszlánnal való viadalhoz felesleges. De a nyugati monda is szereti hőseit harcza vinni oroszlánokkal.¹ Kis Pipin, Nagy Károly atyja megküzd oroszlánnal.² Oroszlánt öl Aiol,³ Garin⁴; Philipopolis városa, a Florimont-épos szerint, ott épült, a hol macedon Fülöp oroszlánt ejtett.⁵ Az Artus-epika is kedveli ezt a motívumot: Gavain megví

¹ Néha a medveölés a hősiesség próbája, l. Groeber: *Grundriss der romanischen Philologie*, II, 1, 517. Ibsen: *Helgelandi hősök*.

² Gaston Paris: *Histoire poétique de Charlemagne*. Paris, 1905², p. 223, n. 4.

³ Groeber: *Grundriss der romanischen Philologie*, II, 1, p. 569.

⁴ L. Gautier: *Épopées françaises*, IV, 1882², p. 263.

⁵ Groeber: *Grundriss*, II, 1, p. 589.

oroszlánnal, Ivain pedig a „chevalier au lion“, az oroszlánkísérte lovag; Gilles de Chin oroszlánt öl s oroszlánnal kísérteti magát.¹

Boeve de Haumtone eposában Yvori párduczokra és oroszlánokra vadász; Beuve maga pedig egyszerre két oroszlánnal harczol; az epos azt is elárulja, hogy király gyermekeit oroszlán nem bántja.²

Schwabenstreiche. A vitézi tettek közé számíthatók az Uhland költeménye révén ismeretes Schwabenstreiche, a melyektől egy csapásra egész hosszában két felé hasad az ellenség. Oroszlánokra mért ily csapásokról az imént hallottunk. De így jár Antar kardjától Andam is (XIX, 42), Sász királyfi támadójára pedig úgy reá vág Antar, hogy a lovast lovastól egy csapásra ketté hasítja (IV, 10). Khajtaúst úgy ketté vágja, mintha kimérték volna (VI, 89), egy másik ellenfelét, mintha szétfűrészelték volna (XXVIII, 66). Ghaszúb, Antar fia, úgy megfelel ellenfelét, akár körzővel (XXIII, 57).³

A harcznak azt a módját is, a melyet Toldi farkasviadalából ismerünk, hogy t. i. a küzdő az egyik ellenféllel sujtja a másikat, szintén bemutatja az Antar-regény. Antar úgy ragadja meg az egyik szudánit, mintha parittyá volna s az egyikkel csapja a másikat (XIX, 10). Az egyik csatában Antar visszadugja kardját a hüvelyébe, egy szudánit a lábánál megragad, avval veri a másikat; szebben harczolt emberrel,

¹ U. o. 569.

² *Boeve de Haumtone*, ed. Alb. Stimming (Bibliotheca Normannica, III). Halle, 1899, p. 64, v. 1668; a kettős harcz p. 65, 66, v. 1705—1740. Yvori vadászata 1493. v.

³ Zrinyinél is Bika András „lovat s törököt öl csak egy csapással“. (*Szigeti veszedelem*, V, 54.)

mint fegyverrel: a kivel ütött, a kit ütött, mind halva marad (XIX, 16). Némileg hasonló Antar küzdelme, a mikor levágott ellenfelének fejével agyonsujtja egy másik ellenfelét (XXX, 3). De Antar még tovább megy, Toldi Miklós és Kinizsi Pál harczoló módját egyesítve, jobbába is, baljába is egy-egy élő ellenséget kap, s egyszerre négyet csap agyon (XXX, 18). Valamivel lassúbb ütemben öldököl Antar fia Ghadh-bán, a mikor megragadja ellenfelét, agyoncsapja vele a másikat s a kettővel négyet (XXIII, 16, 17). Antar-nak egy másik fia, Ghaszúb, a saját testén érzi a harcznak ezt a módját: Taud Al-Atvád megfogja őt s leüti vele Urvát (XXVI, 30).

Rusztetről is beszéli a Sah-Nameh, hogy megragadott egy törököt s vele agyoncsapott egy másikat (*Firdousi-Mohl* I, 365).

Hosszú élet.

Regényünk óvakodik attól, hogy hősünknek akár pályája egyes kiemelkedő pontjain, akár halálánál megállapítsa korát.¹ A regény nincs időbelileg elképzelve. A beleszorított rengeteg vitézi tett és vállalkozás, Antar gyermekeinek egymás után (nem egymás mellett) felnevelkedése időbe kibontva századokat fogna át. Az ily százados életűek, a *muammarún* kedvelt és gyakori alakjai az arab mondának és kivált a legendának.² A mi regényünk is elég sűrűn

¹ Nem tudom, min alapszik a *Grande Encyclopédie* Antar-czikkének (III, 134, 135) föltevése, hogy a történelmi Antara 120 évnél többet élhetett.

² Ezekről a hosszú életűekről szóló Kibáb Al-Muammarún adta ki Goldziher: *Abhandlungen zur arabischen Philologie*, II.

használja ezt a mondaelemet. Magát Antart nem nevezi muammarnak, ámbár a mit tesz s a mi vele történik, muammar-életnek is épp elegendő lehetne. De világosan is megállapít muammarokat.

Az Antar-regény a maga szerzőjeül Al-Aszmait vallja. Al-Aszmaival magával elmondhatja, hogy 670 évet élt, 400-at a pogányságban, 270-et az iszlámban; átélte Antar korát s Harún Ar-Rasíd idején szerkesztette az Antar-regényt (VI, 54). Al-Aszmaí viszont maga is abszita muammar révén értesül Antarnak európai csodás útjáról (XXIX, 52).

Amr ibn Bukejla,¹ Mekka vezírje is muammar (XI, 40, XVI, 7), egy helyütt 400 évesnek mondja a szövegünk (VI, 27), de másutt 500 éves, a mikor Antart, Mundzirt kibékíti Khoszruval; megérte még Muhammedet s muszlimmá lett (III, 3). De Amr ibn Bukejla vén tanácsadó, ellenben Durejd ibn asz-Szimma a maga 450 évével még félelmetes hős, „harcz malma“, a mikor Antarral megvív s ellenségéből barátja lesz; túlélte Antart s megérte Muhammed korát (VI, 31, 32, VIII, 9, XI, 44). Megénekli hosszú életét (XII, 14). Áhítja a halált (XII, 6). A 450 éves hős még leánykérőnek is fellép, de nem vehetjük zokon Hind-től, hogy a muammar helyett inkább a daliás Rabía ibn Mukaddamot választja; Rabíának még kemény, ámbár győztes harczot kell állnia a visszautasított kérővel (XX, 35, 52, 65).

Leyden, 1899. A mondákról a bevezetés, különösen XXXIV—XLII. — Az Antar-regénybeli muammarúról Goldziher: *Muhammedanische Studien*, II, 170—174. Al-Aszmaí, p. 171, Durejd, p. 170.

¹ A Bukejla olvasatot ajánlja Goldziher professor a szövegünkben állandóan Nufejla-nak írt név részére.

Durejdot megközelíti Siháb Al-Jarbúi (XXIV, 63). Egy 150 éves sejhket a regényünk meg sem nevez (VII, 13). Ugyanegy hadjáraton Antar egy 180 és egy 150 éves foglyot ejt (XVII, 78, 79). Jellemző nevet visel Vads-al-Ghúl, a „Nemzedékek atyja“, Abul-Kurún, rászolgált nevére, mert egy nemzedék 100 évet tesz, ő pedig 360 évet élt.¹ Még regényünkben is feltűnik a pyramisépítő Hadhád ibn Balaám, a ki 1000 évet élt, 1000 a felesége és 1000 a fia (XXV, 35).

Az Antar-regény a hosszú kor meseszerű áldását a keresztényektől sem tagadja meg: Európában Antar egyszer 3 öreg szerzetessel találkozik, a kiknek legidősbike 170 éves (XXIX, 63). Santiago spanyol király 270 éves, atyja 300, nagyatyja 600 évet élt (XXX, 12).

Hosszú életű embereket nem arab mondában is találunk. Ajodha városában — beszéli a Ramajána — nincs lakó, a ki legalább 1000 éves kort nem érne. A Sah-Namehben Dsamsíd 700 évig (*Firdousi-Mohl* I, 33), Zohák 1000 évig (I, 48), Feridún 500 évig (I, 85), Minucser 120 évig (I, 164), Kej Khavád 100 évig (I, 367), Kej Khávusz 150 évig (I, 384) uralkodik. Zál számtalan évet élt (IV, 192), Mahiar 164 évet (V, 482), Ruztem maga meghaladja a 600 esztendőt (IV, 496). Arany János is Toldi estéjében vénebbnek tünteti fel Lajos királyt, mint a történelem s eljárását ekkép okolja meg: „Csak Firdusit hozom fel, kinek hősei addig élnek, a meddig akarja: s mentve hiszem e gáncstól különben is népi költeményemet“. (*Toldi Estéje*, Végszó az első kiadáshoz.)

¹ Erről a Nemzedékek atyjáról l. Goldziher: *Abhandlungen zur arabischen Philologie*, II, p. XXXIV.

A francia monda is hosszú élettel áldja kegyeltjeit. Pipint, Nagy Károly atyját is úgy ábrázolja, mint a ki túléli a nemzedékeket.¹ Kivált N. Károlyt magát a francia epika „virágos“, fehér szakállúnak tiszteli; Marsile szaraczén király úgy véli, hogy Károly meghaladja a 200 évet (*Chanson de Roland* 524, v.). Késő hagyomány az öreg királyt már kocsin viteti.² Annál a párhuzammosságnál fogva, a melyet a *Chanson de Roland* Kelet és Nyugat között képzel (szaraczén palatinusokat, pogány klérikusokat, tonsurátlan kanonikusokat tulajdonít az ellenfélnek), Baligant babyloniai emirnek szakálla is ősz, mint a fehér virág (3521. v.). Girard és Améline száz év óta házasok.³ Albéric de Trois-Fontaines az 1234. évről jelenti, hogy akkor halt meg Apuliában egy aggastyán, a ki magát Roland fegyverhordozójának mondta (Roland 778-ban esett el).⁴ Oliviernek a Roland-dal vívott párbajához a kardot Joakhim zsidó adja, a ki Jeruzsálem pusztulásánál elmenekült s Pilátussal együtt került Vienne-be (*Girart de Viane* eposa). Oberonról nem csodálni való, hogy százados életű, hisz' tündéri lény.⁵ Túltesz rajta Maufumé törpe, a ki avval kérkedik, hogy ő látta Noét, Dávidot, Salamont, Makkabaeus Judát, Trója pusztulását, Bucephalust, Turnust, Artus királyt és Jézust. Íme a nyugati képzelet versenyre száll a legmerészebb muammar-hittel.⁶

¹ Gaston Paris: *Histoire poétique de Charlemagne*. Paris, 1905², p. 142.

² L. Gautier: *Épopées françaises*, III (1880²), 694.

³ U. o. III, 83.

⁴ U. o. III, 626 j.

⁵ U. o. III, 723.

⁶ U. o. II, 508, 1. j. Gautier a hanyatló epika hőseiről

Álmok.

„Az álmok hazugságot mondanak“, tanítja a próféta (Zakariás X, 2), „sok álomban sok a hiábavalóság“, véli a bölcselkedő (Prédikátor V, 6). De az elbeszélő költészet inkább Antarral tart, a ki a mekkaiaktól megtanulta, hogy az álom vagy a multra, vagy a jövőre érvényes (Szírat XIII, 18), vagy Petőfivel, hogy „az álmok nem hazudnak“.

Antart az álmai leginkább fiai felismerésére segítik. Egyszer látja, hogy a hold északról kél, kering; Antar vissza akarja fordítani, a hold sugarai megégetik, dél felé igazítja; kard pengéje tűnik fel, Antar úgy hasítja vele a sötétséget, akár a villám. Ez a látomás nagy dicsőséget hirdet: Kard és hold Antarnak fiát, Mejszarát jelzi (XV, 50, 51, 69). Mikor Antar viaskodni készül Ghaszúbbal, fel nem ismert fiával, álom inti: álmában háromszor sujtott kardjával Ghaszúb felé, a kard sirva, nyöszörögve tért vissza Antarhoz, könyörögve, ne bántsa Ghaszúbot, ne legyen oka a megbánásra (XVIII, 6).

Ghadhbánnal való harca előtt Antart látomás rémiti: testéből fekete oroszlánkölyök szökött ki, oroszlánná fejlődött, porba ásódott, majd sólyommá lesz, levegőbe röpül, égbe vész, egyszerre lecsap Antarra, karmát vállába mártja, mellére ül, meg akarja fojtani, Antar védekezik, a sólyom a levegőbe akar vele repülni, Antar felébred. Ugyanakkor Sejbúb is (a kinek Haram bálványa régebben már Absz diadalát és Muhammed fellépését jósolta álomban XII,

általában megjegyzi, hogy nagyon soká viaskodnak s igen sok idő telik bele, a mig meghalnak. U. o. 467. l. — Mesebeli aggastyánokról l. még Chauvin: *Bibliographie*, VII, 61, 4. j.

30) álmod lát: lába közül róka síklik ki, Sejbúb a pusztán végig üzi, hirtelen ember képében szidja, csókolja (XVIII, 74). A jövőendő ekkép igazolja ezt a két látomást, hogy Antarnak is, Sejbúbnak is fia született. Ghadhbán (oroszlán, sólyom) harczol Antarral, Khudzrúf (róka) Sejbúbbal.

Még szorosabban egymáshoz fűződik Antar két fiának, Dsúfaránnak és a tőle elfogott Ghadhanfar-nak álma. Dsúfarán megálmodja, hogy jobb vállából kéz nőtt ki s egygyé lett az ő kezével; Ghadhanfar pedig sírszerű gödörbe látja magát dobva, két drágaköves övet talál, a két öv egygyé lesz. Dsúfarán szerzetesei nem bírják az álmod megfejtését, Durejd ibn asz-Szimma megfejt: a testvérek (Dsúfarán, Ghadhanfar, Unejtira) egyesítését jelenti (XXXII, 43).

Ugyancsak kiegészíti egymást Numánnak és Háni ibn Maszúd-nak látomása. Numánnak 7-szer ismétlődik ugyanazon jelenés: rettenetes elefánt úzóbe veszi őt és övét, egy ifjú fényes karddal kettéhasítja az elefántot. Ez az ifjú Háni ibn Maszúd, Dzú-Kárnál megsemmisíti a perzsa sereget (az elefántot) (XV, 65). Ugyanakkor hátíf, isteni szózat, figyelmezteti Háni ibn Maszúdot is a feladatára (XV, 75, 76).

Az arabok diadalát a perzsák fölött Kejsz ibn Maszúd-nak is jelenti a hátíf (XVI, 10). Abdulmutallib-nak, Muhammed és Ali nagyatyjának, nagyobbyszerű az álma: egyik fiának, Abdallah-nak szeme közül fény száll fel az égig, napnál, holdnál kápráztatóbb; köréje arabok gyülekeznek, mint csillagok. Majd másik fia, Abútálib (Ali atyja) sólyomként jön, kardjának éle égig ér, Medina felé tart (XV, 67), íme Muhammed és Ali dicsőségének előjelei.

Radsím római császár megálmodja, hogy elfoglalja

Egyiptomot és Anúsarván birodalmát, hogy a hedsáziak egy része őt segíti (XXX, 11). Már régebben is isteni szózat biztatta: közel a messiás alászállása (parusia), hidsázi lovagokkal elfoglalja a földet (XVI, 54). Álom és szózat azokban a hódításokban válik valóra, a melyeket Antar Herakliussal a császár javára végez.

Mint Antarnak többször, úgy Antar atyjának is álom hirdeti, hogy fiát megismeri: két szárnya nőtt, messzi elröpül, népek könyörögnek kegyelmeért (XV, 5). A káhin megfejtí: az egyik szárny Antar, a másik szárny Saddádnak addig ismeretlen fia, Mázín.

Egyesülést a fájdalmas válás után jelent Szulma, Uszejd feleségének álma is: Tűz csap ki Jemen felől s elviszi őt is oda (fogságba kerül). Belőle is tűz csap ki (fia születik). Elefánt oltani akarja a tüzet, de Absz törzse előtt megalázkodik. Ormánya kinyúlik Hidsáz, Tiháma, Jemen, Nadsrán, Hadramaut, Armenia, Aethiopia, Perzsia, Byzáncz felé. Egy férfiú pedig hirdeti: próféta jön, világot terjeszt (VII, 9, 10). Ez a phantastikus álom Szulma és Uszejd elválasztását, fiok születését, a család későbbi egyesülését, Antar hadi tetteit, Muhammed fellépését és az iszlám hódításait jósolja.

Biztató, boldogságot és dicsőséget hirdető látomások mellett nem ritkák a vészjósló, rémítő álmok.

Vadetető tág sivatagban látja magát; vadak, oroszlánok, farkasok törnek reá: véredet akarjuk inni, húsdot akarjuk enni, te is levágtál minket s ott hagytál a pusztában (XV, 61, 62). Vadetető csakhamar elesik Mejszara kezétől.

Többször az anyát figyelmezteti álom fiai veszedelmére. Ezért nem akarja Ámir ibn at-Tufejl anyja engedni, hogy fia Antarral harcoljon (VII, 85). Kanab anyja is álmot lát: fia vadat ejt; örül, hogy szíve

szeretettjének felajánlhatja, de fekete sólyom lecsap s elragadja zsákmányát. Kanab visszatartja, erre a sólyom elviszi a fejét, mintha golyót tartana a karmai közt (IV, 78). A valóságban ennek az felel meg, hogy Kanab elfogja Kejsz királyt, de Antar kiszabadítja Kejszt és megöli Kanabot.

Hattál anyja a fiát barlangban látja, a melynek szájánál oroszlán dühöng (VIII, 39). Zádsira ibn Dhamra anyja megálmodja, hogy fia 70 oroszánt hajt, de az egyik neki rohan, húsából eszik, véréből iszik (XI, 57). Megfejtése: Absz elleni vitéz harcok után Zádsira elesik Vadetető kezétől.

Kejsz király két képben pillantja meg Absz veszedelmét. Egyszer tigris nagyságú fekete kutya, szürke farkas ólálkodik népére, tűz lepi el a határárkot, szikrája nőt, gyermeket eléget (XXIII, 66). Valóban nemsokára a jemeni sereg támadta meg Abszot. Uralkodásának vége felé Kejszt veritékfakasztó álom rémiti: madár köré, még pedig sólyom, holló, sas köré fenevadak gyülekeznek, róka, hyéna, párducz; szétszórják, elragadozzák a madarakat (XXX, 71, 72). A madarak Absz törzsét jelzik, ellenségeik (a fenevadak) feldőlnek.

Az Antar-regény XV. kötete különösen gazdag álmokban. Itt két hazug álom is akad. Dzul-Himár bosszút áhítva Antaron, Mekkába zárandokol. Három napig bőjtől, a negyedik éjjel Hubal bálvány biztatja, hogy kezébe adja Antart (XV, 7). Ez az ígéret épp oly kevésbé teljesedik, mint Tarafa álma, hogy ő levágja Antar fejét (XV, 20).

A Sah-Nameh is bővelkedik álmokban, a melyeknek biztató vagy rémitő hirdetése megvalósul.

Szülők álmodnak gyermekükről. Szamnak álom

ad hirt fiáról, a griffmadár felnevelte Zálról, Rusztem atyjáról (*Firdousi-Mohl* I, 171—173). Dsaríra megálmodja fiának, Firúdnak halálát (II, 503, 504).

Kei Khoszru születését több álom hirdeti (II, 333, 381).

Dhuhháknak megjelenik egy felséges fa, belőle három harczos sarjad, a legfiatalabb bikafejű buzogánnyal üti Dhuhhák fejét (*Firdousi-Mohl* I, 51). Feridun megdönti Dhuhhák hatalmát.

Afrázijáb, Turán királya, síkságot lát tele kígyóval, a levegőt tele sassal; az ő királyi sátrát szél dönti le (II, 206—207). Kei Khávusz, Irán királya, diadalmaskodik Turánon.

Szijávús megálmodja, hogy Afrázijáb őt elpusztítja (II, 311).

N. Sándornak indiai hadjárata előtt Keid indiai király tíz egymásra következő éjjel a jövendőt álmodja meg (V, 88—97); a tíz álmokép közül legnevezetesebb az, mely az igaz gyűrűről szóló példázatra emlékeztet: négy tisztaelkű férfiú vásznat húz, a vászon el nem szakad, a férfiak bele nem fáradnak. Ez a vászon a hit, a négy férfiú a négy vallást képviseli, a tűzimádó, a zsidó, a görög (keresztény) és az arab (muszlim) vallást.

Pábek király álmában Szászánt elefánton, ind karddal pillantja meg (V. 217—220). Trónra jutnak a szaszanidák.

Khoszru Anusarvánt sajátságos álom bántja: trónja mellett királyi fa nő magasra, de éles agyaráú vadkan Khoszru serlegéből akar inni. Az álmot a bölcs Buzurdsmihr arra magyarázza, hogy a sah nejeinek lakásában férfiú tartózkodik. Meg is találják és kivégzik (V, 191—196). Egy híresebb látomás a perzsa biro-

dalom bukását jelenti Khosrunak: 100,000 arab vad teve módjára rohan át a Tigrisen, a nagy királyok palotájának oromzata egy csapásra ledől Ktesiphon közepette (VII, 374). Az iszlám diadalának ez a hagyománya nyilván arab eredetű. Találkozunk vele Tabarínál is (*Annales* ed. De Goeje I, 981), az Antaregényben is (XVI, 38).

A Sah-Nameh álmai tehát szintén, akár nyugtalanítanak, akár biztatnak, az igazat tüntetik fel. Egy megtévesztő álommal találkozunk: Bahrám Csúbín megálmodja, hogy seregét megverik s útját elvágják (VI, 491, 501). Mint Dzul-Himárban Hubal bálvány, úgy Bahram Csúbínban egy varázsló ébresztette a hazug álmot.

E szerint az álom hazug voltának van valami határozott oka. Általában mint az Antaregény, úgy Firdúsi is azt vallja, hogy az álmok nem hazudnak. „Nehogy balgaságnak nézd az álmokat; tudd meg, hogy prófétia rejlik bennük, főként ha a világ királya (a sah) látja őket; a csillagok tanácsot ülnek a hold körében, szavuk úthosszat tova száll s a derűs lelkek az álomban meglátják az egész jövőt“ (*Firdousi-Mohl* VI, 191).

*

A francia epika is hasonlóan gondolkodik. Hiába korholja Renaud de Montauban álomlátó feleségét: Asszony, adj békét, hallgass reám: az ember, a ki álomban hisz, valóban megtagadja az Istent.¹ Renaud evvel meg akarja nyugtatni a nejét, a ki

¹ *Renaud de Montauban*, ed. Michelant (Bibliothek des litter. Vereins in Stuttgart, LXVII). Stuttgart, 1862, p. 172, 1, 2.

azt álmodta, hogy erdőből 1000 vadkan kifent agyarral Renaud-t üzőbe veszi; hogy Montauban várának tornya ledől, hogy Renaud testvéreinek jobb karja kiszakad, tüdeje-mája lábíg lóg, hogy a falak képei sírnak szép szemükkel, hogy két sas elragadja Richart-t (Renaud öcscsét), hogy Richart-t almafára akasztják, s hogy Renaud alatt összeroskadt a lova Baiart, a mikor segítségére sietett.¹

Hogy a költő nem osztja Renaudnak kétségét az álmok iránt, kitetszik abból, hogy ez az álom is a jövőndőt tükrözteti, valamint abból is, hogy az epos egyéb megvalósuló álmokat is elmond. Gascogne királyának Yonnak egy lovagja azt látja, hogy Yon király Renaudnak sólymot ad s hogy egy vadkant 1000-nél több oroszlán üldöz.² Megfejtése: Yon király odaadja a leányát Renaudnak, a kire sok ellenség tör.

Egyébként is a Chansons de Geste csak úgy élnek az álom motívumával, mint más epikus irodalmak. N. Károly egy sólyomnak és keselyűnek viaskodásában látja előre Roland és Olivier párviadalát és kibékülését.³ Guillaume d'Orange előtt mint kicsapó láng és rohanó kutya jelenik meg a közeledő veszedelem képe.⁴ Boeve de Haumtone-ban Sabaoth-ot az az álom ijeszti, hogy 100 oroszlán támad Beuve-re.⁵

Álomlátásaiban is hatalmas a *Chanson de Roland*. A Roncevaux-völgyi csata előtt N. Károly álmodik:

¹ U. o.

² U. o. p. 112, 20—33.

³ *Girard de Viane*, ed. Tarbé (Collection des poètes champenois, 9). Reims, 1850, p. 124—126.

⁴ *Le Couronnement de Louis*, ed. Langlois (Société des Anciens Textes Français). Paris, 1888, 289. v. és kk.

⁵ *Der anglonormannische Boeve de Haumtone*, ed. Alb. Stimming (Bibl. Normannica, VII), p. 96, 2730. v.

Lándzsáját Ganelon kezében látja, szilánkjai ég felé repülnek; majd egy medve harap jobb karjába, leopárd neki rohan; de vadászkutya a medvének lehasítja jobb fülét, majd ráveti magát a leopárdra (LX, LXI, 718—736). Szent Gábor az éjjelt N. Károly ágyánál tölti s álomban jelenti neki a nagy csatát: dörgés, vihar, zivatar jelzi, lándzsák, pajzsok lángba borulnak; medvék, leopárdok, kígyók, sárkányok, szörnyetegek, 30,000-nél több griffmadár támad a francziákra; magának N. Károlynak rémítő oroszlán esik neki. Lánczra fűzve medvét tart, 30 más medve követeli lelánczolt társát, szép vadászkutya megtámadja a legnagyobb medvét (CCXV, CCXVI, 2525—2569). Megfejtése: a szaraczenok megtámadják N. Károlynak Roland vezette seregét, N. Károly elfogja az áruló Ganelont (medvét), rokonai visszakövetelik Ganelont, a hű Thierry (vadászkutya) megöli a Ganelonért perdöntő párbajt vívó Pinabelt.

Gaston Paris a prófétai álmokat a Nagy Károlyért művelt isteni csodák közé sorolja s jellemző vonásokat abban látja, hogy a császár hőseinek veszedelmét jelzik s fenevadakat, ragadozó madarakat szerepeltetnek.¹ Léon Gautier a Chansons de Geste álmait latin eredetűeknek látja,² más helyütt tipikusoknak mondja.³ Valóban tipikus általános motívumok, melyekkel perzsa, arab, franczia, német⁴ epika egyaránt él. Az álmok igazat mondanak, tüzláng, ragadozó állat, madár képében az eljövendő veszedelmet megjelenítik.

¹ G. Paris: *Histoire poétique de Charlemagne*, 1905², p. 362.

L. Gautier: *Épopées françaises*, III (1880²), 59, 68, 107, 153.

² L. Gautier: *Épopées françaises*, I (1878²), 513.

³ U. o. II (1892²), 455.

⁴ A középkori epikának talán leghíresebb álma Kriemhildé

Harczóló nők.

A harczoló nő közkeletű motívumának az a fokozása, hogy az amazonok egész hadat alkotnak, nem hatolt be az Antar-regénybe. De az a mesevonás, hogy egy nő férfi módjára akar élni és harczolni, abban a változatban is, hogy a nő csak azt fogadja el férjeül, a ki vele megvív, vele bír (Brunhilde-motívum), a mi regényünkben is elég gyakori.

Dsadzíma, Absz királya, adófizetésre kényszerítette az arab törzseket. De a banú Rejján királynője Rabáb megtagadja az adót, párviadalt ajánl Dsadzímának, párbajban átszúrja Dsadzímát s csatában megtöri az abszita sereget. Csak Dsadzíma unokája, Zuhejr király torolja meg a kudarcot Rabáb halálával (I, 43—45).

Költői kifejtéssel önálló novellává bővül Dsejda meséje (IV, 23—40). Ügyesen meg van okolva, miért kapatták Dsejdat fegyverforgatásra. Két féltékenykedő, gyűlölködő testvérnek egy időben születik gyermeke: Muháribnak fia, Khálid, viszont Záhirknak leánya születik, Dsejda. Nehogy testvére diadalmaskodjék, Záhirk úgy terjeszti, hogy neki is fia van s Dsejdat írásra, rajzra, éneke, erkölcsstanra tanítja, a leány szónokol, vitatkozik, harczra, lovagiasságra nevelkedik. Hősies-

a Nibelungének elején: sólymot nevelt föl, két sas szétmarczangolja a karmával. (Gunther és Hagen megölik Siegfriedet.) Siegfried halála előtt Kriemhild újra álmot lát: két vadkan üzi Siegfriedet a rónán át, véréből pirosak a virágok. Két hegy omlik Siegfriedre (XVI. ének). Arany János az álomban, a látomásban a classicus epopoeia egyik eszközét találja (*Zrinyi és Tasso*).

ségének híre terjed. Khálid meglátogatja. Harczi versenyben mérkőznek. Dsejdá beleszeret Khálidba. Az anyák megegyeznek a házasságban, de Khálid, a ki addig, míg Dsejdát férfinak nézte, el volt tökélve, hogy tőle meg nem válik, most elsiet, mert csak harczra, dicsőségre, bőkezűségre vágyik, nem női nyoszolyára. Dsejdá bosszút áll. Hidsázi harcos mezében Khálidot felkeresi a törzsében, naponkint új mérkőzésben diadalmaskodik Khálidon. Megrontja nyugalmát, korholja, hogy hivalkodó. Most Khálid szerelmes, Dsejdá meg visszautasítja, bosszút kíván, nem nászt. De Khálid hősi kitartásával újra kivívja Dsejda szerelmét. Boldog házasság egyesíti őket, míg Antar nem fogja el Dsejdát rabnőül Abla részére.

Hasonló művészettel van megalkotva Hind története Rabia ibn Mukaddammal (XX, 32—42). Hind, Kejsz ibn Maszúd királynak ékes szavú leánya, arra készletti minden kérőjét, hogy vele megvívjon. Sorra legyőzi a híres daliákat, levágott hajukat halomra gyűjti. Végre megkéri Rabia ibn Mukaddam s Hind szeme láttára csodás vitézi tetteket művel. De Hind ragaszkodik a bajvíváshoz s madárnál gyorsabb paripán, kardálló vértben, ádi sisakkal száll szembe Rabia-val. Hind valamennyi vető-dárdájával czélt téveszt, erre Rabia a lándzsája fokával ledönti s arra készletti, hogy Hind az ő lovát fékénél fogva (Hind) atyjához vezesse. Nászt ülnek.

Szind királynője Talaa elfoglalja India nagy részét s páros viadalt ajánl a hind királynak. Három napig viaskodnak. Végre a király legyőzi Talaat s erőszakot tesz rajta (XXII, 15—17).

Harczos boszorkány Taud al-Atvád anyja, „Sorsnyila“, dsinn-anyától származott (XXIV, 17), ő vezeti

a sereg egyik felét vizen, míg fia a szárazföldinek élén van (XXIV, 30, 31), ő ejt 50 hajónyi foglyot s ostrommal foglalja el Jakszúm király várát. Fiának, Taud al-Atvádnak halálát megboszulandó, láng- és köesőt küld Antar seregére. De bűvésze megtörlik, ő maga elesik Ghadhbán kezétől (XXV, 48—55). Ugyancsak a varázsmesék ködébe vész Dzát ul-Anvár, hatalmas lovas nő, Solyomvár alapítója és úrnője (XIX, 44, 45).

Mélyebben vág Antar sorsába Ghamra, Fájiz királynak aethiops rabnőtől való leánya, a kit csodás vitézségeért leányául elismert. Ghamra legyőzi még a hős Dzul-Himárt is; viaskodás közben egymásba szeretnek. Antar párviadalban legyőzi, elfogja s látván, hogy nővel van dolga, felajánlja neki a fegyverzetét és a szabadságát, ha Antarnak szerelmi vágyát oltja. Ghamra enged (XIII, 63—76). Ennek a szerelemnek gyermeke Ghaszúb; a mikor Antar felismeri Ghaszúbót, Ghamra neje lesz Antarnak s részt vesz hadjárataiban, Khajbárban, Szudánban.

Még szorosabban forr össze Antar történetével a harczos Hejfá, Antar felesége és Unejtira, Antar leánya. Hejfá, Férfimegejtő, első kérőjének szétzúzta az agyát s azóta portyázáson kíséri bátyját Amr Dzul-Kalb-ot. Antar legyőzi bátyját, Amr is, Hejfá is hozzácsatlakozik (XXX, 54—59). Antar nőül veszi Hejfát, leányuk Unejtira folytatja atyjának dicsőségét az Antar-regény végéig.

A Sah-Namehben is ritkább a harczoló nő. Gurdaferid, Guzdehem leánya, Suhrábbal száll harczra. Suhráb foglyul ejti, de Gurdaferid kifog rajta s mikorára várát elfoglalja Suhráb, nem találja többé ott a ravasz leányt, a kit pedig nőül szeretett volna venni

(*Firdousi-Mohl* II, 72—83). Bahrám Csúbín vezér hugát Gordieh-t nőül kéri a khinai khagan. Gordieh párviadalban levágja a khagán hadvezérét. Felesége lesz Khoszu Parviz sahnak s előtte is kimutatja harczyi készségét; a király ő reá bízta a perzsa hadakat (VII, 199—216).

Egy egész epos, a Bánu-Gusaszp-Nameh van szentelve Rusztem leányának, Bánu-Gusaszpznak. Ő a perzsa epika legkiválóbb hősnője, oroszlánt vadász, csatára száll, kéroit levágja; végül Givhez adják nőül, de ő megkötözi férjét az övével s a széke alá dobja, míg Rusztem helyre nem állítja a házi rendet (*Firdousi-Mohl* I, LXXIV). Mohl már utalt a Nibelungenmondabeli hasonló küzdelemre Brunhild és Gunther közt. Panzer meglepő és meggyőző orosz mesebeli párhuzamokat hoz ehhez a nászéjjeli küzdelemhez s azt az orosz mesefajt a keletről eredezteti¹; Panzernek ezt a feltevését a motívum keleti eredetéről érdekesen igazolja a Bánu-Gusaszp-Nameh.²

Fiával harczoló atya.

A Hildebrand-Hadubrand, Rusztem-Suhráb-motívum a mi regényünkben ismételten kínálkozik az által,

¹ Dr. Friedrich Panzer: *Studien zur germanischen Sagen-geschichte*. II. *Siegfried*. München, 1912. 144 kk., 162 kk., 183 kk., 203, 275. A 115. lapon fölsorolt; mesékhez Róheim Géza hozzájegyzi: Gaál György, Magyar népmesegyűjtemény, II, 74—99; Csonka és Pajtás. Valóban nevezetes magyar változata ez a Brunhilde-mesének. A király helyett szakácsa vív meg az óriás-király leányával, megszerzi ezt urának s királynak öltözve elveri a zsémbes királyleányt a nászszobában.

² A harczias nőkről és az amazónokról szóló irodalmat

hogy Antar a féltékeny, gyermektelen Ablá mellett él, többi felesége vagy szerelmese tőle távol neveli fel a fiait. Megismerkedésük rendes módja, hogy Antar párviadalban legyőzi és elfogja őket s megtudja, kik a foglyai.

Antar legidősebb fia Mejszara; Aszmához való szerelme hasonlít Antarnak Ablá iránti szerelméhez. Egyre ígéretetik neki, de mert színe fekete, származása pedig homályos, rejtegetik, költöztetik előle a leányt. A mikor egyszer megint nyomában jár, találkozik Absz hadával. Örül, hogy Antarral mérkőzhetik. Mejszara 10 abszítát megöl, sokat elfog. Vadetető, Antar barátja, kéri, engedje át neki a harczot Mejszarával. Antar amúgy is oly vonzalmat érez Mejszara iránt, mint senki iránt, készséggel átengedi a viadalt Vadetetőnek. Ez halálosan megsebesül. Most Antar száll síkra, de úgy küzd, hogy Sejbúb gyengeséggel vádolja. Antar megvallja, hogy Mejszara elbűvöli, nem bírja megölni. Végre leveti lováról s elfogja; eltökéli, ha Vadetető haldoklik, levágja előtte. De Szatih mekkai káhin feltárja Antarnak álmai megfejtéseül, hogy két gyermeket kap, az idősebbik már foglya, a fiatalabbikat itt Mekkában fogja megismerni. Antar haza tér, hívei eléje sietnek, élükün Mejszara,

összeállította Victor Chauvin: *Bibliographie des ouvrages arabes*, III, 134; VII, 87; VIII, 55—57.

Arany János az epika ismétlődő vonásai közé számítja a férfias, harczos nőjellemeket (*Zrinyi és Tasso*). A monda és a költészet nem osztja Wesselényi Miklós ítéletét:

Hős asszony! asszonyhős! neme kinövése,
A csodás természet méla tévedése.

(Arany: *Murány ostroma*, I.)

megcsókolja Antarnak kezét-lábát, édes anyjától megtudta, hogy ő Antarnak fia (XV, 56 – 82).

A Szatíh káhin jósolta másik fiú Ghaszúb, Ghamra királyleány fia. Antar párviadalban elfogta Ghamrát s kardját, szabadságát csak úgy adta vissza, hogy Ghamra átengedte magát neki szerelemre. Ghamra teherbe esett Antartól. Egy rejtett völgyben megszülte fiát Ghaszúbót s azon az ürügyön, hogy egy oroszlán torkából kiragadta, haza hozza s felneveli. Ghaszúb hőssé nevelkedve, megkér egy leányt. Megtagadják tőle, mert származása homályos. Kéri Ghamrát, fogadja őt fiául. A királyleány, a megszólástól tartva, kivont karddal, bár fájó szívvel, elűzi magától. Ghaszúb elindul társaival szegény-legénynek, ne kérdeje tőle senki, ki az atyja, ki az anyja. Találkozik az absztrakt családjaival, a mint Mekának tartanak. Elfogja a kísérő hőseket, köztük (nem ismert) testvérét, Mejszarát. Sejbúb, sebesülten bár, hírt visz Antarnak. Antar űzőbe veszi Ghaszúbót, viaskodik vele, valami megmagyarázhatatlan vonzalmat érez iránta, el akarja fogni, de Ghaszúb sebesülten elmenekül. Egy jemeni arab törzs gyógyítja, ápolja. Evvel a törzsszel Mekába ér, a mikor Antar a muállakáját a Harámban kifüggeszteni készül a kahtanidák ellenére. Antar már sok kahtanida hőst és költőt elfogott. Egyszerre sorjaikból kiáll kopott, rozsdás fegyverzett Ghaszúb s elfogja Antar híveinek legjavát. Boldog, hogy hálás lehet ápolói iránt s egyúttal bosszút állhat Antaron, a ki tőle a zsákmányát elragadta s őt megsebezte. Viaskodnak. Antart valami sugalom tartja vissza a halálos csapástól. Álom is inti: kardja sírva-nyöszörögve tért vissza hozzá, könyörögve, ne bántsa Ghaszúbót, ne legyen oka megbánásra. Antar nem is visz

kardot, nem ölt vértet, csak vető dárdát ragad. Erre Ghaszúb szintén leveti vértetét s dárdát kap fel kezébe. Hidsá-verseny után röpitik dárdáikat, felfogják, visszadobják. Végül Ghaszúb javaslatára birkóznak. Antar forgatja-fárasztja ellenfelét, este ölébe fogja, mint atya a gyermekét; szíve nem engedi, hogy földhöz vágja, kíméletesen megkötözi. A Mekkába érkező Ghamra feltárja a titkot, hogy Ghaszúb az ő és Antar gyermeke. Fölismerkedésük véget vet a muallaka-harcnak; a kahtanidák is hódolnak Antar muallakája előtt (XVII, 46—XVIII, 14).

Még gazdagabb leleménnyel van felékesítve Antar harcza harmadik fiával Ghadhbánnal. Ablára megharagudván, Antar elhagyja törzsét. Útközben elfogja egy király leányát, Szirvát, Szirva cselédjét pedig elviszi Sejbúb. Mind a két nőnek fia születik, de az atyák nem ismerik gyermeküket, mert közben visszatértek törzsükhöz. Antar fia a bős Ghadhbán, Sejbúbé a „pörgettyű“ Khudzruf. Ghadhbán, mint harczos ifjú, elvette a ghaszszanida követségtől azt az évi adót, a melyet a byzáncezi császár a perzsa királynak küldött. Khoszru megbízza Ghaszúbót, Antarnak másik fiát, fenyítse meg a rablót s szerezzze vissza a kincseket. De Ghadhbán legyőzi s elfogja Ghaszúbót, nagylelkűen szabadon bocsátja. Miután a bátyján ekkép diadalmaskodott, csakhamar alkalma nyílik, hogy atyjával megvívjon. Megszeret ugyanis előkelő leányt, a kinek atyja sok nehézséget gördít eléje s végül azt követeli, szerezzze meg leánya számára Antar Abláját rabnőül. Ghadhbán erre is rááll. Nemsokára még egy oka van Antarra támadnia. Absz földjén meglátta Rabía ibn Zijjádnek, Antar halálos ellenségének leányát s belészeretett; Rábí oly feltétellel

igéri neki oda, hogy megöli Antart. Elvezeti Ghadhbánt szoros felé, a merre Antarnak át kell mennie embereivel; Ghadhbán itt egy csapással leterít egy oroszánt; Rabi ennek a csapásnak a testvérét már Antar fején szeretné látni. A szoroson át is jön Antar a hiveivel. Ghadhbán támad. Antarban valami titkos vonzalom kél az ifjú iránt s visszatartja a harctól. Midőn Ghadhbán megsebzí az abszítákat, Antar átkozza az ifjúnak atyjait (tehát önmagát is). Ghadhbán megsebesíti bátyját, Mejszarát. Ghaszúbót pedig gúnyosan fogadja, elfelejtette-e már, miként kegyelmezett meg neki, menjen vissza mamájához. Végre Antar kiáll vele. Éjjelig viaskodnak. Antar megsebesül a vállán. Másnap Antar felfogja Ghadhbán dárdáját, nyelével mellbe üti. Birokra mennek. Antar kőbe botlik, hanyatt esik. Ghadhbán rá akar térdelni. Antar ellenségei ujjongnak, de ő felpattan, s felkiáltva „én vagyok Abla szeretője“, elfogja Ghadhbánt.

Az atya és fia harcza itt mindjárt két példányban készül. Mert miközben Antar Ghadhbánnal viaskodik, addig Sejbúb is harczol a Ghadhbánt kísérő Khudrúf ellen, nyíllal, handsárral. Mikor Antar elfogta Ghadhbánt, ugyanakkor Sejbúb is előnyt nyert (fel nem ismert) fia felett. De Khudrúf kisíklík s megszökik a banú Kinánához s itt hírül adja, hogy Ghadhbán Antar foglya. Erre Ghadhbán anyja, Szirva, elvezetteti magát Khudrúffal Antarhoz, feltárja előtte, hogy Ghadhbán kettejük fia. Ghadhbán most is a karján viseli azt a talizmánt, a melylyel Antar meggyógyította Szirvát a dsinn üldözésétől. Itt tehát az atya és fiú egymásra ismerése, az anagnórisis, az Aristotelestől a poétikájában törvényesített ismertető-

jegygyel történik.¹ Nevezetes még, hogy az atya és fiú közti harc egyidejűleg párhuzamosan folyik Antar és Ghadhbán, valamint Sejbúb és Khudzrúf közt.

Mejszara, Ghaszúb, Ghadhbán a küzdő porondon kerülnek össze először az atyjukkal. Harcolnak ellene, mert még nem ismerik. De Ghadhbán harczra készíti Antart, a mikor már tudja, hogy neki atyja. Ghadhbán a legkevesbbé kezes Antar gyermekei közül. Egyre hibáztatja, leczkérteti, lassúnak, vénülőnek korholja atyját. A második muallaka-háborúban, a mikor Antar megtorolja, hogy az ő kaszidáját letépték a kábáról, Ghadhbán átpártol Antar ellenfeleihez, a kahtanidákhoz s kényszeríti atyját, hogy vele bajt vívjon. Három napon át viaskodnak. Antar felszólítja Ghadhbánt, hagyjon fel a tréfával. De a fiú sürgeti a harczot. Végül Antar tajtékozó dühvel csapni készül kardjával. Ekkor végre Ghadhbán fölkiált: Ne tedd, atyám! Antar enged, Ghadhbán megcsókolja atyja lábát. Kibékülnek. A mi elmúlt, elmúlt.

Regényünk nemcsak Antart a fiaival, hanem Antarnak gyermekeit is egymással a küzdőtéren ismerteti meg. Így harczol Ghaszúb Mejszarával, Ghadhbán mindkettejükkel, Antar halála után pedig leánya Unejtira megvív két fiával, Ghadhanfárral és Dsúfaránnal, valamint utóbbi kettő is egymással.

¹ Ugyancsak talizmán révén, a melyet Ghaszúb visel kardövéen, kiderül Ghamrának származása szúdáni királyi házból (XIX, 72). Uszejd is fiát Názihot karpereczen ismeri föl, melyen két bálványkép van. Viszont Sejbúb hátán anyajegy bizonyítja, hogy ő Zabíba fia s hogy Zabíba maga szúdáni királyleány, a négus unokája (XIX, 7, 80). Testen való jegyről és nyakláncról l. Aristoteles Poetikájának XVI. fejezetét.

Az Antar-regény sem az atya és fiú közti, sem a testvérek közti harcznak soha tragikus kifejlést nem ad. Itt az az összeütközés nem oly megrázó mint Ruzstem és Suhráb harcza, vagy mint (a Maha-Bharatában) Ardsúnának harcza fiával Babru-Vahanával, a melyben sajátságosképen az atya sürgeti a viadalt s az atya is esik el. A mi regényünkben elmaradhatatlanul megszólal Antarban a vér mystikus hangja, az atyát elfogja egy kimondhatatlan titkos vonzalom a föl nem ismert fia iránt. Megkísérelték, hogy az atya és fiú közti harczot a kezdetleges társadalom teremtetten helyzetből, a matriarchatusnak a patriarchatusra való átmeneteléből magyarázzák. Egyszerűbb a feltevés, hogy egy megindító lélektani probléma, az atya fájdalma a tőle megejtett fia fölött, vagy (valamivel banálisabban) az atya öröme a fölsimert gyermekén vonzotta a költészetet és a néphagyományt ezen tárgy felé.¹

Kudrun-motivum.

A Kudrun-mondának lelki alap-problémáját abban találhatjuk, hogy visszautasított kérőjének fogságába került nő meg nem rendül szeretettjéhez való hűségében s inkább eltűri a rabság kemény gyötrelmeit, semmint hogy elfogója szerelmi ostromlásának engedjen. A női

¹ A motivumnak sociologiai magyarázatát adja Murray Antony Potter munkája: *Sohrab and Rustem. The epic theme of a combat between father and son. A Study of its Genesis and Use in Literature and Popular Tradition.* London. D. Nutt. 1902. — Erről a kérdésről szól Alessandro d'Ancona: *Studi di Critica et Storia letteraria.* Bologna, 1912², a II. kötetben *La storia del padre che assassina il figlio.* (Ezt csak ismertetésből ismerem.)

hűségnek ilyen megnyilatkozása a Kudrun-mondára kiváltkép jellemző, de másrészt oly közvetlen, oly emberi, hogy minden kölcsönhatás nélkül másutt is jelentkezhett. Ablá is kerül Gudrun helyzetébe. Ablát orvul elragadta Umára ibn Zijád, a kinek szerelmi ajánlatait Ablá becsmérléssel visszautasítja. Mindkettejüket elfogja Mufrids ibn Hammám. Mufrids szerelemre lobban Ablá iránt, kedveskedik neki, de Ablá keményen elutasítja s fenyegeti, hogy inkább megöli magát, mintsem Mufridsnak engedjen. Mufrids erre dühösen ostorral üti Ablát s mikor ez Antart szólítja, még durvábban ostromozza. Mufrids anyja (itt a hasonlóság a Kudrun-mondával szembeszökő) azt tanácsolja fiának, alázza meg Ablát szolgálai munkával. Ékességeit lerántják, darócza öltöztetik, köpülnie kell, ganéjt, fát szednie; nappal szolgamunka alatt görnyed, éjjel sír. Mikor az Umára kiszabadítására indult banú Zijádot legyőzte, Mufrids lakomát csap s fogadkozik, hogy Ablá még az éjjel az övé lesz. Mufrids anyja felszólítja Ablát, engedjen a fiának, különben levágja a fogoly abszítákat. Ablá megesküszik, még ha Mufrids őt magát is darabokra vagdalja, ha egész Abszot, ha mindenkit, a kire a nap süt, elpusztít, ő nem enged, inkább megöli magát. Erre Mufrids anyja üti-veri Ablát s cselédjeivel a részeg Mufrids elé vonszoltatja. Ablá segítségért kiált. Ekkor ér oda Antar s kiszabadítja hű szerelmesét (III, 52—63).

Ebben a regényrészletben több elem emlékeztet a Kudrun-mondára: a három kérő (Antar, Umára, Mufrids); a visszautasított kérőnek az anyja eszeli ki a kegyetlen bánás módjait a hű szerető ellen; a hű szerelme megkiszabadítja a hőse.

A Kudrun-helyzet visszája, hogy Ardasír perzsa

királyfi a fogoly Ablának szerelmét kényeztető bánásmóddal akarja megnyerni, őt és társnőit bárány-, csibe-, libahússal tartja; a mikor ily kedveskedéssel kudarczot vall, meghagyja, hogy Antart és a többi foglyot elefántokkal tapostassák el. Abla színleg enged s a szerelmi találkozón leszúrja a királyfit (XVII, 33—40).

Pusztán az alapmotívum megvan Dhajja esetében is. Dsazima megkéri, de a leány atyja elutasítja: még kutyának a szőrét sem adná Dsazimának. A mellőzött Dsazima elfogja Dhajját, de a leány tört forgat az erőszakos szerelmes előtt: inkább átszúrja saját torkát, szívét, mintsem Dsazimáé legyen. Hőse Názih ibn Uszejd kiszabadítja (VII, 21—25).

Mukaddam felesége is Kudrunéhoz hasonló helyzetbe jut. Maan elfogja s „kéri tőle, a mit férfi nőtől kér“. A nő ellenkezik. Maan veréssel fenyegeti s a törzsebeli nők tanácsára darócza öltözteti, tevét, juhot legeltet vele (XX, 24, 25). Itt tehát nem a visszatartott kérőnek anyja, de mégis nők adják a kegyetlen tanácsot.

Kudrunnak fogságát enyhíti Hartmutnak, a mellőzött kérőnek testvére Ortrun. Ezért Kudrun bátyja nőül veszi Ortrunt. Némileg erre emlékeztet Abla történetének egy szaka. Minhál király elfogja Ablát s tisztes házasságot ajánl föl neki. Abla úgy tesz, mintha ráállana, de föltételeket tűz: atyjától kérje meg őt Minhál s szabadítsa meg attól a fekete rabszolgától (Antartól). Minhál anyja azonban óvja a fiát, ne bántsa Ablát, ő maga visszaadja neki a ruháját és szépen bánik vele. Mikor azután Antar elfogja Minhált hozzátartozóival együtt, Abla könyörög Minhál anyjáért s Antar mindnyájuk iránt nagylelkű (XXVI, 46).

Parcival-motivum.

A Parcival-monda bevezető indítéka, hogy az anya félti a fiát a lovagi pálya veszedelmeitől. Zabíba is, Antar anyja, minden harczy dicsőségnél jobban szeretné, hogy Antar ő mellette pásztorkodjék (VIII, 8). A fiatal Parcival fából farag nyílakat s azokkal lövöldözi a madarat, őzikét. Antar szolgasorban nevelkedve, a legelőn fából készít dárdákat s azokkal dárdázza a fákat, a maga és testvérei ruháját (I, 57).

Parcival-szerű Ámir ibn at-Tufejl is. Anyja Kabsa félti, nem engedi lóra ülni, nem lát harczot, nagybátyái csak titokban kaptják fegyverforgatásra. Midőn egyszer egyik nagybátyja megsebesül, Ámir éneken esd anyjának, eressze el, hogy dicsőséget szerezzen, megszabadítsa a népét, vagy meghaljon (VII, 84). Egy másik hősről azt beszéli a regényünk, hogy az Antar elleni harczczal várt addig, míg meghalt az anyja, a kit jósló álmom nyugtalanított (XI, 57).

Antar valójában soha nem jelenik meg az együgyű hős (Dümmling) képében. Parcivalt az anyja gebén, bolond ruhában bocsátja el, remélve, hogy a gúny elől visszamenekül hozzá. Antar is föllép egyszer furcsa fegyverzetben: daróczruha takarja, feje födetlen, lába mezítlen, lándzsája törött, szíj tartja össze, nyerge fadarabokból áll, kengyele palmarostból van, gebéje malomba való, kardja alul csorbult, felül görbült. De ez a különös mez, melyet szinte álruhának használ, inkább Toldi Estéjének öreg Toldijára emlékeztet, mintsem Parzivalra.¹

¹ Aiol, az ilynevű epos hőse, szintén magára zuditja a

A Grál lovagjai vitézi szerzeteseknek tűnnek föl. A középkori európai epikában a hős néha mint szerzetes fejezi be a pályáját. A Guillaume d'Orange monda-körében ez a motívum két eposra adott alkalmat: a *Moniage Guillaume* és a *Moniage Rainouardra*. Renaud de Montauban is az életét ha nem is mint szerzetes, de mint a kölni egyháznak szent munkása zárja le.¹

A buddhizmus a világtól való visszavonulást eszményül vallja. De még a Sah-Nameh sem idegenkedik tőle. Kei Khoszru dicsősége, hatalma, boldogsága tetőpontján elzárkózik udvarától, éjjel-nappal imába merül, majd pedig Zerostól az üdvösség ígérését nyervén, elhagyja trónusát, népét, királyi méltóságát, visszavonul s eltűnik (*Firdousi Mohl* IV, 172—216). Khoszru Parviz megfogadja, ha nem lesz méltó a királyi övhöz, elmegy szolgának a tűz templomába, tejjel, főzelékkel táplálkozik, darócza öltözik az imádság helyén (VII, 18, 19). Bahrám Ghúrnak megjósolják astrologusai,

közgúnyt a fegyverzetével: lándzsája hosszú, füstös, — pajzsának szíjai lógnak, rozsdás sisakja nem illeszkedik a fejéhez; a gyermekek kavicsal dobálják; a gúnyolódók orsónak kérik a lándzsáját, tűzoltásra a pajzsát. A gúnyt mindenütt a nevetésgésszen öltözött lovag hőstette némitja el. A francia epika számos alakja mutatja Parcival félszegségét, Groeber: *Grundriss der romanischen Philologie*, II, 1, p. 557 (Vivien), p. 598 (Tyolet), p. 779 (Blancandin), p. 799 (Doon de Mayence), p. 814 (Elias a hattyúlovag).

A Parcival-Dümmling-motívumról l. Wilhelm Hertz: *Parzival von Wolfram von Eschenbach*. Stuttgart-Berlin, 1906⁴, 435—447, 486, 487.

¹ A moniage-motívumnak a Toldi-mondához és Arany Toldi Miklósához való kapcsolódásáról l. Weber Arthur, *Irodalmi hatások a Toldi Szerelmében*. Budapesti Szemle CLXIX (1917) 375, 376.

hogy 60 évet fog élni; az első 20 évet a szórakozásnak szánja, a második 20-ban igazsággal és bőkezűséggel rendet akar teremteni birodalmában, az utolsó 20-ban teljesen Istennek szeretné magát szentelni (VI, 55).

Sem a beduin arabság, a melyet az Antar-regény tükröztetni kíván, sem az iszlám, a melynek légkörében tényleg keletkezett, nem kedvezett a szerzetes gondolkodásnak. Sajátságoskép mégis hősiünk átmenetileg amolyan Moniage-Antart él. A mikor Abla hozzátartozóinak és a banú Zijádnak ármánykodásait még Sász királyfi is támogatja, Antart elfogja a keserűség, elhagyja a törzsét, Sejbúbbal együtt Mekkának tart; az oroszlán is jobb az embernél, azért ő ellenségtől, baráttól távol holtáig Allah színe előtt akar élni. Útközben sem akar senkit sem bántani. Így békés visszavonultságban él mindaddig, míg éppen elkésérítőjének, Sász királyfinak megmentésére nem indul (III, 77—IV, 7).

Veszedelemmel szerzendő nászajándék.

Már a biblia is alkalmazza azt a motivumot, hogy leánykérő elé oly föltételt tűznek, melylyel, úgy látszik, vesztébe dől. Saul király fölajánlja leányát Dávidnak, ha 100 philisteus praeputiumot hoz. Dávid teljesíti a föltételt (I. Sam. XVIII, 25—27).

Az Antar-regény kedveli ezt a meseelemet. Vele indítja bonyodalmát. Abla atyja úgy tesz, mintha ragaszkodnék a régi arabs hagyományhoz, s ezért nászajándéku tévét kíván, igen ám, de 1000 aszáfírtvét, melyet Mundzir, Khoszru helytartója őriztet harczoaival (II, 58, 59). Antar fényesen teljesíti ezt a föltételt. Ekkor Abla, rosszindulató atyjának és

bátyjának ösztönzésére, újabb követeléssel áll elő: lakodalmán Antar ejtette oroszlánokat találjanak s egy hőstől elrabolt előkelő nő vigye Ablá tevéjének kantárát (IV, 23, 24). Antar magát az amazón Dsejdat fogja el, a kinek merész példája ébresztette Ablá szertelen kívánságát (IV, 32—40).

Ablá egy másik kérésétől, Bisztámtól, Málík az Antar fejét kéri, viszont épp a Bisztám fejét tartoznék Tarafa ibn Náfí ajándékolni hozni (IV, 66, 67). Antar feje többször van kitűzve házasság föltételéül, néha a megkért leánynak, néha a kérőnek van Antaron veendő vérbösszúja (V, 13, VI, 37). Különösen regényesen fejlődik a bonyodalom, a mikor Ghadhbán, nem tudván még, hogy neki Antar az atyja, arra vállalkozik, hogy egyik menyasszonyának megszerzi Ablát rabnőül, a másikának pedig Antar fejét (XXI, 24—26).

Aszáfir-tevét követelnek nászajándékolni Vadetetőtől (IX, 63, 65) és Kejsz ibn Maszúdtól is (XV, 75). Majszara, Antar fia Dukhán hegységbeli, 300 vörösszörű, kékszemű tevért tartozik menyasszonyának hozni (XV, 53). Názihtól egy előkelő abszita halálát kívánja az elérendő leány atyja (VII, 25). Urva is (XXVIII, 48), Sejbúb is (XXX, 60—62) házasság föltételéül tűzött vérbösszúnak áldozata.

Megtörténik, hogy már házas nők is nyakszegő óhajtaással zaklatják férjüket. Így Vizir ibn Dsábirnak neje azt kívánja, hogy neki vagy Amr ibn Mádikarib húgát, vagy Ghamrát, vagy a jarbú-i-Utejba húgát, vagy Bisztám ibn Kejsz húgát, vagy Ámir ibn at-Tufejl anyját, vagy legalább Ablát szerezze rabnőül (XXV, 56). Ablá viszont a Vizir ibn Dsábir kosából szeretne enni s ez által Antar s Vizir közt oly gyűlölséget szít, a mely majd Antar meggyilkolására visz (XXVI, 8).

A keresztény Nyugaton a férfiútól megszerzendő nászajándék intézménye nem honosodott meg s így az élet kockázatán nyerendő nászajándék meseleme sem igen hatolt be az európai költészetbe. A keleti változatok irodalmát összeállította Chauvin.¹ A mesében szokásos, hogy a leány, rendesen királyleány, csak oly tett, oly harc árán nyerhető el, a melynél fejével játszik a kérő. A Kalevala ezt a meselemet ismételten fölhasználja mythikusan. Lemminkäinen megkéri Észak leányát; el kell fognia az Ördög szarvasát, megkantároznia az Ördög lovát, megteszi; de mikor az Alvilág hatyúját akarja lenyilazni, rajta veszt (*Kalevala* XIII, XIV). Szerencsésebb Ilmarinen, a ki a megkért leány titkos segítségével (mint hasonló helyzetben Medea segítségével Jason) fölszántja a kígyós földet, elfogja az Alvilág medvéjét, farkasát, csukáját (*Kalevala* XXX).

Szilánkok.

Futtában még néhány kelendő motívum, vagy motívumtörmelék.

Savanyú a szőlő. Mufrids, a kit Rebí ibn Zijád bízott Ablával, panaszkodik, hogy savanyú szőlőbe haraptatta (V, 33). Vajjon az ismert aesopusi mesére céloz-e?

Találkozás vadászon. Mint a csodaszarvasról szóló mondában, vad nyomán a vadász leánynyal találkozik, a kit megszeret. Így ismeri meg Hárith Lubnát, így Uszejd Szulmát. Dsazima király gazellát üzve bukkan elveszettnek vélt fiára (I, 42).²

¹ *Bibliographie des ouvrages arabes etc.* V, 63, n. 1. *Demande des choses difficiles pour empêcher un mariage.*

² A csodaszarvas-motívumról l. Dr. Sebestyén Gyula: *A Regösök* (M. N. Gy. V.) 193. kk.

Leírás szerinti szerelem. Hogy férfiú leírás szerint szeret belé nőbe, arról az európai irodalom is tud. Leghíresebb példa Geoffroy Rudel szerelme Melisande iránt. Keleten, a hol a férfiú nem láthatja a leányokat, még érthetőbb a szerelem ily eredete. Umára ibn Zijád, Antar versenytársa, épp Antar költeményeinek hatása alatt szeret bele Ablába (II, 25). Numán király leírás nyomán lesz szerelmes Zuhejr király leányába, Muta-dsarridába (VII, 4).¹

A dajka mint közbenjáró, tanácsadó. Ugyancsak a nők élete keleten magyarázza meg a dajka közvetítő szerepét. Férfiú nőkkel nők révén érintkezhetik. Ezt a közvetítést rendszerint a férfiú dajkája végzi. Umára a dajkáját küldi Ablához, győződjék meg, oly szép-e, a milyennek Antar megénekli (II, 25). Hárith a vadászaton megismert Lubnához való szerelmét még anyja és testvérei előtt is titkolja, csak dajkája előtt tárja föl szívét; jobban bízik benne mint atyafiban, barátban. A dajka közvetíti Hárith vallomását, ő kíséri Hárithot a szerelmi találkozóra (VI, 78, 79). Málik királyfi özvegyét Badr a szolgálójával kéreti meg (XV, 14). Ardasír perzsa királyfinak is dajkája a meghittje, bejelentés nélkül jár be hozzá. A mikor Ardasír beleszeret a fogoly Ablába, a dajka eleinte óvja a veszélytől, de azután vállalja a kerítés minden teendőjét (XVII, 33—41). Ghadhbán, Antar fia, szolgálójától üzeni meg szerelmét Daadnak (XXI, 19). Vizr ibn Dsábir, később Antar gyilkosa, beleszeretve Kabsába, dajkájától kér tanácsot és értesítést; mikor elveszi Kabsát, a dajka óvja őt neje csalfaságától; dajkáját

¹ Kép, leírás, említés, álom ébresztette szerelemről Chauvin: *Bibliographie*, V, 132.

bízza meg felesége ellenőrzésével (XXV, 52—XXVI, 5). Sőt, úgyszólván, állami föladatokat is végez a dajka. Mikor a banú Ámir törzsében megölték Sász királyfit, Kejsz ibn Zuhejr dajkája deríti ki a gyilkost (VII, 32, 33). Muavijja a dajkájával kémlelteti Absz telepeit, majd Ablát akarja általa megnyerni (X, 49, 50).

Az európai társadalmi viszonyok nem adtak a dajkának ekkora jelentőséget a nemek közti közvetítésben. Keleten ez a szerep érthető.¹ A Sah-Namehban például Málíka, a ghaszszanida Táír király leánya, a dajka útján ajánlja föl Sápúrnak a házasságot (*Firdousi-Mohl* V, 344).

Kereskedői álruha. Az Antar-regény a férfiak közül a házaló kalmároknak és a koldusoknak adja azt a kiváltságot, hogy tőlük az arab nők nem szégyenkeznek, nem rejtőznek. Zuhejr, Absz királya is kalmárnak öltözik, hogy apósa házát kikémlelje (I, 49). Koldus képében is akad leánynéző (VIII, 25). Néha a kereskedői ruha csak fölismerhetetlenné akar tenni. Uszejd kereskedőnek öltözve járja be Jement, hogy megkeresse családját (VII, 12). Lókötő is házalónak képében lopózik Abszhoz (XII, 46).

A Sah-Namehban Rusztem mint sókereskedő jut be Szípend várába (*Firdousi-Mohl* I, 290—293), szőnyeggel, szövettel jön Turánba (III, 296). Iszfendiar is Érczvárba, melyben testvérei fogva vannak, mint kereskedő férközik (IV, 423).

Álnok, hálátlan ellenfél. Ghászik kifáradva az Antar elleni harczban, könyörög, hogy éltelen lándzsával

¹ Szerelemközvetítő nőkről Chauvin: *Bibliographie*, V, 109; VI, 17, n. 1.

küzdjenek; a mikor Antar nagylelkűen leveszi lándzsájáról a csúcsát, Ghászik orvul támadja, Antar leteríti (VI, 25). Ez a fordulat nekünk Toldi bajvívását a csehvel juttatja eszünkbe. Regényünkben ez a helyzet megismétlődik. Például Hárith ibn Zálím a Szírat leggaládabb alakja, hízelegve, alázkodva nyeri Antar bocsánatát s álnokul megsebzí (IX, 49, 50). Hasonló hazug alázkodással Hárith meggyilkolja a vitéz ifjú Amrt (IX, 56).

Meglepő egyezések.

Végére hagyunk néhány oly felötlő egyezést, amely érthetővé teszi, hogy az Antar-regény és az európai középkori epika közt hajlandók voltak kölcsönhatást föltételezni.

Sziklarepesztő kard.

Antar a maga kardját többször mondja sziklarepesztőnek (VIII, 56, X, 47). De valóban ilyennek bizonyul Hárith ibn Zálím kardja, a Dzu-l-Hajját. A mikor üldözői elől nincs már menekvése, kardját, nehogy ellenség kezére kerüljön, sziklához csapja: a szikla kettéhasad (VIII, 37). Ez emlékeztet a *Chanson de Roland* egyik nevezetes színére. Roland vívódik a halállal, egy szaraczén hozzá lopózik, hogy elvegye kardját, Durandalt. A haldokló Roland fölocsúdik s agyoncsapja a kardtolvajt. Hogy pedig a dicső fegyver ellenség kezére ne jusson, tízszer sziklához csapja. A kard nem törik, meg sem csorbul, Roland megismétli kísérletét s megindultan búcsúzik kardjától. Durandal sértetlen marad. Harmadszor vág neki a

sziklának, nagyot hasít belőle, Durandal nyikorog, de nem sérül. Roland lemondással maga alá teszi kardját, kürtjét s így várja a halált (CC—CCIV, 2274—2359).¹

Varázsszlop Antar és Roland útjában.

Spanyolországban egy márványoszlopon nyugvó bálvány vízvarázslattal Antar útját állja. Antar ledönteti az oszlopot, a víz eltűnik (XXX, 2—4). A *Viaggio in Spagna* beszéli, hogy Roland forráshoz ért, a mely mellett négy bronzszobor szüntelen négy vasbottal csapdosott. Másfelől aggastyán állott ugyancsak vasbottal s azt ütötte a négy szobor közül, a mely fölhangzott az ütéssel. Roland levágta az aggastyán fejét.² A hasonlóságot itt növeli, hogy Antart is, Rolandot is Spanyolországban éri ez a varázskaland.

*Antar lova Abdsar és Renaud de Montauban
Baiartja.*

Antar lovagi pályáján jelentős szerep jut paripájának, Abdsarnak. Portyázáson szerezte. Abszíták elhajtották egy kahtanida törzs jószágát; Antart avval akarták megszégyeníteni, hogy ő reá bízták a zsákmány őrzését. Antar az egész zsákmányon megszerzi Abdsart, a melynek anyját úgy gyászolták, akár Khoszrukat, Caesarokat. Abdsarhoz a szerencse csillaga van fűzve. Absar még Ablát is bírja Antarral feledtetni (Szírat I, 96, II, 2). Mikor Mundzir hada körül-

¹ L. Heller: *Das Schwert Gottes*. Ungarische Rundschau, 1913, II. 569, Durandal 578, Arabische Schwertsagen.

² Léon Gautier: *Épopées françaises*, III, 1880², 441, n. 2.

veszi Antart, Abdsar nem engedi magát elfogni (II, 66). Egy éjjel elkötik Abdsart, Antar inkább válnék a lelkétől, mint lovától. De Abdsar elrohan a rablóktól s gyorsan, akár a madár vagy a párducz, Antarnál terem (VI, 74). Umára és Rabí törbe csalták Antart s megkötöztették. Egyszerre ellenséges csapat tör a cselszövőkre, úgy hogy menekülniök kell; Umára még hamar le akarja vágni a megkötözött Antart, de Abdsar nyerítésével, mozdulataival oda vonja az ellenséget s elriasztja Umárát (VIII, 23). Antarral együtt fogságra jutva, fékezhetetlen, holtra rúgja a közeledő idegeneket (VIII, 26). Antar intésére Abdsar megáll, fordul, kitér, hajlik. Mikor Abdsart ellopták, az éjjel elfordul Ablától: Ablát jobban szerette életénél, de Abdsart még Ablánál is jobban. A tejből is előbb Abdsart itatta, azután Ablát. Abla sírt a féltékenységtől. Antar inti: Abdsar megmenti mindkettejüket; az arabok dala is úgy dicsőítette a lovakat, hogy a szerelmestől az ellenség eltaposhatná a hőst, de lova nem engedi (XII, 49, 50). Az elrabolt Abdsar kilencz lovast ölt meg (XII, 53). Ötszáz lovas sem bír Abdsarral, de mikor Antar ott terem, a ló a nyakával simogatja gazdája lábát (XXII, 58). Minél idősebb Abdsar, annál erősebb (XXIII, 23; XXVIII, 63). Antar néha hált is Abdsar hátán, ilyenkor a ló mozdulatlan maradt. A haldokló Antart is azon mozdulatlanul vitte. De mikor gazdája holtan hanyatlott róla, Abdsar a pusztában száguld, vadon, szabadon, többé vissza nem tér (XXXI, 30; XXXII, 4).

Kiváló lovakban gazdag a Sah-Nameh. Suhráb, Rusztem fia, loavatást tart; keze súlyától a lovak földre görnyednek; csak Rusztem lovának, Raksnak a csikója áll helyt, erősebb mint oroszlán, gyorsabb

mint szél; ugrása villám, termete hegy; röpül mint madár, úszik mint vízi pók, fut mint a nyíl. Nyerítése két mértföldnyire hallik (*Firdousi-Mohl* II, 66—69, 490).

Nevezetes Szijávus lova, Behzád. Mikor Szijávus halála közeledik, Behzádnak fülébe súgja akaratát: ne szegődjék senki szolgálatába, majd ha Kej Khoszru, Szijávus fia eljön atyja megbosszulására, akkor fogadja el a féket, álljon bosszut gazdájáért és segítse fiát ellenségei ellen (II, 315). „Ne engedelmeskedjél ezentúl még a szélnek sem, bolyongj a hegységeken és a rónákon; ha majd Kej Khoszru fölkeres, nyergeltesd meg magadat tőle, üsd a földet patáddal s szabadítsd meg ellenségeitől.“ Kej Khoszru elmegy a lófalka itatójára, Behzád megismeri rajta egykori gazdája párducz kacagányát, kengyelét, nyergét, könnyes szemmel várja, hogy Khoszru megnyergelje, miközben szomorúan szól neki atyjáról (II, 394, 395).

De a paripák közül úgy válik ki Raks, miként a hősök közül gazdája Rusztem. Rusztem szemlét tart Zabulisztán és Kábul ménesei fölött, hogy magának való paripát válaszszon, de minden ló, a melyre ráteszi a kezét, összeroskad annak súlyától. Végre megakad a szeme oroszlánmellű kanczán s az oldalán járó csikón: a csikónak patája aczél, szeme éjjel két paraszangénnyira fekete alapon megkülönböztet kis hangyát; ereje elefánté, termete tevényi, izma oroszláné. Ezt a csikót már rég „Rusztem Raksának“ mondták a csikósok. A nyergét már három éve bírná, de anyja elriaszt tőle minden lovast. Rusztem azonban leteríti a neki támadt kanczát, s a csikó hátára pattan. Kérdi Raks árát. Ekkor ismerve csak rá a hősre, a csikós így szól: Ha te vagy Rusztem, üld meg s orvosold Irán sérelmeit, ára Irán

földje. Rusztem boldog; éjjel az utczát világíttatja Raks előtt, hogy baja ne essék. Örömére hét mért-földnyire elhangzó kurjantásba tört ki (I, 354—357). Raks úgy viszi urát, hogy a dívek (démonok) ne vegyék észre (I, 424). Mikor egyszer Rusztem vadászat után elalszik, török lovasok támadnak lovára; Raks kettőt agyonrúg, egy harmadiknak leharapja a fejét, de a többiek mégis hurokra kerítik s magukkal viszik (II, 57). Rusztem elindul Raks visszaszerzésére, Szemengan király országába ér, a király leánya belé szeret s Rusztemet az is indítja erre a házasságra, hogy biztatják, szert tesz Raksra (II, 62, 63). Raks a trónusa Rusztemnek (II, 91). A Suhrábbal való atya-fiú viadalban Suhráb Raksról majdnem ráismer atyjára (II, 127). Mikor Raks megsebesül, szimurg (griffmadár) gyógyítja (IV, 537). Raks a halálba is kíséri urát. Kabul királya, Rusztem adófizetője, szövetkezve Rusztem gonoszlelkű testvérével Seghaddal, törbe csalja a hőst. Vadászatra hívja s oly tájra tereli, a hol gödröket ásatott. Raks megszimatolja, hogy a föld frissen föl van túrva, összehúzódik mint golyó, ágaskodik, rugdal. Rusztem megátalkodik, ostorával — enyhén bár — Rakshoz ér, Raks megdőbbenve át akar ugrani a gödrön, de két lábával belebukik a verembe, dárda és kard járja át a lovat is, lovasát is. Együtt hálnak, Rusztem bosszuló atya együtt viszi őket haza; két nap hosszat mossák Raks testét, szövetbe burkolják, elefánton haza szállítják (IV, 575—581).

Raks méltó társa Abdsarnak, de Antar lovához még közelebb áll Renaud de Montauban lova, Baiart. Ha *Girard de Viane*-t — melyről nemsokára szó lesz — kiadója a kardok eposának mondja, *Renaud de Montauban* még sokkal inkább mondható a lovak

hőskölteményének.¹ Baiart számos párbajt vív lovakkal, mindig győztesen. Amíg Renaud a lovagokkal küzd, Baiart legyőzi a lovakat. Renaud bajt vív toulouse-i Bègue-gel, ledönti lováról, nem öslelkűen maga is gyalog harczol, Bègue lova eliramodik, Baiart megelőzi, Renaud elé hozza sörényénél fogva, hogy se rügni, se harapni ne bírjon. (P. 104—105.) Párhuzamosan Renaud és Ogier viadalával Baiart is Brojefort-tal harczol (209, 15—25). De sikra száll Baiart még Veillantif-val, Roland lovával is. Francia költő nem engedhet hősének diadalt Roland fölött — spanyol megtehetette —, de avval kárpótolhatja magát, hogy a hősök harczát eldöntetlenül hagyja, a lovakét pedig Baiart javára dönti el. Veillantif leveti Rolandot, Baiart ott terem, zúg mint a vihar, fülén rügja Veillantif-t s megszalasztja. (P. 241—243.)

Baiart eredete homályba vész, elhomályosítja a rím-szükséglet; a rímek szerint arragon, arab, vagy gas-cognei. De természete állandó: táltos ló (*cheval faés*, p. 48, 38), érti a szót akár az ember; a mikor Renaud testvére fölakasztatás veszedelmében forog, Baiart föl-kelti urát s megmenti Richart-t (277, 278). Gyorsabb

¹ *Renaus de Montauban oder die Haimonskinder*. Herausgegeben von Dr. Heinrich Michelant. Stuttgart, 1862. (Bibliothek des Litterarischen Vereins in Stuttgart, LXVII.)

A francia epika lovairól s kivált Bayadról I. Ad. Tobler: *Über das volkstümliche Epos der Franzosen*. Zeitschrift für Völkerpsychologie. IV (1866), 205—209. A nagy eposok lovairól szól Arany János kétszer is *Zrinyi és Tasso*-jában. Arany maga az epikus ló eszményét alkotta Toldi hűségese, eszes, fortélyos PejkJában (*Toldi Szerelme*, VI, 49, VII, 44. kk., IX, 101. kk., XI, 11, XII, 12. kk.). L. még Riedl: *Arany János*, 1904.³ 185. — Épp a magyar Táltos lóval hasonlítja össze Rustem és Renaud lovát Negelein: *Das Pferd im arischen Altertum* (Königsberg, 1903), p. 14.

a sólyomnál, a legkisebb szökésnél 30 lépésnyit ugrik, nem látni a lába mozgását.

Költeményünk nagyszabású lóversenyt is bemutat, fortélyosat, kalandosat, végzeteset. Roland kitett magáért a szászok elleni harcban. Nagy Károly avval akarja megjutalmazni, hogy oly paripát szerez neki, a melyen Baiart-t eléri. Naymes tanácsára Párisba, a Montmartre aljára lóversenyt hirdet. Dijul, egyéb kincsen kívül, a királyi koronáját is tűzi. Renaud, Nagy Károly ellenfele eltökéli, hogy ő részt vesz a lóversenyen. Maugis, Renaud varázsló barátja, füvekkel, szerekkel fölismerhetetlenné keni Renaud-t is, Baiart-t is. Versenyre bocsátják. Baiart több mint 20,000 paripán diadalmaskodik. Renaud messzi elől ér a célhoz, a kincshez nem nyúl, de a koronát fölszedi s gúnyszóval elviszi. Nagy Károly 15,000 lovagja kérleli, csábító ajánlatokkal ostromolja, Renaud nem enged, diadalmaskodva Montaubanba tér. Pedig ez a lóverseny (hozzájárulva Nagy Károly testvérének és unokaöccsének megöletéséhez) ledönti Montauban falait, fölperzseli táját, szóval végzetes, mint Dáhsz és Ghabra versenye. (P. 121—131.)

Renaud és Baiart bensőséges hűséggel csüng egymáson. Renaud így fogadkozik: „ha Isten és Baiart megsegít“ (76, 34) s így hálálkodik: „Istennek és Baiartnak hála, jól jártam“ (134, 14), hányszor voltam közel a halálhoz, ha Isten és Baiart nem segít (354, 6, 7). A francziák még zabbal is fukarkodnak, Renaud a tiszta árpát sem vonja meg a lovától; ha aranyat akarna enni, azt is bőven kapná; boldog az óra, a melyben ily ló született (240, 30—33). Ostrom idején a lombtól jobban fejlődik, mint más ló a takarmánytól (85, 29). Megérti ura szavát, mint anyja a gyermekét (130, 16), hamarabb ismeri meg, mint

lovagot a felesége (205, 31). Richart, Renaud öccse, a bitó alatt Renaudnak és Baiartnak segítségét szólítja (p. 256). Mikor Renaud elkeseredik, hogy Maugis Nagy Károly fogságába esett, Baiartnál keres vigaszt, istállójában fölkeresi, két karjával átöleli; oh, hogy Baiart nem tud beszélni, különben fölegyenesítené urát a fájdalmában. Baiart nyilvánítja kívánságát, hogy ura megnyergelje, Maugis közben varázsló erejével megmenekült, Baiart megszimatolja s feléje irányítja gazdáját, akár akarja, akár nem (308). A mikor Nagy Károly ostromát nyögi Montauban vára, az inség folytán elhatározzák, hogy levágják a lovakat, kivéve Baiart-t, a melynek annyi szeretettel tartoznak (351, 38). Az éhség nöttével tanakodnak, hogy Baiart-t is le kell vágni, de Renaud tiltakozik, vajjon a nemes paripát egyék-e meg, a mely annyi haláltól óvta meg őket, — a ki Baiart-t bántja, bántja Renaud-t (p. 352, 353). Felesége, gyermekei, testvérei könyörgésére Renaud mégis már-már enged; de mihelyt meglátja lovát, mihelyt nyerítését hallja, megesküszik, hogy inkább a fiát öli meg mint lovát, mert veszélyben csak Isten és Baiart mentette meg. Megígéri, hogy másként enyhít az ostromlottak inségén. Könyörgésükre atyjuk, a Nagy Károly ostromló seregében harczoló Haymon, a hajítógépeken eledelt vet fiainak a várba. De a király neszét veszi a cselnek, eltávolítja Haymont. Az éhség megújul. Renaud végre rászánja magát arra, hogy eret vág Baiart-on; 15 napig a vérét iszszák (353 kk.). Mikor pedig Renaud egy Montaubanból kivezető földalatti útnak jut nyomára, legelőbb Baiart-t menti meg (csak azután nejét, gyermekét), künn legott zabbal eteti (361—364). Nagy Károly bevonul az üres Montaubanba, Roland fájlalja, hogy Baiart is megmenekült (366, 16). Mikor nagykesőn a

béke létrejön, Nagy Károly föltételül tűzi, hogy Renaud megkötözve küldi neki lovát, hogy kegyetlen halállal kivégezze (398, 7, 8). Baiart sok bosszúságot szerzett neki, sokszor szűk eledelre szorította. Büntetésül malomkövet köttet Baiart a nyakára s bedobja a Meusebe. Turpin érsek fölháborodik, Olivier bolondnak mondja Nagy Károlyt, a palatinusok siratják a lovat. Csak Károly örül. Baiart nagyszerűen úszik, a vízben lábával széttöri a malomkövet, mintha sár volna; átúszik a másik partra, nyerít egyet s egyenest az Ardenneknek rohan. Nagy Károly megrémül, de hősei örülnek, hogy Baiart megmenekült, „a birodalomban beszélük,— jegyzi föl az írás— hogy még mindig az Ardennek erdejében él, de embert futva elkerül“ (401—403). Baiart nem felejtí tehát gazdáját, de gazdája sem őt; még mikor Jeruzsálemben harczol is, oda kívánja Baiart-t (408, 19), be sokszor sajnálta (416, 33).

Baiart több tekintetben emlékeztet Abdsarra. Antar jobban szereti Abdsart még mint Ablát is, előbb itatja tejjel mint Ablát, Renaud inkább a fiát vágatná le mintsem Baiart, előbb Baiart-t menti meg, csak azután családját. Maugis elfogatása fölötti bánatában Baiartnál keres vigasztalást; Baiart elvezeti Maugis elé, megmenti Renaud öcscsét; Abdsar megmenti magát Antart Umára orgyilkosságától. De legfőkép a két ló pályájának vége hasonlít egymáshoz s ehhez nem tudnék harmadik párhuzamot: Antar halála után Abdsar a pusztába rohan, többé nem látják; Renaudtól elválasztva Baiart az Ardennekben száguld, embert elkerül.

*Viaskodó ellenfelek nagylelkősége, barátkozása
és sógorosodása.*

Regényünknek egyik legvonzóbb alakja Rabia ibn Mukaddam. Rabia története különös szeretettel és művészettel van megszerkesztve. Ebből a történetből, összehasonlítás céljára, az Antarral vívott lovagi párbaját vázoljuk. Estig viaskodnak, a döntést más napra halasztják. Bámulattal telnek el egymás iránt. Reggel folytatják. Rabia nagylelkűen azt ajánlja Antarnak, hogy három dárdát vessen, míg Rabia egyet. Antart bántja a nagylelkőség, de elfogadja. Rabia művészettel tér ki a dárda elől. Antar annyira becsüli ellenfelét, hogy meghagyja Sejbúbnak, halála esetére lépjenek szövetségre Rabiával. Harmadnap Rabia kardja megtörik Antar pajzsán. Antar följánl Rabianak más kardot. Rabia megcsókolja a kardot, átöleli Antart — hiszen csak nem harczol ellene a saját fegyverével. Antar, mintha kantáron vezetnék, enged, megcsókolja Rabia mellét, átölelik egymást. Népük is összebarátkozik. Rabia följánlja a hugát Antarnak, Antar nőül veszi. Mindkét hős megénekli ezt a harczot, Antar éneke azt vallja: ha Rabia meg volna dönthető, én döntöttem volna meg, ha én meg volnék dönthető, ő döntött volna meg. A 450 éves Durejd is elismeri, hogy Antaron kívül hőst mint Rabia nem látott (XX, 59—65).

Már most hasonlítsuk össze Antar és Rabia viaskodásával, békülésével azt az epikus rajzot, melyet Roland és Olivier megbarátkozásáról nyerünk. Ez központi tárgya Bertrand de Bar sur Aube XIII. századi költő hőskölteményének: *Girard de Viane*-nak.¹ Nagy

¹ *Le Roman de Girard de Viane*, ed. P. Tarbé. Reims, 1850. (Collection des poètes champenois, 9.) A hősköltemény

Károly ostromolja Viane (Vienne) városát, melyet Girard tart. Girard testvérének fia Olivier párviadalt ajánl föl Rolandnak: ha Olivier győz, Nagy Károly elvonul hadával, ha Roland győz, Girard átadja a várost a császárnak. A Rhône szigetén harcolnak. Heves tusa után Roland ketté vágja Olivier kardját s a Rhôneba veti. Olivier megdöbben, ökölrel megy Rolandnak. De ez nagylelkű, följajánlja, hozasson új kardot s valami innivalót. Olivier megkapja a híres Hauteclaire-t s most — a francia költemény kiadójának jellemzése szerint — nemcsak a két első hősnek, de a két legkitünőbb pengének is, Durandal és Hauteclairenak küzdelme indul meg. Foszlányokra vagdalják egymás vértetét. Roland úgy tesz, mintha betegnek érezné magát. Olivier följajánlja, hogy ápolja, legyezgeti, mert nem nyavalyával, hanem fegyverrel akarja legyőzni. Roland azonban csak próbára akarta tenni Olivier nemességét, valójában ő maga akár négy napig is elharczol, étel-ital nélkül. Alkonyatig viaskodnak. Ekkor felhő ereszkedik le, a felhőből angyal szól hozzájuk: betörték a szaracénok, ellenök egyesítsék az erejüket. Ekkor megvallják egymásnak, hogy úgy becsülik, szeretik egymást mint senki mást, barátságot, hűséget fogadnak. Roland eljegyzi magának Olivier hugát, a szép Aude-ot, de csakhamar ő is, Olivier is Roncevaux-nál elesik.

Meglepő az egyezés: két egymással viaskodó hős bámulattal, becsüléssel és szeretettel telik el egymás

jelentékeny részét, a Roland és Olivier párviadaláról szólót is, lefordította Uhland: *Proben aus altfranzösischen Gedichten. Aus dem Heldengedichte von Viane.* — A tárgyat földolgozta V. Hugo a *Légende des Siècles*-ben: *Le Mariage de Roland.* Sajátságos, V. Hugónál az ellenfelek napokon át harcolnak, úgy mint az Antar-regényben.

íránt; az egyiknek kardja ketté törik, a másik fölajánl neki kardot, illetőleg módot ad neki kard szerzésére; megbékülnek, hűséget, barátságot fogadnak egymásnak; az egyik, itt is, ott is a híresebbik (Antar, Roland) eljegyzi új barátjának a hugát.¹

Mily csábító volna itt irodalmi érintkezést, közvetlen átvételt föltételezni. Mégis merőben kizártnak hiszem az irodalmi kölcsönhatást. Az ily egyező alakítások az alkotás lelki föltételeinek, kiindulásának rokonságából, a két irodalmi körnek, a franczia epikának és az Antar-regénynek rokon gondolkodásából, a mindkettőt eltöltő lovagi szellemből erednek.

¹ Ennek a motivum-lánczolatnak egyik szemét megjeljük Toldi Estéjében is: Toldi halálos vágást mér az olasz bajnokra,

De látván, hogy eltört ellenfele kardja,
Iszonyú csapását rögtön visszatartja
És kiáltja Benczét, hogy ez egy heverő
Kardot a vitéznek hamar hozzon elő.

(*Toldi Estéje*, III.)

Az a nemes magatartás, a melyet Antar, Roland, Toldi tanusít, föltünik, még pedig mint valóságos lovagi intézmény a művelődésnek egy egészen más területén is, a nyugati Szúdán bennszülött lakosságánál. „Wenn im Zweikampf die Waffen des einen versagen, so gilt es als ritterlich, zurückzutreten und zu warten, bis der andere seine Waffen wieder hergestellt, oder eine andere Waffe ergriffen hat, zu der dann der Gegner das entsprechende Gegenstück ergreift.“ (Leo Frobenius: *Kulturtypen aus dem Westsudan*. Ergänzungsheft Nr. 166 zu „Petermanns Mitteilungen“. Gotha, 1910, p. 10.)

XI. FEJEZET.

A lovagiasság az Antar-regényben.

A Szírat Antarról általában mint lovagregényről szólnak. Erre a névre rászolgált: lovagokat, lovagiasságot mutat be. Bámulatos, mily közel áll az európai lovag gondolkodásához, eszményéhez.

Még nyelviileg is nevezetes ez az egyezés. A magyarban is „lovagiasság“, „lovagias“, „lovag“ fogalmak jelölése etymologiailag a „ló“-hoz kapcsolódik, mint francziában *chevalerie*, *chevalier*, *cheval*. Ez a kapcsolat nem szükségképi. Talán egyszerűbb volna ezt az előkelő fogalmat a bátorság-, erény-, erkölcs-jelölő szók etymonjából eredő névvel jelölni. Bizonyság rá a régi arab nyelv, a melynek van kitünő megfelelője: *muruvva*, férfiasság, minden férfiúi erény foglalatja.¹ Regényünk számos helyén találkozunk vele; ritkább ily értelemben a *futurva* (p. XXXII, 5), „a hős ifjú“ természete; egyéb synonymáik is használatosak az erő, a nemesség jelölésére (V, 26, XXVI, 8, XXIX, 34). De ebből a csoportból egy szó sem oly kelendő, oly népszerű az Antar-regényben, mint a *furuszija*;

¹ Ezt az alapvető fogalmat tárgyalja mindjárt bevezetőleg Goldziher: *Muhammedanische Studien*, I, 1—39; l. még Goldziher: *Abhandlungen zur arabischen Philologie*, I (Halle, Leyden, 1896), 148—155.

farasz: a ló; *fárisz*: lovas, lovag; *afraszu* a lovagias-sággal kiváló, az ige *tafarrasza*: lovagként cselekszik (p. XIII, 3, XVI, 2, XXXII, 9, 51), *farásza* a lovagiasság (XXVII, 25, XXXI, 57) és regényünk kedvelt szava: *furusziija*.

Antarnak megszokottabb díszneve: *Abu-l-favárisz*, „a lovagok atyja“ (ritkábban *Abu-l-furszán* p. II, 25).¹ Málík királyfi őt *Ala-l-Furszán*, „a lovagok legfőbbjé“-nek is köszönti. De szinte állandóan ő „a lovagok atyja“, így szólítja a perzsa király vezírje is (XXVIII, 19), Antar halála után pedig Huszn diadalmaskodik: hol van, kit ti a lovagok atyjának neveztetek? (XXXI, 15). Zuhejr király Antart a leglovagabbnak (*afraszu*) mondja azok közül, a kikre a nap süt (II, 55). Ámir ibn at-Tufejl magasztalja Antart, hogy tőle tanulják a lovagok a lovagiasságot (XXVII, 20). Ő maga így énekel magáról: én Antar... korom egyetlenje, leglovagabb a pusztának és a városnak lakói közül (VII, 83). Ő a lovagok lovagja (*fárisz al-furszán* II, 9, VI, 58). A 450 éves Durejd ibn asz-Szimma a lovagok díszének köszönti (XIII, 56).

Nemcsak regényünk hőse, annak más alakjai is, Antar ellenfelei is lovagokul válnak ki. Szudán királya lovagabb minden lovagnál (XIX, 10), Musztauar-nál, a ki Antar muallakáját leszakította a Haramban, nem volt lovagabb „a küzdő porondon“ XXIV, 57).

Nem mind lovag, ki lóra száll, éneкли Antar (VI, 56). A lovast lovaggá erkölcsi tulajdonságok teszik. Ezek elseje a vitézség. Sokszor, bizonyára

¹ Abu-l-Favárisz mese hősének is neve. Chauvin: *Bibliographie des ouvrages arabes*, VII, 60. Toldi Szerelmében (IX, 64) Nagy Lajos a „lovagok“ királya.

legtöbbször lovag, lovagiasság csak hőst, hősiességet jelent. De az Antar-regény több helyütt fejlett erkölcsi fölfogással megrajzolja a lovag eszményét. Rabi ibn Zijád ily képet fest Urva ibn al-Vard jelleméről: az egész törzs tesz bizonyosságot hős voltáról (*futuwwa*), nemességéről, szép jelleméről, igazmondásáról, miként állja szavát, miként cselekszik özvegyek-árvák javára, miként gyarapítja Absz dicső hírét (II, 56). Ugyancsak Rabi ibn Zijád, bár önző számítással, de mindenesetre közmeggyőződés alapján következőkép határozza meg az arab nemzeti jellemet: a nemes arab azáltal válik ki a nem arabok fölött, hogy becsületét, szavát állja, az éhezőnek enni ad, igazat mond, nagylelkű a vétkes iránt, bőkezű és nagylelkű (III, 60).¹ Aszad ar-Rahisz, később Antar gyilkosa, férfiú szépségét három tulajdon-ságban látja; első a vitézség és nemesség; második a becsület és hűség; harmadik a szegényekről és árvákról való gondoskodás. Az arab hagyomány (*szunna*) a méltányosság (III, 68). A pogány korról szóló bírálatához az Antar-regény hozzá teszi: *dsáhili*jjának, tudatlanságnak nevezik ezt a kort, mivel nem ismerte a vallás törvényeit s mivel vakon mert, de a nép vallása hirdette az igazmondást, a hűséget, a vendéglátást (X, 60). De Antarról regényünk azt a megszorítást sem fogadja el, hogy ő nem ismerte a vallást, magával Aszmaival a következőkép jellemezteti hősünket: nemes, méltányos, széplelkű, szelíd szavú, buzgólkodik a nőkért és emberekért s kaszidájában ünnepelte a mekkai prófétát (VI, 54).

Ezeknek az elvileg hirdetett erényeknek regényünk számos szemléltető példáját mutatja be.

¹ L. erről Goldziher: *A nemzetiségi kérdés az araboknál.* (Budapest, 1873. Akadémia.) 39. l.

Szótartás, igazmondás. A szótartás példájául az Antar-regény fölhozza Hádsib történetét, a ki Khoszrunál zálogba hagyja az íját; íjad görbe, jegyzi meg Khoszru; — igen, de mivoltom egyenes — vág vissza Hádsib (VIII, 40).¹ A lovagi igazmondásnak egy igen nevezetes esetével találkozunk. Khudzrúf diakonus képében bejutva Dsúfaránhoz azt hazudja, hogy ő a konstantinápolyi egyházban sekrestyéskedik, de Dsúfarán anyja ráismer Khudzrúfra. Dsúfarán, hogy tisztán lásson, a fogoly Ghadhanfarhoz fordul, valljon mint hős igazat, ki ez; Ghadhanfar, bár evvel Khudzrúf életét kockára teszi, mégis megvallja, ez Khudzrúf (XXXII, 41). Antar fölöslegesnek tartja, hogy a császárnak esküt tegyen: a ki vele eszik kenyeret, az már az ő esküjét vette.

Hűség, oltalom. Antar a dsár, cliens iránti hűséget fényesen gyakorolja. Sőt épp ő hozzá fűződik a szunnának, a hagyománynak szigorítása: egyszer egy aubarita Antar szolgáitól kért kötelet, hogy vödrével vizet meríthessen, másszor meg Antar pásztorai adtak kölcsön vízmerítésre ily kötelet, Antar mindkétszer nagy harczok árán is megvédte a dsárját (XIII, 29, XX, 8). Antarnak lovagias érzését a veszedelemben forgók iránt ismerve, ellenségei törbe csalják. Egyszer az éj sötétjében Antar jajkiáltást hall: oh nők szilárd védője, oh lovagok atyja, védj meg, a te oltalmadat kérem. Antar nyomban segíteni akar, mert az arabok oly nép, a milyenről a költő szól: ha a rémülő szólítja őket, meghallgatják, mielőtt állapotját tudakolják (VIII, 22).

¹ Hádsib ija mint zálog emlékeztet Cid-nek homokkal teli ládáira, a melyeket hitelezőinek zálogba hagy; a zálog nem a láda, hanem az ő becsülete.

Özvegyek, árvák, szegények iránt a jóindulat sokszor fényesen nyilatkozik meg regényünkben. Lakodalmán Antar az özvegyek és árvák számára külön sorokat állít (X, 17). Dúl-fúl, hogy az ő aszáfírtevéiből másnak juttattak, mint a szegényeknek (X, 77). Vadetető lakodalmán Antar az özvegyeknek, árváknak ruhát osztogat (X, 48). A szúdáni zsákmányból özvegyeknek, árváknak, szolgálknak juttat (XX, 17). Saddádnak, valamint Urvának halottas torán Antar özvegyet-árvát etet (XVIII, 70, XXVIII, 50). Ámbár királyok látják el Antart, mégis elfogy a jószága, annyit oszt a szegényeknek (XXVI, 20). Még a szegénylegényeket is kíméli Antar (IV, 96).

Mások is hasonló erényeket gyakorolnak. Antar figyelmeztetésére a tőle trónra emelt Nima özvegyet-árvát ruház, szegényt etet (VII, 58). Raudha ibn Muni a szegényeknek osztogatja a zsákmányát (IV, 13). Urva mindenét, a mit portyázásain szerezzetett, árvákra, özvegyekre, szegénylegényekre költötte (XII, 86). Rabia ibn Mukaddam atyja tevéiből özvegyet, árvát, szegényt, Zemzem embereit lakatja jól (XX, 23).

Nőtisztelet.

Legerősebben és legszebben a lovagiasságnak az a vonása domborodik ki regényünkben, a mely az európai lovagi epikát is kitünteti: a nőtisztelet. Nőt bántani oly súlyos bűn, a melyet az Isten megtorol (XX, 30). Az Antar-regényben is a nőtisztelet a hősiességgel egybe forr.

Antar legelső cselekedetét, a melylyel a törzs nyilvánossága elé lép, a nőtisztelet sugalta: leüti Dádsit, a ki özvegyasszonyt bántott, öreg nőt megszégyenített (I, 59). Evvel nyerte meg Abla szerelmét.

Hősi pályája és szerelme benső kölcsönhatásban áll. Azt vallja, hogy lándzsája (hősiessége) nyitja meg a nők szívét a férfinak¹ (I, 76). Ablá iránti szerelme ébresztette Antarban az ékesszólást, a költői lelket, harczra a bátorságot (I, 77). Ablá viszont Antart vitézségeért, énekeért, dicsőítő szavaiért szereti (II, 14). Dzul-Himár is tudja, hogy Antart hőssé Ablá tette; gúnyosan kérdi tőle: hol a te feketéd, kit te tettél hőssé? (XVIII, 62). Kényes lovagias érzésre vall, hogy Antar, tisztelve Ablá hírnevét, azt kívánja, hogy ne vele, hanem atyjával vonuljon be a törzsbe (III, 46). Az európai lovagias gondolkodást tükrözteti regényünk abban is, hogy első felében Antar monogamikus epedéssel, majd hűséggel szerelmes Ablába s hogy minden más szerelmet, a mely pedig kínálkozik — az első kötetekben — elutasít. Szerelem és hősiesség lovagi összekapcsolására jellemző, hogy a párviadal válságos pillanatában Antar fölkiált: én vagyok, míg az idő idő lesz, Ablá szerelmese, s e csatakiáltással győz² (XXI, 36). Antar egyenest Ablára esküszik (XXVIII, 17), Ablá szemére (II, 14), XXIX, 25, XXX, 58). Még barátja Vadetető is Ablá szemére esküszik (X, 46). Itt a nő tehát már valóságos cultus tárgya. Sőt fölcillan oly mozzanat is, hogy a szeretett hölgy játszik a lovagjával, Ablá elkérkedik, hogy Antar neki inkább szolgája mint

¹ Goethe: *Faust*, II. Teil, III. Akt. 9444, 9445.

Nur der verdient die Gunst der Frauen,
Der kräftig sie zu schützen weiss.

² Hasonlóan Victor Hugo is szól lovagokról:

dont le cri de guerre était un nom d'amour

(*La Grand' mère.*)

a kiknek csatakiáltásuk volt szerelmesüknek a neve.

férje, hogy száz nőért sem feledi el, pedig néha egy-két hónap hosszat azt sem engedi, hogy kezét vagy lábát csókolja, sőt mások jelenlétében fölszólítja, csókolja meg a lábát, különben újra tevét legeltet vele (XVIII, 29).

Antar Istentől a nők védelmére rendeltnek vallja magát; el van tökéelve, hogy a nőket, a bántalmazottakat megoltalmazza, ezért Allah bosszút szerez neki ellenségein (III, 78, 80). Kindita nőt három leányával kiszabadít rabló kezéből s midőn a nők hálálkodnak, befátyoloztatja velük az arcukat (III, 80). Kiváló *muruvvának*, lovagiasságnak tudja be a regény Antarnak, hogy midőu Raudha ibn Munít elfogta és ennek öt huga könyörög hozzá, Antar befátyoloztatja velük arcukat, megkegyelmez Raudhának s barátjául fogadja (IV, 18). A segítségeért esdő damaskusi keresztény nőkkel is befátyoloztatja arcukat (XVI, 62). Urva azáltal válik ellenségből Antar barátjává holtaiglan, mert hugát Szelmát, a *dsáhilijsa* növédő hevével megmentette (IV, 87). A fajtalan nőrablókat Antar irtogatja (III, 78, IV, 94, X, 46). Aszvad királyt átkozza, mert férfit ölni nem bírván, asszonyt gyilkol (XXVII, 15). Nemcsak az oltalmát kérő nők iránt, hanem az ellenségtől zsákmányoltak iránt is lovagias, megkegyelmez nekik; híres az erkölcsös önmegtartóztatásáról a fogoly nők iránt (XI, 54, XXI, 6, XXVI, 12, 55). Mikor azután ő kerül fogságba, érthető, hogy a nők nagy tisztelettel viseltetnek iránta. Midőn a férfiak távollétében ellenség ront a törzsre, a nők kiszabadítják s fölfegyverzik Antart. Antar megmenti a nőket s újra megbékóztatja magát. Mikor a törzs férfiai hazatérnek, a nők követelik tőlük, bocsássák szabadon. Az egyik törzsbelit, a ki Antar kiszabadítását ellenzi, czölöpökkel majd hogy agyon nem verik, megesküsznek, hogy ők

Antart megvédik, hogy megtagadják hitvesi kötelességüket, ha Antart haza nem kísérik (VIII, 24—31). Mint itt Frauenlobra, úgy más alkalommal megint Coriolanusra emlékeztet Antar. A mikor ugyanis Antart megint egyszer kimarta az ármány a törzséből, veszedelem idején küldöttség küldöttségre kérleli, térjen vissza; Antar hajthatatlan. Végre Kejsz király saját nejét, leányát bízta meg, hogy női küldöttség élén lágyítsák meg Antar szívét. A nők kérlelésének valóban nem tud ellen állni (XII, 21, 22).

Európaszerűnek tetszik, ha Antar nők társaságában neveli föl barátjának, Málík ibn Zuhejrnek árva fiát; azt hiszi, hogy a nőkkel való társas érintkezés szilárdítja a lelket (XV, 32). Szinte modernül emelkedett fölfogást vall a nőről Málík ibn Zuhejr királyfi. Egyre unszolja Saddádot, hogy Antart fiaul fogadja. Saddád fél, hogy az arabok megszólják: ő házasságon kívül megejtette Zabibát s most ennek a szerelmeskedésének gyermekét fölveszi a nemzetségébe. Málík királyfi kifakad a nő méltánytalan társadalmi helyzete ellen, vajjon a nő csak méztartó edény-e, a melyből kiszedjük a mézet s azután eldobjuk az edényt? (II, 28).

Antar mint nők oltalmazója kezdte meg lovagi pályáját s mint nővédő válik meg az élettől. Halálában is megvédi Ablát, az egyik változat szerint Ablá felölti Antar fegyverzetét, a másikában Antar holtan is lován ülve elriasztja a támadni akarókat (XXXI, 28—30). Élteben-holtában nővédő s így Ablához intézett búcsú-énekében elmondhatta: sirasd a hőst, a ki megvédte a nőket (XXXI, 27).

Lovagiasság és származás.

Ugyancsak modern gondolkodásunkhoz közel áll regényünknek egyre hirdetett elve: lovaggá az egyéni kiválóság tesz, nem a származás. Ez az elv egyébként a regény kiindulásával már meg van adva: hisz Antar Zabibának, fekete rabnőnek a fia. Igaz, a XIX. (valószínűleg később betoldott) kötetben megtudjuk, hogy Zabiba a szudáni királynak leánya. De addig rabnő fia számba ment s mint rabnő fia tett szert páratlan dicsőségre, tekintélyre. Neki magának is, az őt magába fogadó Absz törzsnek is folyvást fölhányják fekete színét, rab származását. Harci éneke, *hidsája* gyakran veri vissza ezt a méltánytalan támadást. Ellentétbe helyezi bőrének sötétségét fegyverének fényével: Ha színem fekete, fényes kardot rántok (XXVI, 56). Hányan gáncsolnak, hogy színem fekete, de lándzsám az összecsapásnál ragyog, mint a nap (II, 54). Még gyakrabban tetteinek fényességét helyezi szembe bőre gáncsolt sötétségével: fehérek tetteim, fekete bőröm (II, 56). Szíнем éjszaka, cselekedetem hajnal (III, 12). Szíнем fekete, tettem túltesz a fölkelő hold ragyogásán (XII, 32). Színed szén — mondja egy Antartól kiszabadított leány — tetted holdhoz hasonló (IV, 17). Feketeségem fehér, mihelyt megnyilatkozik a cselekedetem (IV, 80). Többször arra is hivatkozik, hogy finom illatszer, például a pézsmá, szintén fekete (III, 12). Nevetve mondja: bőröm feketeségére nincs orvosság, tettem fényes, színem a pézsmáé (XIII, 61).

Nemcsak a színét, hanem származását is sűrű gáncs éri. Panaszkodik: dárdavetés napján legkiválóbb lovag vagyok nagybátyámra nézve; de ha biztosak a sátrukban, akkor fölhányják nekem, hogy anyám Zabiba

tevét legeltet (VIII, 70). Majd kitör: rabszolga létemre megölöm harczosaitokat (I, 83). Ha szolga vagyok is, lelkem szabad, feketeségem a méltóságom, nemes származásom nekem a szilárdságom, erőm, kiváltságom, erkölcsöm (II, 15). Nekem nemességem a kardom és lándzsám (IV, 68). Hitvány az, a ki nagyatyjával hivalkodik, a ki mondja: atyám úr az urak közül, — nekem atyám a lándzsám, nagyatyám a kardom, barátom a paripám (IV, 41, 42, VI, 63, 64). Ha azt mondja valaki, nekem van atyám, nagybátyám, nemességem, nos hát, nekem kardom és ez a dárdám a nagybátyám¹ (X, 56),

Antar fiát, Ghadhbánt is gáncsolják fekete színéért. Védekezik. Például így: megtéveszt téged az én feketeségem; olyan vagyok mint a pénzma, nem rossz ruhám a feketeség, alatta van a fényességem (XXI, 15).

Antar barátjai, sőt ellenfelei is hasonló elfogulatlansággal a bőr színénél, a születésnél többre becsülik az egyéni kiválóságot. Dsaráh csak az irigységnek tudja be az Antar-ócsárlást, ő előtte minden ember egyenlő, akárki is az atyja vagy nagyatyja; a hős származása az ő szava, az ő cselekedete, az ő harczbeli szilárdsága; a hitvány pedig megvetni való, még ha Hásim is a nagybátyja; ő (Dsaráh) harczolni vágy Antarral, a szolgával, a kinek dicsősége örök (IX, 24). Ámir ibn at-Tufejl tiltakozik az ellen, hogy Antart szolgának mondják, neki Antar az ura, kiválósága neki a származása (XI, 67). Amr ibn Vudd megénekli An-

¹ Más értelmi árnyalattal, de hasonló fordulattal mondja Toldi:

Kard a feleségem,

Fiaim s leányim: harczai dicsőségem.

(*Dalás idők.* Első dolg. IV. ének.)

tart: ... fekete mint lándzsa a kardok közt; szolgál, de tettei által népének legnemesbjeivel ér föl; a nemes származású, ha hitvány, nem különb a baromnál (XI, 77). Abdulmutallib, Muhammed nagyatyja, elő akarván készíteni a Mekkában összegyűlt arabokat, hogy Antar a Harámban kitűzi költeményét, kifejti nekik, hogy a származás nem emeli föl a gyávát, a szilárd szívűt pedig nem alázza meg szolgál volta (XVII, 56).

A pogány arabok sokra tartották az előkelő származást, de költészetükben törzsarisztokratikus fölfogásuk mellett nem egyszer szólal meg a regényükhöz hasonló elfogulatlan gondolkodás.¹

A Sah-Nameh némi hullámozást tüntet föl a születés értékelésében. Első hőse Rusztem ekkép nyilatkozik: A ki a fejét a sokaság fölé akarja emelni, annak bátorságra és híres származásra van szüksége. A vitézség többet ér mint a fényes származás, de a származás is jól illik a hőshöz (*Firdousi-Mohl* II, 357, 373). A maga nevében is hasonlót fejt ki Firdúsi: mindennél magasabbra becsülendő az erény, a származás és a szerencsés természet. Együttesen ez a három adomány teszi a nemes embert. Láttál-e valaha nemes származású embert, a ki nem erényes? Tiszta törzsön természetesen tiszta gyümölcs terem (II, 445, 446). Kej Khoszrut megáldotta Isten hatalommal, vitézséggel, előkelő származással (II, 396). Khoszu Anúsarván, a leghíresebb perzsa uralkodó kérdést intéz Buzurdsmihrhoz, a leghíresebb perzsa vezírhez: Mi ér többet, a nevelés, vagy a származás? Buzurdsmihr válaszol: A nevelés többet ér mint a

¹ Az eredetre való büszkeség és az egyéni érdem viszonyáról l. Goldziher: *Muhammedanische Studien*, I, 43, 58, 82, 124, 3. j.

származás, mert ékesíti a lelket, míg a születésről nem sok a mondani való. Ha nem párosul érdemmel, a pusztá származás szomorú, értéktelen, gyarló valami; nevelés által erősödik a lélek (VI, 297, 298). Maga Khoszru Anúsarván inti fiát, Hormuzdot, ne becsüljön meg olyan embert, a ki a származással nem párosít érdemet (VI, 392). Maga Hormuzd születése rangját nem kapcsolja össze egyéni rátermettséggel, azért Bahrárm Csúbín föllázad ellene; a lázadónak húga, Gordieh inti a bátyját, hogy a hatalomra a születés ad jogot (VI, 547, 548). Bahrárm Csúbín azonban nem osztja húgának ezt a fölfogását, föllázad Khoszru Parviz ellen is, mert ez sem nem hős, sem nem bölcs, sem nem nagy lélek, már pedig a vitézség többet ér, mint a fényes származás (VII, 33).

Látni való, a Sah-Nameh első részeiben a származás, a legitimítas elve erővel nyilatkozik meg, míg később a személyes erény és kiválóság *vívja* ki az elsőbbséget. Ismeretes, hogy Firdúsz csalódott az uralkodójában s hogy művének haladtával egyre nőtt elkeseredése Mahmud ellen. Lehet, hogy ily arányban megrendült tisztelete is a királyi tekintély és származás iránt. Firdúsz végleges meggyőződésének leginkább Buzurdsmihr oktatása felelhet meg, a melyhez közel áll az Antar-regény demokratikus gondolkodása is.

A középkori francia irodalom is többször nyilvánít hasonló demokrata nézetet. Akad oly sajátságos adat is, hogy Nagy Károly cselédnek volt a fia.¹ De azt már francia hősköltemény (*Aspremont*) is dicséri róla, hogy lovagokká avatott különböző származású embereket

¹ Gaston Paris: *Histoire poétique de Charlemagne*, 1905*, p. 227.

vitézségükért, szolgálatjaikért, eredetükre nem tekintve. A szentgalleni krónika pedig jelenti, hogy az egyház-kormányzati tisztségek betöltésénél hasonló elfogulatlan méltányosságot gyakorolt.¹

A *Roman de la Rose* című nagy allegoria is az érdem nemességét a születés nemessége fölé helyezi.²

A még föl nem ismert Garin de Montglane-ról hangoztatják, hogy nem nemes eredetű; nemesb nálam, viszonozza a tőle legyőzött Galerant, mert oroszlán-szívű.³

Kivált a későbbi eposok és lovagregények gondolkodnak demokratikusan. Hugo Capet nem veszít értékéből, mert alacsony származású, tettei, magatartása nem alantasak.⁴ Baudonin de Sebourg szerzője hirdeti, hogy nincs különbség nemes és nem nemes között. Nemesség és nemtelenség kútfeje a szív. Varga foglal el egy keleti trónust.⁵ „*Ciperis de Vigneaux*“ című eposban egy szénégető tünteti ki magát tornán és csatán.⁶

Különösen közel áll Antarhoz a Guillaume-cyclus Rainouard-ja (Rennewart), a szaraczén király fia, Guillaume nejének testvére. Föl nem ismerve, a konyhán végez kuktaszolgálatot. A harcban neki is fölhányják fekete színét, valamint szegényes öltözetét. „Mit gáncolsz — vág vissza Rainouard — reád tartozik-e, hogy

¹ U. o. 353.

² Groeber: *Grundriss der romanischen Philologie*, II, 1, p. 739.

³ Gautier: *Épopées françaises*, IV (1882^t), 117.

⁴ U. o. II (1892°), 519.

⁵ U. o. II, 519.

⁶ U. o. II, 526. Groeber: *Grundriss*, II, 1, p. 796.

foszlányos a ruhám, hogy fejem fekete, borzas? A szív nincs prémben burkolva, hanem a kebelben van, a hová Isten plántálta.¹

Lovag és költő.

A lovagkort a nőtisztelet mellett a lovag sajátos viszonya a költészethez is jellemzi. Ezt a benső viszonyt Gaston Paris ekkép jellemzi: Ezeknek a harcosoknak egész életét körülfogja az élő költészet; maguk epikus személyeknek érzik magukat s már előre hallják lándzsavetésük és kardcsapásuk zajában a dicsőítő vagy gyalázó éneket, melyet róluk majd mondanak.²

Ez a jellemzés áll az arab hősökrol is, kivált az Antar-regény hőseiről. Minden múlik, csak a hírnév él, éneklí Antar (XXIV, 28). Már harcz közben érzi, hogy tetteit majd az elbeszélések dicsérik (XXI, 62). Zejd al-Khejl több fogolylyal Huteja költőt is elfogja, de mivel fél a költő gáncsától, Huteját szabadon bocsátja (XI, 82).³ Ghadhbán egymaga tör ki az ostromolt várból, hogy róla hagyományok szólnának könyvekben (XXIV, 10). Aszad ar-Rahisz Antar meggyilkolására indul, hogy az emberek az ő tettéről hírt adjanak egymásnak nemzedékről nemzedékre (XXXI, 22).

¹ *Aliscans*, ed. Gustav Rolin (Altfranzösische Bibliothek, XV). Leipzig, 1897, p. 159. 160, v. 4851 kk.

² Idézi L. Gautier: *Épopées françaises*, II (1892²), 31. — Gaston Paris művészi jellemzéséhez foghatók Arany János szavai: „a nép, mely énekelt, a nép, mely azt hallgatta, egyazonos volt a cselekvő, a hódító, a harezoló nemzettel“. (Arany: *Naiv eposzunk*.)

³ Goldziher: *Der Diwan des Garwal b. Aus Al-Huteja*. Leipzig, 1893, p. 32.

Az a hatásos fordulat, hogy a költemény alakjai arról a dicsőségről ábrándoznak, a melyet a költészet szerez majd nekik, elég gyakori. A bibliai Jób is óhajtja: vajha fölírnák szavaimat, vajha könyvbe vésnék őket, vajha érczvéssével örök időre sziklába vájtnák (XIX, 23, 24). Firdúsi meggyőződése, hogy a mit a költő megújít, az többé el nem avul (II, 154). Kavádh király inti az atyját, hogy gáncsolni fogja, a ki később elbeszéli a történetét (VII, 291).

A Chansons de Geste hőseiről hallottuk Gaston Paris hatalmas jellemzését. Roland fölszólítja társait, mérjen mindenki súlyos csapásokat, nehogy gonosz dalt énekeljenek róluk (*Chanson de Roland* 1013., 1014. v.). Olivert külön is buzdítja, ők ketten Durand-dal és Hauteclaire-rel vitézkedjenek, ő róluk bántó dalt ne énekeljenek (1466. v.). Turpin érsek is óvja a bajtársait a gyávaságtól, nehogy a bátrak róluk gonosz dalt mondjanak (1474. v.). Guillaume d'Orange eltökéli: soha miattam szégyent ne valljanak őseim, soha hegedősök rólam rosszat ne énekeljenek, hogy tapodtat engedtem a nélkül, hogy a hitványok meg nem fizettek volna.¹

Shakespeare Julius Caesarjában is (III, 1) Cassius előrelátja, hányszor fogják az ő cselekedetüket színpadon megismételni még nem született nemzeteknél, még ismeretlen nyelveken.

¹ *Aliscans*, ed. Rolin. Leipzig, 1897, 448—451. v. Ez a vonás keresztülhúzódik a francia epikán. L. Gautier: *Épopées françaises*, II (1892¹), 30, 31.

Harczi kihívódal. Hidsá.

Regényünk hőseinek második kapcsolata a költészettel, hogy szinte mindannyiuknak költőknek is kell lenniök, mert összeecsapás előtt a küzdők gúnydalokat váltottak: *hidsát* mondtak.¹ Gyakori a költő-harczos, mint Antar és Urva. Egy helyütt az Antar-regény úgy szól, mintha vers csak hőskebelből fakadhatna (I, 73). Antar még az oroszlánhoz is hidsát intéz, mielőtt leütné (I, 68). Antarnak és Ghaszúbnek párviadalát metrikai viták kísérik. Antar versére Ghaszúb ellenverssel felel; Antar méltányolja, csak azt hibáztatja benne, hogy a válasz nem a kihívás rímeit követte; Ghaszúb átalakítja hidsáját (XVIII, 7). A mikor két hős hidsáváltás nélkül csap össze, regényünk ezt ki szokta emelni (XIX, 66, XXIX, 38, XXXII, 15). Néha külön meg is okolja: Antar és Khálid oly gyűlölettel rontanak egymásnak, hogy verset sem mondanak (VIII, 13). Amr ibn Madikarib nem válaszol ellenfelének hidsájára, mert végezni akar vele, mielőtt a közeledő ellenséges lovasok oda érnek (XX, 21). Visáh nem mondhatja el hidsáját, mert Antar belé fojtja (XXVIII, 52).

De ezek épp kivételes adatok. Rendszerint a harczosok hidsával támadnak egymásra és százszámra szövődnek bele regényünkbe a kihívó és daczoló énekek. Egyszer Abd Hazzáf ind királylyal már annyi hidsát váltottak, hogy Antar türelmetlenül kérdi, vajjon énekelni jöttek-e ide, vagy karddal vágni; ha költemény kell, ő ugyan álló hónapig is kész verselni, de ha harcz kell, készen áll reá (XXIII, 25).

¹ A hidsáról l. Goldziher: *Muhammedanische Studien*, I, 44 kk. *Abhandlungen zur arabischen Philologie*, I, 1—105.

Az összecsapást megelőző támadó dal annyira megfelel az emberi természetnek, hogy egyetemes néplelki jelenségnek tekinthető.¹ Legismertebb példa reá Góliáth és Dávid harcza. Góliáth bajvivót kér, szidalmazza az ellene induló Dávidot, megfenyegeti, — ez a fenyegetés ennek az irodalomnak közhelye — hogy holttestét az ég madarainak és a föld vadjának szolgáltassa ki. Dávid viszonzza a fenyegetést, majd ő végez Góliáttal s az egész philisteus tábort adja prédául a ragadozó madárnak, állatnak (I. Sam. XVII).

Hektor és Achilles harczát is heves, ismétlődő szóváltás előzi meg (Ilias XXII, 260, 288). A germán népek is váltottak a harcz előtt szidalmakat. A Volsunga-Sagaban ily szóharcznak véget vetendő Granmar fölkiált: Inkább a madarakat akarom a te holttesteden jóllakatni, mint veled tovább viszálykodni. Helge pedig

¹ „Szavakkal objurgatio a vívás előtt“ oly eljárás, a melyet Arany János az epika általánosan közös vonásai közé számított. (Zrinyi és Tasso.) Vajjon más-e szellemes hidsá-nál a kámzsás barát képében viaskodó Toldi szóváltása a taljánnal:

„Vén pap, mit keressz itt? meguntad életed?“

„Olasz! neked hoztam utolsó kenetet.“

(Toldi *Estéje*, III.)

Különösen gyakori a kihívó, fenyegető szóváltás Zrinyi *Szigeti veszedelmé*-nek vitézeinél (III, 81; VII, 88—91; X, 26, 27, 73, 78—80). Megcsendül itt is a hidsá egyik alapmotívuma:

„étke lesz ebeknek és az hollóknak“

(III, 106 és hasonlóan VII, 72—74). Mint Antar, Guillaume és a Volsunga-Sagabeli Granmar, hasonlóan Deli Vid is megsokalja a szóharczot; türelmét veszítve odavág Demirhámknak:

„De nem disputálni én teveled jöttem“ (XI, 63).

sürgeti, ne hadakozzanak beszéddel. „Ily szidalom-váltást a harcz előtt Északon kedvelték“.¹

A franczia középkor is gyakorolja ezt az eljárást. Marsile öcsse Aelrot a Rolanddal vivandó párbaj előtt a francziákat hitványoknak, Nagy Károlyt bolondnak szidja s megfenyegeti (*Chanson de Roland* 1191—1195). Nagy Károly és Baligant emír két versszakon át csábítgatják, tértetetik, fenyegetik egymást (u. o. 3580—3601). Az iszlám és kereszténység középkori harczai során az európaiak megismerték az araboknak ezt a harci szokását is. A Cidnek disznevét, Campeador-t, egyenest az arab Mubárizra magyarázza Dozy.² Ibn Halím naponta kihívja a salernoiakat, küldjenek bajvivót ellene.³ Így azután franczia eposban a német és franczia sereg 21 napig áll egymással szemben, naponta egy harczos kihívja Gui embereit párviadalra.⁴ Guillaume és a szaraczen Corsolt közti viadalban a két bajvivó, a helyett hogy egymásnak menne, végnélküli kihívást intéz egymás ellen.⁵ Egyszer meg Guillaume megsokalja Gui d'Allemagne szavát: Por preechier ne vin ge pas ici⁶ (nem jöttem ide papolni), vágja oda, mint Abd Hajjáfnak Antar.

¹ Dr. Anton Edzardi: *Die Sage von den Volsungen und Nibelungen*. Stuttgart, 1881, p. 24, 25, 114 (19. j.).

² R. Dozy: *Recherches sur l'histoire et la littérature de l'Espagne pendant le moyen âge*. Leyde, 1860², II, 64—70.

³ *Le Couronnement de Louis*, ed. E. Langlois. Paris, 1880. (Société des Anciens Textes français), p. XLII.

⁴ U. o. LX.

⁵ U. o. LXXIII.

⁶ U. o. 2529. v.

Pazar ajándékok a költőknek.

Muratori lehetőnek mondja, hogy az olaszok és francziák számos más szokással együtt az araboktól azt is átvették, hogy a hegedősöket és mutatványosokat megajándékozták.¹

Költők megajándékozásáról is többször tesz bizonyosságot.

Antar mint hős döntő szolgálatokat tesz Khoszrunak, de a sahnak ajándékait nem hadi, hanem költői érdemeinek köszöni. Mikor Antar megénekli, Khoszru odaad neki Abla részére khoszru koronát, arannyal, drágakővel ékes selyem gyaloghintót s még Khoszru esküszik, hogy ő Antarnak lekötelezettje, mert a királyi ajándék muló, Antar éneke halhatatlan (III, 21). Búcsúzáskor pedig Khoszru minden magán levő ruháját Antarnak adja sok más kincscsel s újra hangoztatja, ez muló adomány, Antar éneke soha nem muló emlék (III, 29).

A költőtisztelet lényeges vonása az igazi lovagnak. Jellemző Antar szembeállítása egy rablólovaggal. Jukzán ibn Dsajjás öldösi a gyermeket, gyalázza a nőt, támadja az utasembert, pusztítja a költőket. Ellenhidsájában Antar magát a nők és gyermekek védőjének, vendégek és költők tisztelőjének vallja (IV, 94). Ghamra úgy neveli föl Antartól való fiát Ghaszúbot, hogy a költőket tisztelje, megajándékozza (XVIII, 3). Amr ibn Madi-
karib együtt mulatozik Nadsrán királyaival. Miben áll mulatságuk? Portyáznak, lakomáznak, költőket vendé-
gelnek (XXV, 61). De mint minden bőkezűségnek, úgy

¹ Muratori: *Antiquitates italicæ*, t. II, col. 844, idézi L. Gautier: *Épopées françaises*, II (1892²), 129 (2. j.).

a költők irántinak is legragyogóbb példája Hátim Tejji. Három vándorköltőnek odaajándékoz 3000-nél több tevét, maga gyalog megy haza s elképedt atyjának eldicsekszik, hogy múltó értékűn örök becsűt váltott, dicsőítő dalt (XIV, 51, 52).

Ruhaajándékot nemcsak költő kap. Kapja jó hírért a hírhozó is (IV, 36, XIX, 68, XX, 51, XXVIII, 12) s kapja a harczos is kitüntető jutalmul (p. VI, 68, 71). A legnagyobb pazarlást regényünk Abd Hajjáf-fal végezteti: egyszer 1000, egyszer meg éppenséggel 100,000 köpenyt osztogat (XXIII, 42, XXII, 25).

A költők és hegedősök iránti tékozló bőkezűséget már az egyházatyák is korholták, pl. Szent Ágoston, Agobard.¹ Arról is értesülünk, hogy mint Keleten, Európában is köpenyt, ruhát, paripát ajándékoztak a költőnek azért, hogy énekelve mindenütt magasztalja az ajándékozó nevét.² Alig hogy az énekes befejezte játékát, előadását, kitört a meggondolatlan lelkesség: „Paripát ajándékozok neked, — én öszvért, — én aranyserleget, néha levetették köpenyeiket, prémeiket. Galeazzo Visconti és Estéi Beatrix 1300 június 24-iki esküvőjén 7000 ruhát osztottak szét a hegedősöknek. IV. Károly császárnak 1356 karácsonyán tartott metzi ünnepségén a választófejedelmek a paripáikat ajándékozták oda a hegedősöknek.”⁴

Muratori, láttuk, az arab példával magyarázza az európai pazarlást. Igaz, az arab nyelv még külön műszót is alkotott a díszruhával való megajándéko-

¹ L. Gautier: *Épopées françaises*, II (1892²), 8, 9.

² U. o. 108—150.

³ U. o. 133, 134.

⁴ Wilhelm Hertz: *Spielmannsbuch*. Stuttgart-Berlin, 1905,³ p. 13.

zásra: *khalaa*. De Európában is oly sokfelől, oly eredetien nyilatkozik meg ez az ajándékozó kedv s másrészt a költők iránti bőkezű jóindulat magában is oly természetes, hogy itt kölcsönhatást föltennünk nem kell.

Lovagi intézmények.

Az Antar-regény a lovagságnak intézményeit is tükrözteti. Sőt többször találkozunk a lovagság elfajulásával, a rablólovaggal. A rablást a beduin erkölcs nem ítéltette meg valami szigorúan, azért a rablólovagnak sajátos faját mutatja be az Antar-regény: a fajtalan nőrablót, olyat is, a ki bántalmazott nőt azután megsüti s megeszi (III, 40; nőrabló gyakran III, 79, IV, 93, VII, 49, X, 63, XIII, 11, XXI, 41).

Az apródság intézménye sem ismeretlen az Antar-regény előtt. Nem szólunk a fegyverhordozókról, mert azok, minden intézmény nélkül is, természetes segítők a harczosnak. Hudzejfának három fegyveres apród nyújtja a lándzsát (V, 63). Ezt a tisztet nyilván szolgák is elláthatják: Ghászik körül három szolga forgolódik, nyújtogatja neki a mi fegyverre szüksége van s megkötözi a foglyokat, amelyeket urok ejt (VI, 23). Hasonló szolgálatot Sejbúb és Dsarír szokott Antarnak teljesíteni.

De tervszerű apródnevelést is látunk. Antar oldalán 560 ifjú (*aulád ul-furszán*) nevelkedik, tőle tanulja a kardforgatást és a dárdavetést. Ez a szám tetemesen gyarapszik. Később több mint 4000 vésznemfélő ifjú Antar példáján és az ő fiaival együtt fejlődik lovaggá (*tafarrasza* XXII, 32). Durejd ibn asz-Szimma lovagi küzdőpályát tart; itt délig a lovagok fiai, az apródok

gyakorolják a harczot (X, 58). Az aethiopsok támadásakor az ifjak töltést hánynak föl a nők és gyermekek oltalmára, ők állanak őrt a védőárok egyetlen kapujánál (XXIII, 55).

A lovagi nevelésnek részleteit, úgyszólván tervét is megkapjuk, de sajátságoskép egy leánynak, a férfiúként nevelt Dsejdának történetében. Arab sejk az írásban, rajzban, énekben, erkölcsstanban oktatta, Dsejda szónokolt, vitatkozott. De leginkább lovagiaságra (*furuszija*) kapatták, támadásra, védekezésre (IV, 27).

Az apróságot az Antar-regény a perzsáknál és a keresztényeknél is ismeri. Khoszru udvarán a lakomákon a tálalás, fölszolgálás tisztjét a szaháridsa, a nemesség fiai látják el, tehát amolyan *écuyers tranchants* (XXI, 9, XXVIII, 25). A keresztény apródokat ugyanúgy jelöli, mint az Antar neveltjeit: *aulád ul-furszán*, a lovagok fiai; a frank seregben a papok mögött csoportot alkotnak a lovagok fiai, szépségükkel a holdat, fordulataikkal a hajló ágat szégyenítik meg, hajuk leomlik (XIV, 15).

De figyelmünkre kiválóan méltó a lovagi torna az Antar-regényben.

Nem számíthatjuk a lovagi mutatványok közé a fegyveres tánczot. Basára lakodalmán szolgálónők dobolnak, zenélnek, a szolgák kardok alatt játszanak (V, 50). Mikor Zuhejr elküldi leányát feleségül Numánhoz, három napig játszanak szolgák a nászmenet előtt dárdákkal (VII, 3). Egészen sajátságos, hogy Ablának oldalára a lakodalmán kardot kötnek (X, 19). De nemcsak lakodalmon, hanem vendéglátaskor is, a mikor Ghatafán küldöttjei meglátogatták Abszot, a szolgák kardok alatt tánczolnak (V, 52). Ez a kardos táncz

tehát még korántsem lovagi játék. Úgy látszik, lakodalmi szokás, mutatvány, a melyet szolgálkkal végeztettek.¹

Lovagi torna azonban gyakoribb. Lovagi viaskodásnak tekinthetjük már a byzánczi Badramút vállalkozását, a ki párbajjal akarja eldönteni, vajjon fizessen-e Byzáncz továbbra is adót Perzsiának; ő maga kötelezi magát, hogy a tornán kíméli ellenfeleinek életét. Numán iráki király tornáján Bisztám sejbáni hős megszégyeníti a lovagokat a porondon (*meidán*) (IV, 61). Igen részletes leírást nyerünk arról a tornáról, a melyet ugyancsak Numán rendez Vadetető tiszteletére s kipróbálására. Nagy ünnepségnek leszünk itt tanui, a melynek nők és leányok is nézői. Az egész táj föl van díszítve, Numán király zászlók alatt szemléli, dob és kürt szól. A lovagok karddal, lándzsával játszanak. Legelőbb két arab viaskodik egymással; az egyik a porondra veti a másikat, de nem tesz benne kárt. A győztes most Vadetető ellen fordul, de ez kiveti őt nyergéből, egy másikat lándzsájával dönt le, egy harmadikat öklével ránt le a lováról. Egyre több ellenfelen diadalmaskodik. Fölajánlja, őt ölhetik, ő nem ölhet; ő rózsavízbe, illatszerbe mártott takaróval födi be fegyvere élet (X, 68—70). Antar lakodalmán is a lovagok éltelen dárdákat vetnek (X, 15). Regényünk Mekkát is megteszi tornajátékok színterévé (XVII, 25).

Fényes a játék Ktesiphonban. Khoszru oldalán Numán is ül, mint az arabok sahja. Köröskörül zászlók lengnek. Dzul-Himár válik ki, sorra ledönti a bajvívókat.

¹ L. Paul: *Grundriss der germanischen Philologie*, II, 1. Strassburg, 1901², p. 40, továbbá czikkemet: *Kard a hálótársak közt*. *Ethnographia*, XVII (1906), 217. 1. 2., 3. j. — A római kardtáncz, a *tripudium cultus*-szerű szertartás.

Másnap éltelen két dárdával lép a porondra, földobja a levegőbe, úgy összefonódnak, mint két kígyó. Odalép Khoszru, Numán, Antar elé, megcsókolja a dárdát s Antar felé mutat, jelezve, hogy vele szeretne megvívni. Minthogy éltelen dárdával harcolnak, levetik a vértet, sisakot, Antar még nyergét és sarkantyúját is ledobja. Midőn a lovagi játék Dzul-Himár konok gyűlölködése folytán mégis elkeseredett tusává fajul, Khoszru elválasztja a viaskodókat (XIV, 41—43).

A lovagi tornának különleges pontja a lándzsadobás gyűrűbe. Durejd ibn asz-Szimma, a hosszúéletű, külön harczjátékporondot tart. Itt szórakoztatja (az Abszszal meghasonlott) Antart. Magas lándzsára gyűrű van erősítve, a lovagok versenyt dobnak a gyűrűbe, a ki hétszer eltalálja, díjul az összes résztvevők lándzsáit kapja. Egy ifjú győz, de a lándzsákat nem fogadja el (X, 58).

A legnagyobbszerű lovagi tornát Konstantinápolyba helyezi regényünk. A küzdőtér hossza egy parasangényi. Egy római patricius 50 lovast vet ki a nyergéből. Végül Antar áll ki vele. Fegyverzetét öt római szolgál (apród?) viszi, rengeteg pajzsát Sejbúb hozza. Antar ketté töri a patricius lándzsáját, roncsával ledönti lováról, egy másikat kezével ránt le. Egy harmadik patriciusra ráteszi a kezét: sem a lovas, sem a ló nem bír mozdulni. Másnap a császár aranygyűrűket állíttat föl. Antar kérésére a császár kitűzi mind a 470 gyűrűjét. Antar följajánlja: ha egyet elvét, törjék össze kardját, lándzsáját. Sorjában eltalálja mind a gyűrűt, a császár neki ajándékozza (XXIX, 16—18).

Lovagi harcztjátékokat találunk regényünkön kívül is Kelet irodalmában. A Maha-Bharata mint állandó intézményt ismeri a Szvajamvarát, a nyilvános viadalt, a melyen nő kezeért versenyeztek. Emelvénnyen ül maga a lovagi mérközés betétje, a királyleány, kezében a csokorral, mellette a harcztleíró, állványokon helyezkedik el a nép; trombita harsog, zene szól, dob perdül.¹

Ritkább a példa a Sah-Namehben. Minucsér tornáján nyíllal lönek fákat, dárdát vetnek pajzsukba, majd pedig Zál viaskodik; ellenfelei közül kit megszaszaszt, kit leránt lováról (*Firdousi-Mohl* I, 265, 266). Mint az Antar-regény, úgy a Sah-Nameh is rendeztet Kesra Nusir-vánnal lovagi tornát s ezen Kesra maga tünik ki legjobban. De a torna lefolyásáról keveset tudnak még: buzogánynyal, karddal, íjjal végeznek mutatványt gyalogosok és lovagok, de nem halljuk, milyeneket (VI, 260, 261). Mint az Antar-regény, úgy a Sah-Nameh is Byzánczban bemutat nagy lovagi játékokat: a perzsa Gustasp válik ki a dárdavetésben, a nyíllövésben (IV, 265, 266).

Nyilvánvaló, az Antar-regény tornái nem a Sah-Nameh-beliekkel, sem Maha-Bharata a Szvajamvaráival nem egyeznek annyira, mint az európai intézményekkel. Egyező vonásaik: harczt éltelen fegyverekkel (*armes courtoises, armes émoussées*), lándzsavetés (*joute*), lándzsavetés gyűrűkbe; a küzdőporond díszítése és föllobogózása, nők, leányok jelenléte.

Ezeket az egyezéseket, a melyeket ugyan ily részletesen össze nem állítottak, Delécluse arra magyarázza,

¹ L. a Szvajamvaráról és ilyennek költői rajzát Szász Károlynál: *A világirodalom nagy eposzai*, I. Budapest, 1881, 109—116. Tornajátékokat rendeztet Arany még Etele udvarán is. (*Csaba Királyfi*. Első dolgozat, 2. ének.)

hogy Antar volt az európai lovagok mintája, hogy az Antar-regény az a tárház, a melyből a nyugat a lovagiasságának egész felszerelését vette. Ezt a sajátyszerű fölfogást Caussin de Perceval könnyű szerrel czáfolja: semmi adatunk nincs rá, hogy Európa a lovagkor előtti időben ismerte az Antar-regényt. Reinaud ellenkezőleg úgy vélte, hogy az Antar-regény utánozza az európai lovagiasság eszméit, szokásait és intézményeit. Ezt Caussin de Perceval valóbszínűnek mondja, de nem fogadja el. De azért lehetőknek véli, hogy az arab lovagi példa Spanyolországon át hatolt Európába. Nem a regény tartalma, hanem a regény stílusa arra a föltevésre bírja, hogy az Antar-regény a XV. század táján keletkezett.¹

Ideje végre, hogy az eddigiek alapján mi is szemügyre vegyük az alapproblémát: mikor, hol és hogyan keletkezik az Antar-regény.

¹ Caussin de Perceval : *Notice et Extrait du Roman d'Antar*. Journal asiatique. 1833. I. 97—123. Delécluse, Reinaud föltevése p. 102—105. Caussin de Perceval (p. 104) téved, hogy az Antar-regényben a nők nem tanui a lovagi tornának.

XII. FEJEZET.

Az Antar-regény keletkezése.

Mit mond a regény önmagáról.

Az Antar-regény szeret önmagáról és keletkezéséről nyilatkozni. A könyv küszöbén megnevezi tartalmának főhagyományozójául al-Aszmai Abdulmalik ibn Kurejbot,¹ ez hosszú kort ért, soká élt Muhammed előtt, megérte a négy első khalifát, az Ommajádokat és másokat; Aszmai mellett még egy sor hagyományozóra hivatkozik; mindegyikük azt hagyományozta, a minek maga tanuja volt, vagy a mit megbízható emberektől hallott (I, 2). A műhöz hozzájárulóknak ezt a sorozatát módosítva megismétli s eljárásuk megbízhatóságát erősítgeti (XXII, 45). A hagyományozó — a kire lépten-nyomon hivatkozik az elbeszélés — bizonygatja, hogy ő ezt a történetet az igazság alapján gyűjtötte össze és szerkesztette híres elbeszélésekből, krónikaszerzőktől, megbízható tudósítóktól, — ez a mű gyöngy, drágakő, aranyrúd belátók, királyok, tudósok részére gyönyörűségül, tanulságul (XXX, 11). Gazdagabb részleteket is kapunk. A mikor Hárún ar-Rasíd, az ötödik abbaszida khalifa előtt előadtam a regényt, — így szólaltatja meg a Szírat magát Aszmaít — jelen volt

¹ A történelmi Aszmai-ról l. Goldziher: *A pogány arabok költészetének hagyománya*. Budapest, Akadémia, 1893, p. 40, 41.

Hárún ar-Rasíd korának számos irodalmi és történelmi nevezetessége, konokságból és irigységből támadtak az Antar-regényt, de én elnémítottam czáfolatukat, kirántottam kardomat, nekik hüvelyébe kellett visszatenniök kardjukat; Hidsáz földjén hoztam nyilvánosságra ezt a történetet, s híre terjedt minden tájon, mert én 670 évet éltem, 400-at a pogánykorban, a többbit az iszlámban (VI, 54). Az Antar-regény befejezése pedig szabatos időmeghatározásra törekszik. Ennek a hidsági elbeszélésnek a szerkesztője, Aszmai elmondja, hogy a szerkesztést befejezte a próféta hidsra 473. évében, második Dsumád havának utolsó péntekjén, az abbaszida Hárún ar-Rasíd idején, ő vezett engem a szerkesztésben, összegyűjtöttem a följegyzéseket, a melyeket Antar ibn Saddádtól hallottam, hozzátettem: a mit szememmel láttam, összefűztem toldás és csonkítás nélkül; ennek a hidsági történetnek megbízható hagyományozói: Hamza, Abú Tálib Amr ibn Madikarib, Hátim Tejj, Imrulkejsz, Háni ibn Maszúd, mekkai Házim, Ubejda, Amr ibn Vudd, Durejd ibn asz-Szima, Ámír ibn at-Tufejl, a mit láttam és hallottam. följegyeztem. (XXXII, 92).

Szaporíthatnók még a kijelentéseket, a melyeket a regény magáról tesz, a tekintélyeket, a melyekre hivatkozik.¹ Történelmi műnek mondja magát, a mely anyagát Antartól (pl. VI, 54, XXIII, 36), Antar kortársaitól és hiteles hagyományozóktól nyerte; nevezetes kútfejévé teszi Sejbúb nyilatkozatait (XXII, 62—65, XXIX, 53, XXX, 9). Mi természetesen nem vehetjük komolyan,

¹ Az állítólagos hagyományozókról (*ruwát*), a kikre az Antar-regény hivatkozik, l. Goldziher jegyzetét ad Pertsch: *Die arabischen Handschriften der Herz. Bibliothek zu Gotha*. V, 53, 54.

hogy az Antar-regény szigorúan történelmi tényeket hagyott reánk, nem vehetjük komolyan, hogy Aszmaí 670 évet élt s így Antarnak is, Hárún ar-Rasídnak is kortársa lehetett. Egyébként önmagának is ellentmond ez a constructio. Aszmaí Baghdadban szerkesztette a művet s mégis hidsázi. Hárún ar-Rasíd korában szerkesztette s 473-ban a hidsra után, tehát 1080-ban Kr. u. fejezte be, már pedig Hárún ar-Rasíd már 809-ben meghalt. Szóval az, a mit a regény önmagáról mond, semmi hitelt nem érdemel. Ezt aényt már élesen látta s erélyesen kiemelte a XIX. század elején a francia tudomány, a mely élénk érdeklődéssel viseltetett az Antar-regény iránt. Sajátságosképen ez a belátás elhomályosult s az iszlám nagy encyclopaediájában az Antar-cikk magára a regény állításaira alapítja föltevéseit.

Az elbeszélő költészetben a kútfőkoholás általános jelenség Keleten úgy mint Nyugaton. Firdúsi is egyre forrásokra hivatkozik, igen gyakran Dihkánra (régí nemesre), néha pehlevi könyvre (p. *Firdousi-Mohl* III, 233, VI, 394), perzsa költőre (VI, 175), aggastyánokra (VI, 431, 438), egy 120 évesre is (VII, 260), a mi már közel jár a muammar-korhoz. Tanukra, tekintélyekre hivatkozik *Nizámi* is és ezt a perzsa eljárást követi a zsidó perzsa *Sáhin* is.¹

A francia epika szintűgy szeret történelmi forrásokra hivatkozni. A *Chanson de Roland* sem átalja a

¹ V. ö. Nöldeke: *Das iranische Nationalepos*. Grundriss der iranischen Philologie, II, 165. Bacher: *Két zsidó perzsa költő*. Budapest, 1907, 1908. I, 59, 1. j.; II, 119, 3. j. J. Friedlaender: *Die Chadhirlegende und der Alexanderroman*. Leipzig-Berlin, 1913, p. 213. Berufung auf den unvermeidlichen persischen Landedelmann.

hitelnövelésnek ezt a módját. Írva van oklevelekben (1684. v.), azt mondja a történet (Geste, Gesta), hogy a palatinusok 4000-nél több pogányt öltek (1685 v.). Ezt a Gestat többször idézi (2095, 3742), közelebbről is megjelöli: *Geste Francur* (= Gesta Francorum) (3262). Aymeri de Narbonne egy Rómából jövő zarándokra hivatkozik, hogy súlyt adjon elbeszélésének.¹ Renaus de Montauban sűrűn emlegeti a kútfőt: Ha a Geste nem hazudik (ed. Michelant 195, 8). Baiart, Renaud lova elmenekült, az írás beszéli, hogy ott legel még az Ardennek erdejében (403, 2—4). Egyenest a történelemre hivatkozik, hogy Renaud Tremoigne-(Dortmund-)ba ért, majd pedig, hogy holttestét a dortmundi Notre Dame-egyházba vitték s ott őrzik (454, 21, 26; 457).

A későbbi francia epika még könnyebben gyártja a történelmi tekintélyeket, épp mert nincs benne „la foi épique“, mondja L. Gautier,² az epikai hitel, mondanók Arany nagysúlyú szavával.³

¹ *Aymeri de Narbonne*, ed. L. Demaison (Société des Anciens Textes français). Paris, 1887, p. LXXVIII, LXXIX, egyúttal utal a Gautier: *Épopées françaises*, I (1878²), 118, 378 fölhozta példákra.

² *Épopées françaises*, II (1892²) 597.

³ A krónika- és forráskoholásról l. még R. Dozy: *Recherches sur l'histoire et la littérature de l'Espagne*. Leyde, 1860², II, 55, 56. Groeber: *Grundriss der romanischen Philologie*, II, 1784—786 (Adenet kivált Saint-Denis szerzeteseire hivatkozik, Nicole-ra, Savari-ra), p. 788 (Gerard d'Amiens is Saint-Denis és Aachen krónikáira), p. 812 (Nicolas de Verona költ forrásokat), p. 1003 (tekintélyadó forrás szükséges, de könnyen is szerezhető); p. 1079 (még Cuvelier történelmi eposa is: *Chanson de Bertrand Du Guesclîn*, Saint-Denis krónikáját hozza föl). — Saint-Denis krónikája itt annyi, mint az Antar-regényben Aszmai.

Az Antar-regény keletkezésének kora.

Nem hihetjük tehát el, a mit a regény önmagáról önként mond. Meg kell szólaltatnunk, hogy elárulja nekünk titkát. Pedig azon van, hogy takargassa. Keletkezése korában Perzsia, Syria, Egyptom, Észak-Afrika és Spanyolország már kétségtelenül az iszlámnak hódoltak. Regényünk egy szóval sem árulja el, hogy erről tud. Mindenüvé elvezeti Antart, de Perzsiában a Khoszrúk, Syriában a keresztény ghasszanidák, Észak-Afrikában görög nevű keresztény királyok, Spanyolországban keresztény szerzetesek és fejedelmek gyakorolják az uralmat.

Az Antar-regény koráról leginkább az tájékoztat-hat, a mit a regény a kereszténységről tud. Nem ismeri Európát, a legképtelenebb fogalmai vannak Európa országairól és társadalmáról, s az európaiakat mégis tüzetesen megfigyelte, legalább külső megje-lenésüket, szembeötlő szertartásaikat. Nyilván tehát nem Európában látta a keresztény frankokat s mégis sokat vizsgálta. A keresztes hadak korában kellett kelet-keznie. Ismeri is a keresztes vitéz jelét, a mellre kitűzött keresztet, így mutatja be például Ghadhanfart (XXXII, 14). De vajjon melyik keresztes hadjárat idejére helyezzük? Arra nézve főként a regény két alakja igazíthat útba: Bohemund és Dsúfarán. Bohemund, a byzanczi császár ellensége, megtámadja az itáliai Rómát; a császár segítségül hívja Antart, Antar megöli Bohemundot, megmenti Rómát és Byzanczot. Nem gondolhatunk itt másra, mint az első keresztes hadjárat vitéz normann vezérére, Bohemundra, a ki valóban megremegtette Byzanczot. A másik név Dsúfarané. Frank sereggel támad a Keletre, Damaskust

ő maga, Antiokhiát a hadvezére ostromolja. De kiderül, hogy Dsúfarán tulajdonkép Antar fia egy frank herczegnőtől. Dsúfarán nem más mint Geoffroy, Bouilloni Gottfried. Ez azáltal is válik valószínűvé, hogy még regényünk sem meri őt állandóan elarabosítani: miután megbosszulta és meggyászolta Antar halálát, visszatér frank hazájába.¹

Bohemund és Gottfried alakja a XI. és XII. század határmesgyéjére visz. A XII. századra tehetjük az Antar-regény keletkezését. A keresztes hadak, a lovagi intézmények már tükröződhetnek benne, Gottfried híre ekkor eltölti a Keletet, Bohemund neve pedig még nem homályosult el, míg a XV. században (a mikorára Caussin de Perceval teszi a regény keletkezését), de már a XIII. században is keleti ember nem igen tudhatott Bohemundról.

Még egy harmadik alakban is sejthetünk kormeghatározó jelentőséget. Antarnak még másik, ugyancsak keresztes herczegnőtől való fia lép föl a regényben mint keresztes vitéz: Ghadhanfar, az „Oroszlán“. Ki kellene mutatni, melyik keresztes vezért jelöltek az arabok ily névvel. Minthogy Ghadhanfar végül Dsúfarán öcscsének bizonyul, legjobb Gottfried öcscsére Balduinra gondolnunk s így a XII. századi korhatárt nem kell eltolnunk.

Az Antar-regény keletkezésének helye.

Regényünk magát már a címében is, gyakran pedig a szövegében hidsázinak mondja. Ez természetesen bajosan egyeztethető össze a regénynek ama

¹ Szírat VI, 54 ugyan Dsúfaránt megteszi Muhammed harcosává, de ez az ellentmondás is bizonyítja, hogy VI, 54 késő szerkesztői glossa.

másik koholmányával, hogy Aszmai szerkesztette, Hárún ar-Rasíd baghdadi udvarán. De ezen is lehet segíteni: Aszmai maga Hidszásban hozta nyilvánosságra az Antar-regényt! (VI, 54.) Amellett azt a hitet akarja még kelteni, hogy a Szíatról kettős hagyomány él, a hidsázi mellett egy iráki (IX, 61, 62, XXI, 54). Mint minden, a mit a regény önmagáról mond, ez sem egyéb merő játéknál.

Föltevést a regény keletkezése helyéről csak egyet ismerek. Goldziher professor akadémiai székfoglaló értekezésében néhány figyelemre méltó lapot szentel az Antar-regénynek. „Így támadt az elbeszélő mad-dáhok száján korról korra bővülő hősregény, melynek jelenleg ismert szerkezetéről bebizonyíthatnám, hogy Egyiptomban a keresztes hadjáratok után keletkezett.“¹

Ez a föltevés talán azon alapul, hogy regényünk több egyiptomi várost ismer: Kairót, Damiettet, Alexandriát (XX, 44), továbbá Syene vidékének több városát (XXX, 33). Tud azonkívül arról, hogy a szudáni négerék majdnem meztelenül harcolnak s hogy sisakjukon róka fark, egér fark lóg (XIX, 15).

De a mit egyébként Egyiptomról és szomszédságáról mond az Antar-regény, az meglehetősen képzeletszerű. A ghasszanida uralmat Egyiptomra is kiterjedőnek gondolja (XII, 69). Spanyolország fennhatósága alá tartozik egész Észak-Afrika, Palesztina határától Fezig: Tunisz, Kairuván, Alexandria, Damiette számos vidékkel és várossal (XXX, 13). Egyiptom minden királya Azíz (XX, 2). Még phantastikusabb részletekre akadunk. Hidsáztól 20 napon kell lóháton, vagy 30 napig teve

¹ Goldziher: *A pogány arabok költészetének hagyománya.* Budapest, 1893, 66. l.

hátán utazni Szudánig (XVIII, 78). Az abszita banú Zijád portyázáson Jemen mögött Aethiopia oldalán térnek vissza (XXIII, 50). A regény tehát nem tudja, hogy Jement Aethiopiától tenger választja el. A szudáni király hatalma Indiáig ér (XXIV, 49). Az ind király seregéhez 100,000 szudáni csatlakozik (XXII, 3). Különösen vadul koholja regényünk az afrikai vallási képzeteket. Szudánban tüzes fára esküsznek (XIX, 2), a sötét éj üdvével áldanak (XIX, 33). Egy szudáni tájon a tüzet imádják, itt akadtak a mágus-vallásnak is egy régi könyvére (XIX, 44).

Egy a Szírat Antar szemkörével író egyiptomi ember jobban ismerné Arábia földrajzi viszonyát a Szudánhoz, Aethiopiához. Bizonyára nagyobb szerepet is juttatott volna hazájának. Pedig Egyptom nem is másodrendű, hanem egészen alárendelt színtere Antar tetteinek. Antar Byzanczba jön, Herakliussal Frankonba és Andaluziába, innen az andaluz uralom tartományaiiba, köztük Egyptomba is. Vegyük hozzá még azt a tényt is, hogy Egyptomban, Caussin de Perceval tanusága szerint, nagyon ritkák az Antar-regény kéziratai.¹

Egyptomot és vele az egész Maghrebet e szerint kizárhatjuk a lehető keletkezési helyek köréből. Kizárhatjuk még inkább Indiát, a melyről merőben képtelen fogalmai vannak az Antar-regénynek. Maradna még muszlim ország: Arábia, Perzsia, Syria. Arábia azért teljesen valószínűtlen, épp mert regényünk únos-úntalan hangoztatja hidsázi eredetét. Syriának elég kiváló szerep jut. De még valószínűbb, hogy az Antar-regény hazája

¹ *Journal Asiatique*, 1833, I, 106. Ezzel szemben Goldziher professor arra utal, hogy az Antar-regény keleti kiadásai egyiptomi kéziratok alapján leginkább Kairóban készültek.

Perzsia, azaz pontosabban Irák, a perzsa-arab határtartomány. Perzsia az első nem arab ország, a melyben Antar vitézkedik s Antar sírján is képviselteti magát a sah; majd barátja, majd ellensége a Khoszrúknak, de tartós kapcsolatban marad velük.

Az iszlámon kívül semmit sem ismer regényünk oly tüzetesen, mint a perzsa történelmi és politikai viszonyokat, némely pontban meglepő tájékozottsággal (pl. szaháridsa származású apródok). A régi Perzsia vallási eszméit és gyakorlatát kevésbé ismeri, mert azokat az ő korában az iszlám kiszorította, elfeledtette, ellenben a perzsa történetet arab írók is, a perzsa hősmondát muszlim perzsák is megőrizték.

A keresztény világból három történelmi nevet ismer: Heraklius, Geoffroy és Bohemundét. Vajjon a Maghreb számos fölsorolt uralkodója történelmi nevet visel-e? Aligha több, mint az egy Mukaukisz. Syria történetéből való Aretas és Halíma. Ellenben a perzsa történelemből regényünk számos szaszanidát ismer: Sápúrt, Khoszru Anúsarvánt, Khudávendet (ily nevű saht ugyan hiába keresünk, de neve perzsa), Kavádot, Jezdegerdet (ezt ugyan csúfnevén), Buzurdsmihr vezírt és számos nevet a perzsa hősmondából (Rusztém, Iszfendiar, Bahrám, Mihrán). Oly vidéken élhetett, a hol ezek a hagyományok fennmaradtak: Perzsiában, vagy inkább Irákban.

Evvel megegyeztethető az a másik megfigyelésünk, hogy a regény siíta hajlandóságú. Megőrzött egyes siíta legendákat, pl. a traducianismusról, Alinak kóráni, tórai és evangéliumi nevééről; Antar legkeményebb ellenfeleit Ali kardjának tartogatja fönn. Természetesen a Szírat mint népkönyv nem akarhatta maga elől elzárni a szunnita olvasók és hallgatók százezreit. Azért akár szerkesztők, akár rhapsodusok felvettek eklektikus

elemeket is. Egészében az Antar-regény süitább, mint a kétségtelenül süita Firdúszinak Sah-Nameh-ja. Irák, az Ali-cultus, a süita szentélyek otthona, ebből a szempontból is megfelelne az Antar-regény hazájának.

Sőt így magyarázhatjuk a regénynek azt a koholmányát is, hogy váltig hidsázinak mondja magát, de itt-ott megjegyzi, hogy van iráki változat is. Ennek magvaul azt fogadhatjuk el, hogy nagyon szeretne hidsái eredetűnek, beduin zamatúnak elismertetni, mintha Antar talajából nőtt volna ki, de valójában sejteti, hogy Irákban keletkezett.

Az Antar-regény szerzősége, szerkesztése.

Vannak bőven adataink, hogy az Antar-regény keletkezésének korára és helyére következtessünk. Akad-e azonban adat, mely akár csak hozzávetőleges feleletet engedne arra a kérdésre, ki írta az Antar-regényt? Reinaud és Caussin de Perceval oly kéziratot használtak, a mely Szajjid Iúszuf ibn Iszmaílt mondja a Szírat Antar szerzőjének.¹ De minthogy összekapcsolja a szerzőséget a regényünk koholta hagyományos tekintélyekkel, Aszmáival, Abú Ubejdával stb., nyilván ez a följegyzés, a melyet amúgy is csak az egyik kézirat tüntet föl, hitelre alig számíthat. A szerzőkérdése, mint a Chanson de Rolandnál, vagy a Nibelungenliednél bizonyára az Antar-regény számára is megoldhatatlan.

A szerzőség helyett a szerkesztést, a kialakulás folyamatát kell szemügyre vennünk. Ez a folyamat,

¹ Caussin de Perceval: *Notice et extrait du Roman d'Antar*. Journal Asiatique, 1833 (Tome XII), p. 99.

minthogy a befejező szerkesztői záradék a hidsra 473 évét (1080 Kr. u.) említi (XXXII, 92) s minthogy Bohemund és Gottfried is föllép a regényben, a XII. századnál korábban nem állhatott meg. Megindulnia pedig olyankor kellett, a mikor a történelmi Antar emléke még élt, föltehetőleg a VII. században. Így tehát egy fél évezred juthatott a regénynek a kialakulására.

A századok folyamán réteg rétegre rakódhatott. A rétegeképződést elárulja az is, hogy a regény önmagát ismétli, hogy pl. Antarnak mindig más és más fiát lépteti föl hasonló körülmények között; a főbb motívumismétlést alább ki akarjuk fejteni. Több kézre vallanak még azok a forradások, a melyek különböző változatok összeszerkesztésénél felötlenek. Pl. csekély bővítéssel másodszor beszéli el regényünk, mikép vetett Tumádir királynő véget az életének (IX, 87, 88). Vadetető vállalkozását is két változat mutatja be. A reá rótt nászajándék megszerzésére fölkeresi Numán király hírai udvarát. Ezt a látogatást kétszer beszéli el regényünk (IX, 63—65 és IX, 65—68). Minden részlet megismétlődik, némelyik átalakul. Vadetető a másodszor elfogott ellenfelét szabadon bocsátja, a másik változat módosítja: váltságdíjat vesz tőle. A vadetetőre kivetett hozományt az első változat 2000 dínárban és 1000 aszáfír-tevében állapítja meg; a másik változat az aszáfír-teve számát 2000-re emeli, megtoldja 200 szolgálával, 200 aprómarhával, 10 paripával, 10 gyöngyfűzerrel, 10 selyemruhával. A második változat toldozgatja az udvari szertartásokat is, a melyekkel a hőst bejelentik és fogadják. Általános jelenség: a későbbi változat túl akar tenni a megelőzőn.

Még szembetünőbb a toldó-túlzó igyekezet regényünk egyik leghatalmasabb helyén, a mikor Antar még

halálában is megmenti Ablát és övéit. Két eltérő elbeszélés van itt egymásba forrasztva.¹ Az egyik, az eredeti, a nemesebb, így szól: Antar haldoklik, hozzátartozói mellette akarnak maradni; Antar nem engedi, készíti, hogy meneküljenek. Búcsúznak. A haldokló Antar Abdsar hátán ülve, dárdájára támaszkodva, pusztá ottlétével távol tartja a menekülőktől az ellenséget. Miközben a messzeségbe tűnő Ablát nézi, kileheli lelkét. Evvel az eredeti elbeszéléssel egygyé van forrasztva a következő változat: Antar, megmenendő övéit, Ablára adja saját fegyverzetét s ráülteti lovára, Abdsarra. Ő maga halálra sebesülten beleül teve hátán hordott kólyába. Egy ellenséges csapat vetődik arra. A sejkh megismeri Antar lovát, fegyverét, de fölismeri azt is, hogy nem Antar ül Abdsaron. Megtámadja Ablát, Abla segítségért kiált. Antar félrehúzza kólyája ablakának függönyét, egyet kiált, hogy megremeg belé a föld. A támadók sátáni cselet látnak az átöltözésben, rémülten menekülnek. Antar sebesülésétől haláláig öt hónap öt nap telt el.² Ez utóbbi bántón kiáltó részlet különösen elárulja a túlzó átdolgozást.

Nem térünk rá számos apróbb ellentmondásra, a melyet regényünk mai szövege sok helyütt föltüntet. Az eddigi példák is följogosítanak arra, hogy az

¹ L. fönn a tartalmat, 106, 107. l.

² Hogy az első változat az eredeti, igazolható ennek a részletnek forrásával is. Fresnel ugyanis kimutatta, hogy a regény Antarra alkalmazza Rabia ibn Mukaddam halálának fenséges módját: Rabia halálos sebével lóháton, lándzsájára támaszkodva védi meg a szorost, a melybe a nők menekültek. (*Journal Asiatique*, 1838, I, 137—146.)

Caussin de Perceval francziára fordította a Szírat elbeszélését Antar haláláról. (*Journal Asiatique*, 1833, I, 109—123.) Az ő fordításában a két változat olyképp folyik össze, hogy

Antar-regényben rétegeket különböztessünk meg. Ezeknek az egymásra rakódását a következőképen látom:

A Szírat Antar első kötetei mutatják a műnek igaz jellegét: regényes szerelmi történet volt, a mely megérdemelné a címet: Antar és Ablá. Határozottan monogamikus. Antar ellentáll minden szerelmi csábításnak. Abláért küzd, Ablát kiküzdí magának. Az odaadó lovagi szerelemnek ehhez a regényéhez hatalmas befejezésül illik az Antar lovagi haláláról szóló nagyhatású elbeszélés, a melyben Antar mint Ablá védője dicsőségesen tűnik le. Ennek az eredeti Antar-regénynek körvonalait philologiai valószínűséggel meg lehet húzni Antarnak hattyúéneke nyomán, a melyben a haldokló hős szemlét tart azokon az arab törzseken és azokon a nem arabs népeken, a melyeket legyőzött (XXXI, 27, 28). Az arabs törzsek mellett még csak a ghasszanidákon és a perzsákon kivívott diadalára tekint vissza. Sem Byzáncz, a frank birodalom, Spanyolország, Fez, Tunis, Barka, Egyptom, az itáliai Róma, sem Aethiopia a Szudánnal nem kerül Antar pályájának térképére. Fiairól sem szól Antar a búcsú énekében. Az eredeti Antar-regény hőse gyermektelenül halhatott, bosszulóra nem volt szüksége, mert hisz gyilkosát megölte az a tévedés, hogy nyila nem találta el Antart.

Ennek az eredeti Antar-hagyománynak kibővítésére a következő erők hatottak közre: 1. Az iszlámizáló irányzat. 2. Az ismétlésre való hajlandóság: egyes régebbi elbeszélések sikere másolásra, módosításra

előbb Ablán van Antar fegyverzete, de Ablá belefárad, Dsarírral levéteti s ekkor ölti magára újra Antar. Nem tudom eldönteni, vajjon ezt az összeforrasztást Caussin de Perceval maga végezte-e, vagy pedig a kézírata eltért-e a mi szövegünkötől.

indított. 3. A „genealogiai monomania“, a hanyatló epikának az az általános törekvése, hogy híres hősöknek egyrészt dicső őseket, másrészt méltó fiaikat szerezen. 4. A keresztes hadjáratok.

1. Az *iszlámizálás* valószínűleg a legtartósabb — talán a mai előadásoknál is érvényesülő — ható erő, a mely az Antar-regényt átalakította. Neki kell betudnunk a bevezető Ábráhám-midrást (I, 1—38), az ismételt Muhammed- és Ali-legendákat (XV, 67—69, XXV, 47—52, XXXII, 77—92), számos más betoldást, mely a beduin Antart Muhammed-előző, Muhammed-váró, Muhammed-előkészítő muszlim harczossá teszi. Ez az erő tologathatta a közönség szerint a regény süta, szunnita irányvonalait; ennek hatását viselik magukon a késő glossák, pl. egyik legkésőbbik, a mely Aszmaíval kiállítatja a bizonyítványt Antar részére, hogy soha bálványt nem imádott, Dsúfarán (Gottfried) részére, hogy Muhammedért harczolt (VI, 54).

2. *Ismétlések (doublets)*. Egyik-másik eljárása a regénynek megtetszett az olvasó, vagy inkább a hallgató közönségnek s ennek ínyére megismételték. Innen van, hogy Antar az idősebb fiaival, Mejszarával, Ghaszúbbal, Ghadhbánnal párviadal útján ismerkedik meg s hogy ezek, valamint a fiatalabb Unejtira, Ghadhanfar és Dsúfarán egymást is csak viaskodás, rendesen foglyul ejtés után ismerik föl. Föltűnően halmozódnak az ily ismétlések a XXII—XXV. kötetben. A XIII. kötetben Antar megállapítja a dsárviszonyt a vödörhöz erősített kötél alapján; a XXII. kötet fölhasználja ezt a motivumot, hogy Antart harczba keverje India királyával. A XVII, XVIII. kötetben Antar hosszas küzdelmek árán végre kitűzi a muallakáját a mekkai Harámban; a XXIV. kötetben megújulnak ezek a küzdelmek azon a

czímen, hogy leszakították az Antar muallakáját. A XIX, XX. kötet szudáni hadjárata, a mely magában is erőszakolt találmány, megújul a XXIII, XXIV. kötetben. Könnyen érthető, hogy ezek az ismétlődések, a XXII, XXIII, XXIV, XXV. kötetek a regénynek legerőtlenebb, legzamattalanabb részei. Az India elleni hadjáratban az elbeszélés már a valóság talajának utolsó talpalatnyiját is kirúgja maga alól. India királya előbb Hidsázt akarja elfoglalni, azután Perzsiát; Mekkába akar menni; az ind sereghez 100,000 szudáni csatlakozik, valamint számos maghrebi; Antar serege hónap alatt Indiába röpül, útközben Syria királya támogatja. Az ily késő, erőltetett kiegészítésekben azután fölburjándzik a természetfölötti csoda. A második muallakaháborúban Antar egy hatalmas ellenfelének bordái csak egy sort alkotnak (XXV, 5). A Szudán pedig Talizmánvárával a csodák honául tűnik föl. Végre Aszad ar-Rahísz történetével (XXV, 52), a mely Antar halálát készíti elő, megint érezhetővé válik a beduin zamat.

3. A *genealogiai monomania* nevével jelöli Léon Gautier¹ a késő epikának azt a hajlandóságát, hogy a hős részére fényes ősokról gondoskodik, melléje meg utána a fiait teszi, s ezeknek tetteiben részben utánozza, részben túlhajtja az ős történetét. Jellemző Baudouin de Sebourg és Bâtard de Bouillon példája; Baudouinnak 30 fattyú fia lép föl benne.²

Az ősokról való gondoskodás Antar esetében nem volt könnyű. Pályájának épp az a jellemzője, hogy mint rabnő fia kivívja az elismerést, a tekintélyt. De a regény ezen a nehézségen is diadalmaskodik. Kideríti,

¹ L. Gautier: *Épopées françaises*, I (1878^a), 417, 418.

² Ph. Aug. Becker: *Grundriss der altfranzösischen Literatur*, I. Heidelberg, 1907, p. 120.

hogy Antar anyja, Zabíba szudáni királyleány, a négusi családból való, hogy mint leányt elrabolták s mint rabnőt ragadta el Saddád.

Hogy Antarnak méltó utódjairól gondoskodjék, a regény későbbi kialakulásában megváltoztatta eredeti irányát. Eredetileg Antar lovagi szerelmes volt csupán s nem családtya. Abla gyermektelen maradt. A Szírat kénytelen megtörni Antar szigorú erkölcsi monogamikus elveit. Házasságon kívüli első szerelme Mahrijjához fűzi (XII, 57), gyermekük Mejszara. A Ghamrához való szerelmi viszonyt regényünk külön megokolja; Ghamra az által, hogy harczolt, kilépett a nők sorából; a sors elhatározta, hogy tőle Antarnak páratlan hírű fia legyen, Ghaszúb (XIII, 75, 76). Más szóval ez azt jelenti, hogy a regény jobb szeretné Antart mindvégig Ablához hűnek bemutatni, de hát a cselekvénynek Antar fiára van szüksége. Ghaszúb után Antar megkapja még Ghadh-bánt; halála után születik leánya Unejtira, s föltűnik a római királyleánytól született Ghadhanfar, végül pedig a frank hercegnőtől való Dsúfarán. Antarnak fiai szinte föllépésük sorrendjében nőnek jelentőségben, minden későbbi túltesz az előzőkön: Ghadhanfar legyőzi Ghaszúbót és Mejszarát, Dsúfarán elfogja Ghadhanfart. Nyilvánvaló, minden későbbi kiegészítés túl akarja kiáltani a megelőzőt.

Csak Antarnak két fiával bánik regényünk mostohán: Dsár ul-Ilmmel és Zejdánnal. Ezek anyjuknak, Rabía ibn Mukaddam hugának törzsében nevelkednek. Antar elájul örömében, a mikor először meglátja őket (XXII, 58—60). Egy hadjáratban vitézül küzdenek atyjuk oldalán, de csakhamar eltűnnek, némelyek szerint örökre, mert portyázáson veszttek oda; mások szerint csak Antar haláláig, mert Unejtirával, Gha-

dhanfarral és Dsúfaránnal együtt ők is megbosszulták Antar halálát (XXIII, 13, 14). Egy késő gloszsza megszánja Antarnak ezt a két fiát is: Muhammed szolgalatában harczoltatja őket (VI, 54).

Még Antar unokáit is bele vonja a regény az elbeszélésébe, Ghaszúbnak is, Ghadhbánnak is fia csatlakozik Unejtirához (XXXII, 7).

4. *A keresztes hadjáratok* későn, de erősen éreztették hatásukat az Antar-regényre. Ennek a világtörténelmi mozgalomnak a fényénél szűknek tünt föl az addigi szintér: Hedsáz, Irák, még Perzsiával és Syriával is. Regényünk elébb legyőzeti Antarral a frank kereszteseket Syriában (XIV. kötet), majd pedig diadalra juttatja a frankokat a perzsák fölött, de épp Antar segítségével (XVI. kötet). Antar maga fordítva teszi meg a keresztesek útját: azok frank földről Byzáncon át tartottak Syriának, Antar Syriában megszilárdítván a ghaszszanida uralmat, elmegy Byzánzba s onnan hódító útra a frankok ellen (XXIX, XXX. kötet). A leghíresebb keresztesek közül az egyiket, Bohemundot megöli, kettejük, Ghadhanfar és Gottfried pedig az ő fiai. Így kapcsolja össze a regény a genealogiai motívumot a keresztes hadakéval s így avatja a hidsázi beduint világtörténelmi hőssé.¹

¹ Utólag Goldziher prof. korhatározó nevezetes adata figyelmeztet. Samauel b. Jachja al-Maghribi, iszlámra tért zsidó, visszatekintvén a maga nevelkedésére, elbeszéli, hogy szerette a hosszú műveket, így Antar történeteinek divánját, Dzul-Himma, Al-Battál divánját, N. Sándor történeteit (*Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums* 1898, XLII, 418, Schreiner fordítása 127. l.). E szerint, a mikor Samauel írt, a XII. század közepe táján, már irodalmilag megszilárdult egy terjedelmes Antar-mű. Ez megfelelne az elébb (295. l.) adott kormegállapításnak.

XIII. FEJEZET.

Az Antar-regény költői és formális sajátságai.

Jellemek.

Caussin de Perceval, az Antar-regény lelkes kutatója, sok magasztalni valót talál a regényen, egyebek közt „des caractères parfaitement soutenus“ tökéletesen következetes jellemeit.¹ Erre az elismerésre a mű nagyjában rászolgált. Sőt a szerkesztés, folytatás, nyújtás, toldás folyamán is érvényesült a törekvés a jellemek megtartására. Legkiválóbbak azok a jellemrajzok, a melyek egy-egy hősnek egy összefüggő történetéből emelkednek ki. Ilyen a hű szerelmesek rajza Hárith és Lubnában, a férfiúé, a ki a szeretett leány becsületét többre tartja a maga vágyánál, a nőé, a ki utána hal szeretettjének (VI, 75 kk., XXX, 47 kk.). Ilyen Dsejdá, a harczra nevelt leány, a ki a hősnőnek nagyságát a szerető leány érzékenységevel, a gyöngéd feleség hűségével művészi képpé egyesíti (IV, 26 kk.). Ilyen Hátim Tejj, a bőkezű, a vendéglátó, az önfeláldozó, a ki kész magát rabszolgául eladni, hogy vendégeiről gondoskodjék (XIV, 47 kk.). Módfölött szép Rabíja ibn Mukaddam, a nagylelkű, a ki legyőzött támadóinak megbocsát, az odaadóan hű, a ki Antar nagylelkűségét

¹ *Journal Asiatique*, 1836, II, 504.

nemes barátságával hálálja meg, a lovag, a ki haladokolva is megvédi a nőt, családot (XX, 22 kk.).

De az ily példákban az Antar-regény a saját keretébe beleillesztett egy kész művészi egységet a régebbi arab hagyományból. Sokkal bonyolultabb feladat volt a jellemzés keresztülvitele azoknál a személyeknél, a kik a regény számos pontján kapnak bele a cselekvénybe.

A legfőbbek: Antar és Ablá; Antar családja; Antar barátjai; Antar ellenségei.

Antar.

Antar pályája egyenes, szinte függőleges vonalban emelkedik: tevéőrző rabszolgából a Khoszuik, Kaiszarok, frank királyok legyőzőjévé, barátjává lesz. Nagyobb céljaival nő ő maga is. De jellemének alapja kezdettől fogva szilárd: erőn, igazságszereteten, büszkeségen, a gyöngék iránti odaadásán nyugszik. Ereje korán nyilatkozik: mint csecsemő pólyáit tépi szét, mint gyermek kutyát öl, pásztor korában vadállatokat pusztít, így készül kora leghősebb harczosának. Lovagias igazságszeretete erkölcsi tartalmat ad hősi pályájának. Legelőbb szolga durvasága ellen véd özvegyet, agg nőt. A küzdő ellenfelek közül az igazságosnak, a bántalmazottnak kél pártjára; a himjarita királyfit, a ki öcsesét atyjuk híres kardjáért üldözi, megöli (II, 22); a Dukhán-hegyek fölötti uralmat elveszi a bösz Nikmától s odaadja a jólelkű Nimának (VII, 53). A rabolt nőket kiszabadítja, a nőrablókat írtja (pl. III, 40, 79, IV, 93, VII, 49, X, 63). Oltalmat kereső javára mindig kész síkra szállni. Megvédi a tevéjét sirató szegény anbaritát épp úgy, mint a trónusán megfenyegetett Amrghaszszanida királyt, vagy mint a Bohemundtól szorongatott Rómát.

Mint hős, mint lovag következetesen méltó a bámulatunkra.¹ Mint szerelmest is Ablához való gyöngédsége sírjáig kíséri. Ifjúkori szerelmének első éneke már Ablához volt intézve, megtörő szemének utolsó pillantása Ablára esik. De szerelmi hűségében az Antar-regény mégis kénytelen volt némi engedményeket tenni. Eleinte minden más szerelmet merőn elutasított. Zuhejr király rabnővel akarja kitüntetni, nem fogadja el. A perzsa udvar pompájában is csak Abláról álmodik; Khoszru gyönyörű rabnőket ajándékoz neki, de nem bírják Antart eltántorítani Ablá iránti hűségétől; Damaskusban csodásan szép három leányt kap ajándékkul; elajándékozza Mejszarának, Mázinnak és Urvának. Midőn Barkában pazarul vendégelik, arany, kristály edényből itatják, az ő lelke mégis távol van, Ablánál (XXX, 31). A római hercegnővel való nász boldogságában is megújul Ablá iránti szerelme, a mely hűségében csontjában van (XXXI, 18).

Az Antar-regény egyre táguló kerete nem kedvezett Antar eredetileg oly kitartó hűségének. Utódokról kellett gondoskodni Ázsiában úgy, mint Európában. Azért egyszer Antarban a bosszunak diadalmaskodnia kell a lovagiasságán és a hűségén: Antar, a ki énekei és tettei révén híres arról, hogy fogoly nőt nem bánt, szétosztja egyszer az ellenségtől elrabolt nőket a társai közt s maga Mahrijját veszi hálótársául;² fiúk lesz, a hős Mejszara (XII, 60, XV, 52). Az amazon Ghamra iránt is szenvedélyre lobban; a regény itt Antar érzéki-

¹ Talán csak egyszer vét Antar az ő sajátos, igazságos, önzetlen jelleme ellen: Abdsart társainak zsákmányrészén szerzi meg (II, 6, 7).

² Ez a muszlim hadijoggal egyezett, figyelmeztet Goldziher professor.

ségének kitörését avval enyhíti, hogy Ghamra, harczra szállva, kilépett a nők sorából. Gyermekük Ghaszúb. Ablával történt meghasonlása idején Antar házasságra lép Szervával; gyermekük Ghadhbán. Byzánczban a császár ajándékozta Mirjam frank herczegnőben telik gyönyörűsége, hogy regényünk Dsúfarán-Gottfriedot megtehesse Antar fiává. Végül a római király hugával is köt házasságot, a melyből fia Ghadhanfar keresztes vitéz sarjad. Közvetlenül halála előtt nőül veszi még Hejfát, posthumus leánya Unejtira lesz Absz törzsének összetartó lelke.

Kifejtettük,¹ hogy Antart a szerelmi kalandjaira és későbbi házasságaira voltaképen regény-technikai okok, genealogiai czélok készítették. Még halálában is Ablának önfeláldozó, szerelmes oltalmazója.

Abla.

Ablában a szerelmes nőnek rajzát gazdagabb vonásokkal kapjuk, mint pl. Hárith Lubnájában, Uszejd Szelmájában. Szerelme Antarhoz akkor ébred, a mikor ez a bántalmazott agg nőnek és özvegyasszonynak védelmére kél. Lovagiasságaért, hősiességeért és verseiért szereti Antart. Hűsége súlyos próbákat áll. A harmadik kötet Abla veszedelmének és hűsége diadalának a kötete. Atyja és bátyja fogságba esnek, Ablát váltságdíjúl odaadják elfogójuknak, Vákidnak. Abla ellöki magát a szerelme, hogy az hanyatt esik;átkozza atyját, bátyját, folyvást Antart szólítja. Vákidtól elragadja Tárikat az-Zamán nőrabló. Antar megöli a rablót, kiszabadítja Ablát. A mint haza felé

¹ L. fönn 305. l.

tartanak, Umára ibn Zijád, a kit pedig Antar mentett meg, elragadja Ablát. Ablá inkább megölné magát, semhogy Umaráé legyen. Umára most Mufrids kezébe kerül Ablával együtt. Mufrids szerelmi vágya is eltökélt ellentállásra talál Ablánál. Mufrids anyja keményen bánik az állhatatos Ablával: ékszerét letépi, daróczaba öltözteti, vajat köpültet, fát, ganéjt hordat vele. Ablá dolgozik nappal, sír éjjel, de éjjel-nappal hű. Íme egy kötetből hűségének bizonyosságai. Mikor atyjának újabb ármánya Bisztám kezére juttatja Ablát és a mikor később Miszhálhoz akarják kényszeríteni, úgy tesz, mintha ráállana a házasságra, csak Antar fejét kívánja nászajándékol, evvel, tudja, vesztükbe dönti a kérőit (IV). Absz bolyongásai közben nem egyszer Ablá bódító szépsége okoz viszályt, de még a boszorkánykonyha varázslata sem ingatja meg az ő (ekkor már hitvesi) hűségét (X). Ablá erénye azonban teljes fényében fölragyog abban a veszedelemben, a melyet Ardasír perzsa királyfi szerelme idéz föl. Eleinte közvetlen fölháborodással veri vissza a kerítést, majd megadást színel, hogy időre és (az étellel) késre tegyen szert; csak a mikor Antar élete van kockán, az ő megmentése végett arra szánja reá magát, hogy találkozót enged Ardasírnak s megöli (XVII). Mint Antar a halálán túl is megoltalmazta Ablát, úgy Ablá Antar halálán túl is rajta csüng. Az ő fölszólítására neje lesz ugyan Amr ibn at-Tufejlnek, de egy szép szava sincs új férjéhez, egyre sértegeti az Antarhoz való hasonlítással, Ablával még Nagy Sándor, Khoszru, Caesar sem tudná Antart feledtetni. A sértett Amr ibn at-Tufejl megfojtja Ablát, Ablá tehát az Antar iránti kegyeletos bámulatának az áldozata.

A mily arányban Ablá megszűnt lovagjának egyetlen

hölgye lenni, oly arányban nőtt a szerelemfáltése. A mikor Antar nemcsak el-elkalandozik szerelmével, hanem még fiainak anyjait is maga mellé telepíti, Ablából kitör a féltékeny vád, hogy az a darócruhás pásztor három feleséget is tart (XXI, 45). Antar ellenségeinek rosszindulatú tanácsára Ablá azt kéri hősétől, fogjon el nászukra előkelő arab nőt, hogy az vigye a lakodalmi menetben Ablá tevéjének kantárját (IV, 24, 25). Ablá is unszolja Antart, hogy kaszidáját függeszsze ki a kabában (XVII, 52). Zsarnokoskodni is szeretne férjén: eldicsekszik, hogy Antar neki inkább szolgálja mint hitvese, néha egy-két hónapig nem engedi, hogy kezét vagy lábát csókolja. Maga Antar is mulat magán, nincs már más hátra mint hogy dagaszszon, rokkán fonjon, dobót üssön. Ablá, fölbujtatva Rabítól, elbizakodottságában többek előtt azt követeli Antartól, csókolja a kezét, különben megint tevéket legeltet vele (XVIII, 29, 30). Tegyük hozzá: a regénynek szüksége volt erre a meghasonlásra; ezért tartja meg Antar a nászát Szirvával, Ghadhbán leendő anyjával. Ablá hiúsága idézi elő Aszad ar-Rahisz gyűlölségét s evvel Antar vesztét. Rabi álnok számítással elbeszéltette Ablának, hogy Vizr ibn Dsábir kossal jár az arabok közt s kényszeríti a törzseket, hogy ennek az állatnak hódoljanak. Mikor Antar haza jön, Ablá földhöz vágja fejét: ő királyi hősöket utasított vissza, Antart a vitézségeért fogadta el férjeül s most ez a hős eltűri, hogy egy kos alázza meg az arabokat, Ablá enni akar ennek a kosnak a húsából (XXVI, 7—9). Így teljesedik itt is, hogy férfinő sorsa a nő. Ablához való szerelme tette Antart ékesszólóvá, költővé, hőssé, hatalmassá, Ablához való szerelme teszi őt Aszad ar-Rahisz ellenségévé s majdan áldozatjává.

Antar és Ablá atyafisága.

Antar lovagias hősiessége előbb nyeri meg a nőket, mint a férfiakat. Mostohaanyja Szumejja fogja a pártját tulajdon atyja ellen. Saddád még kardot is ránt Antar ellen, sőt testvéreivel a pusztának tart, hogy ott Antart megöljék. Ámde Antarnak diadalmas harcát látva oroszlánokkal, visszarettennek. Nagy küzdelmek árán, csak a törzs égető veszedelmében bírható rá Saddád, hogy Antart fölvegye a maga nemzetségébe, azon túl azonban haláláig büszke hűséggel ragaszkodik fiához.

Ablá szívét mindjárt első lovagias föllépésével hódítja el Antar. Ablá anyja is kezdettől fogva szívesen látja és segíti szerelmüket. De Ablá atyja Málík (Saddád testvére) és Ablá bátyja Amr eleinte Saddáddal törnek Antar vesztére, majd pedig Antar főellenségeivel Rábí ibn Zijáddal és Umárával álnokabbnál álnokabb ármányt eszelnek ki Antar ellen. Saját maguknak és Ablának végső veszedelmében kénytelenek Ablát oda ígérni Antarnak, de oly föltételeket szabnak a házasságnak, a melyektől Antar bizonyos pusztulását remélik. Mikor Antar minden föltételt teljesít, elszöknek Ablával, sőt elraboltatják. Mikor azonban végül Antar mégis nőül veszi Ablát, hű és hős társakat nyer Málíkban és Amrban.

Változatlan odaadással csüng Antaron a két bátyja Sejbúb és Dsárir, valamint hármuk anyja Zabíba. Zabíba csak a fiát látja Antarban. Mint Parzival anyja, úgy ő is félti fiát a lovagi neveléstől, a harcztól. Jobb szeretné, ha Antar egész életén át tevét legeltetne. Őt el nem kápráztatja a dicsőség: csak azt áhítja, hogy fia életben, épségben maradjon. Mikor a Vadetetővel vívott párbajban Antar megsebesült, Zabíba

hol fia fejénél, hol a lábánál bög mint a teve, jajgat mint a számár (IX, 80). A midőn a muallakaharczot Antar dicsőn befejezi, a többiek ünneplik, Abla a győzőt is, lovát is rózsasallal, pénzével keni, Zabíba kiáltással, ütleggel szétszórja a csödületet, hogy fia levegőhöz jusson (XVII, 74). Kiderül, hogy Zabíba a negus családjából eredő szudáni királyleány, de akár mint pásztornőt, akár mint hercegnőt, mindig csak anyának látjuk.

Zabíbaét megközelítő hűséggel tart ki Antar mellett két bátyja Sejbúb és Dsarír. Az ő föladatuk, hogy az ellenséget kikémleljék, hogy harcban Antarnak fegyvert nyujtsanak, hogy az elfogott ellenséget megköttözzék; ha Antar vagy barátjai fogságba jutnak, ők szabadítják ki. Kivált Sejbúb nem marad el Antar mellől; csatában ő védi nyilaival a hátát. Regényünk minden demokratikus irányzata mellett is Antart nagy társadalmi köz választja el testvéreitől. Antar föl van véve Absz nemzetségébe, ő lovag, a lovagok atyja, ellenben Sejbúb és Dsarír szolgasorban maradtak, bármily erénnyel és képességgel ékeskedik is, kivált Sejbúb, ők csak Antar segítői; saját céljuk nincs, Antarért élnek. Az sem változtat helyzetükön, hogy anyjuk Zabíba királyi hercegnőnek bizonyul: Antar ünneplésére ők pörére vetkőzve tánczolnak, ugrálnak, bukfencneznek (XXII, 60).

A regény kenetesen muszlím befejezésében Muhammed unszolására Unejtira, Antar daliás leánya, nőül megy Khudzrúfhoz, Sejbúb fiához. Ez ellenkezik a voltaképeni regény gondolkodásával. Mert Khudzrúf folytatja csatlósi hivatását Ghadhbán mellett, mint Antar mellett Sejbúb. Antar gyermekeiben tükröződik atyjuk képe. Mejszara, Ghaszúb, Dsár ul-Ilm és Zejdán

alig tüntetnek föl egyéni vonásokat. Ghadhbán bőszt féktelenségével üt el testvéreitől. Atyját lassúnak, elaggottnak korholja, nem nyugszik, míg meg nem vív vele. A perzsa udvari szertartást daczosan sérti, fegyveresen megy be a királyi palotába, engedelem nélkül távozik onnan. Halála is eltér a többiétől: dsinne ölik meg. Unejtira, Antar leánya, a daliás nőt képviseli. Ghadhanfart és Dsúfaránt pedig keresztény származásuk különbözteti meg testvéreiktől, mint keresztések léptek föl.

Sejbúb.

Egy költött alakjára sem fordított az Antar-regény annyi gondot, mint Sejbúbra. Azért őt külön fejezet illeti meg. Mirjam frank királyleány Sejbúbot emberforma sátánnak mondja (XXIX, 44), ő maga ekkép jellemzi magát: én vagyok bú oszlatója, elleneim balsorsa, szeretteim klenodiuma, nincs a törzsekben párom (XXII, 61). Testi és elmei ügyesség tünteti ki. Már mint kis pásztorbojtár rókát fog abban a hiedelemben, hogy az gonosz juh (I, 56). Gyorsabb strúcnál, párdúcnál (XIII, 14, 15). Futóban fogja a vadat, lába a fülét éri, megelőzi a paripát (XXIX, 17). A nagyhírű Dáhisz- és Ghabra-versenyen Sejbúb mind a két lónál előbb ér a pálya végére (VIII, 80, 81).

A legkülönbözőbb vidékeken eligazodik. Az egész pusztá az ő otthona. Kikémleli az utat Damaskusba (XIV, 29), Dsarírral Szudant (XVIII, 79), Khudzrúffal Híra vidékét (XXVII, 14). Csak várak ellen nincs csele (XVI, 75), mégis a Szudánban az ő tanácsával várat is ostromolnak (XIX, 56). Konstantinápolyban elbódul, itt egy esztendőre volna szüksége, hogy

eligazodjék (XXIX, 14). A tengeri úton Sejbúb és Khudzuríf kényelmetlenül érzik magukat, jobb szeretnének a pusztában versenyt futni a széllel (XXIX, 30). De még Spanyolországban is Sejbúb és Khudzuríf egy csodálatosan keletkezett folyó forrásvidékének föl kutatásáról öt nappal hamarabb érnek vissza, mint spanyol társaik (XXIX, 63).

Ki nem fogy a leleményből, hogy Antart szolgálja s ellenfeleinek ártson. Még pásztor korában Antar a maga, Sejbúb és Dsarír kabátját használja dárdái céltáblájául, a rongygyá dárdázott ruhát Sejbúb kicserélgette a szolgák egész kabátjaival. Midőn egyszer arra jön Saddád, mielőtt Sejbúb a cserét elvégezhetné, jajgatva panaszkodik, hogy varjú nagyságú sáskák lyukasztották ki ruhájukat (I, 56, 57). Bisztá-mot, a mikor viaskodni készül Antarral, Sejbúb egész megelőző éjjelen át köhajigálással zavarja álmában (IV, 69). Rabí ibn Zijádnak, Antar konok ellenségének kincses ládáit kővel, homokkal, trágyával tölti meg (V, 77). Az Absz ellen harczoló Aszvad vizes tömlőit a sötétben sorra fölhasítja (V, 97). Mikor pedig Antar az elfogott Aszvadot útnak ereszti, ez könyörög, adjanak neki valami hátas állatot. Sejbúb hoz tevét, félszeműt, rühöset, taknyosat, vékony nyakút, lógó fülűt, kiálló fogút, égett derekút, veszettet. Hozzá éktelen, púpos szolgát, hozzá illő tevével. Aszvad inkább gyaloglásra fanyalodik (VI, 13). Dzul-Himárt eczetbe mártott kötéllel kötözi (XXVII, 52). Byzáncban a császár is bámulja Sejbúb elméjét. Mikor Antar Konstantinápolyból frank földre vezet hadat, Sejbúb az expedíciós seregbe csupa meglett férfiút választott, olyat, ki nőt, gyermeket hagy otthon; mert ők, Antar, Sejbúb és Dsarír más hitűek mint a byzáncki sereg,

ennek harczosai összejátszhatnak a szintén keresztimádó frankokkal; de a Sejbúb kiválasztotta férfiakat családjuk köti Byzánchez. (XXIX, 26).¹

Állandó föladata Sejbúbnak, hogy az ellenfél állását kikémlelje, főként, hogy eltűnt barátjainak, törzstársainak nyomát kiderítse, hogy a fogságba jutottakat kiszabadítsa. Ha Ablát elrabolták, ő nyomozta ki, hol van; ha Antart megkötötték, ő oldozza föl. Erre a célra számos fortélylyal él, álruhát ölt, alakoskodik, mesét mesére költ. A legkülönösebb formákban jelenik meg. Mikor Ablát Miszhalhoz akarják kényszeríteni, Sejbúb szolgáló képében férkőzik hozzá; felölti szeretőjének ruháját, piszkos fátyollal, tarka zsinórral, kagylóval, lánczczal, vállán vízkorsóval. Így kikémleli Abla helyzetét s kiszabadíttatja Antarral (IV, 102—104). Midőn Hárith királyfit Lubnához akarja segíteni, koldusnak tettei magát: jobb lábára sántának, bal szemére vaknak, bénult kezűnek (VI, 81). Koldus képében köszönt be Abd Hajjáfhoz is, India királyához: lábát összekötözte ronggyal, fejét megvérezte kövel s átfogta vörös

¹ Bahram Csúbín is negyven éves harczosokból állítja össze 12,000-nyi hadát; fiatal ember nem tart ki, nem tud várni, a mikor a túrtöztetés szükséges, nincs felesége, gyermeke, megművelt szántóföldje. Ellenben 40 éves férfiút a tapasztalat edzett, hálásan emlékezik a sóról és kenyérről, melyet királyának köszön; nem csügged, mert nejeire, gyermekeire, atyafiságára gondol. (*Firdousi-Mohl*, VI, 469, 471.)

Nagy Sándor az Élet forrásához való útján ugyan ifjakat visz, de a Sejbúb gyakorolta óvatossággal szemeli ki a teherhordó és a hátas állatokat: anyaállatokat visz magával, mert ezeket szeretetük visszahozza csikóikhoz. Friedlaender: *Die Chadhirlegende und der Alexanderroman*. Leipzig-Berlin, 1913, p. 329, § 13, 14.

kötéssel. Keservesen jajgat, hogy 40 nap hosszát gyűjtött alamizsnáját elszedte tőle Ghadhbán, Antar fia, most gyermekei éheznek, neje fogságban sínylődik. A fogolyörző szolgák megszánják Sejbúbot, etetik, itatják; mikor alszanak, Sejbúb kiszabadítja a foglyokat (XXII, 62—65). Máskor meg széttépi ruháját, felölti rongyait, egész testét fehérre keni; lábát, homlokát foszlányokkal köti át; hebeg, botra támaszkodik, hátára eledettartót akaszt (XXIII, 17). Kahtanida törzsben mint ételkéregető kémlelődik (XXVIII, 36). Tengerpart Démonja abszita foglyokat ejtett. Sejbúb fekete ruhát ölt, fejére kék gyapjukoszorút köt; testét, arcát bekeni gazella vérével, maga Antar is megijed tőle. Azt meséli Ifritnek, ő gazdáját gyászolja, a kit Antar megölt, magasztalja Ifritet, ékesen káromolja Antart. Annyira megnyeri Ifrit bizalmát, hogy őt is őrzőül adja a foglyok mellé. Itt folytatja szerepét, szidja a fogoly abszítákat, gúnyolja Vadetetőt, hogy keresztet, falképet imád, harapja, csípi, üti, a szolgák reá bízzák a foglyokat, kiszabadítja (XI, 30—34). Mukhtalisz betyár, zöldturbánú, fűszerárusító kalmárnak öltözve, elköti Antar Abdsarját. Sejbúb cselre csellel felel, megöli a betyárt, visszaszerzi Abdsart s vele hoz becses csikót (XII, 46—60). Dzul-Himár álmukban foglyul ejtette Antart és Vadetetőt. Sejbúb Mekkába zarándokoló nővédő lovag szerepében megtéveszti Dzul-Himárt. A kiszabadítottak Sejbúbot lovagnak üdvözlik (XV, 9—11).

Tüzetesebb jellemzését kapjuk tőle is, ellenfelétől is. Egyszer ékesszavú költő magasztalja Antart. A hallgatók megajándékozzák. Sejbúb nem lovag, neki nincs mit adnia, de jutalmul kész a költőt sátánságra megtanítani, miként kell lovat lopni s úgy

megkenni, hogy el lehessen adni a saját gazdájának, miként lehet a nőt alvó, vagy akár éber férje öléből kilopni. Nevetve hallgatják, tudják, hogy Sejbútból még több is kitelik (XII, 64, 65). Egyszer meg Sejbúb széles turbánú költőnek öltözve, pergő szóval előadja Dufána királynak, hogy őt a király hősiességének, bőkezűségének híre vonzotta ide: Dufána arczában naponta ünnep van. Dufána 100 tevével, 10 lóval ajándékozza meg az ékesszavú költőt, maga mellett vendégeli. De egy lóköttő ráismer s izgatottan fölvilágosítja királyát: ez korunk ostora, az arabok megpróbáltatása, lakóhelyek, várak elpusztítója, veszedelmeknek, hatalomnak atyja, gyilkos eljárásnak és neveltető mókának ura, pusztító vihar, lezúduló végzet, ez Antar bátyja, ez Sejbúb (XXVIII, 55). Ezúttal Sejbúb még megmenekült, mert épp akkor támadt Antar az ellenségre. Sejbúb végül a lovagiasságának lett áldozata. Orozva meggyilkolta az oltalomkérő Száhib, mikor Sejbúb magához fogadta (XXX, 61).

Már Sejbúb életében tűnt föl fia Khudzrúf (= Pörgettyű), a ki cseleiben részt vett s néha azokon túltett. Sejbúb halála után ő szolgálta fortélylyal Antart és Abszot. Gazdagítja atyja csínyeinek tárházát. Mikor Antar gyermekei Dsúfarán kezére jutottak, Khudzrúf diakonusnak öltözve férkőzik hozzájuk: selyemszalagot köt a fejére, föléje lótakarót erősít, derekára övet vesz, egyik kezébe botot, másikába öntözőt (?), papi ruhát ölt, mellére kagylókból keresztet rak. Dsúfarán előtt keresztet vet, a Messiásra, a remete-czellára esküdözik, hogy ő a konstantinápolyi egyházban sekrestyéskedett, hogy ezek az arabok, a kiket Dsúfarán elfogott, megölték az ő gyermekeit,

azért ő most az ő vérükkel akarja magát mázolni, az ő húszakat akarja enni; megindítóan siratja elpusztult családját (XXXII, 39, 40).

Antar lovasszobrát, a melyet Byzánczban készítettett a császár, körül veszik Sejbúb és Khudrúf mellékalakjai. Erről a remekműről ugyan alig tud a byzáncki művészet története. De Sejbúb irodalmi emléke az Antar-regényben méltó a fönmaradásra. Goldziher professor Sejbúbban Antar Sancho Panzá-ját látja.¹ Azt hiszem, Lamartine igazságosabb, mikor Odysseusnak (l'Ulysse de l'Arabie) mondja.²

*

A Sah-Nameh sokkal méltóságosabb, semmint megtartson egy Sejbúbbhoz hasonló alakot, ha az a perzsa hősmundában élt is volna. Még a csel is ritka nála (Khoszrút mégis fortélylyal menti meg Bendoui; *Firdousi-Mohl*, VII, 59).

Már a középkori franczia epika jobban kedveli a cselvetést, a fortélyt. Nagy Károly legjobb lovait is elkötik.³ Garin de Montglane-nak Nagy Károly ajándékozta lovát ellopják, de a lókötőt más rablók fogják el.⁴ Beuve de Hamtone híres Arundeljét is ellopják.⁵

Sejbúb gyorsabb a lónál, ugyanígy jellemzi a *Chanson de Roland* is (889. v.) Malprimis de Bri-galt. *Raoul de Cambrairól* szóló *Chanson de geste*

¹ *Zeitschrift für Völkerpsychologie*, 1882 (XIII), p. 255.

² Lamartine: *Vie des grands hommes*. I. Paris, 1856, p. 311.

³ L. Gautier: *Épopées françaises*, III (1880²), p. 716.

⁴ U. o. IV (1882²), 143. l.

⁵ *Der anglonormannische Boeve de Hamtone*, ed. Stim-ming. Halle, 1899, p. 115, v. 3411—3435.

bén Bernier koldusnak öltözik, bekeni egész testét fűvel-lével, rongyokat ölt.¹ Nagyobb a megegyezés a *Jean de Lanson* című epos Basinje és a mi Sejbúbunk közt. Basin is fűvel keni nyakát, homlokát, arczát, olyannak látszik, mintha hét évig remeteségben élt volna. Mint remetét lóra ültetik, elvágtat a lóval. Vadászaton Jean de Lanson elfogja Nagy Károlyt, de Basin elaltatja a palotabelieket, kiszabadítja Nagy Károlyt; a pórtás megállítja, Basin avval hallgattatja el, hogy ők ketten (Basin és Károly) ördögök s a pokolba viszik Jean de Lanson lelkét, jöjjön velök a pokolba kapusnak.²

A Jean de Lansonról szóló hőskölteményről fölteszik, hogy *Renaus de Montauban* hatása alatt keletkezett.³ Valóban Sejbúbbhoz is rendkívül hasonló *Renaus de Montauban*-nak Maugis-ja. Renaud testvére, Richard, Nagy Károly fogságába esett. Maugis kémleli a helyzetet. Leveti fegyverzetét, ruházatát, pőrére vetkőzik. Azután fűből eszik, fölfuvódik tőle mint az ökör. Egy másfajta fűvel pedig festi magát, ettől fekete lesz, mint a szén; zarándokruhát ölt, kezébe zarándokbotot vesz. Így ér Nagy Károly táborába. Egyik lábára sántít, másikon sarkon jár, mindkét kezével botjára támaszkodik; egyik szemét csukva, másikat fölfelé tartja; mintha aludnék. Nagy Károly bizalmatlanul fogadja, a betyár Maugis miatt, a ki sok kárt, sok bosszuságot szerzett neki. Maugis ha akarja zarándok, ha akarja orvos, majd lovág, vagy

¹ *Raoul de Cambrai*, ed. Paul Meyer et A. Lognon (S. A. T. F.). Paris, 1882, p. 243, v. 7155 kk.

² L. Gautier: *Epopées françaises*, III (1880²), 265—269.

³ Groeber: *Grundriss der romanischen Philologie*, II, 1, p. 551, 552.

páratlan prédikátor.¹ Maugis elbeszéli Nagy Károlynak, hogy Jeruzsálemben, Rómában, Szent Jakabnál Spanyolországban járt; Montauban mellett kirabolták őt Haymon fiai és Maugis,² Isten oly bajt zúdítson rájuk, a milyent nekik kívánunk. Embereit megölték, úgy hazudik tovább Maugis, őt magát Maugis kifosztotta, szemét bekötötte, gyíkok, kígyók közé dobta. Kéri Nagy Károlyt, álljon bosszut Haymon fiain és Maugis-n. Nagy Károly megajándékozza a zarándoknak vélt Maugist. Négy báró kiszolgálja. Maugis beszél keleti útjáról, Kapernaumról, Konstantinápolyról, különösen érdekeset Mekkáról, hogy Muhammed magnesektől tartva a levegőben lóg,³ hogy ott a lámpákat sem szél, sem eső el nem oltja. Maga Nagy Károly oda térdel Maugis elé, fölszeli neki a pávapecsenyét, szájába adja a falatokat. Nagy Károly megvallja, hogy legjobban fél Maugistól. Maugis megtudja, hogy Nagy Károly föl akarja akaszttatni Renaud öcscsét, Richard-t. Megakadályozza.⁴ (*Renaus de Montauban* ed. Michelant p. 250—257.) Dolga végeztével Maugis visszavedlik: leveti zarándokruháját, eszik füvet, a melytől fehér lesz, másikat, a melytől megszűnik a fuvódottsága (p. 260).

¹ *Renaus de Montauban* maga nem mutatja be Maugist ebben az egész szerepkörében; nem csoda, ha Maugis maga is költemény hőse lett, *Maugis d'Aigremont*-ról l. Groeber: *Grundriss*, II, 1, p. 800.

² Sejbúb is alakoskodásaiban arról szeret panaszkodni, hogy őt Antar és emberei bántalmazták.

³ Muhammed lebegő koporsójának vagy szobrának mondájáról l. Wilh. Hertz: *Gesammelte Abhandlungen*. Stuttgart-Berlin, 1905, p. 406—412.

⁴ Hasonló helyzet, hogy a halálra szántat közvetlenül a kivégzés előtt megmentik, az Antar-regényben többször fordul elő.

De Maugis varázseszközökkel is él. Mikor Olivier elfogja s Nagy Károly fogságban tartja, varázslattal törí szét a lánczait (p. 306).¹ Leoldja Nagy Károly, Roland, Olivier, Ogier, Turpin kardjait. A kincses szekrényből elviszi Nagy Károly koronáját. Mikor minden elvinni valót együtt tart, füvel bedörzsöli Károly orrát, szemét-száját, így ébreszti varázsálmából s gúnyosan búcsúzik tőle. Hőseit még bűvös álomban találja Nagy Károly, a tengeren túlról hozott Ansioine-füvel föloldja a varázst. De Maugist utól nem érik (306, 307). Maugis mondai tekintélyét azon mérhetjük, hogy neki is, mint Renaud de Montauban-nak följajánlják a segítségükkel elfoglalt jeruzsálemi királyságot s csak mikor Maugis is visszautasítja, választják meg Bouilloni Gottfried-ot Jeruzsálem királyának (*Renaus de Montauban* ed. Michelant p. 418).

Maugis a varázslat fokozta erejű Sejbúb.²

Antar barátjai.

Antar, a ki még fiait is csak velük való viaskodás útján ismeri föl, barátjait is a harcztéren szerzi: legyőzött ellenfelei lesznek leghivebb barátjai. Törzsének vezetői — saját atyját és nagybátyjait sem véve ki — eleinte gyűlölik, üldözik. Dicső kivétel Málík ibn Zuhejr királyfi. Ezt Antar már legelső lovagias, növédő föllépésével megnyeri, ettől fogva Málík mindhalálig Antar lelkes, odaadó barátja: ő sürgeti Saddádnál,

¹ Antar és Dzul-Himár varázslat nélkül is levetik békóikat.

² Maugisnak, Madalgisnak megfelelőjét Szajjid Battáiban keresi G. Hüsing: *Beiträge zur Rostahmsage* (Mythologische Bibl. V, 3). Leipzig, 1913, p. 16—18. Sejbúb-párhuzamokról l. Chauvin: *Bibliographie des ouvrages arabes*, V, p. 19, n. 2.

hogy Antart fogadja be nemzetségébe, ő igyekszik Abla atyját és bátyját meggyőzni, mennyire méltó, mennyire rászolgált Antar Ablára. Málík folyvást maga mellett szeretné Antart, bámulja tetteit, gyönyörködik ékes szavában, énekében. Málíkra násza hajnalán ront reá a fazarita had. Hálóköntösben vitézül állja a viadalt, a mig elesik. Antar viszi haza. Bosszút áll érte, háláját pedig Málík fiának, Madsídnak fölnevelésével is tanúsítja.

Málík mellett Zuhejr legméltányosabb Antar iránt. Első lovagias cselekedeténél megjósolja, hogy hős lesz, atyjának büszkesége, nők bajnoka, lovag; Seddádra bizza a nevelését, hogy majd számon kérje. A mikor csakhamar Antar megmenti a törzset és Zuhejr fiait, a király elnevezi Absz oltalmazójának, maga mellé ülteti, megajándékozza díszköpennyel, karddal, párípával; kitiünteti tartós barátságával. Zuhejr király jelleme egyébként az arab hőshagyományban művésziesen kialakult (az *Aghániban* is), a Szírat szinte kész anyagot talált. Tragikusan szilaj hőssé magasztosul a halála előtt. Mekkában becsmérli ellenfelét: ha ő (Zuhejr) alszik, Khálid nem merné fölkelteni, előtte nem merné nyálát lenyelni. Hatalmas hybris-szel imádkozik a kaba előtt: nem kell, hogy őt Isten segítse, csak adjon neki módot, hogy Kháliddal mérközhessék (VII, 36). Szándékosan bevárja a treuga Dei idejének elmúltát s világos nappal vonul át az ellenség földjén. Isten előtti hivalkodásaért Zuhejr alulkerekedik, de hollófehérítő harcban mindvégig hős, mindvégig nagy (VII, 42).

Zuhejr királynak másik fiának Sásznak előbb sok veszedelmen és lelki válságon kell átmennie, mielőtt Antar barátja lesz. Soká a bánú Zijáddal tart. Miután

Antar már többször megmentette Ablát és hozzátartozóit, miután már teljesítette a nász elé tűzött föltételeket, elhozta az aszáfír-tevét s tetejébe khoszruí koronát Ablá részére, még mindig korholja őt Sász, miért akar oda beházasodni, a hol őt nem akarják. De úgy kellett történnie, hogy Sász épp Antarnak köszöni többször az életét. Fogságba jut a banú Kindhez s egy kindița nő azért szabadítja ki, mert Antar az övét megmentette; lelkére köti Sásznak, segítse Antart Ablához. Szabadulásakor újabb veszedelembe sodródik s megint csak Antar menti meg. Már fogságában Sász megfogadta, hogy könnyével mossza Antar lábát s valóban nem nyugszik, öngyilkossággal fenyegetődzik, míg Antar el nem tűri, hogy neki kezét és lábát megcsókolja (IV, 2—9). Ezentúl Sász oly odaadó barátja Antarnak, akár Málík királyfi.

Kejsz ibn Zuhejr, később Zuhejr utódja a trónuson, a belátónak nevezetik. Belátásáról többször tesz bizonyosságot. Mikor Absz gyülekezetébe egy titokzatos férfiú sokszorosan jelképes csomagot vet, Kejsz megfejti annak minden vonatkozását, a fenyegető veszedelem elől szorosan helyezi el Absz törzsét, s a támadó ellenség közt az által okoz pusztítást és zavart, hogy neki hajtatja a kiszomjazott tevéket (XII). De Kejsz király Rabi ibn Zijádnak, Antar megátalkodott ellenségének a veje s nem tud ellentállni ipja fondorkodásainak, a melyek Kejsz trónraléptével legott fokozott erővel folytatódnak. Már a Zuhejr király megbosszulására indított hadjáraton sem viszik Antart magukkal. Meg is keserülük (VII). Később is Kejsz szemére lobbantja Antarnak, hogy viszályt szít a törzsben s hogy Absz ellen ingerli a többi törzset. Antar el is költözik (XI), másszor is kénytelen megválni Absztól (XIII). Mikor pedig a

fazariták vádaskodására Aszvad iráki király azt követeli, hogy neki a fazariták üldözőjét, Antart, kiszolgáltatassák, Kejsz valóban elhatározza, hogy Antart bormámorában elfogja s Aszvadnak átadja. De Kejsz testvérének, Varaka ibn Zuhejrnek figyelmeztetésére Antar leöli a legyilkolására fölfegyverzett szolgákat, Kejsz elmenekül (XXVI, XXVII). Mikor pedig Antar végül levágja a szüntelenül ellene áskálódó, életére törő Rabít és Umárát, akkor Kejsz király választania enged, ki költözzék el kettejük közül. Antar költözik el (XXX, XXXI). Kejsz marad. Nem soká. Antar halála után 300 törzs támad Abszra, a pusztulás harcza után Kejsz az Euphrateshez menekül s keresztény remete lakában meghúzódik (XXXI, 38). Ugyanebbe a remeteségbe vetődik Kejsz három testvére is Varaka, Naufal, Kuthajjir. Itt éri őket Absz megújulásának híre. Haza indulnak, de csak Varaka ér haza, Kejsz az Euphratesbe vész (XXXII, 22—24).

A regény megteszi Antar barátjaivá a Muhammed előtti hőskor legkiválóbbjait, ilyenek: Urva ibn al-Vard, a költő, Durejd ibn asz-Szimma, a muammar, Háni ibn Maszúd, a dzú-kári győző, Rabía ibn Mukaddam, az eszményi dalia, Amr ibn Vudd, a Haram lovagja, Amr ibn Madikarib, Amr ibn at-Tufejl s még számosan mások, hisz még Dzul-Himár, a kit Antar ismételt nagylelkűsége egyre nagyobb irigységre, nagyobb gyűlöletre indít, végül megengesztelődik és igaz szeretettel áll Antar mellé (XXVII, 56). Antar barátjainak nagy körét egyesíti a násza (X) és a temetése (XXXII). A pogány arab kor hősei jellemének a képét már megalkotta a régebbi hagyomány; regényünk beleillesztette Antar történetének keretébe. Mindnyáját Antar legyőzi s barátjává teszi. Kivételesen Háni ibn

Maszúd kezdettől fogva harcztársa Antarnak a perzsák ellen. De hogy ne maradjon kétség az iránt, a két hős közül melyik a különb, Háni ibn Maszúd baráti mérkőzést ajánl s belé fáradva a bajvívásba, elismeri Antar felsőbbbségét (XVIII, 15—17). A legnagyobb tekintélyvel a regény, úgy látszik, Durejd ibn asz-Szimmát ruházza föl; azért merül föl az a vád, hogy Antar őt akarja a hírai helytartó helyett az arabok királyává tenni. Antarral való kibékülése oly teljes, hogy kész akár Absz tevéit is legeltetni (XII, 39). A regény cselekvényében a legélénkebb részt Urva ibn al-Vard veszi. Kezdetben a banú Zijáddal tart s el is vállalja, hogy szegénylegényeivel elpusztítja Antart. De huga iránti nemes lovagiasságát tapasztalván, Urva mindhalálig bámulja és követi Antart. Lelkének jóságát Urva kimutatja Amr ibn Madikarib esetében. Mindketten egy leányt szeretnek, Antar elfogja a leányt is, Amrt is, fölajánlja Urvának a leány kezét, a versenytársa életét, de Urva látván, hogy Lamisz csüng Amron, lemond s egyesíti a szerelmeseket (XIII, 17, 18). Antar barátsága Urva iránt még ennek halálával sem szűnt meg, Antar neveli föl Urva fiát, Zejdet. Zeid ibn Urva épp oly hűséges íródiákja lesz Unej-tirának, mint Urva volt Antarnak.

Tisztára kigondolt alak Nuszejr, a Vadetető, a ki syr keresztényből beduinná lesz. Költői varázs ömlik el rajta. Nemes keresztény lovag. Ellenfelei iránt nagylelkű, eleinte szabadon bocsátja őket, legföljebb jószágukat veszi el, ha harmadszor fogja el, levágja hajukat s csak a kit negyedszer fogott el harczban, azt öli meg. A prédát, a melyet ejt, szinte áldozati állatnak szenteli, maga nem eszik húst, a vadat és madarat vendégeli meg a zsákmányolt tevével. Tragikus

viadalban épp legkiválóbb barátjának, Antarnak még föl nem ismert fia Mejszara öli meg. Antar elmegy a frissen hantolt sír mellett, érzi, itt barátja van eltemetve, a mikor eltávozik a sírtól, elfonnyad rajta a virág.

Nem teljesen Antar barátjainak körébe tartoznak Irák, Perzsia, Syria és Byzáncz uralkodói; velük Antar majd harczban, majd barátságban áll. Temetésének gyászában valamennyien részt vesznek. De ők számos árnyalás mellett is, inkább országuknak vagy vallásuknak tipikus képviselői, inkább méltóságok megtestesítői, mintsem költőileg egyénített személyek.

Antar ellenségei.

Láttuk, Antar barátjai is ellenségeskedésen kezdtek. Kevesen tudtak ellentállani Antar lefegyverező, barát-szerző egyéniségének. Absz testvértörzse, a fazariták megátalkodnak a gyűlölségükben, Dáhisz és Ghabra lóversenyén megindult álnokságukat végig folytatják. Királyuk Hudzejfa megöli Málík ibn Zuhejrt násza reggelén (IX, 4). Huszn pedig Antarnak nála vendégül fogadott fiát, Ghaszúbot, a mikor Huszn sátrában alszik, hátulról ledöfi (XXVI, 59). Írtóháború keletkezik. Csak Antar halála után Muhammed engeszteli ki a hadakozó két rokon törzset.

Absz törzsében csakhamar mindenki barátja Antarnak, egy család, a banú Zijád hiján: Rabí és Umára utolsó leheletükig gyűlölik, üldözik Antart. A gyűlölség avval indul meg, hogy Antar megölte Rabí szolgáját, mert ez besúgta Seddádnak, hogy Antar lovagosdit játszva, kanczáról mênre pattanva, meghajtja a jóságot. De a harcz elkerülhetetlenné és állandóvá lesz, a

mikor Umára ibn Zijád, épp Antar szerelmi verseinek hatása alatt megszereti és megkéri Ablát; Abla atyja esküvel oda ígéri neki (II, 25, 25). A tejjiták támadásakor a veszedelem tetőfokán Abla atyja Antarhoz fordul, Antar őt Umarához utasítja s csak akkor menti meg őket, mikor Abla atyja esküvel ígéri neki a leányát (II, 36). Umára, a ki Ablába bele szeretett, mielőtt látta, meglesi a tó partján, a mint barátnéjával mulat; el nem alvó szenvedély kél benne (II, 41). Abla atyját ingerlik Antar ellen, Urva ibn al-Vardot fölfogadják ellene. Hiába békít Zuhejr, hiába menti meg Antart többször a banú Zijádot, ezeknek ármánya nem szűnik. Umára el is rabolja Ablát, vele együtt fogságba esik, épp Antar menti meg. Umára most már beérné avval, hogy Abla meghaljon s így senkié ne lehessen. Elraboltatja, de az orgyilkosságot Sejbúb és Antar megakadályozza. Rábí szövetkezik a banú Fazárával és Aszvaddal Numán és Absz ellen, de kénytelen álnokul hódolni (VI). A hit-szegő Hárith ibn Zálimmal is szövetkezik Antar ellen (VII, 81). Umára éjjel leskelődik, hogy Ablát meglássa, de Sejbúb elfogja s kemény fogságban tartják, míg Rábí vissza nem adja a Kejsz királytól elorozott pánczelt (VIII, 15). Nőcseléd ruhájában a tónál meglesi Ablát, fenyegeti, hogy megöli, ha a fővényen ki nem elégíti a vágyát. Abla gyalázza, ott terem Antar, Umára rosszul jár... (IX, 10). Mikor Antar násza közeledik, Rábí és Umára azt tervezik, hogy menyasszonyvitelkor, a mikor szabad a vőlegényt ütni, agyonüttetik Antart. De Kejsz ezt a szokást Antar nászára betiltja. Erre Rábí oly mérget készít Antarnak, a mely a szerelmi vágyat egy évre bénítja. De úgy esik, hogy ezt a mérget épp Umára iszsza meg. Majd ékszerrel megnyeri Saddád nejét, vallja, hogy Ablával együtt anyja

Antart is szoptatta, már pedig tejtestvérek nem házasodhatnak egymással. Evvel egy napi haladékokat szenved Antar szerelme, addig, míg Szummeja a hamis vallomást visszavonja (X). Umára legalább abban leli kárörömét, hogy Abla gyermektelen. Rábí pedig vejénél, Kejsznél, avval vádolja Antart, hogy harczaival a szomszédokat Absz pusztítására ingerli, Numánnál meg elrágalmazza, hogy Durejdot akarja Khoszru helytartójává tenni (XIII, 24, XIV, 1). Rábí még arra is vetemedik, hogy leányának mérget ad, pusztítsa el vele Ablát; reméli, hogy Antar utána hal (XVIII, 29). Ablát pedig folyvást ingerlik Antar ellen; Rábí fölbujtására kívánta Abla, hogy Dsejda vigye az ő tevéjének kantárját s hogy Antar adjon neki Vizr ibn Dsábir kosának húsából. Végül Rábí és Umára elhatározza, hogy Kejsz király lakomáján Antart mámorában megölik. Antar, a ki értesült a gyilkos tervről, hallja, a mint Rábí odasúg Umárának: itt az ideje. Erre Antar ketté hasítja Rábít is, Umárát is (XXX, 73).

A két testvérnek evvel a rajzával az Antar-regény magára zúdította Fulgence Fresnel haragját, a ki a régi arab hagyományból helyreállította Rábí ibn Zijád ragyogó képét.¹ „Volt-e okraé, hogy a Szírat eltorzítsa a régi Arábia egyik legszebb jellemét, Rábí ibn Zijádét? Volt-e joga, hogy melodramai árulót alakítson belőle? Megvallom, nem tudnám megbocsátani az efféle rágalmat... s ebben a tekintetben legalább osztom a kairói ulemák türelmetlenségét“² (scil. az Antar-regény iránt).

¹ Journal Asiatique, 1837, I, 328. *Notice sur Rábí fils de Zijád.* — Umára ibn Zijádról egy késő, sajátágos adat beszéli, hogy leszállt az égből s kinyilatkoztató írást hozott. — Goldziher: *Muhammedanische Studien*, II, 10, 11.

² *Journal Asiatique*, 1838, I, 144.

Meg kell vallanunk, Rabí és Umára jelleme sem történelmileg híven, sem lélektanilag árnyékolva nincs megalkotva. Ily feketén fekete jellemzést regényünk még csak a rablólovagoknál használ. Ilyen Tárikat az-Zamán, a ki a bántalmazott nőt, ha reájuk ún, megsüti s megeszi (III, 40). Ilyen Jukzán ibn Dsajjás, a ki a rablott nőt addig tartja magánál, a míg frisseket nem szerez, akkor az előbbieket megeszi (IV, 93—95). De ezeknél és a többi leányrablónál is rettenetesebb Hárith ibn Zálím rablólovag. Ez mindenkít, a ki benne bízik, s mindent a mi tiszteletreméltó, elárul. Harci énekében egyenest a következő elveket vallja: ne tisztelj barátot, ragaszkodást fizess szakítással, cselekedjél gyalázatosat, feledd a jótéteményt, forgasd kardodat közel álló, rokon ellen; tekintsd a nemeset hitványnak, ha akarsz barátot, barátkozzál a dárdával, ne válj el éles kardtól; nem becsülök, nem szeretek barátot; tettem bizonyítja szavamat (IX, 43). Valóban bizonyítja: csecsemőt lop s agyoncsap: Surahbilt, Numán fiát. Khálidot álmában öli meg. Levágja tulajdon testvérét, a ki az ő hitszegését jóvá akarta tenni. Antar legyőzi, elfogja, megkegyelmez neki, Hárith orvul feléje vág s megsebzí. Egy nemes lovag legyőzi, de hisz álnok szavának, sőt-kenyeret akar vele enni, Hárith álnokul átdöfi, fegyverzetét eladja, árát eliszsza. Végül Numán arra a kapura akaszttatja, a melynél a csecsemő Surahbilt agyoncsapta (IX, 40—63).

De a banú Zijád és Hárith ibn Zálím kiáltóan fekete rajza kivételes. Hogy az Antar-regény árnyéklásra, sőt tárgyilagosságra is képes, azt bebizonyítja Vizir ibn Dsábir példájában. Vizir ibn Dsábir mérgezett nyíllal orvul meglövi Antart. A regény mégis műgonddal, mondhatni szeretettel mélyed el a gyilkosnak lelkébe.

Bemutatja nekünk Vizr erkölcsi hitvallomását: férfitársaságát a nemes vitézségben, szótálló becsületben, szegények, özvegyek iránti jótékonyságban látja. Bámulhatjuk szerelmét, hosszantűrését felesége szélei iránt s férfias elhatározását, a melylyel a szeretett nőt megöli, mikor ez háza becsületét meggyalázta. Épp hűtlen feleségének rosszindulatú kívánsága kelt benne oly nagyravágyást, a mely összekötésbe hozza Antarral. Antar elfogja s elbocsátja. De Vizr a rajta ismételten gyakorolt nagylelkűséget nem hálával, hanem egyre növekvő dühvel fogadja. Mikor pedig Antar végül megvakítja, akkor Vizr bosszúja nem retten vissza attól, hogy mérgezett nyíllal oryul meglövi dicső ellenségét. Egyes részletek, pl. miként tanult meg a vak hős nyilazni, miként kísérte őt hű szolgája Nadsm, műgondra vallanak. Tehát még Antar gyilkosának rajzában is fény és sötétség kellő arányban oszlik el.

Fresnel gáncsa a banú Zijád jellemének festését érheti joggal, Caussin de Perceval elismerése viszont megilleti az Antar-regény legtöbb jellemét.

Az Antar-regény cselekvénye.

Már a regényünk technikájáról szóló fejezetből nyilvánvaló, hogy a cselekvény mindent átfoglal, a miről tudomása, a miről sejtelve van; nyilvánvaló lett bővítő, bonyolító, folytató törekvése. A szerzőségről és szerkesztésről való vizsgálódások pedig valószínűnek tüntetik föl, hogy ez a bővítő és folytató munkásság századokon keresztül erősödött. Antar személyiségének forgatagába került minden, a mi dicső, vagy a mi érdekes, az epikának ezt a ható erejét

J. Krohn *Assimilationstrieb*nak, hasonító törekvésnek mondja.¹ A „Fortsetzungstrieb“, a folytató törekvés pedig abban nyilatkozik, hogy a hasonító eljárás térben és korban bővült, hogy Hidsáz, Arabia, Irak, Perzsia és Syria mellett a Szudán, Byzáncz, Frankhon, Spanyolország és Észak-Afrika harczterein új dicsőség terem Antar részére, hogy mellette és utána vitézekké nőnek a gyermekei is.

Bámulatos gazdagsága mellett a cselekvény meg lehetőszen áttekinthető, kivált régebbi, eredeti részeiben; zavarosabbak a szudáni, frank, spanyol és észak-afrikai események. A bonyodalmakat enyhíti a regény azon igyekezete, hogy minden Antar által, Antarért, vagy Antar ellen történjék. Még távollétében is ő a hős. Rabi pl. az Antar nélkül harczolókat kitartásra tüzei, nehogy Antarnak elégtételt szerezzenek. Saját-ságoskép a banú Zijád elszenvedik Mufrids bosszuját, a melyet Antaron akart állni (III, 58—61). Umára, a ki Antar ellen indult, kénytelen Antarért harczolni (IV, 71). Absznak számos oly harczát látjuk, a melyben Antar részt nem vesz, de ilyenkor mindig a törzs veszedelmé, kudarcza Antar tekintélyét gyarapítja, ellenségeit kibékülésre vagy legalább megalázkodásra készíti. Nem csak távollétében, de még halála után is ő a hős. Holttestének látta elriasztja az ellenséget Ablától. A halálát követő elbeszélés az Antarért való bosszúnak és gyásznak van szentelve. Ghadhanfar és Dsúfarán története a keresztes hadjáratok legfőbb vitézeinek atyjául mutatja be Antart.

¹ J. Krohn: *Die Entstehung der einheitlichen Epen im Allgemeinen*. Zeitschrift für Völkerpsychologie, XVIII (1888), 59—68.

A regény cselekvényfejtő képességének megítélésére akkor kapnánk megbízható mértéket, ha tüzetesen meghatároznók viszonyát a forrásaihoz. Erre a föladatra nem vállalkozhatunk. De néhány részleten megfigyelhetjük, mily czéltudó művészi érzékkel járt el a Szírat.

Példa reá Antar viszonya atyjának feleségéhez, Szumejjához. Az Aghániban Szumejja elpanaszolja Saddádnak, hogy Antar illetlen ajánlattal közeledett hozzá, Saddád elveri, megkardlapozza, Szumejja megszánja, közbeveti magát s látva Antar sebeit, könnyezik érte.¹

Regényünk ezt az epizódot tisztább légkörbe emeli. Szumejjára voltak bízva a törzs női. Némi könnyelműséggel a tóhoz vitte őket szórakozni. Rajtuk ütnek a banú Kahtán. Antar megmenti őket, magának pedig becses paripát zsákmányol. Szumejja resteli a vigyázatlanságot, elhallgatja s elhallgattatja a veszedelmet, a melybe a törzs nőit döntötte. Saddád nemes paripán látván Antart, avval gyanúsítja, hogy Absz kockázatára portyázott. Elveri. Antar tűri a verést, nem árulja el Szumejját. Ekkor veti magát közbe Szumejja.

Tehát sem Szumejja részéről rágalom, sem Antar részéről tisztátalan gerjedelem, sem részére megalázó fenytetés. A verés, melyet ezúttal eltűrt, épp annyira dicsőségre válik a lovagiasságának, mint a vitéz csapások, melyeket ellenségeire mérni szokott.

Az Antar-regény alakító művészetéről még kedvezőbb a benyomásunk, ha Antar haláláról szóló elbeszélését összevetjük a régebbi hagyománynyal. Ez a régebbi hagyomány háromféle. Az egyik elmondja, hogy midőn Antar a banú Nabhánnál portyázott, Vizr ibn

¹ Thorbecke : *Antarah*. Heidelberg, 1868, p. 18, 19.

Dsábir lesből átlötte nyíllal. A másik változat szerint egy Tejj-törzs elleni vállalkozáson Absznak menekülnie kellett, Antar, vénsége miatt, nem tudott lóra szállni, rejtekbe bújt, tejjita őrszem megpillantotta, de nem merte élve elfogni, lelötte. Végül egy harmadik hagyomány azt tartja, hogy forró nyári szélről halt meg az öreg Antar.¹

Ily szomorú véggel egy dicsőítő költemény nem zárhatta le hősének pályáját. Azért az Antar-regény egy más hősről szóló hagyományhoz folyamodott.² Rabia ibn Mukaddamról beszéli a hagyomány, hogy halálosan megsebesülve még mindig védte a nőket: lándzsájára támaszkodva távol tartotta tőlük az ellenséget; már a mikor megmenekültek a nők, győződött meg az ellenség nyíllövessel arról, hogy Rabia nem él.

Valóban dicső vég: halálában is megoltalmazni az övéit.³ Regényünk maga egyik legszebb fejezetét szenteli Rabia ibn Mukaddamnak s itt nemes kimulását is méltóan rajzolja (XX, 72—74). De azután a saját hőse számára is átveszi ezt a magasztos halált. Ámde figyeljük meg, miképen. Vizr ibn Dsábir nem bír abba beletnyugodni, hogy Antar legyőzte, megalázta. Antar többször elfogja konok ellenségét s megkegyelmez neki, de végül mégis megvakítja. Ámbár pazar évidíjjal gondoskodik a világtalanról, ez csak gyilkos bosszura gondol. Antar évről évre megújítja, sőt emeli az ellátást, s közben diadalmasan folytatja hősi pályáját Syriában, Byzánczban, Afrikában, Rómában. De diadal és diadal

¹ Thorbecke : *Antarah*, p. 28 ; Fresnel : *Journal Asiatique*, 1838, I, 142—144.

² Ezt ép Fresnel mutatta ki.

³ A Cidnek Cardena-ban nyugvó holtteste megóvjá a kolostort attól, hogy Navarra királya, Sancho fölprédálja.

közé regényünk beleszővi: Aszad ar-Rahisz Antartól 1000 tevét, 2000 marhát, 100 lovat kapott; időközben megtanult vak létére nyulat, gazellát nyilazni; Antar ezt nem tudja (XXVIII, 47). Közvetlenül Antarnak Bohemund elleni hadjárata előtt regényünk megint mesterien figyelmeztet, előkészít: Aszad ar-Rahisz megvakulása óta nyilazni tanul; ha madarat hall a fátetején, hangja után lelövi. Készül, hogy Antaron kitölti a bosszuját. Antar pedig csak éli a világát (XXXI, 8). Aszad ar-Rahisz mérges nyila átfúrja. S itt azután a regény fényes bizonyyságot tesz művészi alakításáról. Vizr ibn Dsábir nem örülhet gyilkos tettének: Antar éneke elhiteti vele, hogy csak víztartó tömlőt talált el, csalódásában, rémületében megszakadt epéje, szörnyet hal. Antar elégeti gyilkosának holttestét, hamvát a folyóban elszórja, ne szánja az Isten. A ki egy nappal túlélte az ellenségét, az elérte a vágját. Ezt az elégtételt megszerezte a regényünk előbb is a hősenek, a mikor levágatta vele Rabít és Umárát. Hasonló gondolkodást követ a Sah-Nameh is. Rusztemet saját testvére Seghád törbe csalta; haldokolva a magától Seghádtól fölajzott nyillal átfúrja a fát, a mely mögé az áruló bújt s a fához oda szögzi az átlőtt Seghádot, hálát adva Istennek, hogy a mikor már ajkán reszket az elszálló élet, még maga állhatott bosszút gyilkosán (*Firdousi-Mohl* IV, 578). De a mi regényünk még szerencsésebb a leleményében. Antar is túléli Aszad ar-Rahiszt, de a gyilkos meghal, a nélkül hogy sejtene, hogy gyilkos tervét végrehajtotta, meghal éppen csalódása keserűségétől.

Egyebütt is, a hol a regényt összevethetnők forrásával, meggyőződhetnénk továbbfejlesztő, alakító, sőt alkotó képességéről: Bármennyit merített is tehát az

arab hőshagyomány dúsgazdag bányájából, a cselekvénynek javát mégis magának az Antar-regénynek köszönhetjük.

Az Antar-regény stílusa.¹

Az Antar-regény kiapadhatatlanul gördülő rimes prózában van írva és száz számra versekkel átszőve. Ezek a versek nagyjából úgy vannak föltüntetve, mintha a cselekvény folytán a cselekvő személyek ajkán termettek volna. Ritkábbak az idézetek. A szereplők verselnek mielőtt harcolnak, verselnek ha harcoltak, verselnek a válás fájdalmában, verselnek a viszontlátás örömeiben; szeretet és gyűlölség egyaránt énekre ihletik őket. Legtöbbet maga Antar szaval, de itteni költeményeit hiába keresnők a divánjában, pedig ez már sok olyat vett föl, a minek antarai eredetéhez kétség fér.²

Az előadást valami rendkívüli gazdagság jellemzi, bő áradatban hömpölyög. A regény mai szövege sok helyütt elárulja, hogy nem annyira olvasókhoz, inkább hallgatókhoz fordul. Így fordul a közönségéhez: oh jelenlevők (XIV, 18), uraim, tisztelt uraim (XXX, 66, XXIII, 63), hallották a jelenlevő urak (XV, 3, XIX, 44, XXI, 81), ha nem félnénk, hogy a hallgatókat fárasztjuk (XXXII, 8), vajha mi és a jelenlevők, a hallgatók elzarando-

¹ Nyomatékkal kell itt hangsúlyoznunk, hogy számos stílus-elem, a melyről itt szó esik, nem az Antar-regény sajátos tulajdona, hanem az arab költészet közbirtoka.

² W. Ahlwardt: *Bemerkungen über die Aechtheit der alten arabischen Gedichte*. Greifswald, 1872, p. 56. Antar muallakájának regényünkbeli változatáról l. Goldziher: *A pogány arabok költészetének hagyománya*, p. 67—69.

kolhatnánk Mekkába (XVIII, 25). Az Antar-regényt Kelet kávéházaiban ma is előadják; a századok folyamán az elbeszélés magva, úgy látszik, nem változott, de az előadás árja megdagadhatott. Egyes elemek tipikusokká merevedtek és megisméltődtek: harc, fegyverzet, paripa; tavasz, kert, kastély; lakoma; női szépség stb.¹

A regény előadási elemeinek egy-egy jellemző példáját be akarjuk mutatni, az eredetinek rímeit, szójátékait elhanyagolva. Egy csata: Absz előre tör mint a halál nyila, fölemelkedik a porforgatag, lebocsátja az uszályát, el van függönyözve az ég a szem előtt, elkábul az elme, inog a hegy, csurog a vér, mélyül a szem, dül a kard, röpül a dárda, száguld a ló, roskad a föld, elszáll a szív, bódul az ész, a fény fátyolt ölt, a hős dörög, a gyáva megbán, a vitéz nyomul, a félénk hátrál, a kebel fáj, a dárda törik, a lándzsa zúzódik, szakad a szív, árad a vér (IX, 16). Hasonló csatarajzok százával akadnak.²

Ez a (rímes) prózai előadás egy példája. Íme szemelvény Antar harci dalaiból: Oh Istenem, ne tedd életemet gáncsra méltóvá, ne engedj meghalnom sirató nők közepette, hanem megölt testem fölött röpködjék a ragadozó madár s a csatatér hollói ighanak sebeimből, a puszta vadjai harapjanak belőlem a sívatagban³ (II, 3,

¹ A francia eposnak clichéit összeállítja L. Gautier: *Épées françaises*, I (1878²), 394—397.

² Sajátságos az astrologiai csataleírás, XI, 10; XII, 20; XX, 5; XXII, 38; XXIV, 39; XXV, 37, a hol a zodiakus csillagjai és a bolygók (arab nevüknek megfelelő szójátékok sokaságában) részt vesznek a harcban. (Ezt a leírást Firdúsi és a zsidó gyászliturgia is gyakorolja.)

³ Ez a szilaj harciasság emlékeztet Petőfire (S holtteste-

X. 56). Jászir ibn Mejszara, Antar unokája így énekel: Kardforgatás, hadsorba hatolás, koponyahasítás, porfelhő édesebb nekem énekes leányoknál, borivásnál, hősök vérét innom édesebb a bornál, fegyverzaj kedvesebb a barát szavánál, a mint ivásra szólít¹ (XXXII, 29, 30). Antar egy másik csataénekéből: meggyógyul a lelkem, ha a lovasok kiáltják: előre Antar!; kiáltják s a lándzsák összefonódnak, mint kút kötelei; kiáltják és a kardok mint a villám sötét felhőben; kiáltják s a pánczélok mint békák szeme a tóban... (XII, 75)²

Leggyakoribb a regényünkben a *hidsá*, az ellenséghez intézett viadalelőző vers. Íme egy hidsá, Ghaszúb mondja: a lándzsát el nem hárítja multnak, ösöknék emlegetése; nekem testvérem a kard, atyám a dárda, nagyatyám a lovam; dicsőségem a kitartás; ind kardommal a halál serlegét járatom körül, a koponyákat oda vetem a vadnak; neked nemességed a néped, nekem a tettem (XVII. kötet végén). Antar egy hidsájából: én vagyok a hős, midőn koponyákba botlanak a lovak, ... midőn megalázkodik a gyáva, hősre talál-tál, a kihez hasonlót idő nem szül; eledele maradsz a keselyűnek; a banú Kahtán majd gyászolnak sirató nők közt (XXVIII, 38). Íme a hidsá tipikus elemei: a verselő önmagát dicséri, ellenfelét becsmérli s avval fenyegeti, hogy a ragadozóknak veti oda eledelül.³

A harcz mellett a lovagi költészet legfőbb tárgya a

men át Fújó paripák | Száguldjanak a kivívt diadalra | S ott hagyjanak engemet összetiporva): regényünkben többször fölhangzik, p. XII, 42.

¹ Bertrand de Born híres csatadalában; Alom, eledel nem oly édes nekem, mint mikor kiáltják: rajta, rajta!

² Gyakori fordulat: Kérdezd felőlem kardomat...

³ A hidsá-ról l. fönn 278. kk.

szerellem; gyakori a szépség leírása. Ablát a nászkor hétszer öltöztetik, minden ruhájában más-más lovag énekli meg. Nézzük az első dalt: Abla szépség foglalatja, arcza csillag, fölülmúl holdat, haja éjszaka, szeme nyílszóró ijj; orczája pillantásizgató; rózsája nem hervad; orra kivont kard, szája korálpecsét, benne gyöngy; melle ezüst lap, teste arany; köldöke pézsma, dereka karcsú, czombja erős, lába márványoszlop, Antaré vagy (X, 21).¹ Egymás után hét ily változatban tagolják Abla szépségét. De az ily leírás hatásosságát regényünk avval tudja fokozni, hogy vén tolmácscsal, Ukabbal, énekelteti meg rajongón Ablát: szemérmetes, szeme szivet nyilaz, szemöldökét Isten rajzolta, szája Salamon pecsétje, ajka korál, keble márvány, emlői gránátalmák, hasa teknő, arcza niszáni rózsza, köldöke pézsma, czombja struczfejnél szebb, le nem írható (VI, 59). A keleti költészet nem követi Lessing *Laokoon*-jának törvényét, mely a szépség leírásától eltiltja a költőt, de itt némileg emlékeztet Homerosnak Lessing dicsérte eljárására, a ki Heléna szépségét a Trója véneire gyakorolt hatásában rajzolja: Helénát méltónak mondják arra, hogy miatta Trója és Hellas közt rettenetes háború dúl. Regényünk Abla szépségét a vén Ukab rajongásán méreti. Hárith megénekli Lubnát: gazellát űztem, Lubna ölébe menekült, Lubna termete banáne, orra kardnak hegye, nyaka mint dāmvadé, keble márvány, rajta két melle mint két gránátalma (VI, 79). Néha a szerelmes leány — mint az Énekek Énekében is — leírja a szeretett ifjúnak szépségét,

¹ A szépségnek ily tagonkénti fölbontása az Énekek Énekéből ismeretes (IV, 1—7; V, 10—16; VI, 4—8; VII, 1—10), regényünkben is gyakori.

így Aszma is Madsídét: Absznak napja! szemem nem látott hasonló szépséget sem a pusztá, sem a város lakói közt; téled életre ébred még a kinek már porladoznak csontjai, szerelmed halottját föléleszti a közeledésed, meggyógyítja a vágy; szempillád sorsnál gyorsabban találja a szívet, bár nem látni ijjat-nyilat; pillantásod kardja nincs hüvelyben; nyálad részegíti a józant, gyöngy, bíbor a kelyhe... (XV, 35).

Az Antar-regény még egy gyakori műfaját kell bemutatnunk; a halottsirató verset. Ennek az elégiának egy-két példáját a biblia is megőrizte, Dávidnak Saul-sirató versében a műfaj paradigmáját: mily hősök estek el, ... ne hirdessétek az ellenségnek, ... harmat, eső ne érje Gilboa hegyeit (a hol Saul és Jonatan elhullott)... Izrael lányai sirassák Saul, a ki őket díszbe öltöztette¹... mint veszték el a hősök... (II. Sam. I, 17—27). A gyászdalnak minden eleme megvan az Antar-regény költészetében, némelyik igen gyakran. Sűrűn hangzik föl különösen az az átok, hogy harmat-eső ne üdítse az ellenség földjét.² Ez valóságos köz-helye a regényünknek. Gyakori a hősnek fölmagasztalása, a fájdalom nyilvánítása. Zuhejr királyt így siratja Antar: a teli hold elsötétült, a nap megfogyatkozott, a hajnal fölhagyott a mosolyával, a tenger kiszáradt, a mikor híre jött: Zuhejr meg van ölte. Királyok közt félelmetes volt; segítségem, pánczélom, sisakom, kardom. Szemem pillája, ha nem ontod a könnyűt, ne ismerd többé az álom képét; esküszöm arra, a ki éltet és öl, nem teszem vissza kardom, míg

¹ Kejsz dicséri Antart: nélküled nem ölténék selymet, nem kötnénk kardot, nem ülnék meg háttas állatot (X, 21).

² Mint jó kívánság is sűrű: Absz földjét öntözze eső (VII, 64).

megölői el nem pusztulnak, el nem árvulnak (VII, 66, 67). Málík királyfit akkép gyászolja Antar: vészholók adjátok szárnyaitokat; álom ez? ha való, lehullanak a csillagok, le a „két hold“, szemem sebes, míg Hudzejfa meg nem törik; Málikkal rontottam mindig az ellenségre, ki lesz oltalmazóm? Oh hogy kardom, lándzsám nem volt mellette, midőn lováról lehanyatlott; orvul nyilazta le a halál; kezem el nem fárad, míg bosszuját nem állom; csak lovam hátán hálók; kardom addig vágja Fazárát, míg vérüktől nem piroslik a sík (IX. 5). Az öregedő Antar pedig így búcsúztatja Urvát: kardom csorbult, lándzsám eltört, oszlopom ledőlt, szivem sebezett; oh bár inkább mindenemet elvesztettem volna, bár nem éltem volna túl... fölépítettem dicsőségemet, most összeomlottak oszlopai; ha nem tudnám, hogy utána megyek, sírnék, míg a hajnal ragyog, de ősz fejemmel tudom, hogy szólít a halál (XXVIII, 50).

Különösen népszerűek lettek az Antar halálára vonatkozó részletek. Ezért a regénynek Európába került példányai nem tartalmazták a XXXI. kötetet, azt szétkapkodták Keleten.¹

Az Antar-regény szemléltető stílus-elemei.

Hasonlatok és metaphorák.

Regényünk kifogyhatatlan a szóképekben, kivált hasonlatokban és metaphorákban.

A harczról: a harcz forr, mint az üst (III, 62, V, 22, XXI, 63), a csata malma forog² (IX, 3. XXVI,

¹ Goldziher: Muhammedanische Studien I (Halle, 1889), p. XI, 1. j.

² Harczosról, Durejd ibn asz-Szimmárról is halljuk, hogy ő a csata malma (VI, 31).

62), több részlettel: a harc malma forog, a halál sólymai kiáltoznak, a dárda zeng a koponyán (XXVI, 52, 54), a harc malma öröl... Antar hullatja a fejeket, mint a falevelet (XXVII, 49). Ez utóbbi is kedvelt hasonlat, benne van Antarnak e csatadalában: tüzetet ma csak véres csata olthatja; hullatom a koponyákat, mint orkán a száradt falevelet; megkönnyebbítem a lovat gazdájától; oh haláltkóstoltató, fordítsd felém a kelyhet,¹ vágyódom reá bűm miatt; kardom hüvelyévé nyakat-fejet teszek; síkra! hajószító harczra (XI, 34). Mint a falevél, úgy a nád is szolgál ily hasonlatul: Ghadhbán levágja a fejet mint a kalamust (XXI, 77).² Máskor meg a lándzsát vágják el mint az írónádat (p. VII, 24). Hull a fej mint a fű (XXIV, 8). Antar vágja az ellenséget mint a gyapjút (V, 42).

A lándzsa hegye olyan, mint éjjel a csillag; a kard szól, mint a dörgés; a fejek hullanak, mint a szórt pénzek (VI, 52). A paripa szántja a mezőt, vetőmag a koponya; a lándzsa éle itatja a síkot (XII, 12). A sors karma, foga töri az ellenséget; a harc mint a gyehenna, kapusa Antar, tüzelő fája az ellenség (VI, 20). A küzdőtér pora Antarnak tömjén, illatszer (IV, 41), a kopoya neki alma (XVII, 75), a vér édesebb a bornál, illatosabb az almánál, kedvesebb a szerelemnél (XXIII, 26). Magának Antarnak véréről is halljuk, hogy almánál illatosabb (IX, 81).

Antar és Taud al-Atvád úgy ront egymásnak mint

¹ A serleg mint a halál, vagy baj képe a bibliában szokásos (p. Jerem. XXV, 15–28); az Antar-regénynek közhelye. Leghíresebb példája Máthé XXVI, 39: Múljk el tőlem ez a kehely.

² A Sah-Namehban is Faramurz úgy vágja a lándzsát, mint a kalamust (VIII, 21).

két oroszlán, két összeütköző hegy, két tenger,¹ két mardosó kígyó, két kos (XXIV, 42). Antar és Madi-karib egymásnak rohan mint két lázadó dsinn, mint két versenyparipa (VI, 50). Unejtira és Dzul-Himár összeecsap mint két hajó, fölöttük fölszáll a por mint tengeren a köd (XXXI, 55). Abd Hajjáf és Antar összeütközik mint két összeecsapó hegy, mint két túl-áradó tenger, mint két döfő kos (XXIII, 28), Ghadhbán és Antar mint két hegy, két kos, két kakas (XXV, 9). A két hegy hasonlata néha pontosabban: összeecsapnak mint Ukhdúd hegye, szétválnak mint Zarúd völgye.²

A gyorsaságra is van néhány szemléltető képünk. Sejbúb gyors mint a hulló csillag (VI, 60), Antar lándzsája a sorsnál is gyorsabb (VII, 75), dárdája megelőzi a gondolatot (XIII, 14), Rabi gyorsan pattan a lóra, mint a szűk edényből kiszökő vízszugár (XX, 38; hasonlón V, 58, XX, 38), Khudzrúf fiai fürgék, ugranak mint a víz a szűk palaczk szájából (XXXII, 91).³ A gyorsaságot az erővel együtt szemlélteti az ily hasonlat: Antar visszahajítja Rusztemet a perzsa csatasorba akár a parittyá, akár a vetőgép (VI, 64), oroszlán kiront mint a meteor, mint a gépből hajított kő (IX, 20).

Míg Irák földjén beduint, városlakót ki nem pusztít, Antarnak nyugvóhelye a lova háta, vánkosa a nyerge (II, 63); barátja a kardja és lándzsája, nyugvóhelye

¹ A Sah-Namehban is két sereg olyan, mint két tenger (*Firdousi-Mohl*, I, 316).

² Erről a kifejezésről l. Goldziher: *Der Diwan des Garwal b. Aus Al-Hutej'a*. Leipzig. 1893, p. 17, 18. A képben talán a *πλαγχαί* vagy *Symplegades*-hez hasonló képzet rejlik.

³ V. ö. Arany: *Toldi Estéje*, IV, 10:

Erővel nyomá ki utolsó szavait; —
Mintha szűk edényből öntenek valamit.

Abdsarnyerge, inge a pánczél, játéka, itala a harc (VI, 55), ágya a vértézet, vánkosa a kardja (XV, 55), vára neki Abdsar háta, barátja a kard és lándzsa, ruhája a pánczél, esteli, reggeli itala a harc (XXII, 27). Antarnak tollszára a lándzsa, ind kard élével írja meg jelességeit (X, 13).¹

Antar pánczélja olyan, mint a sündisznó a sok perzsa nyíltól (VI, 57). Az ellenség koponyáját a maga zsámolyává akarja tenni² (II, 38). Mohón várja az összeütközést, mint a szomjuzó föld az erőt (II, 66, IV, 36). (Szintúgy várja Mirjamán a megkérését XXIX, 51.) Antar szedegeti az ellenséget mint holló a magszemeket (XXIV, 63). Málik királyfi így üdvözlí Antart: kardunk, vértünk, mellünk, hátunk (VIII, 58). Antartól az ellenfelei elmaradnak mint a föld a plejádoktól, vidék a várostól, róka az oroszántól (IV, 37) (a sor egyes elemei XIX, 4, 46, XXXI, 8). Össze lehet-e hasonlítani a hamut a gyönggyel, kutyát oroszántal? (XXVIII, 59).

Megölt harczosnak a vértje lesz a halottas leple³ (XXI, 47, XXXI, 33, 57). A leterített Zandsírnak nincs más vánkosa mint a föld (XX, 15). A mell lesz földdé, sátorszög benne a lándzsa (XXVIII, 59). A halál porból sző sátrat, sátorszögei a lándzsák (XXIX, 59). Mint a hasadt kagyló hever ott Miszhal az Antar kardjától.

¹ Hasonló képeket egyesít Rusztem büszkesége: A világ a szolgám, Raks a trónusom; kardom a pécsetem, sisakom a koronám; lándzsám éle és buzogányom a barátaim, két karom és szívem nekem a királyom (*Firdousi-Mohl*, II, 91).

² 110. zsoltár 1: Ellenségedet zsámolyává teszem a lábadnak.

³ Ezt a képet a Sah-Nameh is kedveli, p.: Hánynak lett halottas leplévé a vértérete, sirjává az oroszánt torka (*Firdousi-Mohl*, III, 432).

Többször fordul elő a bánya mint kép. Rabí az álnokság bányája (VIII, 16). Antar az emberiség kincse, barátjainak barlangja, az erény bányája (X, 12), nemesség, jelesség, erény bányája (XV, 29). Málík ibn Zuhejr a becsület bányája (XIV, 79). Ghadhbán a jóság bányáját siratja az elveszettnek hitt Antarban (XXII, 51). Sejbúb halála után Khudrúf a saját szívét a búbánat bányájának érzi (XXX, 62).

A szerelem is teremt hasonlatokat, képeket. Hárith ibn Zuhejr vadászott, de önszíve esett törbe, szerelmes lett Lubnába (VI, 78). Aszma megjelenik a leányok közt mint csillagok között a hold¹ (XV, 33). A szeretett leány gazella, buvárgyöngy (VII, 25). A hajadon leányt regényünk is szereti át nem fúrt gyöngynek mondani,² de meg nem nyergelt hátas állatnak is (VII, 8, XXVI, 61). Abla a hajában olyan, mint a fölkelő nap, a haj Ablán mint a sötét éjjel.

Sász oly nehezen válik Antartól, mint lélek a testtől (V, 10). Hátim Tejj is (XIV, 75). Szintúgy Kejsz ibn Maszúd (XXVIII, 41). Ehhez hasonlóan énekel Khudrúf: ha elválnak, a kik egymást szeretik, olyanok, mintha testük szív nélkül maradna (XXXII, 40).³

¹ Arany: *Családi Kör*:

Aztán elvegyül a gyermektársaságba,
Mint csillagok közé nyájas hold világa.

² A Sah-Namehban is: Három leány, mint az ép gyöngy (*Firdousi-Mohl*, I, 95). Buzurdsmihr-ról hosszú anekdóta szól, a mely azon alapszik, hogy a hajadon ép gyöngy, a gyermektelen nő félig átfúrt, a családos nő átfúrt gyöngy (*Firdousi-Mohl*, VI, 366—378). Kálidászáznál is *Szakuntala* virág, melyhez nem szagoltak, gyöngy, melyet át nem fúrtak (I, 3).

³ Basile: *Pentamerone*, ... übertragen von Felix Liebrecht, Breslau, 1846, p. 126, 127: Isten látja lelkemet, a midőn töled

Abláról is, Sász királyfiról is olvassuk, hogy úgy őrzik őket, mint a szem feketéjét (V, 37).¹ Aszvad emberei rohannak a vízre, mint madár a magszemre (V, 99). Mufrids csapatjai menekülnek mint farkas, mely oroszlánt szimatol (VI, 5). Oroszlán fogáról halljuk, hogy metszőbb a balsorsnál, olyan mint a horog, szája verem (III, 28). Délben a nap az ég májában áll (VI, 36). Antar oly nehezen fanyalodik a Khudavenddel való békülésre, mintha hamis tanuzásra menne (VI, 68). Mikor a sereg veszedelemben forog, a menekülés kapuja el van zárva, kulcsa elveszett (IX, 28, XIX, 15). Dáhisz nyerítése kellemes mint csermely csobogása (IX, 35). Sok kutya oroszlánt, sok veréb sólymot győz (XII, 80). A prédára leső törzsek körül veszik Abszot mint ujjat a gyűrű (XV, 23). Mázin érkezése éleszti az abszítákat mint a thériák a skorpiótól megszúrtat (XV, 26). Az ember a sors nyilainak a czéltáblája (XV, 38). Csapások zúdulnak a sisakokra mint jégeső a sziklára (XVI, 59). Ghaszúb elől futnak, mint dörgés elől a strucz (XVIII, 44). Ghaszúb hadba indulásakor anyja Ghamra a türelmetlenségtől ég, mint gabonaszem a parazon (XVIII, 48). A szabadulás reményére Urva megremeg, mint viharban a hajó (XXII, 65). Elmulik, mint a tegnapi nap² (XXIII, 21, XXXII, 5). Taud al-Atvád

válok, tőled, ki a szívem vagy, — a lélek elszáll a keblemből, a szellem válik a testemtől, a vér elhagyja ereimet. Hasonlóan olvassuk Kármánnál: Mint a test a lélektől, úgy esik megválnom a kisasszonytól (*Fanni hagyományai*, XXVII).

¹ V. ö. Deuteron, XXXII, 10: megőrzi mint szeme golyóját. Zakariás, II, 12: a ki hozzátok ér, mintha szemem golyójához érne.

² 90. zsoltár 4: Ezer esztendő szemedben, mint a tegnapi nap, ha elmúlt.

seregét a balsors foga, a vész karma pusztítja (XXIV, 27), Musztauar mint a végzet tör Antarra (XXV, 3). Antar egy énekéből: májam a válástól megszakad, szemem a bú vizébe fül, szemem könnye nem oltja májam búját¹ (XXIX, 61). Ember és halál közt arasznyi tér² (XXIX, 15). Absz az arabok parazsa (úgy ég a harciasságtól) (XXVII, 14). A tíz frank hajó úgy forog Antar hajója körül, mint a szem feketéje a fehérjében (XXIX, 28). A hajó lebeg, mint madár a felhőn (XXIX, 28). Absz tettei csillagok, a melyek le nem hűnynak (XXIX, 39). A kétségbeesőről, a lesújtotttól regényünk azt szereti mondani, hogy részeg, de nem a bortól³ (p. XXX, 26). Ne verd meg a gyöngöt, gyakran vipera maghal skorpió szurásától (XXX, 72).

Személyesítés is szokta a szóképet eleveníteni, pl.: A lándzsák viperái a lelkek harapására sietnek (XXXII, 38). Sírnak a koponyák, nevetnek a kardok (II, 9). Kardom szomjúságról panaszskodik hüvelyének (XXI, 31). A lándzsa énekel, a nyíl sípol (XXIII, 9).

Néha nyers erejűkkel hatnak a hasonlatok. Abla sóhajt mint a teve (IV, 103). Zabíba a sebesült Antar

¹ Petőfi: *Távolból*:

S kinja lángi el nem aluvának
Jéggyöngyétől szeme harmatának.

² I. Sám. XX, 3: Bizony egy lépés van csak köztem és halál közt.

³ Hallgass reám, te nyomorúságos, a ki részeg vagy, de nem a bortól (Jesaja LI, 21). V. ö. Jes. XXIX, 9 és Hartwig Derenbourg: *Un dieu nabatéen ivre sans avoir bu de vin*. *Revue des Études Juives* XLIV (1902), 124. Aranynál bizonyára bibliai reminiscencia hat közre, mikor a Toldival viaskodó olasz t jellemzi:

Vér fut a szemébe, részeg, de nem bortul.

(*Toldi Estéje*, III.

körül bög mint a teve, sír mint a számár (IX, 80). Antar dárdája nyelétől érve, Rabi ibn Zijád ugrik mint a teve, a melynek levágták a púpját (VII, 18). Mikor Antar eszik, melle hullámszik mint a folyam medre, bekapja az ételt mint az éhes oroszlán (III, 20). Tárikat az-Zamán dühében fuj mint a vipera (III, 43). Leány szeme mint az üszőé (XX 19). Hindről lecsüng éjszakszín haja mint a lófark (XX, 34). A dühös Santiago szájából tajtékszik a nyál, lelógatja nyelvét mint a sárkány (XXX, 18).

Figyelemre méltók a sajátosan muszlim zamatú szóképek. Antar így fordul énekében Ablához: arczod a kiblám, szerelmed a vallásom, emléked társam a sötétben, szerelmed anyatejem (XVI, 3). Saddádot gyászolva, Antar őt a kereső kabájának dícséri (XVIII, 70). Az énekes madaraknak a fák ágai a minbarjaik (XXV, 29). A fülemile muezzin, a madár khutbát mond az ágról akár a minbárról¹ (XII, 45).

Az Antar-regény egyik képét tüzetesebben akarjuk tárgyalni, mert összehasonlításra ad alkalmat. Antar szerződött kardjával, hogy hüvelyévé fejet-nyakat tesz (XI, 34), megígérte neki, hogy fejből készít neki tartót, nyakból hüvelyt (XVIII, 81). Rabi ibn Zijád leánya énekében kívánja Ghadhbánnak: kardodnak mindig ellenség legyen hüvelye (XXI, 26). Antar fia Dsár ul-Ilm dicsekszik: kardomnak hüvelye oroszlánok koponyája (XXIII, 13). Vizr ibn Dsábir is kérkedik: dárdámat gégébe dugom, a koponyát teszem kardom hüvelyévé (XXV, 62).

¹ Úgy látszik, ez a kép eredetileg keresztény jellegű volt s utólag iszlámizálták, a párhuzamos helyen a madár ékesen szól mint a keresztény pap, a fülemile megszentelő, dicsőítő, áldó éneket mond.

Ennek a képnek példáit azért soroltuk föl mind, mert Gaston Paris¹ kitüntető elismerésben részesíti Victor Hugo (*Romance mauresque*) következő két sorát:

Ma dague au pommeau d'agate

Eât ta gorge pour fourreau.

Agát fogójú pengémnek hüvelyé legyen a torkod.

Ezt a hatásos képet a Sah-Nameh is kedveli: Afráziab fölszólítja hőseit: adjuk dárdáinknak ellenségeink testeit hüvelyül (*Firdousi-Mohl* II, 360), Human az ellenség szívét teszi meg kardja hüvelyéül (III, 359). Ardsaszp inti a fiát: te vagy a kard, ellenséged a hüvely (IV, 360). A sárkánynak torka hüvelyé Iszfen-diar kardjának (IV, 302, 303). Bahrám Csúbín büszkén izeni Szavenek: a te fejed és sisakod hüvelyül lesznek lándzsám élének (VI, 484). Barbed a hű lantos megsíratja a trónvesztett Khoszrut: hol vannak aranyderekű lovasaid, a kik ellenségeiket megtették kardjuk hüvelyévé? (VII, 316).

Az Antar-regény is kedveli ezt a képet. Említésre méltó, hogy hozzá hasonlót az Antarnak tulajdonított költeménydiván is fölmutat: Tudja-e Dsurejja, hogy az én nyilamnak tegze a vitéz harczos?²

Végül hozzuk föl még Shakespeare következő sorait:

Rikhard: Fegyvered ragyog,

Uram, dugd vissza.

Salisbury: Nem, míg hüvelyül

E gaz gyilkos bőrébe nem dugom.

(Shakespeare-Arany, János király IV, 3).

¹ G. Paris: *Poèmes et Légendes du moyen-âge*, p. 267.

² *The Divans of the six ancient Arabic poets*. Edited by W. Ahlwardt, p. 38.

Hyperbolák.

Már az eddig említett hasonlatok és metaphorák közül is számosat a mi európai érzésünk túlzónak ítél. A keleti kifejezésmód kedveli a szertelenséget, regényünkben is lépten-nyomon találkozunk hyperbolákkal.

A harczról regényünk szeretné elhitetni, hogy borzalmaival megöszíthetné az ifjút (II, 23, IV, 48). Jertek, nézzetek, — énekel Antar — mint őszül a fekete haj a félelemtől (XVIII, 81). Antar harcza gyermeket őszít (X, 31). Badramút harcza megöszítené még az anyatejtől elválasztott gyermeket is (III, 9). Kérdezd felőlünk a szorost, — énekli Rabí — olyat felel, a mitől megöszül a csecsemő (XII, 84).¹ De tetőpontja az ily túlzásnak, hogy a Sász megboszulására folyó harcz fehérítené még a hollót is (VII, 42).

Madikaribot az Antarral vívott harcz úgy megviseli, hogy még az anyatejet is kiadja (VI, 10). (Más természetű túlzás, a mikor Abd Hajjáf gunyolódik Ghadhbán fiatalságán: megérzik rajta még az anyatej szaga [XXIII, 37].) A csapásoktól a démonok a földbe menekülnek, a csillagok a sphaerákba szöknek (IV, 53). Ha a Sarkcsillag látná Antar harczát, leesnék a Gönczöl szekeréről, Mars visszatérne a Halhoz (XXIV, 32). Mikor Antar harczol Abd Hajjáffal, mintha az Ég kapui megnyílnának az utolsó ítéletre, mintha serpenyők fölbillennének, sírok nyílnának; a viaskodók két kosnak, két hegynek tűnnek föl, olyanok, mint a

¹ Gyakori. — Mértéktartóbb Antar panasza fiai halálán: Ghadhbán elestén megöszült fűrtöm, Ghaszúb megöletése még jobban fehéríti (XXVI, 69). Iszfendijár leírásától fiatal ember feje is megfehérednék. (*Firdousi-Mohl*, IV, 443, 444.)

sphaerák haláltalan angyalai. Villog a halál kardja, izzadságuk a fazék tajtéka, dobbanó lábukkal sírnyi gödröt vájnak (XXIII, 33, 34). Ghadhbán és Ghaszúb ellen annyi dárda fordul, hogy elsötétül tőlük a nap (XXIV, 9).¹

Antart különösen sok hyperbolával tünteti ki a regény. Antar nem hagy a költőnek szót, a vitéznek tettét (V, 73). Ha a halálnak alakja volna, Antar lenne a testté vált halál (V, 87). Antar kardja, lándzsája előtt még a nap is meghátrálna (VII, 60). Bőkezűbb mint hét tenger, az éjjel, a melybe száll, nem sötét többé, a pusztá, a melybe tér, nem pusztá többé (X, 11). Kihívja a balsorsot: Csak támadj reám, balsors, csapásod nem ér szívemhez; szívem erősebb vasnál, erőm hegynél; ha kardommal megcsapnám az időt, megjelennének elmúlt korok; dárdám fénye, ha éjjel eltévednék, útba igazít; lovam patája versenyez villámmal (XII, 28). Ha a balsors felém nyújtja tenyerét, én feléje nyujtom kezemet, erőm tüze a vizet parázsszá, higgadságom a kardot jéggé változtatja...; sors, te rabszolgám vagy; ha a csillagok ismernék rangomat, leborulnának előttem; a teremtetést magam alatt látom, magamat fölötte (XIII, 43). Hitványság messze van tőlem mint föld az égtől (XIII, 61).² Antar távollétében Absz fegyvere csak cseng, de nem fog (XIII, 77).

Antar mellett a hyperbola kivált Ablát magasztatja. A nap leborul Abla előtt, a halál Antar előtt (VI, 47). Abla homlokához a gönczölszekér csillagai vannak fűzve; (finom) bőrét vízcsöpp sebzi; rózsalevél

¹ Ezt a hyperbolát Firdúsi is kedveli.

² Jesája, LV, 9: A mennyivel magasabb az ég a földnél, annnyival magasabbak útjaim a ti útjaitoknál, gondolatjaim a ti gondolataitoknál.

nehéz neki; ha tengerbe szállna, a tenger sava mézzé válnék, tőle az aggastyán oroszlánná fiatalodik (X, 24).

Ehhez hasonló hyperbolát regényünk költőből idéz Hindre, Rabia ibn Mukaddam nejére: ha a pogányoknak megjelennék, bálványaik helyett őt imádnák, nyála megédesitené a sós tengert (XX, 34). A szép Badrról pedig így szól az ének: szeme megejt ijj és dárda nélkül; a szépség és ő testvérek mint test és lélek; ha a holtat szólítaná, a halottas lepléből ott teremne a szolgálatára (VIII, 44).

Atyjáért való gyászdalában Antar ily túlzásba csap: Saddádot siratja Absz, a föld szabadja, rabja; elalszik a nap, a hold, szinte lehullanak a csillagok (XVIII, 67). A Khoszru iránti hódolat is erős tónussal szólal meg: Khoszru boltozatos trónterme a csillagok fölé hat; szolgálattevő leányai a szolgálatvégző csillagokat érik; éjjelük delelő nap; az emberek mind a te rangodon alul vannak, a föld a te székhelyed alatt (XIV, 39, 40).

Egyéb hyperbolák: Antarnak, haragjában, majd hogy a lelke ki nem szökik a csontjaiból (IV, 60). Sász ibn Zuhejr királyfi halálakor panaszolja a szolgája; ha a sphaerákat az érte volna, a mi a szívünket, megállottak volna (VII, 32). Dáhisznak, a híres paripának, a villám irigyli a gyorsaságát, a hold a foltját, a gazella a szépségét; forgó sphaerán sem érhető el; Kejsz oly boldogan üli meg, mintha a Gönczöl szekeren ülne (VIII, 72—74). Abd Hajjáf fogadkozik, ő elpusztítja az arabokat, ha annyian vannak is mint a falevelek, esőcseppek, kavicsok (XXII, 41). Lakít fenyegeti Antart, hogy még az angyalok sem mentik meg (XII, 82). Könnyeimből — énekel Vadetető — a gazelláknak nyitok vízforrást (XIII, 86).

A túlzó kicsinyítés (litotes) ritkább, de előfordul.

Antarnak és barátjainak csapata csak csöpp a tengerből, szikra a tűzből (VII, 51). Hasonló képpel hódol Imrulkejsz is Antarnak: ő maga (Imrulkejsz) csak egy csöpp Antar árjából, csak egy szikra Antar tüzéből (XVII, 84). Durejd becsmérli a perzsákat: kardjuk nem sebez, úgy esik mint tű a sziklára (XVII, 11). Aszvad emberei hibáztatják, hogy nem intéz együttes támadást Absz ellen, akkor megőrölték volna mint a gabonát, de így Antar fölszedi őket mint a magszemeket (XXVIII, 18). Abduluzza kérkedik, megőrölhetné az abszitákat akár a búzaszemet (XXXI, 5).

A fenyegetés és a fogadkozás gyakran túlzásban tör ki. Mufrids megesküszik, ő hozzá férkőzik Antarhoz, még ha az égbe vagy a sarkcsillaghoz szállt is¹ (V, 78). A mint a fazaríták meggyilkolták Málík királyfit, meg kell bűnhődniök, még ha a csillagokba kapaszkodnának is (IX, 6), Urva mind el akarja őket pusztítani, még ha kötéllel a naphoz is volnának erősítve,² vagy ha a föld alá bujnának is (IX, 13). Lakit bosszút fogad Absz ellen, ha a sphaerákhoz vannak is csatolva (XII, 25). Antar abban a hiedelemben, hogy Amr ibn Madikarib megölte Urvát, bosszút esküszik, akár a tenger fenekére szállt is Amr, akár a sphaerákba kapaszkodik (XIII, 15). Mikor Abszból hét nőt raboltak

¹ Hasonlóan megfenyegeti Obadja próféta Edomot: Ha fölemelkedel, mint a sas, ha a csillagok közé van is fészked rakva, onnan is lehozlak (Ob. 4, rövidítve Jerem. XLX, 16). V. ö. Ámosz IX, 2.

² Emlékeztet Wallenstein állítólagos fogadkozására:

Rühmte sich mit seinem gottlosen Mund,

Er müsse haben die Stadt Stralsund,

Und wär' sie mit Ketten an den Himmel geschlossen.

(Schiller: *Wallensteins Lager*, 603—605.)

el, Antar megfogadja, ő visszaszerzi, ha a rablók tengerbe vagy felhő hátára is menekültek (XIII, 20). Ghamra és Ghaszúb kiszabadítanak az abszita foglyokat, ha a felhőkhöz volnának is kötve (XVIII, 47). Antar megígéri Ghamrának, hogy kiszabadítja fiát Ghaszúbot, ha Nagy Sándor falába van is zárva (XX, 12). Ghaszúb elindul, hogy Khoszrunak visszahozza az elrabolt khoszruai adót még Nagy Sándor fala mögül is (XXI, 10). Mutadsarrida gyilkosának, Aszvadnak a bőréből Antar teveitató vödröt akar készíteni (XXVIII, 17). Urva megölője nem menekül, még ha a felhőbe kapaszkodik is, vagy a Haramba fut (XXVIII, 59).

Ezeknél a fogadkozásoknál a felhő, a sarkcsillag, a sphaera van legmagasabbul föltüntetve. A csillagokat emlegető túlzás talán a leggyakoribb.¹ Zuhejr, a muallakaköltő korholja Antart: kinyujtod kezedet a csillagok felé az égen (XVII, 65). Nászán viszont ünneplik Antart: a dal nem ér hozzád, hisz' közel jársz a csillagokhoz (X, 13). Urva huga is a Sark csillaga fölé emeli Antart (IV, 87). Szerencséje a plejádok fölé ér (II, 38, XXII, 6), hatalma és vitézsége Arcturus, Jupiter fölé (III, 11, IV, 72), dicsősége Saturnus fölé, a plejádok fölé (V, 12, 25, VII, 60 stb.). Szóval majd szerencséje, majd vitézsége, majd dicsősége a legkülönbözőbb csillagokat fölülhaladja. Birodalma a föld, a levegő lakói az ő szolgálai, a Medve-csillagzat és Jupiter fölött van az ő rangja (VI, 21). Absznak dicsőségét is Iker-csillagzatnál, Sas-csillagzat-

¹ Szinte a legtermészetesebb is:

Mért a vágy a lázas agyban

Szállni csillagok fölé?

(Petőfi: *Haláltvágy*.)

Penelope kérőinek erőszaka az eget éri (Odüss. XVII, 565).

nál, Gönczölszekerénél, Sarkcsillagánál magasabbra építette (XI, 61, XXIII, 14). Még hattyudalában is fölszólítja Ablát, sirassa a hőst, a ki Saturnus fölé emelkedik (XXXI, 27).¹

Más hősök is szeretnek ily magasságokba emelkedni. Amr ibn Vudd a csillagok csúcsa fölött képzei a dicsőségét (XI, 74). Dzul-Himár a dicsőség sphaeráját akarja taposni (XVI, 39). Ghásim felhők hátán, sphaerák magasában látja a dicsőségét (XXIII, 65). Még lóról is halljuk, hogy a plejádok sphaerájához visz (XXIV, 60).

Ez a transcendentalis túlzás megfelel a keleti képzelet irányának. A Sah-Namehban még gyakoribb, mint az Antar-regényben. A példák százaiból néhányat: Nasziraddin trónusa a plejádok fölé emelkedik (*Firdousi-Mohl* I, 17). Feridun lelke emelkedjék a magas boltozat fölé (I, 129). Minucsér a holdig emeli szerencsés koronáját (I, 237). Büszke örömében Szindokht a fejével az eget éri (I, 255). Zacsem pajzsa a holdnak egét érinti (I, 309). Barmán a napig emeli a fejét (I, 314). Rusztem bátorsága a napot fölülmulja (I, 436). Más természetű hyperbola, hogy Rudabeh orczái elhomályosítják a plejádok fényét (I, 195). Palota falai égig merednek (I, 71). De különösen gyakori az a fordulat, hogy a hadsereg kiáltása, a harc pora a csillagokig, a hold fölé, az égig emelkedett (I, 124, 372, 379).

Paraphrasis.

A metaphorában és hyperbolában való bőség jellemző az Antar-regényre. Nem vehetjük sorra a többi szóképet, nehogy a regényt egészében kelljen lefor-

¹ Antar muallakájában voltakép nincs meg ez az astronomiai hyperbola, de az Antar-regény beleviszi (XVIII, 27).

ditanunk. Még csak néhány hatásos körülírásról hadd szóljunk.

Gyakori a pusztának, pusztulásnak jellemzése azoknak az állatoknak felsorolásával, a melyek épp pusztahelyeken tanyáznak.¹ Antar a banú Ámir földjét bagolylakta pusztává akarja tenni (VII, 66), a banú Sejbánét bagoly, holló tanyájává (IV, 72), a banú Fazáraét holló, farkas lakta pusztává (IX, 15). Pusztavidék tele vaddal, hollóval (X, 56). Sötét pusztákon démon, farkas üvölt (X, 61). Antar gyilkosának törzsét a bagolynak, ragadozó madárnak szolgáltatják ki (XXXII, 61). A hol tegnap a tiszta gazella pihent, ma holló károga (XIII, 85; hasonlóan X, 4†). Úttalan pusztá, bagoly, keselyű lakja, szele méreg, halál, nem száll benne strucz, se madár (XXI, 17). A banú Hárím házaiban holló károga, dombjaikon főbbjeik húásával jóllakik a vad, tájékukat bagoly, varjú lakja (XXXI, 45). Antar halála után Absz földjén bagoly, vad, farkas, róka tanyázik (XXXI, 62), de Antar gyermekei és hívei újra lakottá teszik a bagoly tanyáját (XXXII, 5).

A biblia is a pusztulás képét a sivataglakó állatokkal eleveníti. Bábel romjait úgy látja előre: nem út sátrat ott a beduín, pásztor nem heverteti ott a nyáját, hanem hevernek ott pusztai vadak, házaik megtelnek uhúkkal,² struczmadarak lakoznak ott, satyrok ugrándoznak, vad ebek üvöltenek palotáikban, sakálok a gyönyörűség lakaiban (Jesaja XIII, 20—22). Hasonló leírás szól Edom sorsáról: megszállja pelikán és sündisznó, bagoly és holló lakik benne, ... sakálok

¹ Rajta pihen a féllábú gólya,

Vércse, bagoly örökös lakója. (Arany: *Az ó torony.*)

² Jesaja, XIII, 21 és XXXIV, 14 hatott közre Goethe következő sorainál:

heverője, struczmadarak tanyája lesz... . pusztai vadak találkoznak vad ebekkel,¹ satyrok egymásra kiáltoznak, ... ott pihenőt talál Lilit (éjjeli kísértet), ... ott fészkel a nyílkígyó, ... ott gyülekeznek kányák (Jesaja XXXIV, 11—15). Assyria a puszta vadjainak szánta Bábelt (Jesaja XXIII, 13). Assyria is hasonló sorsra jut (Zef. II. 14). A khaldeusok földjét pusztai vadak, vad kutyák, struczmadarak lakják (Jerem. L, 39). Általában a sakálok tanyája a pusztát jelenti (Jerem. IX, 10, X, 22, XLIX, 33, LI, 37, Zsolt. XLIV, 20). Mint az Antar-regényben, úgy a bibliában is a róka a romok állatja (Ezekh. XIII, 4, Zsolt. LXIII, 11. Thren. V, 18).

A rabság állapotját is körülírással, részletezéssel írja le az Antar-regény. Khálid fogadkozik, hogy ő Zuhejr királylyal búzát, árpát öröltet (IV, 44), azaz hogy rabszolgájává teszi.² Zejd al-Khejl a foglyaival árpát akar öröltetni, tejet köpültetni, tevét legeltetni (XI, 81, 82). A fazaritákat hitszegésükért Antar arra kárhóztatja, hogy Absznak tevéit legeltessék, Absznak fát hordjanak (XVI, 80). Antar ellenségének a felesége attól retteget, hogy Abla számára kell tejet fejnie, tüzet gyújtania (X, 71). Másféle becsmérés rejlik Abd

Das haben die Propheten schon gewusst,

Es ist gar eine schlechte Lust,

Wenn Ohim, sagt die Schrift, und Zihim sich begegnen.

(Faust: *Paralipomena*, ed. Harnack, p. 494.)

¹ Lásd előbbi jegyzetet.

² A bibliában is rabmunka számba megy az őrlés. Exod. XI, 5: a rabnő fia a malom mögül, Thren. V, 13 (a rabul ejtett) ifjak malmot visznek, Sámson a börtönben őrl (Jud. XVI, 21). Egyéb rabmunkák a favágás és vízfordás (Deuter. XXIX, 10. Jos. IX, 21, 23, 27).

Hajjáf ind király ítéletében, hogy az arabok mind tejfejük, tekepásztorok (XXIII, 6).

Számos más körülírás is akad pl. a keménylelkűről, hogy az oly ember, a ki maga eszi kenyerét (XXIV, 61). Hányt-vetett életét Antar úgy jellemzi, hogy már sok ország vizét itta (XXVI, 36).

De a körülírások közül legnevezetesebbek és legköltőiebbek azok, a melyek az abszolút határfogalmakat jelölik: a *semmi* és *minden*, a *soha* és *örökké* körülírására szolgálnak.¹

Semmi. Minden.

A semmi fogalmát a népies stílus nem szereti azon pusztán kifejezni, inkább valami igen kicsiny mértéket, vagy igen csekély értéket vesz föl s azt is még tagadja, pl. egy mákszemnyit sem, egy fillért sem. A középkori európai költészet igen leleményes a tagadásnak erősítésében, szemléltetésében és változatossá tételében.² Az Antar-régény itt nem versenyezhet az európai gazdagsággal, de azért számos példával világítja meg ezt az eljárást.

Antar szétosztja a zsákmányt; neki teveláncz sem marad (II, 14). Badramút esküszik, hogy Byzáncz

¹ Ismétlem, az itt megbeszélt stílus-jelenségek nem az Antar-régény kizárólagos sajátosságai, inkább az arab költői előadás közös vonásai; sőt itt az európai epika túltesz az Antar-régényen.

² A középkori német irodalomról l. Dr. Ignaz V. Zingerle: *Über die bildliche Verstärkung der Negation bei mittelhoch-deutschen Dichtern*. Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Klasse der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Wien, 1862. XXXIX, p. 414—477.

adójából Khoszru denárt sem kap (III, 5). Khoszru és az ind király közt nincs sem dinyárni, sem dirhemnyi ügy (differentia) (XXIII, 42). Khoszru elkeseredik, egész hatalma nem ér neki egy mustármagnyit (III, 6).¹ Absz gazdagságának láttára az irigy Maszúd úgy véli, hogy saját királysága magszemet sem ér (X, 77). Numán még Khoszru egész királyságáért sem adja oda leányának egy hajszálat, hugának egy pillantását sem (XV, 72). Egy más eladó leány atyja visszautasítja a kérőt: ha 1000 kutyája volna, egy szőrüket sem adná neki (VII, 13, 21). Attól, a kit Antar véd, egy szőrt senki el nem vehet (XXII, 10, 12) Antar marhasarat, teveszőrt, lőszőrt sem hajlandó hegydöntő harc nélkül engedni (XXVIII, 61). Khoszru gazdagsága közepette Antar haza vágyik, inkább otthon él szegényen, hogy zsinórja sincsen (III, 25).² Numántól Antar követeli Abla minden kincsét, fonál hía ne legyen (VI, 12). Hudzejfa szálat sem enged a löverseny betétjéből, a száz tevéből (VIII, 78). A keresztények visszaadták az arab foglyokat fonál hía nélkül; ha Abszból csak egy szál maradt volna Syriában, Antar keresztre feszítette volna a túszoikat (XIV, 70, 71). Az ind király emberei dicsekszenek, hogy tőlük Khoszru, Kaiszar egy szálat sem bír elvinni (XXII, 10). Szálím egy zsinórt sem fogad el Kejsz királytól (XXVIII, 7). Hudzejfa lova nem éri meg takarmányát, nem Dáhisz porát, körmét (VIII, 74). Saddád annyira sem becsüli Abla atyját,

¹ Az evangelium is a mustármagot a kicsinység példájául használja Máté XIII, 31; Márk IV, 31; Lukács XIII, 19, a Kórán is: nem történik igazságtalanság mustármagnyi sem (XXI. szúra 48).

² Ábrahám sem akar elfogadni Szodoma kincseiből fonalat, sarúsíjat (Genesis XIV, 23).

mint Antar körmének hulladékát (III, 37). Antar viszont panaszkodik, hogy őt békében körömfeketényibe sem veszik (III, 77). A perzsaverő Háni ibn Maszúd azt vallja, hogy ő nem éri meg Antar lába nyomának egy porszemét, lángjának egy szikráját (XVII, 7).

*

A másik módja a minden, illetőleg (azon múlik, vajjon a mondat állító vagy tagadó) a semmi kifejezésére, hogy két ponttal, rendesen végponttal meghatározzuk a létezők egész vonalát, pl. apraja-nagyja annyi mint mindenki, elül-hátul annyi mint mindenütt.

Antar ledöntött királyt, koldust (azaz mindenkit) (XXVI, 7). Nem kell-e elbuknia, a ki királylyal-koldussal szembe száli? (XXVIII, 4). Saddád felbőszül, hogy Antar csak támad, nem nézi, él-e, hal-e, barát-e, ellenség-e (I, 72), azaz nem néz semmit és senkit. A kinek hosszú élet van szánva, nem fog azon sem rabszolgának, sem szabadnak förtélye (II, 9). Saddádot siratja szabad és szolga (XVIII, 67). Rómában Antar nászán örül szolga, szabad ember, apraja-nagyja (XXX, 17). Antar Irákban ki akar irtani pusztajárót, városlakót (II, 63). Harczáról beszél majd beduin és városlakó (XXIV, 62). Hasonlóan XVI, 15, XXIV, 62. Aszma nem talál Madsídhhoz foghatót sem a pusztá, sem a város lakói közt (XV, 35). Antar a pusztának és a lakott földnek a lovagja (XXVIII, 28). Ghadhbánt pusztán, lakott földön kell siratni (XXV, 43). Sejbúb ismeri az utakat városba, vidékre, keletre, nyugatra (XXVI, 22). Nábih meg akarja hódítani a keletet, nyugatot, szárazat, tengert (IX, 36). Antar a föld királyai és a tenger lakói ellenére is kitűzné muallakáját (XVII, 78). Szárazföld és tenger, *barr* és *bahr*, kedvelt alliteráló fordulat. Munzir foglyul ejt mezítlábút és cipőset (II, 72). Antar megütközik

ruhással, ruhátlanul (XXII, 57). Nem hagy az ellenségből se farkot, se fejet (XIX, 28).¹ Antar és Abd Hajjáf megfogadják, hogy sem világosságban, sem sötétségben nem vétenek egymás ellen (XXIII, 42). Köz lakoma állónak-ülőnek (XXX, 31). Beszéd tárgya állónak-ülőnek (XXVI, 55, XXXI, 17). Örül ülő-álló (XXXI, 17). Egyformán járt lovas, gyalogos (XXXI, 37). Mundzir nem fél lovastól, gyalogostól (XXXI, 57). Tuba a kor ura volt parancsban, tilalomban (II, 22). Dsúfaránt vezeti a sors álltában, jártában (XXXII, 51). Unejtirától és Dzul-Himártól a lovasok bemenetelt-kimenetelt tanulnak² (XXXI, 55). Antar nem fél sem embertől, sem dsinntól (XXVIII, 23). Esküszik arra, ki az elsőket és az utolsókat teremtetten (IX, 15).³ Allah elküldte Muhammedet a nomádokhoz és a megtelepedettekhez (XXXII, 83).

Gyakoriak a más nyelvekben is használatos ily összefoglaló ellentétek: kicsinyek-nagyok, alacsony-magas, szegény-gazdag, közel-távol, ifjú-vén, jelenlevők-távollevők, hegy-völgy.

E mellett még más számos, a minden összefoglalására szolgáló antithesis az arab nyelvben közhasználatos: arab-adsam (arab, nem arab mint hellén és barbár), a feketék és a vörösek, azaz az egész emberiség, gyakrabban, a fehérek és feketék, sem a fehérek, sem a feketék; valaminek kívülje-belülje.

Hyperbolikus összefoglaló ellentétek: Antar mu-

¹ Jesaja IX, 13: Az örökkévaló kiírt Izráélból fejet és farkat. XXIX, 15. Egyiptomban nincs se fő, se fark végezte mű.

² Ezt az antithesist a biblia is használja. I. Sám. III, 25, Ezech. XLIII, 11.

³ Ezt az összefoglaló ellentétet Deutero-Jesaja kedveli. XLI, 4; XLII, 9.

alakájának ellenzői nem tudják a hosszúságot megkülönböztetni a szélességtől (XVIII, 20). A megsebesült Dzul-Himár, a hevesen harczolók nem tudnak különbséget este és reggel közt (XVIII, 66, XXXII, 42). Haragjában Ghadhbán nem bírja megkülönböztetni a jobbót a baltól (XXI, 33).¹

Az eddigi példák egy-egy sornak valóban két végpontját jelölik, a kettő közt minden lehetőség elhelyezkedik, elfér. Néha azonban a lehetőségek sorának nem két legszélsőbb pontját jelöli meg az összefoglalás, hanem önkényesen választja meg a kettőt. Ismétlődik pl. a fenyegetés vagy a veszedelem, hogy egy törzsből nem marad sem sátorlakó, sem tüzélesztő (III, 78, XXIV, 24, XXX, 26), sem látó, sem halló (XXX, 52), sem beszélő, sem hallgató (XXXI, 62), sem kenyérevő, sem tejivó (IX, 19). Itt a két ellentét nem együttesen foglal össze mindenkit, hanem már pl. a sátorlakó vagy kenyérevő vagy tejivó fogalma alá, külön-külön, mindenki esik.

Soha, mindig, örökké.

Ellentétekkel az embereknek is, a világnak is egyetemét össze lehet foglalni, lehet az időét s ez által a „mindig” fogalmát jelölni. Pl. Antar és Abd Hajjáf megfogadják, hogy sem világosságban, sem sötétségben nem vétenek egymás ellen (XXIII, 42). Khudzrúf álmában és imetten az iszlámot hirdeti (XXXII, 88).

¹ Ezt a képet a biblia is használja Ninive nagyságáról, a melyben nem lehetett eligazodni. Jónás IV, 11. — A Sah-Nameh gyakran a zavart úgy fejezi ki, hogy a megzavarodottak nem tudják megkülönböztetni a jobbót a baltól.

De a népies szólásmód a soha és az örökké kifejezésére más fordulatokat is tud teremteni. Vegyünk hozzá két példát a magyar gondolkodás köréből: 1. míg a világ világ lesz,¹ míg az égen egy ragyogó csillag lesz. 2. Látod ama högyön Azt a száraz uyárfát? Mikor a kizödül, Akkor mönyök hézzád.²

Az első példában egy cselekvést, egy érzést, egy viszonyt hozzáfűzünk egy nyilvánvalóan örök tényhez, ez által kifejezzük az érzésnek is, a viszonynak örökkévalóságát; a másodikban hozzáfűzük egy lehetetlen föltételhez s ez által szemléltetjük, erősítjük azt, hogy „soha“. A tagadás által pedig az örökké lehet soha, a soha lesz örökké.

A lehetetlen föltételre a keleti kifejezés és a mi regényünk is hatásos fordulattal él: mindaddig, a míg a nap ott nyugszik majd, a honnan most kél (II, 19).

Ez a lehetetlen föltétel megfordítható, s megvan az örökkévalóság más kifejezése: Antart köszöntik: emelkedjék a rangja, míg a hajnal keleten hasad (XXIV, 64). Antar híre él, míg nap és hold marad (XXXII, 75), családjának emléket szerzett, míg nap és hold kél (VI, 6). Más ily körülírásai az örökkévalóságnak: míg a nap fölkél és a hold leszáll (XII, 66), míg hajnal tündöklik (XXVIII, 50), míg csillag ragyog (XXIV, 59), míg csillag száll a szemkörön (XXIX, 43), míg a sphaerák forognak (IV, 105), míg csillag áll és jár (XVII, 74), míg Hidsázban villám villan (IV, 96), míg nappal és éjjel lesz (IV, 79), míg világosság és sötétség.

¹ Ezt a fordulatot a Sah-Nameh is kedveli (P. *Firdousi-Mohl*, IV, 3, 148; V, 34).

² Kriza: *Vadrózsák*. 96. sz. (Magy. Népk. Gyűjt. XI, 74.)

Nap, hold, csillagok mellett más élettelen jelenségekhez is fűzi a szólás az örökkévalóságot: míg levegő lebeg (XXX, 23), míg az eső ömlik (III, 10), míg felhő esőt ad (XI, 55, XIX, 24), míg szél fúj (XVIII, 66 stb.).

Az élő világból: míg a fa levelezik (III, 10), míg az ág levelet hajt (XXIV, 64), míg madár röpül (VII, 67, XVII, 17), míg ágon madár zeng (XII, 65), míg teve jár (XXX, 23), de leggyakoribb ez a fordulat: míg galamb turbékol, gerle bűg (p. X, 21, 27, XXV, 43, 44, 52); ennek változata: míg gerle siratja társát (XX, 74).

Nem kevésbé költőiek a tartósnak az emberihez fűződő kifejezései. Néha csak egy ember életét ölelik föl, pl. Háni ibn Maszúd megfogadja Numánnak, hogy megvédi őt, míg erük üt, míg fejük nem röpül (XVI, 7). De sokkal gyakrabban nem az egyénnek életét, hanem az emberiség léte idejét foglalják át ezek a szólások: míg ember áll és ül (XIX 36, XXVII, 25), míg álló áll (XXV, 23), míg hívó hív (XXII, 3), míg kedves szereti a kedvesét, míg vándor célhoz vágyik (XXVII, 25).

Inkább elmélkedő, mintsem költői az ily fordulat: míg az idő tart, míg parancs és tilalom, bontás és összeillesztés lesz (XX, 70), Avval, hogy az időre utalunk, lehántjuk a fordulatnak költői kérgét, a képességét, szándékossága nyilvánvalóvá lesz. De azért hatásos még az ily kitétel is: míg a napok egymásra következnek (XV, 55), míg az idő száll (XX, 74), míg kor és idő tart (XVII, 29, XXX, 62), míg az idő tart (XV, 44.)

Vallásos színezetű a Muhammedhez intézett dicsőítés záradéka: üdv neki, míg ez a világ és a más világ, míg napkelte és sötétség tart (XXXII, 86).

Az Antar-regény humora.

Részletesebben bemutattuk már Sejbúbot és fufangjait; ezekben buzog legerősebben az Antar-regény humora forrása. Sejbúb humora tevékeny, termékeny. Antarral pl. évődik, hogy ő többet ér Antarnál, mert ez a lova nélkül tehetetlen (XI, 53). Antar meg tréfásan Sejbúbot fél ember számba veszi (XI, 57). Antar maga szívesen hajlik a tréfára. A mikor Vadetető, a fogságba esett fia után bánkódva, énekében arra ragadtatja magát, hogy ő a pusztá vadjaival akar lakni, könnyeiből pedig a gazelláknak nyit forrást, Antar mosolyogva csitítja: no, azt csak nem engedik, hogy a vadállatokkal barátkozzék (XIII, 86). Midőn pedig arra a hírré, hogy nejeiket elfogták, az abszíták haza sietnek, s otthon dobszó, ének fogadja őket, Antar tréfál: úgy látszik, az ő feleségeik másokhoz mennek nőül s ők a lakodalom vigasságához érkeztek (XIII, 87).

A regény más alakjai is kedvelik a tréfát. Urva elvitte egy csodás varázslónőnek a leányát, nevetve megfenyegeti Antart, hogy számárrá varázsoltatja őt a feleségével (XXIV, 55). Sőt az álnok fazariták is tudnak évődni. Kejsz ibn Zuhejr király épp olyankor ér hozzájuk, a mikor datolyát esznek. Ő is derekasán hozzá lát; ejnye, tréfálgozik Huszn, ha tudták volna, hogy annyira éhes, nem hívták volna meg (VIII, 74).

Az esetlen hős, a Rainouart humorával van fölruházva Amr ibn Madikarib. Mindig éhes. Egyszerre megeszik egy egész tevét s megiszik hozzá egy egész tömlővel bort. Mikor ellenség veszélyezteteti törzsét, házát, a nőket, ő akkor is enni kér. Anyja tevét ad neki és az egész kenyeret, a mely házában van. Megsüti a tevét, megeszí. Akkor azután atyját lerántja a

lováról s maga ül reá. Bömböl. Hangjáról atyja elnevezte őt Abu Thaurnak, Bika atyjának. Pusztítja az ellenséget. Megbecsülik. Sajnálják, hogy nem két tevét adtak neki megenni (XII. kötet vége, 88, 89).

Különösen három epizódikus alak van gazdag humorral megrajzolva: Ukáb, Huteja és Abu Duhrúds. Mind a háromnak közös nevetséges vonása: határtalan, bevallott gyávaságuk, párosulva kapzsisággal.

Ukáb ibn Tardsam arab tolmácsa annak a perzsa követnek, kit Khudávend Abszhoz küld avval az üzenettel, hogy neki Antart kiszolgáltassák. Antar leszúrja az üzenethozót. Ukáb remeg, könyörög: ő szegény ember, ő csak azért jött, hogy gyermekeinek hozzon a zsákmányból; oly nevettetően énekli meg a saját gyávaságát, hogy Antar hanyatt dől. Oda ajándékozza Ukábnak a megölt perzsa fegyverzetét. Mint a legtöbb arab, ő is kincsre vágyik. Gyönyörködik az arannyal, jácinttal ékes perzsa övben s esdekel, hagyják meg itt, míg a legközelebbi perzsa küldöttséget megölik (VI, 49). De a vén Ukáb nem csak kapzsi, hanem szerelmes természetű is. Zsákmányát most azért akarná halmozni, hogy nőt szerezzen rajta. Beleszeretett pedig magába Ablába. A nélkül hogy tudná, hogy Ablá Antarnak a menyasszonya, mámoros érzékiséggel leírja neki Ablá bájait.¹ Majd meg is nevezi Ablát s hozzáteszi, hallotta, hogy beléje szeretett egy pásztor, de atyja sajnálja tőle. Szerezze meg neki (Ukábnak) Antart. Antar nevettében hátára dőlve megígéri neki (VI, 59).

Huteja költő történelmi egyéniség; dívánjáról regényünk elismeri, hogy egyike a leghíresebbeknek.² Huteja

¹ L. fönn 340. l.

² Kiadta Goldziher: *Der Diwan des Garwal b. Aus Al-Huteja*. ZDMG. VI (1892), 1—53, 173—225, 471—527. Külön is. Leipzig, 1893.

zsákmány reményében Ámir ibn at-Tufejl portyázó csapatához csatlakozott. Vezérét is, őt is elfogta Zejd al-Kheil s megfenyegeti a foglyokat, hogy velük árpát öröltet, tejet köpültet, tevét legeltet. Huteja elkezd könyörögni: ő most először ment portyázni, az éhség hajtotta, sok a gyermeke, egész vagyona a ruhája, a láncz, a melylyel meg van kötözve és a dala; inkább ölje meg őt, ne czipelje tovább. Zejd al-Kheil fél a költő gáncsától, szabadon bocsátja avval a kikötéssel, hogy Huteja a saját népét, a banú Ámirt ócsárolja, Zejd al-Khejlt pedig magasztalja. Huteja nyomban kész a megrendelészerű énekre s el is mondja Zejd al-Khejlnak: legyen zsákmányod a dicséretem; vétetünk, a banú Ámir nem érnek föl veled; ők az éjszaka, te vagy a világosság; te oroszlán, mi farkasok; te tenger, mi öböl; fogadd zsákmányul annak a dicséretét, a kinek se dirhemje, se dinárja. Zejd al-Kheil szabadon ereszti, ibn at-Tufejl pedig megbocsátja neki a szégyent, a melyet versével a törzsére hozott s tőle üzeni barátjának Antarnak, hogy ő Zejd al-Kheil foglya. Antar készíti Huteját, hogy ő vezesse őket a foglyokhoz. Huteja mulatságosan szabódik: ő gyöngé, soha senkivel sem harczolt, megénekli a saját gyávaságát, hogy őt megszalasztja a legkisebb tetű. Antar mégis lóra ülteti a félénk költőt s útnak indítja (XI, 78—83). Sajátságos, hogy épp költőt tüntet föl az Antar-regény oly nevetségesnek. A nevetségesen kapzsi költőkkel Hátim Tejj történetében is találkozunk.

A harmadik nevetséges alakkal Antar a Szudánban találkozik. Abú Duhrúds a szudáni királynak, Taud al-Atvádnak a tevéjét őrizte, elveszett, annak nyomát kutatva találkozik Sejbúbbal és Antarral. Éneken magasztalja az édes tevécskét, a melyhez fogható

nincs; könnyét ontja érte. Antar aranynyal telt erszényt ad neki. Erre Abú Duhrúds magasztalja Antart, szidalmazza Taud al-Atvádót, a ki neki még ezüstöt sem adott soha, valamint ezt a nyomorult tevét, a levágott farkút, soványat, piszkosat, átkozottat. Ócsárló éneket mond róla: csonka, füle átfúrva, orra levágva, foga kiütve, Allah pusztítsa el. Antar nevet s magánál tartja a remegőt, a mi közben irtja a szudániakat. Harcz után Abú Duhrúds hibáztatja Antart, miért harczolt ő ily hitványokkal, hisz ő reá bízhatta volna, hogy velük elbánják. Antar mosolyog: még van győződve Abú Duhrúds vitézségéről. A további küzdelmek folyamán Abú Duhrúds jajgat, hogy Antar nincs eszén, különben nem szállt volna ily harczra. Ghadhbán őt szólítja föl, vigyen eledelt Antarnak. Abú Duhrúds kólikáról panaszskodik, de Ghadhbán csak őt mondja alkalmasnak erre a veszedelmes teendőre. Abú Duhrúds egyet előre lép, hármat hátra. Mikor Antar megölte Taud al-Atvádót s szétverte seregét, Abú Duhrúds ajánlkozik, hogy ő harczol a sereg élén s hálálkodik Antar iránt, hogy megszabadította a kutya Taud al-Atvádtól. Antar tettetett haraggal szemére lobbantja, hogy előző nap Taud al-Atvádót vallotta urául. Abú Duhrúds remeg az életeért. Antar nevetve megbocsát neki (XXIV, 33—36, 43, 44).

Látni való, mily egyéni tulajdonságokat tekint az Antar-regény nevetségeseknek: a fukarságot és a gyávaságot (Abú Duhrúdsnál a gyávaság még kérkedéssel, henczegéssel párosul). Ebben a negativumban is az Antar-regény a lovagiasság eszményét dicsőíti: a nemes bőkezűséget és a vitézséget.

XIV. FEJEZET.

Az Antar-regény jelentősége.

Háttra van még, hogy összefoglalóan megállapítsuk az Antar-regény jelentőségét a művelődéstörténet és az összehasonlító irodalomtörténet szempontjából, valamint irodalmi értékét.

Leginkább az Antar-regény művelődéstörténelmi fontosságáról alakult ki az elismerő közfelfogás. Még Fresnel is, az Antar-regény legszigorúbb bírálója meg van győződve, hogy sok értékes fölvilágosítást lehet benne találni a beduinok erkölcséről, ez pedig magában is nagy érdem.¹ Caussin de Perceval benne hűséges rajzát látja azoknak az erkölcsöknek, a melyek a legtávolabb fekvő idők óta fenn maradtak Arábia pusztáiban, nagyszámú történelmi hagyományt, a mely lényegében, ha nem is kifejezésében a régi *ruvát*-(hagyományozók-)ból van véve, a kiknek írásai részben elvesztek.²

Goldziher professzor is az arab lovagiasság példaszerű rajzát³ ismeri föl benne, valamint „ein lebhaftes Spiegelbild der vormuhammedanischen beduinischen Gesellschaft“.⁴

¹ *Journal Asiatique*. 1838, I, 142.

² U. o. 1836, II, 504, 505.

³ Goldziher: *Muhammedanische Studien*, II, 322.

⁴ *Zeitschrift für Völkerpsychologie*. XIII (1882), 252.

Az tehát az Antar-regénynek el nem vitatott jelentősége, hogy egy önmagában álló rendkívüli fejlődésnek, hozzátehetjük egy eredeti művelődésnek is, a pogány arab lovagiasságnak ha nem is okiratszerű emlékeit, de jellegzetes, szemléltető, hatalmas rajzát adja.

Az Antar-regény fölvetette összehasonlító irodalomtörténeti problémák közül legnevezetesebb a kölcsönhatás kérdése. Vitatták azt is, hogy az Antar-regény hatott a Chansons de Geste-re, azt is, hogy az európai epika hatott az Antar-regényre. Minthogy az Antar-regényt Európában először, úgy látszik, csak a XVIII. század második felében említik,¹ minthogy semmi sem vall arra, hogy a XVIII. század előtt Európában tudtak volna róla, minthogy, Bohemundról és Geoffroyról szólva, a XII. század előtt nem is keletkezhetett, ekkor pedig az európai lovagiasság már elérte virágának csúcsát, merően lehetetlen, hogy az Antar-regény a maga emelkedett lovagias gondolkodásával bármikép is közrehatott az európai lovagiasság fejlesztéséhez.

De vajjon az Antar-regény maga európai behatások alatt áll-e? Szét kell itt választanunk az irodalmi hatást a történelmitől. Sorra elemeztük azokat a megegyezéseket, a melyeket regényünk és az európai epika közt sikerült kiderítenünk. Irodalmi átvételt kettőt állapítottunk meg: Nagy Károly születését Pseudo-Turpin-nél hasonló jelek (omina) kísérik mint Muhammedét a regényünkben, másrészt pedig a francia epika ismételten szól gépezetre járó, éneklő mesterséges madarakról, a melyeket regényünk is ismer. Pseudo-Turpin nyilván arab kézből vette át a Nagy Károly születését

¹ *Journal Asiatique*. XIII (1834), I. 256. Cardin de Cardonne utal arra, hogy először a *Bibliothèque universelle des Romans* 1777-ben említi az Antar-regényt.

jelző csodákat, de az Antar-regénynél jóval régibb forrásból. A mesterséges madarak pedig a byzáczi chrysotrikliniumban valósággal énekeltek s erről úgy az európai epikusok, mint a keleti utazók hitelesen értesülhettek. A cselekvényfejtésben és a jellemzésben is bámulatos megegyezéseket láttunk. Roland és Olivier nagylelkű, végül barátságra és összesőgorosodásra forduló viadala nem találja az európai epikában oly közel mását, mint a hogy megtalálta a regényünkbeli Antar és Rabia párbajában. Renaud de Montauban lovához, Baiardhoz leginkább Antar Abdsarja fogható. De a legmeglepőbb egyezések is abból a hasonló eszményből folynak, a melyet úgy az arab pogánykor, mint az európai lovagkor magának a hős, lovagias, nemes férfiúról alkotott s azokból a hasonló életviszonyokból, a melyekbe az ily lovag társaival, ellenfeleivel, lovával és fegyverével került. Történelmi hatással igenis volt a kereszténység az Antar-regényre, nem csak a syr, a keleti, hanem az európai kereszténység is, kivált az első keresztes hadjárat, a melynek két, vagy talán három legkiválóbb vezérét fölismerhetjük regényünkben.

Irodalmi kölcsönös hatás tehát ki van zárva. De azért az összehasonlító irodalomtörténet az Antar-regényben mégis a párhuzamos fejlődésnek rendkívül nevezetes példáját nyeri. Három fejlődési fokozat különböztethető meg annál az epikánál, a mely, mint a francia, keletkezésétől a bomlásáig kísérhető: 1. A kisebb epikai dal. 2. Az egységes hősköltemény. 3. A lovagregény. Számos nép, még mély költői hajlandóságú is, nem jutott túl az epikai dalon vagy emléken, így pl. a héberek, a szerbek, a spanyolok, így mi magyarok is, a kik ősi epikai hagyományainkat krónikásainkból

vagyunk kénytelenek kihámozni, így a legtöbb nemzet. A második fokozatra, a fejlődés csúcsára a világirodalom nagy eposainak népei emelkedtek, az indek, a görögök, a középkori francziák és németek, a finnek. (Bár a finneknél a diaskeuastes, az epos-szerkesztő teendőjét egy tudós, Lönnrot, végezte.) A harmadik fokozaton a túlélrett epos széjjelbomlik lovagregénynyé, a melyet megint a középkori franczia irodalom mutat be oly gazdagon. Ennek a bomlásnak nem kellett mindenütt bekövetkeznie. Talán ritkábban észlelhető mint az epika teljes pompában való kibontakozása.

Az Antar-regény az epikai három fejlődési fokozat utolsóját tünteti föl, a hanyatló műfajt. Nöldeke, igaz, csak mellékesen szólva róla, nem találja benne az ő arab hagyományok sajátosságait.¹ A hanyatló epika tünetei: az ismétlés, kiegészítés, toldás, túlkiáltás s ezzel kapcsolatban a rengeteg terjedelem. Az ismétlődő párhuzamos cselekvényt Bergson a kómikus művészet körébe utalja.² Molière „*Dépît amoureux*” című vígjátékában az úrnő és úr szerelme, viszálya és kibékülése párhuzamosan, szinte szabályosan ismétlődik a szolgáló és a szolga közt. Ilyen párhuzamot mutat pl. Lessing *Minna von Barnhelm*-je is. Ilyet tüntet föl az Antar-regény is. Antar és Ghadhbán lovagi párvíadalával párhuzamosan folyik Antar bátyjának és szolgájának, Sejbúbnak harcza Ghadhbán szolgájával Khudzrúffal, mind a két viaskodás pedig atya és fiu között folyik. Vagy pl. Urva volt Antarnak

¹ Beiläufig sehen wir hier einmal wieder, wie wenig die Romane von Antar, den Banu Hilal u. s. w. mit den echten, alten akhbar al-arab gemein haben. (*Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft*, LXI (1901), p. 200, 3. j.)

² Henri Bergson: *Le Rire*. Paris, 1913¹⁰, p. 94.

íródeákja; Urvának fia Zejd lesz Antar leányának Unejtírának íródeákja. Legsajátságosabb talán az, hogy Antar mellett föllép egyszer egy másik Antar, a kinek ugyancsak Saddád az atyja, Zabíba az anyja s a ki ugyancsak egy Ablát szeret s ugyan oly küzdelmeket áll érette, mint a voltaképeni Antar a voltaképeni Abláért. Hasonlóan kimért párhuzamos személyeket és helyzeteket — tanítja Bergson — a szomorújáték nem teremthet¹; hozzátehetjük, nem teremtheti a hősköltemény sem, hanem csak a vígjáték és a hanyatló epika. Ennek a körébe kell tehát az Antar-regényt utalnunk. De azért összehasonlíthatatlanul nagyobb a jelentősége, mint a francia lovagregénynek. Először is azért, mert a közbeneső fejlődési fokozatnak, az epopeának arab megfelelőjét nem bírjuk. Másodszor pedig, mert gazdag gyűjteményét őrizte meg az első fejlődési fokozatbeli epikai daloknak és epikai rövidebb elbeszéléseknek.

Irodalmi belső értéke is kiemeli a hanyatló műfaj színvonala fölé. Legszigorúbban Fulgence Fresnel ítélte el, de nem irodalmi, hanem történelmi okokból, mert a szereplő személyeknek nem tartja meg hiteles jellemüket.² Rückert, a ki mint költő és mint arabista egyaránt hivatott az ítéletre, leginkább a regénybe szőtt verseket vette szemügyre; a költemények legnagyobb részét rossznak mondja, de közülök sokat szépnek ítél, közülök többet ki is adott, le is fordított.³ De másfelől az Antar-regény föltétlen elismeréssel találkozott. W. J. Jones következőkép magasztalja: nincs

¹ U. o. p. 168.

² *Journal Asiatique*. 1838, I, 137—146.

³ *Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft*. II (1848), 202.

az az előkelő, nincs az a nagyszabású sajátosság, a minek ez a mű híjával volna. Annyira kiváló, annyira változatos, annyira merész, hogy nem habozom azt a legtükéletesebb művek közé sorozni.¹

Cardin de Cardonne idézi egy arab embernek kijelentését, hogy az Ezeregy Éjszaka a gyermekeket és a nőket gyönyörködteti, Antar a férfiak könyve; benne találják az ékesszólásnak, a nagy léleknek, a nemes érzésnek, az államférfiúi belátásnak oktató példáit. Cardin de Cardonne-nal és Caussin de Perceval-lal az aleppoi ostrom borzalmait is az Antar-regény feledtette.²

Caussin de Parceval hálásnak is bizonyult a regény iránt. Fresnel becsmérő ítélete ellen lelkes hévvel oltalmazza: az Antar-regény prózája nem lapos, inkább előkelő; Saddád fiának hőstettei nem képtelenebbek mint Homeros harczosaié. Gazdag képzelő erővel van megalkotva. Jellemeit következetesen alakítja.³ Az arabok Iliásának becsülhető.⁴

A XIX. század elején és közepén Franciaországban általános a lelkesedés az Antar-regény iránt. Chateaubriand is a pusztákon száguldó beduint úgy képzei, a mint Antar tetteit énekli. (*Mémoires d'Outre Tombe*.) Lamartine pedig az emberiség nagy alakjai közt Antart, nagy alkotásai közt az Antar-regényt mutatja be. A regény számos részletét adja a korának szaktudósaitól akkoriban sűrűn készült fordítási szemelvények

¹ W. J. Jones: *Poeseos asiaticae commentarii*, p. 323, idézi Caussin de Perceval: *Journal Asiatique*, XII (1833), 106.

² *Journal Asiatique*, XIII (1834), 257, 258. — Voltaire is az 1001 éjszakát a szultánok nejei olvasmányának tekinti, *Zadig* a férfiaké (*Zadig*).

³ *Journal Asiatique*. 1836, II, 504, 505.

⁴ U. o. XII (1833), 99.

alapján.¹ Azóta is számos részletet lefordítottak a francia nagy közönség részére. Antar szinte népszerű Franciaországban. Kalandos, regényes történetét drámában is földolgozta a beyruti születésű, Párisban élő *Chekri* Ganem. Előbb Monte Carlo színháza adta elő „nagyon szép sikerrel“, majd pedig 1910 február 12-én a párisi Odéon. Az *Illustration* kiadta drámai mellékletül s a róla szóló magasztalásokat lenyomatta melléje.²

Pedig *Chekri* Ganem-et nem ihlette meg az, a mi valóban nagy az Antar-regényben. Nála Antar gyilkosát (Zobeirnek nevezi) Antar ellenségei vakították meg, de elhitették vele, hogy Antar tette s fölbérelték a meggyilkolására. Zobeir megtudja, hogy elámították, bocsánatot esd Antartól s engesztelésül megöli magát avval a méreggel, a melybe az Antarba lőtt nyíl is mártva volt. Mily messzi marad el Antar és Zobeir megrékátó kiengesztelődése Vizir ibn Dsábir megátalkodott gyűlöletének és Antar halálának nagysága mögött!³

De *Chekri* Ganem dramatizált Antarja mégis alkalmul szolgált, hogy a francia közönségnek vissza idézzék emlékezetébe Lamartine magasztaló szavait hősüinkről és regényüinkről: „Antar, a kóbor arabnak ez a fajképe, pásztor, harcos és költő egyúttal, a ki a pusztát egészében leírta a költeményeiben,⁴ epikus miként Homeros, panaszos miként Jób, szerelmes mint Theokritos, philosophus miként Salamon. Versei majd elzsongítják, majd föltüzelik az arab embert... és a

¹ A. de Lamartine: *Vie des Grands Hommes*, I. Paris, 1856, p. 267—345.

² *L'Illustration théâtrale*, No. 146, 16. Avril 1910.

³ L. Antar haláláról fönn 334—336. l.

⁴ Lamartine itt mindig az Antar-regényre gondol.

mikor a költő¹ ezeknek a vad, de fogékony emberekben erősebb hűrt rezdített meg, ajkukról halk mormolás szállt, összekulcsolták kezeiket, fülük fölé emelték, s lehajtván fejüket, kiáltották: Allah, Allah, Allah!

Antar költeménye,¹ mondom, a kóborló arabnak nemzeti költészete, képzeletének szent könyve Sohasem olvastam költészetet ahhoz fogható, a melyet ezeknek az araboknak számomra érthetetlen nyelvéből kiéreztem.

— — — — —

Sajnálom, hogy egy gyakorlott orientalista nem fordítja le számunkra az egész Antart; ez többet érne egy keleti utazásnál, mert mi sem tükrözteti annyira az erkölcsöket, mint a költészet; ez megifjítaná a mi saját ihletünket is azok által a színek által, a melyeket Antar a maga pusztáiból merített; ez, azonfelül, mulatató volna miként Ariosto, megindító miként Tasso.

„Antar érdekesebb mint az Ezeregy Éjszaka, mert kevésbé csodálatos. Az ember szívéből, a hősnek és szerelmesének való, vagy valószerű kalandjaiból van merítve mind az, a mi érdekel“.

Nyilván Lamartine lelkesítő hatása alatt Taine az igazi epopea hőseiül ily díszsort állít össze: Siegfried a Nibelungenben, Roland a Chansons de Geste-ben, Cid a Romancero-ban, Rusztem a Sah-Namehban, Antar Arábiában, Odysseus és Achilles Hellaszban. (Philosophie de l'Art 1903¹⁰ II, 297.)

Összefoglaljuk. Az Antar-regény egy önmagában is vonzó társadalmi és művelődési alakulatnak, a Muhammed előtti arab lovagiasságnak rajzát adja. Arab epopea híján

¹ Lamartine itt mindig az Antar-regényre gondol.

hivatva van nekünk az arab epika alakulásának fejlődési fokozatait részben közvetíteni, részben pótolni. Ki nem merülő képzeletnek pazar színeivel, el nem lankadó bonyolítás és cselekvényfejtés változatos vonásaival, gazdag költői előadás stilusi ügyességeivel megfesti nekünk egy vonzó kornak sokoldalú, szemléltető képét.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

A

- Abdsar, Antar lova 25, 117, 143, **253** kk., 318, 372.
 Abessinia 17, 74 kk.
 Ábráhám 116, 117, 118, 123.
 Ábráhám-midrás 22, 150, 192, 197.
 Abú-Bekr khalifa 124.
 Abú Duhrúds, az Antarrgény kómikus alakja 367—369.
 Abú Hamid arab író (XII. sz.) 190, 191.
 Abu-l-favárisz, Abu-l-furszán, (lovagok atyja) Antar czime 265.
 Abú-Tálib, Ali atyja 122, 123, 226, 291.
 Abú 'Ubejda, hagyományozó 213, 291.
 Achilles 6, 377.
 Ádám 116, 123.
 Aethiopia 84, 297, 302.
 Afrikai hagyomány és néprajz 187 kk.
 Agáda (régí zsidó legenda) 13, 150, 184, 186, 199, 200, 203, 204.
 Agháni, Énekek könyve, Abu l-farads al-Iszfaháni X. szá-
 zadi író kulturtörténelmi munkája 202, 203, 207, 308, 324.
 Agobard lyoni érsek (IX. sz.) 283.
 Ágoston, Szent 283.
 Ahlwardt, W. Antara költeményeinek kiadója 4, 8, 337, 350.
 Aimeri de Narbonne, l. Chansons de Geste.
 Aiol, l. Chansons de Geste.
 Aiván, a ktesziphoni királyi palota 137.
 Aleppo 153.
 Alexius görög császár 11.
 Aliscans l. Chansons de Geste.
 Álmok 225 kk.
 Amazonok 233 kk.
 d'Ancona Alessandro 242.
 Andalúzia l. Spanyolország.
 Antiókhia 55, 57, 66, 97, 111, 129, 154, 160.
 Anusarván l. Khoszru.
 Apostolok 156, 174.
 Apródok 284, 285.
 Arany János:
 epikus hősről 7.
 mesterséges madarak Eteleudvarán 196.

- Arany János :
 ethopoea 213, 214.
 Toldi farkasviadala 220, 221.
 Firdúsi hosszúéletű hősei-
 ről 223.
 álomról, visióról 233.
 harezos nőkről 237.
 az öreg Toldi fegyverzete 245.
 Toldi mint szerzetes 246.
 a cseh álnoksága 252.
 Pejkó 257.
 Toldi nagylelkűsége 263.
 N. Lajos a lovagok királya
 265.
 Toldi családja 273.
 énekes hősről 277.
 gúnyos harezi dalról 280.
 tornajáték Etele udvarán 288.
 két hasonlata 344, 346.
 bibliai fordulat 348.
 János király fordítása 350.
 a pusztulás rajza 357.
- Ardasir, Firdúsznál Iszfendiár
 fia, az Antarreghényben perzsa
 királyfi 68, 130, 243, 244, 311.
- Arethas, Hárith elvahháb, Sy-
 ria ghasszanida családbeli
 keresztény királya 2, 10, 11,
 17, 47, 50, 55, 64, 66, 96,
 104, 130, **153**, 154, 158, 168,
 171, 173, 175, 298.
- Aristoteles 140, 204, 240, 241.
- Árvák gyámolítása 268.
- Aspremont l. Chansons de
 Geste.
- Aszad ar-Rahisz, (Rahiç) l.
 Vizir ibn Dsábir.
- al-Aszma'í, hagyományozó, 10,
 180, 213, 222, 290—293,
 296, 299, 303.
- Aszvad, Nu'man 'iráki király
 testvére 35, 126, 316, 326.
- Átok, egyházi 172, 173.
- Aymeri de Narbonne l. Chan-
 sons de Geste.
- A
- Abdallah, Muhammed atyja
 62, 122, 226.
- Abdulmutallib, Muhammed
 nagyatyja 58, 69, 122, 136,
 145, 226, 274.
- Abla, Antar szeretettje, majd
 neje 5, 18, 19, 243, 253 k.,
 268 kk., 302, 308, 309, **310**
 kk., 313, 317, 330, 340,
 325 k., 367.
- Absz, Antar törzse 4, 5, 22, 107 :
 326 és gyakran.
- Ád és Thamud népe (kórán-
 ból) 116.
- Ali khalifa 49, 68, 121—124,
 298, 299, 303.
- Ámir ibn at-Tufejl arab hős,
 Abla második férje 20, 107,
 291, 311, 326.
- Amr dzu-l-kalb, Antar sógora
 103, 106, 219.
- Ámr ibn Hárith elvahháb,
 ghasszanida király Syriában
 104, **153**, 154, 308.
- Amr ibn Hind, Numan öccse
 48, 126.
- Amr i. Kalthúm, Muallaka-
 költő 69.
- Amr i. Ma'dikarib arab hős
 20, 52, 291, 326, 327, 366 k.
- Amr i. Vudd arab hős 20, 273,
 274, 291, 326.

Antar, az Antarregény hőse.
 Antara a történelemben 6, 7.
 Antar mint az arabsság, sőt
 az iszlám képviselője 7 kk.,
 120, 303.
 Termete, ereje 212, 216.
 Lovagiassága 265 kk.
 Jelleme 308.
 Atyafisága 313 kk.
 Feleségei és fiai 305 k.
 Barátjai 323 kk.
 Ellenségei 328 kk.
 Aszáfír, 'ačáfír-teve 27, 45, 247.
 Aziz, Egyptom királyának neve
 76, 296.

B

Bacher Vilmos:
 Agada der Tannaiten 13.
 A perzsa költők kútfőkoho-
 lásáról 292.
 Badramút, Byzáncz bajnoka 10,
 17, 29, 156.
 Bahrám perzsa név 298.
 Bahrám Csúbin, perzsa vezér
 129, 198, 205, 230, 317.
 Bahrám Gúr, perzsa király 126,
 130.
 Baiart, Renand de Montau-
 ban lova 253 kk, 293, 372.
 Bajdháu keresztény birodalom
 18, 87, 155, 162, 166, 171.
 Bal felől károgó holló 198.
 Balduin, Bouilloni Gottfried
 öcse 164, 295.
 Balkám ibn Markasz, Róma
 királya 105, 160.
 Bánu Gusaszp, Rusztem leánya
 236.
 Bardin ibn Sahrijár, III. Jez-

degerd utolsó szaszanida ki-
 rályneve az Antarregényben,
 Nöldeke szerint Jazdin-nak
 olvasandó 124, 131, 147.
 Barszom-bot 146.
 Basile, Pentamerone 346.
 Basset, René 8, 181.
 Battál, Szajjid Battál Gházi,
 ó-török regény 122, 134, 138,
 158, 169, 210, 214, 323.
 Bâtard de Sebourg, Baudouin
 de Seebourg francia lovág-
 regény 215, 276, 304.
 Becker Ph. Aug. 304.
 Bergson Henri, a párluzamos
 cselekvény komikumáról 373,
 374.
 Bertrand de Bar sur Aube
 ófrancia epikus költő (XIII.
 sz.) 261.
 Bertrand de Born troubadour
 (XII. sz.) 339.
 Biblia 13, 198, 199, 213, 214,
 225, 247, 278, 280, 341, 343,
 345, 348, 352, 354, 357, 358,
 360, 362, 363.
 Binder Jenő, A kenyér és a
 só 197.
 Boeve de Haumtone I. Chan-
 sons de Geste.
 Bohemund, normann (az Antar-
 regényben frank) fejedelem
 (XI, XII. sz.) 2, 11, 18, 104
 k., 157, 160, 163, 165, 294,
 298, 306, 308, 371.
 Bolte, Johannes 203, 207.
 Boszorkány, boszorkánykony-
 ha 47, 210, 211.
 Bouilloni Gottfried I. Gottfried
 Brocelinande forrása 189.

- Brunhilde-motivum 233, 236.
 Búcsújáróhely 173.
 al-Bukhári, a kánoni hadith-
 gyűjtemény szerzője 119.
 Burhút kútja 60.
 Buzogány, perzsa fegyver 133.
 Buzurdsmihr perzsa vezír 2,
 28, 63, 128, 274, 275, 298,
 346.
 Bürger, Gottfr. Aug. 34.
 Byzáncz 2, 10 kk., 17, 18, 79,
 129, 153, **155** kk., 288, 297,
 302, 306, 316, 317, 328.

C

- Caesar 76, 153, **157**, 311 gyakran.
 Cardin de Cardonne 371, 375.
 Caussin de Perceval 289, 295,
 297, 299, 301 k., 307, 332,
 370.
 Chansons de Geste
 fölfogása az iszlámról 177 k.,
 hősei 277 k.
 személynevei 163.
 viszonya az Antaregényhez
 288, 371 kk.
 Aiol 219, 245 k.
 Aliscans 277, 278.
 Aymeri de Narbonne 193, 293.
 Boeve de Hauttone 177,
 220, 231, 320.
 Chanson de Roland 177, 215,
 224, 252, 278, 281, 292 k.,
 299, 320, 377.
 Le Couronnement de Louis
 231, 281.
 Girard de Viane 224, 231,
 256, **261** kk.
 Jean de Lanson 321.

- Chansons de Geste :
 Moniage Guillaume, Moniage
 Rainouard 246.
 Les Narbonais 177.
 Pèlerinage de Charlemagne
 192, 193, 215.
 Raoul de Cambrai 320 k.
 Renaud de Montauban 6,
 230, 231, 256—60, 293, 321—
 323, 372.
 Chauvin, Victor, Bibliographie
 des ouvrages arabes 14, 22,
 161, 177, 181, 183, 187, 189,
 200, 202, 208, 209, 225, 237,
 249, 250, 251, 265, 323.
 Cheikho P. L. 172.
 Chekri Ganem 376.
 Chrysotriklinium Byzánczban
 193 kk., 372.
 Cid 267, 281, 335, 377.
 Cingulus 120, 155, 159, 167
 kk., 175.
 Circesium 97, 153.
 Coriolanus 271.
 Csataleírás 338.
 Csodajelek 191 kk., 200.
 Csodalények 208 kk.
 Csodaszarvas 249.

C

- Qáfát keresztény királya 100,
 161, 174.
 Qáfir, Qáfúr, Çunáfir, egyházi,
 főpapi méltóság 172.

D

- Dáhisz, Absz híres ménje 353.
 Dáhisz és Ghabra lóversenye
 5, 43 k., 258, 315, 328.

Dajka jelentősége keleten 250.

Damaskus 17, 55, 57, 66, 129,
153, 154, 160, 172.

Damiri 182.

Dante 7.

Dasztúr (perzsa szó), fölhatal-
mazás 83, 135, 140.

Dávid 117, 175, 280.

Dávid igazságtevő harangja
182.

Delécluse 288, 289.

Démonok 117 k., 209.

Dhahhák őskori perzsa ural-
kodó 185.

Dhaffúr ibn Kám 104, 154.

Diakonus 170.

Dihkán, perzsa nemes 292.

Dozy R. 217, 281, 293.

Durandal, Roland kardja 252,
262.

Durejd ibn az-Szimma (Çimma)
arab hős 49, 291, 326, 327,
330, 342.

Dürkheim Emile 188.

Dümmling-motivum 245.

Ds

Dsáhilijja, pogányság 115, 266,
270.

Dsantijáil l. Santiago.

Dsár, cliens 53, 81, 267, 303.

Dsár ul-'Ilm, Antar egyik fia
305 k., 314.

Dsarir, Antar bátyja 22, 284,
302, 313, 314.

Dsejda harezos nő 233 k., 285,
307, 330.

Dsihád, vallásháború 57, 159
(keresztes hadjárat).

Dsúfarán l. Gottfried.

Dz

Dzu-Kár, csatahely, az arabok
győzelme a perzsákon] 62,
127.

E

Edzardi 281.

Égberepülés 184 kk.

Egyszer kell démonra vágni
209.

Egyptom 296 k.

Epikai hitel 293.

Eraclius, Gautier d'Arras-tól
158.

Erő és termet 212 kk.

Eskükijátszás 41, 51, 200 kk.

Etana-legenda 187.

Ethopoca 214.

Európa, európai 55, 65, 97
kk., 158 kk., 165 kk.

Európai mondák 191 kk.

Evangelium 171, 175, 343,
360.

Ezeregyéjszaka 22, 375, 377.

Ezra 118.

F

Fakritus keresztény név 101.
banú Fazára, Absz törzs roko-
nai és ellenségei 5, 35, 45,
48, 56, 57 és gyakran.

Fegyverek perzsáknál 133 k.

Fegyverhordozó apródok 284.

Fegyvertáncz 285 k.

Fehér szülőknek fekete gyer-
meke 299 k.

Fiával harezoló atya 236 kk.

Firdúsi perzsa epikus(c. 940—
1020) a Sah—Nameh szer-
zője.

- Firdúsi perzsa epikus erkölesi és vallási eszménye 8.
 sííta vallásossága 299.
 Sah-Nameh-ja 128 kk., 166, 168, 184, 185, 198, 206, 214, 221, 223, 229 k., 235 k., 251, 254 kk., 274 k., 278, 288, 292, 299, 317, 320, 336, 338, 343, 344, 345, 346, 350, 351, 352, 356, 363, 364, 377.
 Folk-lore az Antaregényben 197 kk.
 France, Anatole 194.
 Frankok, Frank birodalom 17, 18, 64, 152, 158 kk., 165, 297, 302.
 Frauenlob 271.
 Fresnel Fulgence 301, 330, 332, 335, 370.
 Friedlaender Israel 13, 123, 162, 186, 187, 292, 317.
 Frobenius 205, 263.
 Furszija, lovagiasság 264 kk., 285.
 Futuvva lovagiasság 264, 266.
- G**
- Gautier d'Arras, Erachius 158.
 Gautier Léon, Épopées françaises 14, 35, 191, 215, 216, 219, 224, 225, 232, 253, 276, 277, 278, 283, 293, 304, 320, 321, 338.
 Gavain 219.
 Geiger—Kuhn, Grundriss der iranischen Philologie 130, 138, 146, 168, 214.
 Gesta Francorum 293.
 Genealogiai monomania 304—306.
 Girard de Viane l. Chansons de Geste.
 de Goeje M. J. 190.
 Goethe 207, 269, 357 k.
 Góg-Magóg 118.
 Goldziher Ignác:
 az Antaregény jellegéről 15, 115, 370.
 az Antaregény keletkezéséről 296.
 az Antaregény XXXI. kötetéről 342.
 az Antaregény kéziratáról 297.
 az Antaregény hagyományozóiról 291.
 a regénybeli dsár-viszonyról 53, 198.
 a regénybeli eskükijátszásról 207.
 a regénybeli jelképes cselekedetről 202.
 a regénybeli Khajbárról 151.
 a regénybeli muallakáról 337.
 a regénybeli Sejbúbról 320.
 Ábrahám vallásáról 117.
 arab nemességről 266.
 hadíthról 119.
 hidsáról 279.
 Hutejáról 277, 367.
 koronáról 137.
 kostiról 168.
 mu'ammárún-ról 221 kk.
 Samaual b. Iachjáról 306.
 síáról, traducianismusról 123.
 szakínáról 123.
 szerzetesekről 172.

Goldziher Ignác: tartózkodási fogadalmakról 112.
 Ukhdúd-Zarúdról 344.
 varázskörökről 210 k.
 Góliát 280.
 Gottfried, Bouilloni, Geoffroy, Dsúfarán, az első keresztes hadjárat vezére 2, 6, 21, 111 kk., 115, 154, 164, 165, 167, 168, 174, 175, 178, 198, 211, 226, 294, 295, 298, 303, 305, 306, 310, 333, 372.
 Görög nyelv 159.
 Grierson, Hamilton P. I. 188.
 Grimm Brüder, Deutsche Sagen 183, 207.
 Groeber, Grundriss der romanischen Philologie 154, 216, 219, 246, 276, 293, 321.
 Grünbaum. Max 41, 184, 200.
 Guillaume d'Orange 6, 276, 278, 280.
 Gyászdal 341 kk.
 Gyónás 170, 171.
 Gyulai Pál Arany Toldijáról 7.
 Gyűrűbe vetett lándzsa 287.

Gh

Ghadhanfar, Antar fia, byzáncez-római hercegnőtől, keresztes vitéz 21, 110, 164, 170, 211, 218, 226, 267, 294 k., 305, 306, 310, 333.
 Ghadhbán, Antar fia Szervától 21, 79 kk., 134, 136, 214, 218, 226, 239 kk., 273, 277, 303, 305, 306, 312, 314, 315, 373.
 Ghaszsanidák, Syria keresz-

tény dynastiája 294, 296.
 l. Arethas, Amr, Halima.
 Ghaszúb Antar fia Ghamrától 20, 68 kk., 238 k., 279, 303, 310, 314, 328.
 Ghúl, szörny 209.

H

Háni ibn Masz'úd legyőzi a perzsákat Dzú 'Kárnál 62 kk., 127, 326 k.
 Hárún al-Rasid, khalifa 290—292.
 Hasonlatok 342 kk.
 Házasság tejtestvérek közt 46.
 Házasság unokatestvérek közt 173.
 Hejfa, Antar egyik neje, Unej-tira anyja 103, 235, 305.
 Hind-Szind, India 18, 81 k., 209, 297, 303.
 Homéros 340, 375, 376.
 l. Achilles, Ilias, Odysseus, Odysseia.
 Humor 366 kk.
 Hyperbolák 351 kk.

H

Hamza, hagyományozó 291.
 Hátim Tejj 58 k., 291, 307.
 Házim, hagyományozó 291
 Hidsáz, Antar hazája 291, 292, 295, 296, 299, 306 és gyakran.
 Huçn fazarita, Antar ellensége 45, 56, 107, 328.
 Hudzejfa, fazarita 43 kk.
 Huteja költő 49, 277, 367.

I

Ibsen 141.
 Igaz gyűrűről szóló példázat 229.

Ilias 81, 280, 375.
 Imrulkejsz, muallakaköltő 20,
 69, 70, 158, 354.
 India 18, 297, 303.
 I. Hind-Szind.
 Iródiák, udvari tisztség 141.
 Ismétlések 303 k.
 Iszfendiár 132, 138, 214, 298.
 Iszlamizálás 6 kk., 115 kk.,
 303.
 Iszlamizálás stylusban 349,
 365.

J

János, spanyol szerzetes 162.
 Keresztelő János 174, 175,
 177.
 Jean de Lanson 321.
 Jellemek az Antarregényben
 306—332.
 Jelképes beszéd, cselekedet
 51, 200 kk.
 Jezdegerd, III. utolsó szasza-
 nida király 124, 298.
 I. Bardín ibn Sahrijár.
 Jézus 116, 152, 155.
 Jób 376.
 Jones W. J., 374 k.
 Justi 137, 139, 140, 148.

J

Jrák 27, 125 kk., 180, 278,
 299, 306, 328.
 Jfrit, démon 117.

K

Kábúsz keresztény vezér 163.
 Kaiszar I. Caesar.
 Kalevala 195, 215, 216, 249.
 Kámforsziget 161.

Kandarjús ibn Karmász, Bah-
 nasza keresztény ura 101, 162.
 Karácsony 171.
 Kardúsz, Kairuván keresztény
 ura 101, 162.
 Karkiszijja I. Circesium.
 Kármán József 347.
 Nagy Károly 6, 35, 192, 193,
 215, 275.
 Nagy Károly igazságtevő ha-
 rangja 181 kk.
 Kauthár paradicsomi folyó 123.
 Kavadh, Kóbad perzsa király
 68, 126, 130, 131, 291.
 Kej Kávusz 143, 184, 185, 274.
 Kej Khoszrú 137.
 Kejrúna város 161.
 Kemény Zsigmond 7.
 Kenyér és só 197, 198.
 Kenet, utolsó 170.
 Képtilalom 157.
 Kereszt, keresztvetés 169 kk.
 Keresztelő János 174, 175,
 177.
 Kereszténység 2, 152—178, 349.
 Keresztes hadak 57, 159, 169,
 303, 306.
 Keresztvíz 170, 174.
 Kétszer csapni démonra nem
 szabad 209.
 Kezra Nusirván I. Khoszrú
 Klopstock 7.
 Konstantinápoly 11, 20, 97,
 154, 156 k., 192 kk., 287,
 315, 316.
 Korona 136, 137.
 Kosti, öv, perzsa vallási jelkép
 168, 169.
 Köhler Reinhold 200, 202, 203,
 205, 209.

Költő és lovag 277 kk.
 Költők iránti gúny 368.
 Költők megajándékozása 282
 kk.
 Krauss Sámuel 204.
 Kristályvár 161.
 Kriza János 364.
 Krohn J. 333.
 Ktesiphon, Madain 83, **136**,
 286.
 Kübert, Kaubert, frank feje-
 delem 11, 57, 98, 99, 105,
 112, 159, 160, 163, 171, 192,
 214.
 Kudrun 7, 242 kk.
 Kúfa 126.
 Kugler Bernhard 154.
 Kútfőkoholás 292 kk.
 Kyaxares 139.

K, K, Qu

Kejsz ibn Masz'úd 346.
 Kejsz ibn Zuhejr, Absz feje-
 delme 5, 42, 325 k. és gyak-
 ran.
 Kórán 116, 152, 171, 175, 176,
 360.

Kh, Ch

Khajbár, zsidó város Arábiá-
 ban 72 kk., 122, 150, 151.
 Khajbári keresztények 153.
 Khala'a, ruhaajándék 284.
 Khalandsán frank király 98,
 105, 112, 159, 160, 162.
 Khoszrú, Khuszrau perzsa ki-
 rály 2, 62, 73, 126 kk.,
 214, 274, 275, 288, 298, 311,
 353.

Khudavend perzsa fejedelem
 62, 127, 131, 298.
 Khudzruf, Pörgettyű, Sejbúb
 fia 117, 157, 170, 226, 240,
 267, 314, **315** kk., 373.

L

Labid ibn Rabi' amuallaköltő 69.
 Lamartine 320, 375—377.
 Lándsavetés 287.
 Langlois, Ernest, Table des
 noms propres dans les Chan-
 sons de Geste 154, 163, 164.
 Szent László 214.
 Lasszó, vető hurok 133, 134.
 Lejlamán (Lejlimán), ibn Mar-
 kúm, keresztény király 18,
 87, 99, 155, 161, 162, 217.
 Lessing.
 Laokoon 340.
 Minna v. Barnhelm 373.
 Levelezés, levélírás 141.
 Litotes 353 k.
 Ló, lovak költőknél 253 kk.
 Lobogó 353 k.
 Longinus szentté lesz 14.
 Lovag, lovagiasság 264 kk.,
 369, 370, 371.
 Lovagi intézmények 284 kk.
 „ torna 46, 54, 97, 156.

Lovagregények 372 k.

1. Battál.

Baudouin de Seebourg.

Lönnrot 373.

Szent Lukács 174, 177.

M

Madain l. Ktesiphon
 Madárposta 29, 84, 142.
 Maha-Bharata 242, 288.

- Mahrijja, Antar egyik fiának,
 Mejszarának anyja 50, 305,
 309.
 Málík ibn Zuhejr királyfi, Antar
 barátja 23, 44, 323.
 Marhab, Khajbár zsidó har-
 czosa 122.
 Mária 170, 173, 174. l. Mir-
 jám, Mirjamán.
 Mar Thoma Byzáncz hadve-
 zére 73, 155, 156
 Marzpán, marzubán (pl. mará-
 ziba) perzsa helytartó had-
 vezér 93, 94, 140, 148.
 Massmann H. F. 155, 158, 194.
 Matrász, Tunis keresztény ura
 101, 162.
 Maugis, Renaud de Montauban
 fortélyos barátja 321 kk.
 Meidán, küzdőtér 286.
 Mejsa, Khajbár ura, 72 k., 151.
 Mejszara. Antar fia Mahrijjától
 61, 237, 303, 304, 309.
 Mejszirán, keresztény uralkodó
 155, 162.
 Messianikus mozgalom 150, 151.
 Mesterséges éneklő madarak
 192 kk.
 Metaphorák 342 kk.
 Metropoliták 171.
 Meyer Paul 186, 191, 205, 216.
 Midrás l. Agáda.
 Mihály, Barka keresztény ura
 101.
 Mihály, Számát fia, Száfát ke-
 resztény királyának helyet-
 tese 100.
 Míhrán perzsa család 148, 298.
 „Minden“ népies és költői körül-
 írása 359 kk.
 „Mindig“ népies és költői kö-
 rülírása 363 kk.
 Mirjam 99, 163, 211, 310, 315.
 Mirjamán 99, 163.
 Móbed, Múbed perzsa pap 29,
 93, 128, 132, 145.
 Mobedan móbed, múbidan, per-
 zsa főpap 140, 148.
 Mohl, a Sah-Nameh fordítója
 l. Firdúsi.
 Molière 373.
 Moniage Guillaume 246.
 Moniage Rainouard 246.
 Mu'allaka 69 kk., 85 k., 213,
 304.
 Mu'ammár, mu'ammárún hosz-
 szúéletű 49, 221 kk.
 Múbert 57 l. Núbert..
 Mughira ibn Su'ba 135.
 Muhammed 49, 68, 113, 145,
 151, 295, 365.
 viszonya Antarhoz 9, 119,
 303.
 keresztény fölfogásban 177.
 kereszténynyé lesz 14.
 koporsója lebeg 322.
 Mukaukisz, Egyptom keresz-
 tény királyának fia 101, 298.
 Mundzir ibn Nu'mán, Irák ki-
 rálya 2, 20, 30, 33, 126 kk.,
 154.
 Muratori 282, 283.
 Müller, August, Der Islam 135,
 138, 154.
 Művészet Európában 157, 165 k.

N

- Nabigha költő 53.
 Nadsrán kolostora 173, 174.

Nap, boldog, boldogtalan 144,
147, 180 kk.

Nár-al-Maszszih, Messiasfény
Antar felesége Rómában,
Ghadhanfar anyja.

Nászajándék, veszedelmes 247
kk.

Nebuzaradon az agádában 13.

Nektanebo, egyiptomi mondá-
ban.

N. Sándor atyja 12.

Néma kereskedelem 187 kk.

Nero az agádában 13.

Nibelungen 7, 232, 233, 377.

Nimród 117, 184, 185, 187, 195.

Nithár, pénz-, drágaság-, fű-
szerszórás 46, 93, 143, 180.

Nizámi, perzsa költő 292.

Novellino 183.

Nöldeke, Theodor, az Antar-
regényről 373.

III. Jezdegerdől 131.

a Khoszrúmondáról 14, 181.

a N. Sándormondáról 12.

Nöldeke-Tabari. Annales 125—
149, 206, 208.

Nőtisztelet 268 kk.

Núbert frank királyfi 98, 105,
112, 163.

Nu'mán, Irák királya 2, 33,
34, 126 kk., 300.

Núrán, Bohemund atyja 105.

Nuszejr, Mukri Elvahs, Vad-
etető, Antar keresztény-syr
eredetű barátja 44 k., 61
k., 200, 327.

O

Odysseia, Odysseus 30, 320,
355, 377.

Oroszlánölés 217, 218.

„Örökké“ népies és költői
körülírása 363 kk.

Özvegységités 268 k.

O

Omar khalifa 124, 131, 134,
135.

P

Palota, aiván, perzsa királyi,
Ktesiphonban 136 kk.

Panzer Friedrich 236.

Papok jelentősége az egy-
házban 165 kk.

Paraphrasis 356.

Parcival 7, 245 kk., 313.

Paris Gaston:

hágai töredékről 164.

N. Károlyról 183, 193, 232,
275.

Konstantinápoly csodáiról
156.

levélírásról 141.

Szaladínról 14.

Parvéz, perzsa király 129, 137,
275.

Patriarchák 171.

Paul, Grundriss der germani-
schen Philologie 286.

Pehleván, hadvezér 93, 140,
148.

Pélerinage de Charlemagne,
Chanson de Geste 192, 193,
215.

Perles Joseph 199.

Perzsa, perzsák, Perzsia 1, 27,
125—149, 155, 297, 306.

Perzsa hősmonda 131, 132,
298, 328.

Perzsa mese- és mondaelemek
180 kk.

Perzsa nevek, szók 147—149.

Petőfi 50, 225, 348, 355.

Pfister Friedrich 13, 14.

Póstagalamb l. Madárpósta.

Potter, Murray Antony 242.

Pseudo-Kallisthenes 186, 189.

Pseudo-Turpin 191, 371.

R

Rabí ibn Zijád. Antar ellen-
sége 21, 23, 266, 313, 325,
326, **328** kk., 333, 349.

Rabí'a ibn Mukaddam, arab
lovag eszménye, 76 kk., 133,
219, 234, 261 kk., 301, 306,
326, 335, 336, 353, 372.

Rablólovag 284, 331.

Radsím, Byzáncz császára, az
Antarregényben Heraklius
atyja 11, 65, 73, 97, **157**,
158, 226.

Rainouard 246, 276, 366.

Raks, Rusztem lova Firdúsz-
nál 254 kk., 345.

Raoul de Cambrai, l. Chan-
sons de Geste.

Reinaud 289, 299.

Renaud de Montauban, l. Chan-
sons de Geste.

Róheim Géza dr. 187.

a néma kereskedelemről 188
kk.

a Brunhilde-motivumról 236.

Roland 6, 17, 377.

Róma 18, 104 kk., 157, 160,
302.

Roman de la Rose 276.

Rubruquis 195.

Rusztem.

Firdúsznál 132, 137, 214,
223, 298, 344, 377.

az Antarregényben 132, 145,
170, 344.

III. Jezdegerd hadvezére 135.

Rusztem és Suhráb hareza
236 kk.

Ruvát, hagyományozók 291,
370.

Rückert 374.

S

Sabaeismus 116.

Saddád, Antar atyja 4, 22—27,
74, 353 és gyakran.

Sáhin perzsa zsidó költő 292.

Sah-Nameh 1, 8, 377, l. Fir-
dúsz.

Sahrimán frank király 163.

Saint-Denis krónikája 293.

Salamon, Izrael királya 87,
117, 118, 123, 131, 137, 376.

Samaual ben Jachja al-Magh-
ribi 306.

Samir ibn Zijád, Huszejn gyil-
kosa 122.

Samrút ibn Dámát frank király
123.

Sámuel 123.

Nagy Sándor mondája 12, 13,
87, 118, 120, 155, 204, 205,
214, 355.

Santiago (Dsantijál) Spanyol-
ország királya 101, 162.

Sápur perzsa király 131, 168,
299.

Sárkányok 208 k.

Sasana spanyol szerzetes 162.

Saul 213, 214.

- Sász ibn Zuhejr királyfi 23,
32, 353 és gyakran.
Savanyú szőlő 249.
Schiller 354.
Schwabenstreiche 220.
Sejbúb, Antar bátyja 22, 103,
117, 157, 226, 291, 313, 314,
315 kk., 366, 373.
„Semmi“ népies és költői körül-
írása 359 kk.
Shakespeare 112, 205, 210,
278, 350.
Sí'a 121—124, 298, 303.
Siegfried 7, 377.
Siloeh forrás 55, 56, 159.
Simrock, Karl 183.
„Soha“ költői körülírása 363 kk.
Somló I. 189.
Spanyol nyelv 159.
Spanyolország 20, 99 kk., 152,
157, 161, 172, 297, 302.
Suba 135, l. Mughira ibn Suba.
Súbert 63. 163. l. Szúbert.
Syria 45, 35 kk., 65 kk., 96
k., 106, **153—155**, 297, 306,
328.

Sz

- Szabatri, európai király 65,
160, 163, 165.
Szaharidsa, perzsa nemesek
141, 148, 285.
Szajjid Júsuf ibn Iszmail,
az Antar-regény állítólagos
szerzője 299.
Szakína 123.
Szaladin 14.
Szambation folyó 72, 150.
Szanherib az agádában 13.
Származás és érdem 272 kk.

- Szász Károly 288.
Szatih Káhin 62, 128, 208,
237, 238.
Szent képek 173.
Szépség leírása 340.
Szerdsaván, Lejlímán keresz-
tény király fia 99, 162.
Szerva, Antar egyik neje,
Ghadhbán anyja 71 k., 310,
312.
Szerzetesek 171, 172.
Szinán fazarita, Antar ellen-
sége 56, 107 k.
Szindarisz, Ahnász keresztény
ura 101, 102.
Sziszra az agádában 13.
Szobrászat Byzánczban 157.
Szőnyeg, perzsa birodalmi 138.
Szörnyek 208, 209.
Szúbert frank királyfi 98, 105,
112, 163.
Szúdán 74 kk., 297, 302.
Szumejja, Saddád neje 24, 313,
330, 334.
Szumkhál, Al-Asmunejn ke-
resztény úra 101, 162.
Szvajamvara 288.

T

- Tafur kolduskirály 154.
Taine, Hippolyte 377.
Tak-disz, perzsa trónus 137.
Taliszmán 47, 211, 240, 241.
at-Tálút keresztény vezér 65,
160, 161.
Tasso 7, 377.
Táltos ló 257.
Termet 212 kk.
Theodoros. Dahsúr keresztény
uralkodója 101.

Theokritos 376.
 Thorbecke Heinrich 4, 8, 335.
 Tóra 120, 171, 175.
 Tömjén 170, 171.
 Tripudium 286.
 Tumádir, Zuhejr király felesége 22, 335.
 Tűzhányó 41.
 Tűzimadás 144 kk., 155.

T

Tabari, történetíró 122, 125—148, 158, 184, 185, 206, 230.
 Tarafa mu'allakaköltő 69.

U

Uhland, Ludwig 42, 220, 262.
 Úrvacsora 171.
 Űszejd és Szulma 38 kk.

U

Ukáb 340, 367.
 Umára ibn Zijád, Antar ellenese 5, 21, 26, 104, 243, 311, 313, 326, 328 kk., 333.
 Unejtira, Antar posthumus leánya. Hejfatól 12, 21, 108 kk., 154, 211, 218, 303, 305, 306, 311, 314, 315, 327.
 Urva ibn al-Vard költő és hős 5, 20, 26, 51, 266, 279, 309, 326, 327, 329, 373, 374.

V

Vadászat, perzsáknál 139.
 Vadászsólyom, gépard 139.

Veillantif, Roland lova 257.
 Vezir, perzsa méltóság 140, 142, 148.
 Virágvasárnap 171.
 Vizr ibn Dsábir, melléknevén Aszad-ar-Rahisz, Antar gyilkosa 5, 18, 88 kk., 95, 119, 266, 277, 312, 330, 331 kk., 334, 335, 349.

Voltaire 375.
 Volsunga Saga 280, 281.
 Vörösmarty 7.

W

Wolfram von Eschenbach 7.

Z

Zabiba, Antar anyja, 4, 22, 74, 187, 305, 313, 314, 348.
 Zámi, a szomjazó, Antar kardja 25.
 Zarzúr kolostor 174.
 Zejd ibn Adi 127
 Zejdán, Antar egyik fia 305, 315.
 Zend—Avesta 143, 168.
 Zijád 122, 324.
 Zingerle, Ignaz 359.
 Zoroastrismus 144 kk., 168.
 Zrinyi, Szigeti veszedelem 7, 143, 214, 220.
 Zsidók Arábiában 1, 74 kk., 120, 122, 150 k.

TARTALOMJEGYZÉK.

Előszó	Lap V
I. Fejezet. Az Antar-regény problémája	1—3
II. Fejezet. A történelmi Antar	4—5
III. Fejezet. Az Antar-regény irányzata	6—15
IV. Fejezet. Az Antar-regény technikája	16—21
V. Fejezet. Az Antar-regény vázlatos tartalma	22—114

Absz törzse. Antar születése és nevelkedése (22, 23). Antar első lovagias föllépése. Oroszlánt öl. Először menti meg a törzs nőit (23—25). Antar szert tesz paripára, kardra (26, 26). Antar megmenti a törzset. Saddad őt fiául fogadja (26, 27). Antar diadalmas útja Irákba és Perzsiába (27—30). Antar hazatér, kiszabadítja Ablát (30, 31). Sász királyfi Antar barátja lesz (32). Abla veszedelme, Antar küzdelmei Abláért (33, 34). Győzelem az iráki és a perzsa seregen (34—36). Hárith és Lubna (37, 38). Uszejd és Szulma (38—40). Zuhejr király halála (40—43). Dáhisz és Ghabra. Löversenyháború. Málík királyfi halála (43, 44). Viszály Numánnal. Antar harcza és barátsága Vadetetővel (44, 45). Újabb vérbosszú Absz és Fazára közt (45). Antar násza Ablával. Vadetető násza (46, 47). Absz Jemenben. Abla és a boszorkány (47, 48). Antar elválik Absztól, de veszedelmében megmenti (48—50). Antar győzelme a syreken (50, 51). Urva szerelme. Amr ibn Madikarib barátja lesz Antarnak (51, 52). Antar Durejdnél. Ghamra az amazón (52—55). Dicső harczok a perzsák ellen, majd

a syrek és frankok ellen. Antar elfoglalja Antiókhát és Damaskust (55—58). Hátim Tejji (58, 59). Málik királyfi utószülött fia. Antar testvére Mázin (59, 60). Madsid ibn Málik szerelme Aszmához. Antar fia Mejszara (61, 62). Muhammed születése. Az arabok győzelme a perzsákon Dzü-Kárnál. Numán meggyilkoltatása (62—65). Antar a syreket és frankokat diadalra segíti a perzsák fölött (65—67). Bosszú Numánért. Újabb győzelem a perzsákon (67, 68). Antar a mekkai Harámban tűzi ki költeményét. Ghaszúbban a fiára ismer (69—71). Antar nőül veszi Szervát (71, 72). Antar hadjárata Khajbár zsidói ellen (72—74). Antar Szúdánban és Abessiniában. Zabiba királyi nemzetsége (74—76). Rabia ibn Mukaddam és Antar (76—79). Antar megismeri fiát Ghabbánt (79—81). Harcz India királyával (81—84). Aethiops háború (85, 86). Harcz démonokkal. Lejlamán keresztény király. Ghabbán halála (87, 88). Vizr ibn Dsábir, Antar engesztelhetetlen ellensége (88—90). Ghaszúb meggyilkoltatása. Háború Hirával és Perzsiában (91—94). Bisztám, Urva és Mázin halála (94—96). Antar Syriában (96, 97). Antar Konstantinápolyban (97, 98). Antar frank földön, Spanyolországban és Észak-Afrikában (99—102). Hárith és Lubna halála (102). Kutya-tisztelő Amr és húga, az amazón Hejfa (103). Sejbúb meggyilkoltatik. Antar megöli Rabit és Umárát. Elköltözik (103, 104). Antar felszabadítja Rómát, megöli Bohemundot (104, 105). Antar halála (106, 107). Absz veszedelme (107, 108). Unejtira, Antar utószülött leánya (108—110). Ghadhanfar, Antar fia Rómából (110, 111). Dsúfarán, Antar fia-Frankföldről (111, 112). Bosszú és gyász Antarért (113, 114).

VI. fejezet. Az Antar-regény muhammedán jellege 115—124
Legenda. Kórán. Hádith (116—119). Az Antar-

regény türelmes vallásossága (120, 121). Az Antar-regény siita árnyalatai (121—124).	
VII. fejezet. Perzsia és a perzsák az Antar-regényben	125—149
Irák (125—129). Perzsia történelme az Antar-regényben (129—132). A perzsák külső megjelenése (132—136). A perzsa királyi udvar (136—142). Perzsa intézmények (142—144). A perzsák vallása (144—147). Perzsa nevek és perzsa szók (147—149).	
VIII. fejezet. A zsidóság az Antar-regényben	150—151
IX. fejezet. A kereszténység az Antar-regényben.	151—178
Az arab keresztények (153—155). Byzáncz (155—158). A frankok (158—164). Európai viszonyok (165—166). A keresztény vallás az Antar-regényben (166—178).	
X. fejezet. Irodalmi és folk-lore-i párhuzamok az Antar-regényhez	179—264
Átvételek. Perzsa clemek. Boldog és boldogtalan nap (180—181). Khoszru igazságszolgáltató csengője (181—183). Repülés az égbe sasok vitte szekrényben (184—186). Afrikai hagyományok (187—191). Európai érintkezések. Csodajelek a hős születésénél (191, 192). Mesterséges éneklő madarak (192—196). Folk-lore az Antar-regényben. Népies szokások és hiedelmek. Kenyér és só (197, 198). Ha bal felől károg a holló (198, 199). Hét hónapra született gyermek (199). Fehér szülőknék fekete gyermeke (199, 200). Jelképes beszéd. Kijátszott eskü (200—207). Csodalények. Szörnyek. Sárkányok (208, 209). Varázslat (210—212). Epikai közhelyek. A hős termete, ereje (212—216). Csodás hőstettek (216, 217). Oroszlánölés (217—220). Schwabenstreiche (220—221). Hosszú élet (221—224). Álmok (225—232). Harczoló nők (233—236). Fiával harczoló atya (236—242). Kudrun-motivum (242—244). Parci-val-motivum (245—247). Veszedelemmel szerzendő nászajándék (247—249). Szilánkok (249—	

252). Meglepő egyezések. Sziklarepesztő kard (252, 253). Varázsoszlop Antar és Roland útjában (253). Antar lova Abdsar és Renaud de Montaubau Baiart-ja (253—260). Viaskodó ellenfelek nagylelkűsége, barátkozása és sógorosodása (261—263).	
XI. fejezet. A lovagiasság az Antar-regényben.	264—290
Szótartás, igazmondás (267). Hűség, oltalom (267). Nőtisztelet (268—270). Lovagiasság és származás (272—277). Lovag és költő (277, 278). Harczi kihívó dal. Hidsá (279—281). Pazar ajándékok a költőknek (282—284). Lovagi intézmények (284—289).	
XII. Fejezet. Az Antar-regény keletkezése.	290—306
Mit mond a regény önmagáról (290—293). Az Antar-regény keletkezésének kora (294, 295). Az Antar-regény keletkezésének helye (295—239). Az Antar-regény szerzősége, szerkesztése (299—306).	
XIII. Fejezet. Az Antar-regény költői és formális sajátosságai	307—369
Jellemek (307, 308). Antar (308—310). Abla (310—312). Antar és Abla atyafisága (313—315). Sejbúb (315—323). Antar barátjai (322—328). Antar ellenségei (328—332). Az Antar-regény cselekvénye (332—337). Az Antar-regény stílusa (337—342). Az Antar-regény szemléltető stílus-elemei. Hasonlatok és metaforák (342—350). Hyperbolák (351—356). Paraphrasis (356—359). Semmi, minden (359—363). Soha, mindig, örökké (363—366). Az Antar-regény humora (366—369).	
XIV. Fejezet. Az Antar-regény jelentősége.	370—378
Név- és tárgymutató.	379—392